

The Payment System / Betalningssystemet

John-Erik Janson, utgivningsår: 2003

Detta verk skyddas enligt lagen om upphovsrätt (URL 1960:729).

(1993:1212) (1994:193)

Copyright © 2003 by John-Erik Janson

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

ISBN 91-8781227-4

THE PAYMENT SYSTEM

AND

THE CONCEPTS DEMAND AND SUPPLY

JOHN-ERIK JANSON

Gothenburg, Sweden mars 2003.

Svensk utgåva.

Innehållsförteckning:	sidan
Förord	5
Del I. Betalningssystemet.	7
Kap. 1. Samhällsekonomin utveckling, betalningsmetoder och betalningssystem.	7
a. Samhällsekonomin och betalningsmetodernas utveckling	
b. Distribution, betalningar, transaktioner och betalningssystem	
c. Olika typer av betalningar och transaktioner	
d. Betalningssystemets aktörer	
Kap. 2. Betalningsmedel, olika typer.	19
a. Olika typer av betalningssystem	
b. Betalningsmedel, allmänt	
c. Sedlar och mynt, check och giromedel	
d. Sparmedel och långfristig inlåning	
e. Bankcheck, postväxlar o.d.	
f. Kontokort	
g. Kontantkort	
h. Betalningssystemets automatisering	
Kap. 3. Betalningar och transaktioner	38
a. Transaktions-, räntabilitets-, likviditets- och soliditetsmotiven	
b. Olika typer av betalningar	
c. Betalningsmedlens olika betydelse	
Kap. 4. Betalningssystemets aktörer och förändringar i volymen betalningsmedel	52
a. Centralbanken och sedelutgivningen	
b. Förloppet vid ett tillskott av sedlar och mynt	
c. Kassahållarnas aktiva roll	
d. Vem skapar betalningsmedel?	
Kap. 5. Omsättningshastigheten	67
Kap. 6. Transaktionsvolymen och betalningar av varor och tjänster	82
Del II. Begreppen utbud och efterfrågan	91
Kap. 7. Utbud och efterfrågan och deras natur	91
Kap. 8. Begreppen utbud av och efterfrågan på pengar	105
a. Indelning av materialet	
b. Transaktionstyperna 1 - 16	
c. Transaktionstyperna 17 - 28	
d. Transaktionstyperna 29 - 32	
e. Finansiella transaktioner och räntans roll	
f. Sammanfattning av indelningen	
g. Jämförelse Friedmans och bytesekvationens begrepp	
h. Begreppet 'real quantity of money'	
i. Värdebevarande förmåga respektive betalningsförmåga	
j. Omsättningshastighetens roll	
k. Friedmans formel 7	
l. Faktorernas betydelse	
Appendix 1. Transaktioner med olika betalningsmedel (till kapitel 2 och 3)	141
Appendix 2. Olika typer av betalningar och transaktioner (till kapitel 3)	146

Appendix 3. Typer av omsättningshastighet	(till kapitel 5)	154
Appendix 4. Undersökning av variablernas värden	(till kapitel 7 och 8)	155
Litteratur.		169

The Payment System and the Concepts Demand and Supply

Tryckt i Göteborg mars 2003.

**John-Erik Janson,
Gothenburg
Sweden**

FÖRORD.

Jag har läst och forskat i nationalekonomi under en 30-årsperiod efter min ekonomexamen vid Handelshögskolan i Göteborg 1964 (cirka 10 arbetsår effektiv arbetstid). Jag har tidigare år 1973 skrivit 'Kvantitetsteorin, en studie'. Utkastet till denna sändes då ut till forskare och forskningsbibliotek i Norden. Så här 30 år senare har jag funnit, att mina slutsatser då håller till allra största delen, vilket man knappast kan säga om många verk inom nationalekonomin, som vunnit stor uppskattning. Jag hoppas därför nu att kunna ge ut arbetet i i stort sett oförändrat skick efter en viss mindre bearbetning.

Mitt nya arbete handlar om den nyckelroll, som betalningssystemet spelar i samhällsekonomin och om denna ekonomis grundelement. Bägge arbetena innebär en kritisk granskning av delar av den nu förhärskande teoribildningen, som jag finner ohållbara. Denna har så stora brister, lider av så svåra systemfel, att jag tycker det är förvånansvärt, att dessa inte påtalats tidigare. I synnerhet gäller detta efterfrågebegreppet och synen på banksystemets roll i prisbildningsprocessen. Jag tycker det är givet, att 1000 kronor i sedlar direkt från centralbanken eller via banksystemet är köpkraft och potentiell efterfrågan precis lika mycket som 1000 kronor i inkomster och utgifter för Ludvig Svenssons gardinfabrik (som ju ofta används som exempel) och i båda fallen fortsätter tusenlappen att utgöra köpkraft och alstra utgifter, så länge den inte dragits in från marknaden. Jag finner också, att affärsbankerna och banksystemet inte alls spelar den nyckelroll, som ekonomerna tillmätt dem, utan tvärtom spelar en mycket blygsam roll, medan däremot vad andra ekonomer kallat kassahållarna eller kassaförvaltarna utövar ett stort inflytande både på potentiell köpkraft och dennas utnyttjande som transaktioner och betalningar i betalnings- systemet, även om detta inflytande är mycket regelbundet och förutsebart.

Teoribildningen i dag präglas av sin dualism, uppdelningen i penningteori och allmän pristeori. Detta kan ha ett pedagogiskt värde som olika metod- och förklaringsystem på makro- och mikronivå. Men det är felaktigt, om man antar, att det är olika krafter, som verkar på olika nivåer i samhället. Det är givetvis så, att det är samma krafter, som verkar inom hela samhällsekonomin, de är av monistisk karaktär. Jämför med Keynes' kritik i 'The General Theory', s. 292. ⁽¹⁾

Visst är jag medveten om, att det kan finnas brister och luckor i min framställning, men detta gäller för samtliga hittills publicerade system inom nationalekonomin. Eftersom jag nu närmar mig livets slut, har jag inte möjlighet att göra arbetet lika helgjutet och fritt från detaljfel, som jag skulle ha önskat. Jag hade helst sett, att

jag hade fått bearbeta det i ytterligare 1 – 2 år, innan jag hade publicerat det. Men jag är helt övertygad om, att den absoluta huvuddelen av mina teorier har framtiden för sig. Jag tror, att många kommer att bli överraskade över, hur mycket av dem som håller, om de verkligen gör sig mödan göra en kritisk genomgång och granskar dem förutsättningslöst. För dem, som sitter fast i gängse konventioner, är de säkert osmältbara och jag möter ibland personer, som betraktar mig som en knäppgök, vilket jag tar med 'knusende ro'.⁽²⁾ Med tanke på alla motsägelser och brist på överensstämmelse med verkligheten i den gängse teoribildningen, kan jag ta dylika reaktioner med bevarad fattning. Bristerna i min framställning betyder ganska lite jämfört med de grundläggande systemfelen i förhärskande teoribygnader. Jag har i alla fall fått så pass mycket positiva kommentarer, att jag känner mig ganska lugn. Tiden är nu också mycket mera mogen, än den var på 70-talet, när jag skrev mitt tidigare verk. Nationalekonomin präglas nu av större realism än vad den gjorde för 25 år sedan. För att bara ta ett exempel. På 60- och 70-talen tycktes ekonomernas och myndigheternas politik till stor del gå ut på att begränsa kreditvolymens tillväxt. Det hör till tillvarons ironier, att alla dessa försök att påverka inflationsutvecklingen misslyckades, medan vi i idag, när alla kreditrestriktioner upphört i vårt internationaliserade samhälle, lyckats uppnå en relativ prisstabilitet.

Men även Milton Friedman och hans efterföljare har misslyckats, deras teorier präglas av dualism, inre motsägelser och brist på överensstämmelse med fakta. Att ekonomernas teorier ofta varit luftiga och utan kontakt med verkligheten, visas väl också av, att de ibland själva medger, att de inte förstår varandra. Som Friedman skriver i en polemik med James Tobin i 'Milton Friedman's Monetary Framework', s. 143: 'Much of the rest of Tobin's criticism of my article leaves me utterly baffled. We seem to be talking at cross-purposes. I disagree far less with the substance of what he says than with the views that he attributes to me – which repeatedly seem to me in clear and present conflict with what I have written. And, no doubt, he has the same difficulty with my remarks (see also Tobin 1970, Friedman 1970c).'

Även bland ekonomerna finns denna insikt om att ha misslyckats. Daniel Bell och Irving Kristol skrev redan år 1981 i 'The Crisis in Economic Theory', 228: - - - Today, the failure of economics to provide either reliable guides to policy or a credible picture of reality is painfully

Noter (1) - (2): Se efter kap. 1.

clear. The result has been an unprecedented - and exciting - crisis in economic theory as economists have been forced to reexamine their basic assumptions in an attempt to account for the apparent failure of their discipline."

Peter E. Drecker skriver på sid. 5: "- - - What makes the present 'crisis of economics' a genuine 'scientific revolution' is our ability to go back to the economic world view which Keynes overturned. - - -"

Mark H. Willes, 93: "- - - The conventional method in 40 years has not produced one model that captures what happens when policy changes - and it is absolutely incapable of doing so - - -." Se också 81, 85 och 87.

Paul Davidson, 151: "There appears to be a crisis in economic theory. The tides of events in the last decade has diminished the stature of economists of both neoclassical-Keynesian and monetarist persuasion in the eyes of the public, and the corpus of orthodox neoclassical theory is a shambles. - - -"

Irving Kristol, 202: "- - - On the other hand, the existence of a 'crisis in economic theory' is attested to by the fact that this body of undisputed theory is shrinking before our very eyes, not growing. More and more of the intellectual energy of economists, these days, goes into the disestablishment of what our university textbooks still proclaim with serene confidence. Almost everything - almost every concept, every theorem, every methodology - in economics today has become fair game for controversy."

Den främsta anledningen till ekonomernas misslyckanden är, tror jag, att de inte gått till grunden med begreppen utbud och efterfrågan. Alla dessa stolta teoribyggnader är inte mer värda än de premisser de bygger på. Jag tror det är nödvändigt för ekonomerna att inse, att man inte kan skapa en helgjuten teoribyggnad, om man inte vågar erkänna prisets absolut passiva roll i prisbildnings-processen och kvantitetsekvationen och vågar inse, att det som bestämmer samhällets utgifter också bestämmer dess inkomster, att kausalförhållandet aldrig är det omvända. Först då börjar alla bitar falla på plats. Först då försvinner dualismen, motsägelserna och bristen på överensstämmelse med fakta. Man kan göra en jämförelse mellan den nuvarande teoribyggnaden och flogistonteorin inom kemin, där vid förbränning ett mystiskt ämne avgavs från det brinnande föremålet påminnande om hur ekonomerna tänker sig, att efterfrågan utgår från de producerade och utbudna varorna och tjänsterna. Vi svenskar har ingen anledning att förhäva oss, eftersom t.o.m. Scheele omfattade den teorin.

Mitt nya arbete omfattar i princip två olika delar. Del II innehåller en granskning av nationalekonomins grunder och i vilket förhållande nuvarande teoribyggnader står till dessa. Jag har i det senare fallet valt att främst granska Milton Friedmans teoribyggnad som den sammanfattas i 'Milton Friedman's Monetary Framework', eftersom den präglas av en viss realism, som saknas på annat håll. Att jag innan i del I behandlat betalningssystemet, beror bl.a. på att en förtroelighet med dess funktionssätt är en nödvändig förutsättning för att man skall kunna förstå de grundläggande elementen, eftersom begreppen utbud och efterfrågan hänger intimt samman med hur betalningssystemet fungerar.

Att arbetet nu föreligger på engelska, hoppas jag skall bidra till att höja intresset för en debatt. Jag besvarar gärna frågor, t.ex. via brev eller E-mail. Eftersom det av olika skäl inte blivit mig förunnat att få mitt verk granskat i en normal vetenskaplig process, förekommer givetvis en del detaljfel i det, som jag hoppas några av mina kolleger vill redovisa för mig. Jag inbjuder därför ekonomerna att delta i den slutliga utformningen av detta arbete med att bygga upp en mer hållbar ekonomisk teori än dagens förhållande undermåliga system. Jag hoppas, att åtminstone någon eller några yngre ekonomer inser, vilket utomordentligt tillfälle de har att göra en vetenskaplig insats genom finslipning av mina argument och en formellt sett mer komplett teoribyggnad underbyggd av en omfattande empirisk och statistisk bearbetning. Den skiss jag tecknat kommer säkert att återspeglas i framtidens ekonomiska teori.

Jag är mycket tacksam för alla kommentarer, besvarar gärna frågor, t.ex. per brev och E-mail och förklarar gärna ytterligare. Eftersom jag inte nu har möjlighet till en genomgång vid någon forskningsinstitution, blir det den kritik jag erhåller via brev eller tidskrifter, som blir avgörande för den slutliga utformningen av arbetet, innan jag översätter det till engelska och slutgiltigt publicerar det.

"Ensam i bräcklig farkost vågar seglaren sig på det vida hav
stjärnvalvet över honom lågar,
nedanför brusar hemskt hans grav.
Framåt! – så är hans ödes bud;
Och i djupet bor, som i himlen, Gud."
(E.G.Geijer)

Göteborg den 1 november 2000
John-Erik Janson

DEL I. BETALNINGSSYSTEMET.

KAP. 1. SAMHÄLLSEKONOMINS UTVECKLING, BETALNINGSMETODER OCH BETALNINGSSYSTEM

a. Samhällsekonomin och betalningsmetodernas utveckling.

I det primitiva samhället eller i dess förstadier lever människan som samlare och jägare, längre fram i utvecklingen som boskapsskötare och jordbrukare, från början kanske utan någon större kontakt med människor utanför den egna familjen eller gruppen. Man lever i en utpräglad självhushållning. Allteftersom familjegrupperna vidgas till slakten eller stammar, blir byteshushållningen alltmer utbredd. Man byter t.ex. fisken eller spannmålen mot bär, kött eller skinn. Så småningom inträder en specialisering, den som lärt sig garva hudar byter mot bronsyxor eller med den som lärt sig dreja och bränna lerkrukor. Möjligheterna till dylika byten är dock inte särskilt stora. Varje familjs behov av läder och lerkrukor är starkt begränsat, i synnerhet som hela tillvaron är en kamp för överlevnad. Det är också besvärligt att göra en korrekt värdering av bytesföremålen, kontakterna med andra parter är begränsade och transportmöjligheterna likaså. Att förvara och skydda bytesföremålen kan också vara svårt ⁽¹⁾. Ett varubyte förutsätter också, att bägge parter har något, som den andra parten vill ha eller kan använda vid ett annat byte.

På ett tidigt stadium upptäcker människorna, att vissa produkter, som är av mer varaktig natur än andra, är mycket användbara bytesobjekt. Dit hör smycken och ädla metaller. De lär sig också, att den som har ett förråd av dem eller andra lättrealiserade produkter av varaktig natur kan öka sin standard genom att kunna byta mot andra varor eller öka sin trygghet genom att lagra dem för framtida köp.

Men även metaller som guld, silver eller koppar hade sina begränsningar som bytesmedel. Svårigheterna i att bestämma mängd och renhet, att förhindra fusk och att överföra metallerna var stora hinder. Därför uppstod ett behov av standardisering. Man började stansa mynt, som kunde fungera som betalningsmedel. Under antiken blev detta en uppgift för kungen eller staten. Redan på romartiden spelade mynten en viktig roll och svarade för en allt större andel av handeln. Genom myntpräglingen uppnådde man också en annan viktig aspekt, man fick en standardisering med en eller flera värdeenheter. Sen ett par tusen år tillbaka har därför präglade mynt av guld, silver eller koppar eller legeringar av dessa metaller varit dominerande inom handeln vid sidan av en omfattande byteshandel. Mynten har kunnat behålla sitt värde, därför att detta

inte kunnat sjunka lägre än priset på de metaller de tillverkats av.

Men redan på ett tidigt stadium visar sig mynten ofta ha ett högre köpvärde än värdet av den ingående metallen. Innehavarna är ofta beredda att betala något mer för mynten främst för den bekvämlighet de ger och för inbesparade kostnader. Utgivarna upptäcker snart, att myntutgivningen kan göras till ett skatteobjekt, därför att myntvärdet kan sättas högre än värdet av den ingående metallen. Innehavarna försöker också ibland utnyttja myntens bytesvärde genom håltagning och skrapning. Och i varje fall för småmynt har utgivarna kunnat använda metaller som järn, tenn och nickel, där myntens metallvärde bara utgjort en mindre del av myntets nominella värde.

Tidiga nationalekonomer som Adam Smith och David Ricardo gav mynt liksom andra varor ett värde, som var beroende av tillverkningskostnaden. Men redan under slutet av 1800-talet kunde ekonomer som Jevons och Walras m.fl. visa, att det enda värde, som var av intresse inom penningteorin, var bytesvärdet, och att detta fastställs nästan helt oberoende av tillverkningsvärdet. Om det fanns ett samband, så bestod detta i, att tillverkningsvärdet på längre sikt anpassade sig efter priset. ⁽²⁾ Den tidigare klassiska nationalekonomins värdeteori, som den presenterades av Smith och Ricardo m.fl. var mycket bristfällig för att inte säga helt felaktig.

Redan på ett tidigt stadium uppträder det fenomen, som kallas penningvärdeförsämring eller inflation och mer sällan dess motsats deflation. Inflation förekom redan i de tidiga flodkulturerna i Kina och Främre Orienten före början av vår tideräkning. Ännu större blev denna risk, då man började använda sig av sedlar tillverkade av papper eller textila material. Sedelliknande betalningsmedel utgavs i Kina redan på 600-talet e.Kr. och verkliga sedlar på 900-talet. Under medeltiden främst i Italiens, Tysklands och Flanderns handels- och bankirhus, började man ge ut växlar eller skuldsedlar, som var ett slags banksedlar med täckning i mynt och metaller, främst guld och silver. Annars anger man ofta, att världens tidigaste banksedlar var de som gavs ut av Palmstruchska banken i Sverige år 1661, vilka gällde i innehavarens namn utan överlåtelse. ⁽³⁾ Riksbankens ständers bank började år 1701 utge transportsedlar, som skulle skriftligen överlåtas men ganska snart fick samma karaktär som föregångarna. De blev 1726 lagligt betalningsmedel gentemot staten och 1745 även gentemot enskilda. Till följd av inflation blev sedlarna oinlösliga 1745, inlösningsen av dessa med silvermynt återupptogs 1777 efter nedskrivning. Efter en ny kris i början av 1800-talet var sedlarna åter oinlösliga fram till myntrealisationen 1834. Sedlar utgavs efter år 1831 också av de enskilda bankerna i Sverige, först med självtagen rätt, sedan lagligt. Enligt

lag av år 1897 äger Riksbanken ensam rätt att utge sedlar.

Under 1800-talet och fram till 1930-talet dominerade olika typer av metallmyntfot. Länder som Indien och Kina hade silvermyntfot och i USA kämpade guld och silver länge om herraväldet över dollarn. I USA och vissa andra länder sökte man bygga myntfoten på båda metallerna, men då man inte reglerade inlösenvärdet till att omfatta både en mängd guld och en mängd silver utan bestämde det till att omfatta en mängd guld eller en mängd silver, uppstod många kriser, då den undervärderade metallen trängde ut den övervärderade, helt i enlighet med Greshams lag. I Europa och USA dominerade guldmyntfoten från 1890-talet. Silvrets roll i fortsättningen blev att svara för en del av myntcirkulationen men utan inlösenrätt och oftast med ett högre värde än metallpriset. Under vissa perioder, främst under första världskriget, lämnade många länder tillfälligt guldmyntfoten och fick en pappersmyntfot utan inlösenrätt. Dessa perioder präglades nästan genomgående av inflation, då statsmakten använde sedelutgivningsrätten som en skattekälla på betalningsmedel och obligationer för att finansiera krigföringen. År 1931 tvangs Storbritannien av statsfinansiella och samhällsekonomiska skäl att lämna guldmyntfoten och de flesta andra länder följde efter. En koppling till guldet behölls dock genom att många valutor var knutna till dollarn, som var inlöslig i guld vid transaktioner centralbankerna emellan. Denna s.k. guldväxelfot avskaffades dock på 70-talet. Numera är guldet enbart en av de många tillgångar, som anses garantera sedlarnas värde. Det används också vid betalningar centralbankerna emellan, även om det numera sällan blir föremål för regelrätta transporter.

Redan den 1 jan. 1999 låstes värdet av valutorna i elva EU-länder mot varandra och den 1 jan. 2002 försvann de enskilda valutorna i dessa länder. Sedelutgivning och räntesatser bestäms sedan av EMU:s centralbank i Frankfurt i Tyskland.

Sedlar spelar fortfarande en viktig roll i samhällsekonomin, men har det sista seklet fått stark konkurrens av check- och girobetalningar och av betalkorten. Checkbetalningar förekom i Storbritannien redan under 1700-talet och checksystemet var fullt utbyggt i Europa i början av 1900-talet, då också olika girosystem byggdes upp. Det första betalkortet tillkom redan under det första världskriget, men betalkorten fick ett genombrott först på 60- och 70-talen. De sista decennierna har betalningsmönstren präglats av en omfattande automatisering, elektronisering och datorisering. Jag kommer att återvända till moderna betalningsmetoder i följande kapitel.

b. Distribution, betalningar, transaktioner och betalningssystem.

Samhällsekonomin brukar indelas i sektorer för produktion, distribution och konsumtion. Här kommer jag att behandla distributionen.

Distributionen eller fördelningen av varor och tjänster kan vara av tre typer, dels kan den förekomma som självhushållning, dels som byte, dels som ensidig transaktion, d.v.s. den ena parten ger utan att direkt få något i stället och den andra parten får eller tar. Ett viktigt område är också växlings- och finansieringstransaktioner, som ytterst har till syfte att möjliggöra och underlätta produktion och distribution av varor och tjänster. Monetära och finansiella transaktioner kan också vara ensidiga eller tvåsidiga.

Till ensidiga transaktioner kan räknas gåvor, arv, testamenten, inkomst-, förmögenhets- och fastighetsskatter, arbetsgivaravgifter, tullar, exportavgifter, varuskatter, transfereringar, koncernbidrag, stipendier, viten, böter, skadestånd, konfiskation, stölder, bedrägerier, rån, inbrott, slavarbete m.m. Någon kanske invänder, att visst får individen något i stället, då han eller hon betalar skatt. Visst, oftast kan individen räkna med att få ta del av samhällsservicen. Men det uppstår inget personligt skuldförhållande vid betalning av skatter, han eller hon kan inte åberopa någon personlig fordran på ett visst belopp, vilket gör, att skattebetalningar måste betraktas som en ensidig transaktion.

Till tvåsidiga transaktioner hör byte av varor och/eller tjänster mot varor och/eller tjänster, byte av varor och/eller tjänster mot betalningsmedel samt monetära och finansiella transaktioner, byte av fordringar mot betalningsmedel eller andra fordringar eller växling, byte av betalningsmedel mot betalningsmedel. Begreppen och termerna 'betalning' och 'transaktion' betyder som regel samma sak och förekommer omväxlande med varandra i litteraturen. Begreppet 'betalning' har dock ofta en mer inskränkt betydelse, i dessa fall utesluts oftast växlingstransaktioner.

Vidare kan man göra en indelning i det inrikes betalningssystemet, som omfattar betalningar och transaktioner i inhemsk valuta, inom landet eller utomlands, och de utrikes betalningssystemen, som omfattar betalningar och transaktioner i utländsk valuta utomlands eller inom landet. Jag sysslar här enbart med den inhemska valutans värdförändringar, som vill jag hävda i princip sker oberoende av transaktioner i andra valutor. Däremot kan värdet av den inhemska valutans givetvis påverkas indirekt, om handel i utländsk valuta ökar eller minskar utrymmet för att genomföra betalningar i inhemsk valuta. Om betalningar i utländsk valuta ej ägde rum, skulle utrymmet för att genomföra betalningar i inhemsk valuta minska, på samma sätt som utrymmet för att genomföra betalningar för varor och tjänster minskas, om monetära och finansiella transaktioner kräver ökat utrymme. Till detta kommer valutahandeln, men den

får anses falla utanför utrymmet för den här undersökningen.

Tillhörande betalningssystemet är de⁽⁴⁾ mekanismer genom vilka pengar eller andra betalningsmedel transporteras eller överförs mellan samhällsekonomin aktörer både när det gäller deras egna betalningar och när de tjänstgör som mellanled för två andra parter. Dessa mekanismer inkluderar institutioner, som ger betalningsservice, betalningsmedlen och olika regler och betalningsinstruktioner, instrument och hjälpmedel.

Distributionens huvuddrag framgår av diagram 1A.

c. Olika typer av betalningar och transaktioner.

För att en betalning skall anses fullgjord krävs:

1) 2 parter och att parterna är klart avgränsbara från varandra, juridiskt eller enligt sedvänja,

2) att betalningsmedel till ett visst belopp överlämnas, översändes eller på annat sätt förmedlas mellan dessa två parter eller deras ombud inklusive att tillräcklig information ges eller att kvittning sker eller att en vara eller tjänst lämnas i utbyte,

3) att parterna är överens om att betalning skett till ett visst belopp eller att en bank eller ett betalningsinstitut registrerat att så skett och meddelat parterna eller deras ombud eller betalningsinstitut detta.

Observera, att detta inte inbegriper frågan om ett visst skuldförhållande upphört eller inte, som är en betydligt mer omfattande och komplicerad fråga i huvudsak av juridisk natur. Om den ena parten anser, att en skuld utgör 600 kronor och inte 500 kronor, som den andra parten hävdar, så kan ju ändå bägge parter vara överens om, att 500 kronor betalats, t.ex. via bankgiro.

Betalningssystemet har tre stora aktörer, centralbanken, banksystemet i övrigt och samhällsekonomin utanför, som främst omfattar allmänheten, företagen och offentliga förvaltningar.⁽⁵⁾ Att man skiljer mellan banksystemet och den övriga samhällsekonomin kan motiveras av flera skäl. Det viktigaste är, att dessa marknader har två olika grundfunktioner. Marknaden utanför banksystemet har till huvudsaklig uppgift att tillverka och distribuera varor och tjänster för konsumtion och investering, medan banksystemet har till huvudsaklig uppgift att förmedla och förvalta pengar och fordringar för att möjliggöra och underlätta den andra sektorns verksamhet.

Samhällsekonomin utanför banksystemet präglas i hög grad av det faktum, att huvuddelen av bankernas produkter, insättningar, banklån, obligationer och penningmarknadsinstrument, kan förlora sitt värde genom penningvärdeförändringar. Problemet är enklare för bankerna, därför att deras 'produkter' både ökar och minskar i realvärde. Vinster

och förluster tar ut varandra i stor utsträckning. Å andra sidan kan de flesta av dessa 'produkter' inte förändras nominellt emot varandra (undantag substansvärden). De följer alla prisenheten, de är alla uttryckta i den.

En 100 kronors sedel motsvaras alltid i värde av en insättning på 100 kr. i banksektorn. En 10.000 kr. obligation motsvaras av de 10.000 kr., som inbetalts t.ex. från ett checkkonto. Ett beviljat lån på 5.128 kr. motsvarar de 5.128 kr., som insatts på låntagarens postgirokonto. Vid dessa transaktioner byter man ett värde på x penningenheter mot ett annat värde på x penningenheter. Även om prisnivån fördubblas, så att det reella värdet av 5.128 kr minskas till 2564 kr., gäller detsamma för det reella värdet av lånet. Alla dessa tillgångar följer penningens värde. Detta är naturligtvis en självklarhet, men dessa kan ibland vara mycket betydelsefulla.

Detta sagt, även om obligationer och fordringar med fast nominell räntefot ofta genomgår mindre och kortsiktiga kursförändringar på grund av ränteförändringar Om obligationsräntan så småningom eller kanske rätt snart återvänder till en tidigare nivå, har dock kursförändringarna tagit ut varandra. Medan den allmänna prisnivån kan förändras hur mycket som helst, återvänder 'prisinivån' för obligationer till utgångspunkten. Obligationsräntan och kurserna för enskilda obligationer brukar cirkulera svagt kring en långsiktigt horisontell nivå.

Detta gäller däremot inte för aktier eller andelar i aktiefonder eller företag. Dessa är inte fordringar utan en del av ett företag, en del av ett realkapital. Så att även om aktien eller fondandelen är en av banksystemets 'produkter', så gäller, att priset på den kan utvecklas i takt med den allmänna prisnivåns förändringar till skillnad från obligationer och andra fordringar, även om aktiens värde givetvis också påverkas av företagets reala värdestegring. Gränsen får dras mellan förlagslån (fordran) och preferensaktier (realkapital).⁽⁶⁾

Även företag inom banksektorn kan dock i mindre utsträckning delta i produktion och distribution av varor och tjänster, i första hand tjänster. Även dessa företag har sina administrationskostnader, sina utgifter för löner, lokaler och material. Även dessa företag kan inneha aktier och fastigheter. Man skulle i princip kunna hänföra denna del till ekonomin utanför banksystemet. Detta skulle kunna vara ett problem, om denna sektor hade stor omfattning. Men nu är det inte så utan enbart ett mindre mätproblem.

Betalningssystemets och betalningstransaktionernas indelning i sina huvudbeståndsdelar kan åskådliggöras enligt diagram 1B. En pil inom en viss sektor anger en betalning inom sektorn. En pil, som passerar sektorsgränsen mellan allmänheten, företagen och förvaltningarna å ena sidan och banksektorn å den andra och sedan går tillbaka till den tidigare sektorn, åskådliggör betalningarna inom samhällsekonomin utanför banksektorn via denna. En pil, som börjar i banksektorn och går till

samhällsekonomin utanför anger alltså banksektorns betalningar till denna, och en pil som går i motsatt riktning anger alltså betalningarna till banksektorn från samhällsekonomin utanför.

I min undersökning behandlar jag i huvudsak endast betalningssystemet för samhällsekonomin utanför banksystemet, men alltså inklusive de betalningar, som görs via eller till banksystemet. Det finns många undersökningar om banksystemets interna betalningssystem eller betalningssystemet i dess helhet, där tonvikten lagts på banksystemets roll. Få anmärkningar kan i regel riktas mot dessa i sig. Däremot finns få eller inga undersökningar, som går ut på att dra en gräns mellan betalningarna för samhällsekonomin utanför banksystemet och de interna betalningarna inom banksystemet. Jag söker göra detta, eftersom jag vill hävda, att denna gräns är en av de mest fundamentala inom samhällsekonomin. Det är anmärkningsvärt, att inte fler försök gjorts att i undersökningar söka renodla betalningarna inom eller till eller från samhällsekonomin utanför banksystemet, eftersom det borde vara uppenbart, att det är i denna snävare sektor, som prisbildningsprocessen nästan i sin helhet sker, utbud och efterfrågan på varor och tjänster realiserar och inflations- deflations- och konjunkturprocesser äger rum. Transaktionerna i banksektorn är givetvis viktiga de med, men de görs främst med syfte att möjliggöra eller underlätta köp och betalningar för samhällsekonomin utanför. De är av andrahandskaraktär och har betydelse för prisbildningsprocessen främst i den mån de utökar eller inskränker utrymmet för sektorn utanför banksystemet. Jag kommer dock senare att något behandla banksystemets interna betalningssystem i samband med att jag tar upp betalningsmedlens roll och automatiseringen inom betalningssystemet.

d. Betalningssystemets aktörer.

Centralbanken ansvarar för tillverkningen (ofta genom eget tryckeri och myntverk) och distributionen av sedlar och mynt och har ansvaret för att upprätthålla deras värde, säkerhet och stabilitet. Den har som regel ensamrätt till denna verksamhet, som är samhällsekonomin och marknadens mest utpräglade och oinskränkta monopol.

Centralbanken har funktioner som statens bank och bankernas bank med insättningsräkningar, dagslån och andra mestadels korta lån. Dessa funktioner utövas i Sverige främst via det s k RIX-systemet. Centralbanken innehar, köper och säljer också obligationer, statsskuldssedlar, certifikat och andra penningmarknadsinstrument och medverkar i räntesättningen på dessa marknader genom sin allmänna penningpolitik, sina rekommendationer och föreskrifter eller genom innehav, köp och försäljning. Den utformar ett regelverk för affärsbanker, andra banker, kreditinstitut och betalningsinstitut och övervakar tillsammans med bank- och

fondinspektionen, att lagar och regler följs. Centralbanken har också hand om guld- och valutareserven och utövar kontroll över valutahandeln och över- och underskott i handels-, bytes- och betalningsbalans. Den genomför växelkursförändringar eller åtgärder för att påverka den egna valutans värde. ⁽⁷⁾

I många frågor sker en samverkan och samordning med finansdepartementet, EU-organ och internationella institutioner på handels-, valuta- och finansområdena. Även om centralbankens ställning till regeringarna och bankväsendet växlar något mellan olika länder, är dock de flesta funktioner gemensamma för de flesta centralbanker. En avvikelse utgör t.ex. 'discount houses' i Storbritannien, som ofta fungerar som ett mellanled mellan Bank of England och banksystemet i övrigt, men deras verksamhet styrs hårt av centralbanken och övriga myndigheter med uppsikt över banksystemet.

I detta liksom i följande avsnitt ger jag i huvudsak exempel från Sverige. Men dessa bör ändå ge ett tillräckligt noggrant uttryck för den principiella indelning, som är syftet med exemplifieringen. Det bör vara möjligt att utan större problem sätta in exempel på utländska betalningssystem, aktörer, betalningsmedel, typer av fordringar eller andra företeelser, utan att detta nämnvärt ändrar förutsättningarna. I många fall är det blott namnet, som behöver förändras. ⁽⁵⁾

Till banksystemet räknar jag företag som har till huvudsakligt syfte att samla in, låna ut, omsätta, förvalta och / eller fördela pengar och/eller fordringar. Dit hör affärsbankerna, sparbankerna, Postbanken, låne- och sparkassor, kreditföretagen, finansbolagen, hypotekskassor och – banker, föreningsbanker och statliga låneinstitut. Så långt överensstämmer väl detta med traditionella indelningsgrunder.

Men jag räknar till banksektorn även ⁽⁸⁾ betalningsinstitut som Postgirot, Bankgirot, Cassa Nova (den svenska statens del av postgirot), RIX-systemet (ett instrument för transaktioner mellan bankerna och Riksbanken) och den s k dataclearingen, kortföretag för uttagkort och kontokort som American Express, Eurocard och Visa, kundkortsfunktionen hos företag som ICA, KF, Ikea eller Statoil, fondbörsen med fondkommissionärer, mäklarfirmor för handel med värdepapper, VPC (Värdepappercentralen, som registrerar värdepapper), fonder som aktie-, räntefonder, räntefonder och blandfonder, försäkrings- och pensionsfonder, ATP-fonderna (Statens pensionsfonder), livförsäkrings- och kapitalförsäkringsföretagen inklusive AMF (arbetsmarknadsförsäkringarna), Forex och andra valutahandlare och valutamäklare. Och jag räknar också dit Riksgäldskontoret och övriga organ för statens upplåning samt staten i egenskap av skatte- och tullmyndighet och som givare av generella transfereringar som pensioner och barnbidrag, eftersom dessa funktioner kan sägas vara av liv- eller

kapitalförsäkringskaraktär. De är inte ersättning för varor och tjänster. Visserligen kan man hävda, att t.ex. tillhandahållandet av kreditkort och livförsäkringar är tjänster, men betalningsmedlens och kapitalbildningens roll är i dessa fall så dominerande, att dessa företag bör föras till samma grupp som banker m.

fl. Detta motiveras också av, att kapitalbeloppen hos liv- och kapitalförsäkringar som regel följer den allmänna penningens förändringar. En livförsäkring på 100.000 kr. har alltid detta värde, även om bonus, återbäring, räntor och avgifter tillkommer och / eller avgår, men dessa är i regel mycket mindre än kapitalbeloppen på kortare sikt.

Vidare bör kanske också utbetalningarna av statliga subventioner till t ex jordbruk och regionsstöd anses tillhöra denna sektor liksom givetvis u-hjälpen. Transfereringar av mer individuell karaktär tillhör däremot en annan grupp. Dit hör i Sverige t ex sjukpenning, ersättning för vård av sjukt barn, föräldrapenning, bostadsbidrag, socialbidrag, bidragsförskott och arbetslöshetsersättning. Dels är de svåra att skilja ut från de statliga och kommunala förvaltningarnas övriga utgifter. Dels kräver de en stor administrativ apparat med stora utgifter för löner, lokaler och material. Att sjukpenning och arbetslöshetsersättning hör dit kan också motiveras med att dessa bidragsformer ersätter lön. Dyliga utgifter brukar också inkluderas i offentlig konsumtion. De mer generella transfereringarna kännetecknas också av, att de endera utgår lika för stora grupper av människor eller bygger på inbetalda premier eller avgifter på samma sätt som liv- eller kapitalförsäkringsbolagens ersättningar.

Denna vidare definition av banksystemet anser jag alltså motiverad av, att alla dessa företag handlar med eller behandlar 'produkter', pengar eller fordringar, vars pris i huvudsak följer den allmänna penningens värdeutveckling (undantag: aktier, andelar och utländsk valuta). Om penningvärdet faller till hälften, faller också värdet av dessa 'produkter' ceteris paribus lika mycket (undantag : aktier, andelar och utländsk valuta). Alla dessa företag och institutioner har till huvudsaklig uppgift att förmedla eller förvalta pengar och fordringar, men de handlar i huvudsak ej med varor och tjänster, vars pris förändras.

När jag därför i fortsättningen använder termen 'banksystemet' och jag inte direkt anger en annan definition, avser jag banksektorn i enlighet med ovanstående avgränsning. Jag skall längre fram återkomma till andra väsentliga olikheter mellan banksystemet och samhällsekonomin utanför, men tills vidare får detta räcka.

Den tredje stora gruppen av aktörer i betalningssystemet är marknaden i övrigt, samhällsekonomin utanför banksystemet, allmänheten, företagen och förvaltningarna. Den tyske ekonomen Erich von Schneider använde uttrycket 'Nichtbanken' för samhällsekonomin utanför banksystemet. Se t.ex.

'Einführung in die Wirtschaftstheorie', III, t.ex. sid. 11.

Till allmänheten räknar jag privatpersoner, hushåll, dödsbon, ideella föreningar och stiftelser, som ej är rörelsedrivande.

Till företagen räknar jag aktiebolag, kommanditbolag, GMBH, handelsbolag, enkla bolag, privatpersoners företag, ekonomiska föreningar, partsrederier, företagsdrivande stiftelser, ömsesidiga bolag och vissa företag utan egentlig ägare (som t.ex. vissa sparbanker och hypotekskassor, även om just dessa tillhör banksektorn), statliga och kommunala affärsverk och aktiebolag. Till företagen i denna indelning räknar jag däremot inte de, som tidigare angetts tillhöra banksektorn.

Till förvaltningar räknar jag stater och deras rikstäckande och provinsiella förvaltningar (t.ex. länsstyrelserna i Sverige). Vidare räknar jag dit delstater och mellanstatliga och överstatliga organ. Till förvaltningarna räknar jag också primärkommuner (inkl. de kyrkliga församlingarna i Sverige, så länge de har beskattningsrätt) och sekundärkommuner som de svenska landstingen och de anglo-sachsiska grevskapen, vidare olika kommunalförbund. Hit räknar jag också övriga offentligtättsliga organ, allmänningar, stiftelser och fristående institutioner, som bedriver en mer omfattande ekonomisk verksamhet, som t.ex. de svenska universiteten. Till förvaltningarna i denna indelning räknar jag däremot inte de, som tidigare inräknats i banksektorn (och givetvis inte centralbanken.

Staten kan alltså tillhöra alla de tre viktiga aktörerna inom samhällsekonomin och betalningssystemet.

Centralbanksfunktionen är en av statens allra viktigaste uppgifter.

Till statens del av banksystemet hör ⁽⁹⁾ givetvis dess andelar i affärsbanker som Nordbanken och Götabanken samt de helägda Postbanken och Postgirot med Cassa Nova och SCR (Statens koncernredovisning) och dit hör Postverket, i den mån det gäller penninghantering. (Postgirot har nyligen försålts till det delstatliga Nordea.) Dit hör också RIX-systemet och Riksgäldskontoret, som förvaltar statens skuldsättning och vissa inlåningsräkningar. Dit hör utlåningsinrättningar som SBAB, Investeringsbanken och Studiemedelsnämnden samt statliga pensionsfonder som ATP-fonderna. Dit hör också delar av institut för specialkrediter som AB Industrikredit, Svensk Exportkredit m.fl. ⁽¹⁰⁾ Vidare anser jag alltså, att skatteförvaltningarna och tullverket hör till banksektorn i vidsträckt bemärkelse liksom de statsförvaltningar, som utbetalar de generella transfereringarna som barnbidrag, pensioner och subventioner till jordbruk, regioner och U-hjälp. Fondbörsen, OM-börsen och VPC har ju vissa offentligtättsliga funktioner, men ägs av privata intressenter, även om staten är en av ägarna.

Sedan skatterna och tullavgifterna levererats som inkomster till statens och kommuner-

nas förvaltningar, får utgifterna däremot en helt annan karaktär. De skiljer sig inte nämnvärt från de utgifter, som allmänheten och företagen har och utgör oftast ersättning för varor och tjänster, för offentlig eller privat konsumtion och för offentliga investeringar. ⁽¹¹⁾

Uppdelningen för statens del kan åskådliggöras som i diagram 1C. Här som i många andra fall gäller, att jag främst väljer exempel ur svenskt material. Men även om institutionernas och transaktionernas natur, innehåll, omfattning och avgränsning växlar mellan olika länder, torde det inte innebära några större problem att dra en gräns mellan dessa två grupper, mellan det som tillhör statens del av banksystemet och det som tillhör den offentliga sektorn utanför detta, som jag alltså inkluderar i begreppet förvaltningar.

Vad eller vem ligger bakom ett inköp, en betalning? Hos företagen kan det variera starkt. Varje företag har en betalningsstruktur, underförstådd och/eller utskrivna i dokument. Direktören och/eller direktionschefen avgör större utgifter eller investeringar, ofta i samråd med styrelsen. I vissa fall kan det vara en bolagsstämma eller större aktieägare, som beslutar om dem. De stora linjerna dras upp i budgetar eller flerårsplaner, som olika avdelningar och kostnadsställen måste följa. Personalavdelningar anställer personal och avgör dess löner (ofta i samråd med eller i strid med fackliga avdelningar). Försäljningsavdelningar söker öka inkomsterna genom bonussystem, reklam, sponsring etc. Inköpsavdelningar söker pressa inköpskostnaderna och svarar för en stor del av beställningar, inköpsavtal och även betalningar. Projektledare ansvarar för olika projekt och gör inköp för dessa. Men i de flesta fall har redovisningsavdelningen ansvar för och sköter de flesta utbetalningar. Oftast är det en kamrer eller kassör, som med hjälp av kanslisterna och kontoristerna svarar för och betalar den stora mängden inströmmande fakturor, lönebesked och kassautgifter i enlighet med företagets rutiner för granskning av fakturor och allegat. Oftast är det så, att en viss person kan anses ha huvudansvaret för detta för ett större eller mindre område och därför också kan ställas till svars, om något blir fel.

Offentliga förvaltningar eller institutioner har ofta en skriven besluts- och delegationslista, som avgör vilka befattningshavare, som har rätt att attestera eller utanordna utgiftsallegat, som har ansvar för detta och för att utgifterna är i enlighet med fastställda budgetar och planer.

Även om man hävdar, att det är kamrerns eller kassörens betalning, som till sist avgör inköpets storlek, innebär detta givetvis inte, att han skulle vara lika betydelsefull som t.ex. VD, styrelse eller inköpschef, när det gäller utgifterna. Dessa, som drar upp de stora linjerna, har givetvis störst inflytande. Om man därför skall använda termerna kassaförvaltare eller kassahållare, så är det som en tänkt företrädare för företaget eller förvaltningen, som inrymmer samtliga dem, som haft inflytande över en

viss utgift. Man skulle kanske också kunna använda termen inköpare. Men samtidigt gäller, att om kassören eller kanslisten drar av 2 % på fakturan för en felräkning, så är det ändå han eller hon som till sist fastställer utbetalningens storlek. Dessutom har kamrern eller kassören i motsats till inköparen ett samlat grepp över både inkomster och utgifter. Kassahållaren, kamrern eller kassören skall dessutom svara för alla övriga transaktioner, även om hans funktioner givetvis ofta kan ses som en del av ekonomiavdelningens.

En speciell situation inträder, då ett factoringföretag övertagit bevakningen och betalningen av räkningar. I så fall är det detta företags kassör eller utbetalningsfunktion, som övertagit kassaförvaltarens roll, även om detta sker enligt instruktioner från det företag, som debiterar eller debiteras. Men volymen betalningar av varor och tjänster påverkas ju inte och några andra förändringar blir det ju knappast heller, även om en transaktion mellan de två företagen ofta tillkommer.

För ensamstående privatpersoner är det enkelt – de svarar själva för sina inköp och ekonomiska transaktioner – de är sina egna kassaförvaltare, utom barn och omyndiga, som har en begränsad rätt. I familjerna är det lite olika. I många fall görs utgifterna av dem, som svarar för hushållet, vare sig nu detta sköts av en husmor, husföreståndare, betjänt eller annan anställd, av dem som tjänar in familjens inkomster eller av en annan hushållsmedlem. I västerlandet har det blivit allt vanligare att bägge makarna inte bara tjänar in och delar på familjens inkomster och utgifter utan också delar på själva inköpsarbetet och utbetalningarna. Förmyndare och gode män svarar för att omyndigas rätt inte förbises även i samband med inköp och utbetalningar. I ideella föreningar svarar kassören för kontrollen av utgifterna och ibland också för inköpen, medan en revisor svarar för kontrollen av bokföringen.

I diagram 1D har jag sökt åskådliggöra, hur inköpsarbetet och företagets eller förvaltningens strävan att kunna betala dessa utgifter till sist mognar i en utbetalning.

Även om rutinerna för utgifter och utbetalningar varierar starkt mellan olika företag, förvaltningar, hushåll eller enskilda, så har de alla stor makt och betydelse just i egenskap av inköpare och/eller kassaförvaltare. Oavsett om besluten om utgifter ligger på en högre eller lägre nivå, så är det överföringen av betalningsmedel, som är det avgörande. Om pengar är det som strömmar genom samhällets betalningssystem, så är det inköparna och kassaförvaltarna, som sköter kranarna.

Skillnaden mellan kassaförvaltarnas utgifter och inkomster i betalningssammanhanget är, att utgifterna till sist till minsta öre skapas genom en aktiv handling, medan inkomsterna tillförs kassahållarna utan att de behöver medverka vid själva överföringen annat än möjligen genom en kvittens. ⁽¹²⁾ Inkomsterna innefattar till en del osäkra faktorer,

visserligen regnar de inte över kassahållarna, men de ligger till stor del utanför deras kontroll. Inkomsterna har indirekt betydelse, såtillvida att de utgör en förutsättning för utgifterna. Detta kan också uttryckas så, att tidigare perioders inkomster bestämmer delvis utgifterna i nuläget. Men för att utgifterna skall kunna fullgöras, måste företaget, förvaltningen eller individen vara betalningsmedelslikvid, d.v.s. ha tillgång till betalningsmedel. Det hjälper inte kassaförvaltaren, om han förvaltar stora inkomster, om han inte har möjlighet att betala sina utgifter. Däremot kan han ta emot i princip obegränsade belopp, även om kassan vore helt tom.

Samhällets utgifter är också dess inkomster. Detta är givetvis korrekt. Men sedan gör vissa ekonomer en glidning och använder begreppet inkomster i sammanhang, där det inte hör hemma. Vad de gör är att ge begreppet inkomster en självständig, av andra variabler oberoende karaktär, som det inte äger. Det är viktigt, att hålla i minnet, att inkomsterna alltid uppstår genom kassaförvaltarnas utgifter. Även om samhällets utgifter är lika med dess inkomster, bestäms utgifterna genom kassaförvaltarnas självständiga dispositioner, medan inkomsterna når kassaförvaltarna, även om dessa förhåller sig mer eller mindre passivt. Om kassaförvaltarna minskar sina utgifter, minskas också andra kassaförvaltares inkomster. Och även om dessa protesterade och ville bibehålla sin inkomstnivå, kan de inte åstadkomma detta. De som sitter vid 'kassakranarna' för samhällets utgifter, avgör alltså inte bara samhällets utgiftsnivå utan också dess inkomstnivå. Det råder likhet mellan utgifter och inkomster tidpunkt eller period 1, men det råder definitivt ingen likhet mellan inkomsterna tidpunkt eller period 1 och utgifterna tidpunkt eller period 2.

Det kan diskuteras, vilken term man skall använda för dem som köper in och betalar allmänhetens, företagens och förvaltningarnas varor och tjänster och betalar deras övriga utgifter (och givetvis också tar emot deras inkomster). För att undvika det långa och krångliga uttrycket 'allmänhetens, företagens och förvaltningarnas kassahållare (kassaförvaltare)', kommer jag att oftast för dem använda termen kassahållare i medvetande om att även banksystemet har sina kassahållare, vilka inte avses. Vi skulle ha kunnat använda termen kassaförvaltare, därför att den betonar den aktiva roll personen i fråga spelar. Men jag kommer ändå att mest använda termen kassahållare, därför att termen bör inkludera även dem, som inte har så stor makt över inköpen som bokhållare, kassörer och kontorister. Alla kassahållare är ju inte aktiva förvaltare, många inköp och betalningar sker säkert slentrianmässigt. Man skulle också som sagt kunna använda termen inköpare, men detta är mindre korrekt, därför att inköpets belopp inte är definitivt fastställt, förrän betalningen skett. Det är också mindre lämpligt, därför att en stor del av utgifterna inte innebär några inköp utan enbart en monetär

transaktion. Dessutom tillkommer alla inkomster. Begreppet och termen kassahållare (eller kassaförvaltare) är också sedan länge vedertaget inom nationalekonomin. Bl.a. används begreppet och termen oftast av dem, som beskrivit kassabalansernas betydelse för samhällets efterfrågan (the cash balance approach). En del ekonomer använder uttrycket ⁽¹³⁾ administratör av kassabalanser eller 'cash transactor'. Det kan man givetvis göra, betydelsen är densamma. Men jag föredrar det kortare uttrycket kassahållare.

Noter kap. 1:

1. David King 'Banking and Money', sid. 2 - 5.

2. Walras-Jaffe 'Elements of Pure Economics', 399: "Nor is there any value of costs of production, which, having itself been determined, determines in turn the selling prices of products. The selling prices of products are determined in the market for products by reason of their utility and their quantity. There are no other conditions to consider, for these are the necessary and sufficient conditions. It does not matter whether the products cost more or less to produce than their selling prices. If they cost more, so much the worse for the entrepreneur - it is his loss. If they cost less, so much the better for the entrepreneur - it is his gain. It is not the cost of the productive services that determines the selling price of the product, but rather the other way round. - - -"

3. J.S.G. Wilson 'Banking Policy and Structure', 9: "- - - In London, goldsmith bankers were probably developing the use of the bank note at about the same time as the cheque, but the first bank notes actually issued in Europe were issued in 1661 by the Bank of Stockholm (which later became the Bank of Sweden). - - -"

Lars-Erik Thunholm 'Svenskt kreditväsen', 1989 (LET89), 19.

4. Bruce J. Summers 'The Payment System' (Paul Van den Bergh), 29: "Included in the payment system are the mechanisms by which 'fiat money' is transferred among economic actors when they settle their own payment obligations or when they act as intermediaries for third parties by providing payment services. These mechanisms include the institutions providing payment services, the various instruments used to convey payment instructions, the means of transferring those instructions (including communications channels), and the contractual relationships between the parties concerned."

5. Friedman-Schwartz 'Monetary Statistics of the United States' (F-SII), 58: "The 'public' of the United States, ideally defined, excludes the monetary authorities and all banks, whether operated by private individuals, partnerships, corporations, states, counties, municipalities, and government agencies resident in the United States and its possessions. - - -"

6. LET89, 73: "På marknaden upptagna *förlagslån* intar en mellanställning mellan eget och främmande kapital. - - -".

7. LET89, 18. BS 164, 129.

8. Martin Andersson 'Kontroll av bankernas betalningssystem' (MA), 78 -101.

9. Riksrevisionsverket 'Utveckling av statens betalningssystem', 21 - 26. MA, 92 - 99.

10. LET89, 145 ff.

11. F-S II, 564: "We include item 2 in our estimates of the public's currency holdings because we regard these as balances held by the federal government in its role as one of the agencies cooperating in the production and distribution of goods and services - a role comparable to that played by states and municipalities - rather than in its role as the ultimate monetary authority. - - -"

12. Morris A. Copeland 'A Study of Moneyflows in the United States', 337: "- - -Most transactors have somewhat more discretion to increase or decrease their total ordinary expenditures than they have to change their total ordinary receipts. Demand for the most part has primacy over supply, because there is a wider range of discretion on the demand side."

13. *Ib*, 7: "Commons thought of a transaction as 'two wills acting on each other'. Accepting this conception for the moment we may say that each moneyflows transaction implies two parties - a payer and a recipient. It will be convenient to refer to the parties as transactors. Indeed, we shall think of our economy as made up of a great number of transactors that are continually entering into moneyflows transactions with one another and of the moneyflows transactions as playing a major role in organizing our society into an economy; for it is through these transactions that the detailed market adjustments of production and distribution are made from day to day."

Noter, förord:

1. John Maynard Keynes 'The General Theory of Employment, Interest and Money', 292: "So long as economists are concerned with what is called the Theory of Value, they have been accustomed to teach that prices are governed by the conditions of supply and demand; and in particular, changes in marginal cost and the elasticity of short-period supply have played a prominent part. But when they pass in volume II, or more often in a separate treatise, to the Theory of Money and Prices, we hear no more of these homely but intelligible concepts and move into a world where prices are governed by the quantity of money, by its income-velocity, by the velocity of circulation relatively to the volume of transactions, by hoarding, by forced saving, by inflation and deflation *et hoc genus omne* ; and little or no attempt is made to relate these vaguer phrases to

our former notions of the elasticities of supply and demand. - - -"

2. Irving Fisher 'Booms and Depressions', 143: "Twenty-one hundred years after Pythagoras, and a century after Copernicus, Galileo was still afraid to tell people that the earth was round, not for fear of religious persecution (as commonly supposed) but for fear of public ridicule."

KAP. 2.

BETALNINGSMEDEL, OLIKA TYPER.

a. Olika typer av betalningssystem.

Betalningssystem kan beskrivas som de tekniska, legala och institutionella system inom vilka betalningar initieras, genomförs och avvecklas.⁽¹⁾

Man kan som sagt tala om olika typer av betalningssystem. Det mest primitiva och ursprungliga är naturhushålls, där varor och tjänster byttes mot andra varor och tjänster. Detta förekommer fortfarande i stor utsträckning i utvecklingsländerna, där befolkningen lider brist på kontanta medel. I industriländerna lever det kvar i företagets kvittning i bokföringen av varandras leveranser och motleveranser av varor och tjänster. Naturhushållningens bytessystem utvecklades redan före vår tideräkning till ett system, där olika produkter fungerade som bytes- och betalningsmedel. Detta gällde i synnerhet ädla metaller som guld, silver och koppar.

Därnäst kom myntsystemet, som varit det förhärskande under större delen av vår historia och som var vitalt ännu under slutet av 1800-talet, men som fick dödsstöten i och med guldmyntfotens avskaffande i början av 30-talet. Guldmyntfoten byggde för det mesta på en kombination av mynt i guld och andra metaller och sedlar, som var inlösbare i guld. Inlösningsrätten växlade också från tid till annan. Ofta förekom en kombination av silver och guld som bas för valutan, bimetallism. Efter det att guldmyntfoten avskaffats i de flesta länder, etablerades en s.k. guldväxelfot, genom att valutor knöts till dollarn, som fortfarande var inlösbar i guld vid transaktioner mellan centralbankerna. Men på 70-talet upphävde dock USA inlösningsrätten i sin helhet. Fortfarande används dock guldet som garant för valutan och som betalningsmedel mellan olika centralbanker, även om det som regel inte längre blir föremål för regelrätta transporter. Men redan under 1800-talet ingick olika checksystem i betalningssystemet och från början av 1900-talet olika girosystem.⁽²⁾ I England användes checkar redan under början eller mitten av 1700-talet.⁽³⁾

Från 30-talet är pappersmyntfoten helt förhärskande. Mynten förekommer fortfarande, men deras värde saknar nu helt samband med metallvärdet. Värdemässigt är de helt underordnade sedlarna och spelar kvantitativt en mycket liten roll. Det nuvarande betalningssystemet (ett papperssystem) i t.ex. Sverige kan sägas bestå av följande delsystem:

I. System för kvittning och naturtransaktioner, som är helt underordnat papperssystemet och vars prisnivå hela tiden anpassas efter dettas prisnivå.

II. System för sedlar och mynt.

III. System för check- och giromedel främst använt av samhällsekonomin utanför banksystemet. Till detta system hör också de betalningsmedel, som

kan sägas vara underordnade check- och giromedlen t.ex. kontokort, bankcheck och postväxlar. System III motsvarar ofta vad man kallar för lågvärdesystem. Exempel på dylika är (i huvudsak) det brittiska BACS och det svenska Postgirot och Bankgirot.⁽⁴⁾

IV.. System för transaktioner och clearing inom bankväsendet inkl. centralbank och clearinginstitut. Exempel på dylika är det amerikanska FEDWIRE (betalningssystemet för de tolv FRB-bankerna och deras bank- och institutionskunder) och det brittiska CHAPS. I Sverige har vi t.ex. bankclearingen och RIX-systemet. Omsättningen i RIX-systemet är regelmässigt mer än 30 gånger större än i bankgirot.

Papperssystemen, i synnerhet de under IV är numera i stor utsträckning automatiserade och elektroniserade.

Även i Sverige spelar sedlar och mynt fortfarande en viktig roll, i synnerhet när det gäller privatpersoner, hushåll och små företag samt när det gäller antalet transaktioner, däremot har den relativa volymen gått starkt tillbaka. Däremot finns naturtransaktioner som regel kvar bara i mindre omfattning vid motleveranser o.dyl.

b. Betalningsmedel, allmänt.

Betalningsmedel finns alltså av olika typer. De vanligaste är sedlar och mynt, check- och giromedel, kontokort, bankcheck och postväxlar. Gemensamt för dem alla är, att de innebär en fordran på centralbanken eller banksystemet.

Sedlar och mynt är en fordran på centralbanken, även om de inte längre inlöses i annat värde av denna. Alla andra betalningsmedel har uppkommit genom att någon bytt ut sin fordran mot centralbanken mot en fordran på banksystemet.⁽⁵⁾ För att andra betalningsmedel skall ha ett värde gäller, att de när som helst under banktid eller kontorstid kan inlösas i sedlar och mynt, de måste vara fullt konvertibla i centralbankspengar. Saknar checken täckning på ett checkkonto, är den värdelös. Missköter sig banken, kan även kontot bli värdelöst. Alla ovanstående betalningsmedel kan i sin egen form användas för att fullgöra betalningar, de har betalningsmedelslikviditet. De har givetvis också likviditet på längre sikt, allmän likviditet. Jag skall senare återkomma till en del andra objekt, som ibland brukar kallas för betalningsmedel, och skall då gå in på, varför de ej kan betraktas som reguljära sådana.

Man brukar skilja mellan betalningsmedlens roller som betalningsmedium och som fordran eller kassa. Ett bra betalningsmedel hör till bägge dessa kategorier. Det gör t.ex. alltid en gällande sedel eller ett gällande mynt. Men checken, giroanvisningen, kontokortet eller bankchecken, som samtliga är betalningsmedia, måste för att kunna gälla ha täckning i en fordran på en bank eller ett betalningsinstitut. Har de inte detta, är de inte heller giltiga betalningsmedel. Men tillgodohavandet på ett

checkkonto, girokonto eller kortkonto är giltigt betalningsmedel, även om man för tillfället råkar sakna användbara blanketter. Det är alltså tillgodohavandet på ett betalningsmedelskonto, som är den väsentliga egenskapen hos dessa betalningsmedel.

Kontantbetalningar innebär, att transaktionen sker direkt mellan parterna, check- och kontokortsbetalningar, att detta sker delvis, liksom betalningar med bankcheck eller postväxel. I övrigt sker transaktionerna via banker och/eller betalningsinstitut. Transaktionstiden vid själva köpet kan vara mycket kort för sedlar, mynt, checker eller kontokort. Dock är man alltid starkt beroende av öppettider. Kirkman beräknar i 'Electronic Funds Transfer System' (sid 12 o.153) tidsåtgången vid en betalning med kontanter till 30 sek., med kreditkort till 75 sek. och med checker till 90 sek. Vid en automatisering beräknar han, att tiden kan minskas till mellan 15 och 30 sek. Girobetalningar kan som bekant inte genomföras vid själva köpet. Lempinen-Lilja beräknar, att totalkostnaden vid en checkbetalning uppgår till 180 % och vid en betalkortsbetalning till mellan 180 - 365 % av totalkostnaden vid en kontantbetalning, men att denna kostnad kan reduceras högst avsevärt vid elektroniska betalningar.

('Payment Systems and the Central Bank', 46, 50.),

Risker finns med alla betalningsmedel.

Sedlar kan stjälas eller komma bort. Checker kan lämnas utan täckning, girobetalningar felsändas eller förloras genom bedrägeri. Kontokort och bankcheckers kan komma i orätta händer. Riskerna kan minskas genom vattenstämplar och inläggning av metalltrådar, kontroll mot identitetskort, korsning av checker, checkgarantikort, standarder för mått och prägling av kort och checkar, genom speciellt papper och sofistikerade färgtrycksmetoder, hologram, namnteckningskontroll, personliga koder (t.ex. PINs, personal identification numbers) eller kortkoder, kontrollsiffror, användning av magnettape, mikrochips eller mikroprocessor, digitala certifikat och kryptering. Som helhet kan sägas, att dagens betalningsmedel fyller högt ställda anspråk på säkerhet.⁽⁶⁾

Sedlar och mynt ger ingen ränta med undantag för perioder med allmän prissänkning, t.ex. åren 1930 – 32, då sedlar och mynt liksom allt annat, vars värde uttrycktes i penningenheter, gav en realränta motsvarande penningvärdestegringen, i och med att sedlarna och mynten fick en större köpkraft. Check- och girokonton ger som regel ej heller ränta, men ibland förekommer en låg ersättning. Vid check- och girokontokrediter betalas i stället ränta, dels inom kreditramen och dels för varje utnyttjat belopp. Dessutom är check- och girokonton oftast förknippade med avgifter, i varje fall vid uttag i främmande banker eller vid överföring till personer eller företag, som saknar dylika konton. Vanliga kontokort är också som regel förknippade med avgifter, i synnerhet i samband med krediter. Firmakorten bland kontokorten, t.ex. de som ges ut av ICA, Ikea, Konsum m.fl. ger däremot ofta en rätt hygglig ränteersättning på inestående

belopp. På de girokonton, som Nordbankens personkonton utgör, betalas också en låg ränta och detsamma gör sparbänkerna på sparbanksgiro och affärsbankerna på privatgiro. Detta förändrar inte den principiella skillnaden mellan check- och giromedel å ena sidan och sparmedel å den andra, men kan ju innebära ett mätproblem. Postanvisningar och resecheckers är ofta dyrbara sätt att betala, medan bankcheckers i övrigt och postväxlar ibland lämnas gratis som en service från bankens sida. En bankcheck eller en postväxel innebär också för utställande bank en räntefri skuld (float), även om denna som regel inte blir långvarig.

En mer detaljerad redovisning av vad olika betalningar innebär, är införd i Appendix 1, där jag schematiskt beskriver den process, som sker vid en betalningstransaktion. Varje dylik med undantag för sedel- och myntbetalningar består ju av ett antal deltransaktioner.

c. Sedlar och mynt, check- och giromedel.

Sedlar och mynt har länge spelat rollen som det vanligaste och mest använda betalningsmedlen. De benämns ofta kontanter, men språkbruket är inte fullt entydigt. De flesta inkluderar erhållna checker, postväxlar, bankcheckers och liknande anvisningar. I den mån jag använder termen, avser jag endast sedlar och mynt. Användningen av sedlar och mynt är oftast begränsad till sektorerna för privatpersoner, hushåll och små företag och förvaltningar.

Checken har däremot främst använts av större företag och förvaltningar och dominerade tidigare i deras betalningsvolym. I Sverige är dock checken sedan länge på tillbakagång, och denna nedgång har accentuerats de sista decennierna, sedan checkbehandlingen alltmer blivit belagd med avgifter, främst på grund av det omfattande administrativa arbetet. Men tillbakagången har också skett på grund av girosystemens och kontokortens frammarsch och automatiseringen av betalningssystemet. I den dominerande svenska detaljhandelskedjan ICA utgör checkbetalningarna nu bara cirka 3 % av totalvolymen.

Användningen av checker är dock fortfarande stor i länder som USA, Storbritannien, Frankrike och Danmark, medan den är förhållandevis ringa i länder som Tyskland, Schweiz, Benelux, Norge, Finland och Japan. I dessa senare länder liksom i Sverige är det i stället olika girosystem, som har en dominerande ställning. I Tyskland använder man beteckningen 'Giralgeld'. Girobetalningarna har haft en betydligt mindre omfattning i länder som USA och Storbritannien, bl.a. därför att postgirot inte kunnat spela någon större roll i dessa länder. Dock svarar 'The National Giro' i det senare landet för cirka 99 % av betalningarna av 'government benefits'. Nu förändras dock bilden även i dessa länder genom automatiseringen, som innebär, att girosystem eller

clearing oftast tar över den tidigare checkbehandlingen.

Girots frammarsch har förstärkts genom införandet av autogiro ('standing payments') och direktdebitering ('direct debits'). Autogiro innebär ett avdrag på girokontot med ett bestämt belopp vid en viss tidpunkt varje period och direktdebitering innebär ett avdrag på girokontot med ett av säljaren beräknat belopp för en period. Bägge avdragen görs av banken eller giroinstitutet, givetvis med kontoinnehavarens tillstånd.

I Sverige har bankgirot och i synnerhet postgirot stor omfattning. Postgirot tillkom redan på 20-talet och har visat en stadig tillväxt i takt med checksystemets tillbakagång. Bankgirot startades i början av 60-talet, kanske bl.a. på grund av att bankerna insåg, att checksystemets tillbakagång ej kunde hejdas. Runt 1960 tillkom också Personkontot, Sparbanksgiro och Privatkontot. Betalningarna inom näringslivet och den offentliga förvaltningen i Sverige domineras numera helt av bankgiro- och postgirobetalningar. Enligt Riksbankens statistik uppgick checkbetalningarna i det svenska samhället till 675 miljarder kr. år 1992, medan girobetalningarna samtidigt uppgick till 5.640 miljarder kr, varav bankgirot omsatte 1.870 och postgirot 3.770 miljarder kr. ⁽⁷⁾

Från början var gränsen mellan check- och girobetalningar mycket klar. Vid en checkbetalning överlämnades eller översändes en check till säljaren, som drogs på ett separat checkkonto och direkt kunde bokföras, medan vid en girering en anvisning sändes eller lämnades till ett giroinstitut, som hos mottagaren kunde bokföras först sedan denne erhållit institutets notering. Men genom införandet av gemensamma konton för checker och bankgiroanvisningar, genom gottskrivning av den andra typen av betalningsmedel, genom införandet av kontokort och genom automatiseringen av systemen har gränsen mellan check- och girobetalningar blivit mera oklar. ⁽⁸⁾ Gemensamma konton för checker och giro förekom redan på 20-talet på de tyska sparbankernas löne- och transaktionskonton. Man kan därför alternativt tala om check- och girokonton i stället för att göra en uppdelning. En mer detaljerad redovisning av vad sedel-, check- och girobetalningar innebär är som sagts införd i Appendix 1.

Inom bank- och betalningssystemet är automatiseringen främst genom datorer och datoriserad telefonöverföring långt framskriden. Genom kodningen av checker förändras deras karaktär till att mer likna betalkort. Men den viktigaste egenskapen hos check- och girosystemen, konton från vilka check- och girobetalningar kan ske enligt en formaliserad rutin och dit överföringar kan ske direkt från andra personers eller företags konton, förändras inte. Däremot kan automatiken innebära en snabbare omsättningshastighet. Det är dock att märka, att centraliseringen inom det svenska Bankgirot och Bankomatsystemet är mindre långt driven än inom

Postgirot. Hos affärsbankerna sker den centrala clearing i huvudsak mellan olika bankgrupper, medan transaktionerna inom en grupp för det mesta clearas inom gruppen. ⁽⁹⁾

Check- och girobetalningar görs ju inte enbart från konton med tillgodohavanden utan också från konton med krediter upp till ett visst belopp eller från kombinerade konton. Men utnyttjad volym betalningar (volym krediter \times omsättningshastighet) är som regel mycket mindre jämfört med volym betalningar på grundval av tillgodohavanden. Dels är kostnaderna för att utnyttja krediterna mycket högre. Innehavarna får betala ränta dels på hela kreditbeloppet och dels på det utnyttjade beloppet. Det gör, att kassahållarna i första hand använder sin behållning, eftersom ränteförlusten eller räntekostnaden då blir mindre. Först sedan behållningen är slut, tas krediten i anspråk. Detta sker automatiskt i de flesta fall, eftersom redovisningen regelmässigt är sammankopplad över samma konto. Dels är kreditvolymen på check- och bankgirokonton som regel mycket lägre än kassahållarnas tillgodohavanden. En del av dessa konton saknar kredit liksom alla postgirokonton i Sverige. Men även då tillgodohavandet och kreditramen i genomsnitt är lika stora kan skillnaden i transaktionsvolym bli avsevärd. Krediterna i check- och giroräkning innebär ett mätproblem, såtillvida att de inte kan jämföras med övriga check- och giromedel på grund av sin lägre omsättningshastighet utan måste mätas för sig.

Det kan diskuteras, hur mycket extra betalningsförmåga krediterna skapar. Om man antar, att krediten omsätts 4 gånger per år t.ex. vid kvartalsslut, så sker i praktiken 3 kontantbetalningar, eftersom kreditbeloppet betalas vid kvartalets slut men samtidigt en ny kvartalskredit ges. Vid det fjärde kvartalsslutet sker i praktiken betalningen för den beviljade krediten vid årets början. Om man antar, att krediten omsätts 12 gånger per år vid månadsslut, så sker i praktiken 11 kontantbetalningar, eftersom krediten betalas vid månads slut, men samtidigt en ny månadskredit ges. Vid det tolfte månadsslutet sker i praktiken betalningen för den beviljade krediten vid årets början. Oavsett kredittid har alltså krediterna strängt taget inte inneburit något tillskott av betalningsmedel, men däremot har ett belopp motsvarande betalningen av en kvartalskredit respektive en månadskredit kunnat uppskjutas 9 respektive 11 månader. Sker ingen omsättning eller avbetalning under lånetiden, blir den omsatta volymen mycket liten, nämligen lika stor som den beviljade krediten, som alltså omsätts en gång. Och även om man fått kredit, är det ändå till sist på tillgodohavanden i betalningsmedel, som kraven till sist ställs.

Man behöver också skilja mellan vanliga konton med checkkredit, där krediten är avsedd att täcka tillfälliga underskott och t.ex. byggnadskreditiv och liknande krediter, där kreditaspekten är det väsentliga. Ett byggnadskreditiv präglas ju av, att

kreditbeloppet successivt tas i anspråk tills kreditgränsen uppnåtts, då kreditivet lyfts av och ersätts av ett in-teckningslån eller kanske en ny tillfällig kredit. Om det ursprungliga beloppet uttas under en tid av 1 år, kan alltså lånebeloppet vara mycket högt, men omsättnings-hastigheten mycket låg – bara en gång per år. Och om uttagen inte görs som en direktöverföring till andra personers eller företags konton, utan görs till andra egna konton, så sker inget tillskott alls av betalningsmedel genom kreditivet. Och även om det tas i anspråk genom checkbetalningar direkt från kontot, så är volymen betalningar alltså mycket liten i förhållande till totalvolymen kredit.

d. Sparmedel och långfristig inlåning.

En del ekonomer betraktar sparmedel och långfristig inlåning som betalningsmedel. Jag tycker detta är fel, av många skäl. Sparmedlen har normalt inte de attribut som betalningsmedlen har.

Hanteringen av sedlar och mynt har stöd i lagar och regler, som säger, att de är allmänna betalningsmedel. De är standardiserade och allmänt accepterade. De har slitstyrka och låg kostnad per transaktion och är bekväma och säkra för båda parter.

Check- och giromedel kan också direkt användas för betalningar, även om i varje fall gireringar som regel tar någon dag att genomföra. De har också stöd i lagar och regler, som anger, att de är allmänna betalningsmedel. De är också standardiserade och allmänt accepterade. De medför en låg kostnad per transaktion och är bekväma och säkra för båda parter.

Vad är det då, som bestämmer skillnaden mellan check- och giromedel å ena sidan och sparmedel och långfristig inlåning å den andra? ⁽¹⁰⁾ Ekonomerna har ofta dragit gränsen mellan å-vista inlåning och inlåning, som måste sägas upp. Det är ju givet, att den inlåning, som måste sägas upp, inte kan betraktas som betalningsmedel, i varje fall inte förrän den kan disponeras. ⁽¹¹⁾ Men all å-vista inlåning tillåter inte heller check- och girobetalningar. Inte heller det förhållandet, att ränta ges, är någon bra bestämningsgrund för sparmedel. Även om den stora mängden check- och girokonton inte ger eller inte har gett någon ränta, så kan dock check- och girokonton ibland bli ränteförande. Nej, det viktigaste kännetecknet på ett betalningsmedel är nog, att det tillåter schablonmässiga överföringar. Friedman-Schwartz säger i 'Monetary Statistics of the United States', sid. 80: " - - The distinction between demand and time deposits at commercial banks, at least since 1933, has typically been that demand deposits were, and time deposits were not, transferable by cheque. - - ". Här drar alltså författarna gränsen på samma sätt som jag, även om de använder termen 'demand deposits'. ⁽¹²⁾ Att de inte tar med girobetalningar, beror ju på, att dessa är en sen företeelse, i varje fall i det USA, där checken då dominerade fullständigt. Inte heller den offentliga statistiken och bankstatistiken

redovisar enbart check- och giromedlen ('deposits subject to cheque') utan oftast bankmedel utan uppsägningstid ('demand deposits'). Men check- och giromedlen torde i de allra flesta fall utgöra huvuddelen av de senare och volymen av dessa senare kan därför betraktas som en bra approximation av volymen av de förra. Samvariationen mellan deras tal torde vara mycket stor. Att det är så, visas också av den parallella utvecklingen av volymen 'demand deposits' och volymen sedlar och mynt utanför banksystemet. Kvoten dem emellan är oerhört stabil och kan vara oförändrad under decennier. Detta framgår bl.a. av det material, som författarna ovan redovisar i sin bok efter sid. 58.

För check- och girobetalningar finns det särskilda betalningssystem med speciella regler, blanketter och standardiserade rutiner, som i hög grad underlättar betalningar och kontroll. Det gör, att tiden, arbetsgången och kostnaden för att genomföra transaktioner kan reduceras till det minsta möjliga. Det möjliggör också tillräcklig information främst för mottagaren men också för betalaren och förmedlaren och gör betalningarna säkrare, bekvämare och mer allmänt accepterade. ⁽¹³⁾ Allt detta gör, att den som betalar nästan alltid i sin helhet använder check- och giromedlen. Först då dessa tagit slut, söker han använda andra medel. Till detta medverkar också, att den som tar sparmedel i anspråk gör ränteförluster. Och i den mån, som en person eller ett företag betalar efter att ha tagit ut sparmedel, gör de detta som regel först efter att ha förvandlat dem till betalningsmedel. I så fall är detta en intern överföring, som föregått betalningen i sedlar eller check- och giromedel. För att man skall kunna tala om en betalning med sparmedel, så kan den inte ske på annat sätt än genom ett uttag på kundens eget sparkonto och insättning på en annan persons konto vid sidan av check- och girosystemet. I de fall, då banken debiterar betalarens sparkonto och krediterar hans check- och girokonto, har däremot ingen betalning skett utan bara en intern överföring mellan betalarens konton. Ett bra betalningsmedel innebär alltså en kombination av attribut, ingen uppsägningstid, ingen eller låg ränta och ett noga utarbetat, enkelt, bekvämt och billigt schablonmässigt system för att genomföra betalningarna och informera om detta.

Eftersom sparkonton normalt inte utnyttjas vid betalningar, finns oftast ingen inarbetad rutin med speciella regler och blanketter för betalningar. Sker överföringen från ett sparkonto utan check eller giro, blir mottagaren normalt inte heller underrättad om överföringen förrän vid de tidpunkter, då mottagaren normalt erhåller kontobesked, ibland kanske endast vid kvartalsskifte eller årsskifte. Och då kanske det inte heller klart framgår, vem som gjort betalningen och för vad detta sker. Det uppstår alltså ett informations- och kontrollproblem. ⁽¹⁴⁾ Om en direktöverföring mellan sparkonton inte sker rutinmässigt, innebär den en ökad arbetsbelastning och ökade kostnader, både för den som betalar, för banken

och för mottagaren. Ingen av parterna har som regel något intresse av att irregulära sätt att betala vinner insteg.

Check- och girokonton har ytterligare ett attribut till skillnad från inte bara sparkonton utan också till skillnad från t.ex. kontokortskonton. De tillåter betalningar från andra personers konton enligt enkla och schablonmässiga metoder. Däremot förekommer inte betalningar från en utomstående direkt till en annan persons konto för kontokort. För att betalningar från ett kontokortskonto skall kunna ske, måste medel först överföras från ett check- eller girokonto (undantag: bankens eller kontoinstitutets krediteringar). Det förra kontot lever inget eget liv, det är helt beroende av det senare. I och med detta kräver t.ex. kontokortskontot ofta ytterligare en transaktion för att en betalning skall kunna ske. Det har en lägre grad av betalningsförmåga.

Särskilt viktigt, att betalningar sker enligt enkla fastställda rutiner, är det givetvis, då betalningarna är periodiskt återkommande, som är fallet t.ex. vid stående order eller autogiro (standing orders).. Men även för direktdebiteringar (direct debits) och för många andra betalningar, som återkommer, är den enkla processen och den regelbundna rapporteringen en förutsättning. 'Standing orders' och 'direct debits' har funnits som rutin i t.ex. Storbritannien och Sverige sedan 60-talet. Det ligger i alla parter, betalarnas, betalningsinstitutens och mottagarnas, intresse, att dylika automatiserade betalningsmetoder kan användas.⁽¹⁵⁾

Under normala förhållanden eller under inflation finns ingen anledning att ta sparmedel i anspråk för betalningar. Varför skulle man använda något som är mer obekvämt och som minskar ens ränteinkomster i stället för att använda betalningsmedel, som inte innebär en extra kostnad? Under en deflationsperiod skulle säkert många vilja ta sparmedel i anspråk för betalningar, men de som har mest behov av detta, har som regel inga sparmedel.⁽¹⁶⁾ Om det vore så, att betalningsmedlen inte hade den utslagsgivande roll, som förespråkarna för kvantitetsteorin hävdar, varför använder då inte samhällsekonomin sina tillgångar på spar- och kapitalkonton som betalningsmedel under en deflation. Dessa tillgångar är ju vanligen större än volymen sedlar och check- och giomedel. Om prisnivån fallit med 10 %, borde det på grundval av den mängden ha varit en enkel match att öka betalningarna med 10 % genom att utnyttja de förra. Men så sker aldrig. Bristen på betalningsmedel gör ofta banksystemets likviditet så pass ansträngd, att det inte accepterar lägre insättningar och sparmedelsvolym, utan att i sin tur minska utlåningen. All erfarenhet visar, att sparmedlen ännu mindre än normalt kan utnyttjas för betalningsändamål under en deflation. Och bankerna accepterar sällan, att insättaren får ränta på konton, som utnyttjas som transaktionskonton. I stället sker ofta en viss

tesaurering av betalningsmedel och tillväxt av sparmedel under deflationsperioder, som ytterligare begränsar betalningsmedelslikviditeten. Att det är så, visas också av, att det nära samband, som finns mellan volym betalningsmedel, omsättningsvolym och prisnivå är mycket svagare mellan sparmedelsvolym, omsättningsvolym och prisnivå. I många fall kan sparmedelsvolymen t.o.m. utvecklas i motsatt riktning mot de två senare variablerna.⁽¹⁷⁾ Betalningsmedlen är alltså alltid den trånga sektion, som bestämmer efterfrågan och omsättning.

Om det vore så, att sparinlåning kunde tas i anspråk för betalningar på annat sätt än genom överföring till check- och giomedel och sparinlåningen alltså delvis skulle kunna överta check- och giomedlens roll, då borde det vara så, att check- och giomedlens volym i samhället skulle kunna sjunka, utan att detta äventyrade kassahållarnas betalningsförmåga. Man borde ofta kunna avläsa detta i förändringar i kvoten mellan check- och giomedel och sedlar och mynt. Men statistiskt material ger inget stöd för detta. Kassahållarna behåller kvoten för det mesta på oförändrad nivå under decennier och under skiftande konjunkturer (utom i hyperinflationens slutskede, då check- och giomedel försvinner före sedlarna), vilket också visar, att sparmedlen ej kan tjänstgöra som substitut. Givetvis också bortsett från de statistiska effekter, som uppstår genom tesaurering.

I synnerhet i mindre utvecklade länder med svagt utvecklade betalningssystem förekommer det dock, att man inte skiljer mellan check- och girokonton å ena sidan och sparmedel och långfristig inlåning å den andra och att vad som kallas sparkonton utnyttjas för betalningar. Detta gällde i stor utsträckning banksystemen under tidigare epoker. Eftersom personalkostnaderna tidigare spelade en mindre roll, var det inte lika dyrbart för betalare, banker och mottagare att använda sig av icke formaliserade betalningssätt, som det är numera. Till detta kommer, att statistiken tidigare ofta var bristfällig och inte klart skilde mellan olika typer av konton. Shearer redovisar i 'The Income Velocity of Money in Canada', sid. 414, att kassahållarna tilläts dra checkar på alla 'personal savings deposits' ända till år 1967. Men trots att dessa utgjorde 53 % av alla bankinsättningar, så svarade de endast för 4,5 % av alla checkar i större städer, medan 'demand deposits' svarade för återstoden, trots att dess volym var mindre. Omsättningshastigheten var endast 1,86 för 'personal savings deposits' mot 88,3 för 'demand deposits'. Denna diskrepans skulle säkert vara ännu större, om man hade kunnat räkna bort egna uttag, som säkert är proportionsvis fler från sparkonton än från check- och giomedel. Från år 1967 skilde bankerna i Canada mellan 'personal savings deposits', som kunde och inte kunde användas för checkbetalningar. Men av ren självbevaringsdrift undviker man i de flesta länder och banksystem att tillåta, att sparkonton utnyttjas för betalningar, såvida

inte rutinmässiga betalningsmetoder kan användas. Och ju mer långsiktigt ett konto är, ju mindre är utnyttjandet i förhållande till sparmedelsvolymen och ju lägre är omsättningshastigheten. Bankerna har också ofta hållit på skillnaden mellan check- och giromedel och annan inlåning, därför att de förra ställt större krav på kassareserverna.

Bilden kompliceras dock av, att det även numera finns konton, delvis med sparfunktioner och på vilka ränta ges, som tillåter betalningar och där detta möjliggörs genom speciella regler, rutiner och blanketter. Tre exempel på detta är det i Sverige på 60-talet införda Personkontot hos Nordbanken (f.d. PK-banken), sparbankernas Sparbanksgiro och affärsbankernas Privatgiro. Kontona, som är löne- och pensionskonton men också betalningskonton, ger ibland en låg ränteersättning, som gör, att de också drar till sig sparmedel. Men dessa konton skiljer sig från vanlig sparinlåning genom att de har check- och giromedlens standardiserade rutiner och blanketter och därför möjliggör betalningar nästan lika enkelt som dessa både från och till kontona. De skiljer sig från räntefria check- och giromedel genom en högre volym per omsatt krona och lägre omsättningshastighet, kanske främst beroende på hur stor ränteersättning, som ges. Om man har gemensamma konton för t.ex. löner och pensioner och för transaktioner, så blir omsättningshastigheten lägre än för renodlade transaktionskonton. Om dessa konton drar till sig sparmedel i olika stor omfattning, blir resultatet, att omsättningshastigheten varierar. Man kan säga, att det har uppstått ett extra mätproblem, i och med att man måste dela upp volymen betalningsmedel och dess omsättning i olika delvolym, som sen måste göras jämförbara, för att man skall kunna få totalsummor för hela samhället.

Vid en mätning av betalningsströmmarna i Sverige före år 1960, utgör dock detta inget problem. Nordbankens personkonton, sparbanksgiro och affärsbankernas girokapitalräkningar fanns inte före år 1960 och inte heller det vanliga bankgirot. Direkta banköverföringar från andra konton, som skedde vid sidan av check- och girosystemet, torde inte ha utgjort någon större volym. Det finns en mycket god statistik för dessa år före år 1960 för volymen sedlar och mynt, både utanför Riksbanken och utanför affärsbankerna, liksom för behållningen på postgiro- och checkkonton och för omsättningen och omsättningshastigheten på Postgirot. Sverige före år 1960 kan anses som ett bra exempel på hur i varje fall volymen check- och giromedel utvecklas, då brister i bankrutiner och i statistik inte förrycker bilden.

Till samma grupp av konton som de nämnda svenska hör också de räntebärande inlåningsformer, som utvecklats i USA under 70- och 80-talen och som möjliggör betalningar. Dit hör 'NOW' (Negotiated Order of Withdrawal), 'Super-NOW' och 'Share drafts (of Credit Unions)'. För första gången sedan 1933, när ränta förbjöds på 'demand deposits',

omfattar USA:s betalningsmedel alltså räntebärande medel, även om dessas omsättningshastighet torde vara lägre än för check- och giromedel i allmänhet. ⁽¹⁸⁾

Det förekommer dock även numera, att vissa andra konton kan utnyttjas för check- och girobetalningar. Det förändrar inte den principiella skillnaden mellan check- och giromedel å ena sidan och sparinlåning och långfristig inlåning å den andra, men det innebär som sagt extra mätproblem. Detta gäller också dagens Sverige, där överföringar via bankgirot i vissa fall kan ske från vanliga bankkonton, vilket kan förrycka statistiken. Nu är dock avsteget oftast inte så stort som det först kan förefalla. Det rör sig oftast om betalningar genom schablonmässiga överföringar enligt en fastställd rutin från konton tillgängliga utan uppsägning, och i den mån ränta ges, är denna oftast liten och oftast kombinerad med avgifter. I den mån en person har både kortfristiga och långfristiga konton, är det givet, att det är de kortfristiga, som används vid betalningar. Även om dessa konton inrymmer vissa sparmedel, så torde deras volym i hög grad utvecklas parallellt med volymen check- och giromedel, i de fall volymerna kan renodlas och mätas separat. De flesta kontoinnehavare har både kortfristiga och långfristiga konton, de kortfristiga som används vid betalningar motsvarar 'demand deposits' i de anglo-sachsiska länderna och utgörs troligen till större delen av medel, som kan kallas för check- och giromedel. En förutsättning för att ett bankkonto skall betecknas som ett check- eller girokonto, är dock, att en utomstående direkt kan tillföra medel till eller tillföras medel från kontot, att detta sker enligt de regler, rutiner och blanketter, som skapats för att möjliggöra schablonmässiga överföringar och att kontot är föremål för en kontinuerlig, oftast daglig redovisning.

Under de senaste decennierna har skillnaden mellan check- och giromedel å ena sidan och sparmedel å den andra blivit ännu mer accentuerad, eftersom bankerna i sin kostnadsjakt nu söker styra över alla betalningar till de reguljära betalningsmedlen och då främst olika girosystem med en hög grad av automatik. Detta sker bl.a. genom höga, i vissa fall prohibitiva avgifter. Vissa transaktioner, t.ex. postanvisningar, har i det närmaste upphört.

Gränsen mellan check- och giromedel och annan inlåning har dock å andra sidan blivit mera oklar genom den fortgående automatiseringen och den elektroniska behandlingen, som kan tillåta formaliserade rutiner för ett stort antal konton. Genom den exakthet, som datortekniken och dataredovisningen möjliggör, blir det mindre resurs- och kostnadskrävande att redovisa betalningar från icke-transaktionskonton. Automatiska betalningar verkar i samma riktning. Enligt Kirkman ('Electronic Funds Transfers', sid. 151) kan EFT-överföringar i Storbritannien ske även från 'savings and time deposits'. Ett annat exempel på detta är, att affärsbanker i USA sedan den 1 nov. 1978 tillåtit

kunder göra automatiska överföringar från 'savings accounts' för att täcka 'overdrafts' på transaktionskonton. ⁽¹⁹⁾ Även i Sverige tillåter nu bankerna betalningar från konton av icke-transaktionskaraktär, i den mån detta kan ske enligt automatiserade rutiner. Men en stor del av dessa överföringar sker dock helt normalt via ett transaktionskonto. Fortfarande är betalningar från dessa den absoluta huvudregeln, vilket både kassahållarna och banksystemet föredrar.

Men att myndigheter och institutioner inte håller gränsen klar, förändrar inte kassahållarnas dispositioner för att uppnå en tillfredsställande betalningsmedelslikviditet och räntabilitet. Att två typer av medel bakas ihop på samma konto innebär därvidlag ingen principiell skillnad, bara ett mätproblem. Detsamma gäller de fall, då sparmedel på grund av inlåningsbegränsningar tillfälligt strömmat in på check- och girokonton. Så kan också ske i samband med bankkriser, då kassahållarna är angelägna om att snabbt kunna ta ut sparmedel och inte vill vara bundna av uppsägningstider och andra uttagsbegränsningar. Detta accentueras ytterligare, om det råder deflation, och sedlarna därför ger en reell ränteersättning.

Det är att märka, att när jag skiljer mellan check- och giromedel och annan inlåning, så gäller detta inlåning för samhällsekonomin utanför banksystemet, dess betalningar och dess betalningsmedelslikviditet. För bankväsendet gäller andra lagar, som gör gränsen flytande och av ringa betydelse. I detta fall kan man givetvis tala om direkta banköverföringar från olika konton i samband med betalningar och transaktioner, som ju främst sker genom olika clearingssystem.

Sparinlåning och annan långfristig inlåning är givetvis likvida medel. Men normalt används de inte för betalningar, de har ingen betalningsmedelslikviditet, vilken vi också kan kalla penninglikviditet. Däremot har de betydelse för betalningssystemet som en reserv. De flesta kassahållare, har särskilda transaktionskonton till skillnad från sparkonton och andra konton, vilka senare konton fungerar som en buffert och svarar för likviditeten på något längre sikt. Kassahållarna anpassar ständigt volymen av betalningsmedel och sparmedel till varandra, så att de motsvarar deras krav på betalningsmedelslikviditet och räntabilitet. Direkta överföringar från sparkonton är inget alternativ för dem. I stället är det givetvis så, att om de behöver extra betalningsmedel, så löser de detta genom att göra en överföring från sparmedel till check- och giromedel. En enskild kan öka sina betalningsmedel på detta sätt, men kravet på räntabilitet sätter dock snäva gränser för hans möjlighet att öka sin betalningsmedelslikviditet. Detta gäller i än högre grad samhället som en helhet, eftersom all statistik visar, att kassahållarna nästan aldrig expanderar (eller kontraherar) kvoten mellan volymen check- och giromedel och volymen sedlar och mynt. **Volymen check- och giromedel blir därmed ett mått inte**

bara på kassahållarnas förmåga att använda dessa, utan också på deras förmåga att ta sparmedel i anspråk för betalningar. Detta accentueras av att de kassahållare, som har en god allmän likviditet också som regel har en god betalningsmedelslikviditet. De har inget behov av att använda sparmedel för betalningar. De som å andra sidan har en dålig betalningsmedelslikviditet har som regel också en dålig allmän likviditet. De har oftast inga sparmedel att ta i anspråk.

Att kassahållarna ser på check- och giromedel å ena sidan och sparmedel och långfristig inlåning å den andra på helt olika sätt, visas också av de kvoter, som kassahållarna håller av dem i förhållande till sedlar och mynt. Medan kvoten mellan check- och giromedel och sedlar och mynt är mycket stabil och kan vara oförändrad under decennier, företer kvoten mellan sparmedel och långfristig inlåning och sedlar och mynt vissa förändringar. Den är också stabil men inte så utpräglat som den andra kvoten. Den kan förändras, om benägenheten för sparande förändras, t.ex. på grund av ränte- och skatteförändringar.

e. Bankchecker, postväxlar o.d.

Jag har tidigare skilt på betalningar av varor och tjänster och finansiella och monetära transaktioner. Hur skall man då se på bankchecker, som t.ex. resechecker, postväxlar, postanvisningar och andra dylika anvisningar som inte är knutna till ett visst konto? Skall man betrakta inköpet av bankchecken eller postväxeln (ibland används termen postremissväxel) som en monetär bytestransaktion eller växlingstransaktion och överlämnandet eller översändandet som den verkliga betalningen? Eller skall man betrakta redan inköpet som den verkliga betalningen? Det är ju den som ställer krav på betalningsmedlen. Överlämnandet av bankchecken eller postväxeln ställer inga ytterligare krav på betalningsmedel. Det mest viktiga torde därför vara att beteckna inköpet, den första transaktionen, som den egentliga betalningen och överlämnandet som enbart en följdtransaktion.

Dessa betalningsmedel har en starkt begränsad användbarhet. De kontoförs knappast separat, i varje fall ej på konton, som utomstående kan göra betalningar till. Resechecker kan t.ex. växlas in i bank av innehavaren, utan att ha använts för inköp. Detta gäller också andra bankchecker och postväxlar. Endast i begränsad omfattning används de vid köp av varor och tjänster och endast i undantagsfall blir de föremål för en extra omsättning. I USA används dock ofta resechecker för betalningar vid besök och inköp i en annan delstat. Men det torde vara sällsynt, att de används vid ytterligare en betalning. De utgör inget underlag för en fortsatt cirkulation. De utgör oftast bara ett extra led vid betalning i sedlar eller check- och giromedel. Bankchecken eller postväxeln har en starkt begränsad betalningsförmåga.

Att bankchecken, postväxeln eller postanvisningen inte kan betraktas som självständiga betalningsmedel beror inte på betalningsmediet, den använda blanketten, utan på att de som jag sade inte betalas från egna självständiga konton, till vilka det är möjligt att göra egna eller utifrån kommande betalningar. Det är checkkontot respektive girokontot, som gör checken eller giroanvisningen till fulländade sekundära betalningsmedel. Om en postväxel eller en bankcheck dras från ett girokonto, är det lika fullt en girobetalning. Frånsett de mest konvertibla av alla betalningsmedel, sedlarna och mynten, krävs det alltså en kombination av betalningskonto och betalningsmedium för att skapa ett dylikt självständigt betalningsmedel. Värdet av en check eller en giroanvisning är beroende av om det finns en behållning på ett check- eller girokonto, konvertibel i centralbankspengar. För bankchecken eller postväxeln finns inte ens kontot.

I Appendix 1 har jag schematiskt beskrivit processerna i samband med en transaktion med bankcheck, postväxel o.d. betalningsmedel.

f. Kontokort

Att betala med kontokort och andra kort är ett snabbt växande sätt att fullgöra betalningar på.⁽²⁰⁾ De förekommer under en mängd olika namn: köpkort, betalkort, kontokort, debetkort, kreditkort, T&E-kort, plastkort, bankkort, firmakort, kundkort, etc. De s.k. kontantkortet är däremot inga kontokort. Det första kontokortet, ett kreditkort, introducerades av Mobilkedjan, som då hette General Petroleum Corporation, år 1914.⁽²¹⁾ I Europa etablerades Diner's Club och American Express på 50-talet i Storbritannien.

Terminologin, när det gäller kontokort och betalkort, är oklar. Detta har främst att göra med historiska orsaker och kortutgivarnas strategier. Björkholm & Johnsson använder i 'Betalning med kontokort', sid.12 ff., samlingstermen kontokort (utom för kontantkort) och indelar dessa i bankkort, betalkort och kreditkort. Men även bankkortet och kreditkortet används för betalningar, alla tre typerna kan vara kort med krediter och alla tre ges ut av bankerna.⁽²²⁾ Dessutom är också uttagskortet, vissa kundkort och vissa andra typer av kort knutna till ett konto utan att vara betalkort. Termen betalkort täcker och avgränsar mycket bättre betydelseinnehållet hos begreppet. Att betala är det, som dessa kort främst är avsedda för. I Norge används beteckningen 'betalingskort' och i Danmark beteckningen 'betalningskort' som en samlingsterm.⁽²³⁾ Men eftersom beteckningen 'kontokort' tycks vara så allmänt förekommande som samlingsterm här i Sverige återstår för mig inte annat än att använda den.

Några av de viktigaste kontokort och kortföretag, som förekommer på den svenska marknaden, är de bankägda korten och instituten Visa (med Visa Sweden) och gruppen kring Master Card

(med Euro Card).⁽²⁴⁾ Dessa kort med rutiner brukar betecknas som öppna system, därför att säljföretagen i dem har avtal med en bank, en inlösare, som representerar alla kortutgivare inom det aktuella systemet med ett gemensamt varumärke. Även bankernas egna kort som Bankkort, Köpkort eller Sparbankskort kan sägas tillhöra öppna system, därför att flera banker samverkar som inlösare även av andra kort inom systemet och dessa banker samverkar också i olika serviceföretag som affärsbankernas Servo och Cekab och sparbankernas Babs.⁽²⁵⁾ Samverkande banker och kortutgivare med ett gemensamt varumärke har oftast ett gemensamt regelsystem. De samverkar också ofta i varumärkesföreningar. Affärsbankernas försök med gemensam inlösen i Servo stoppades dock av konkurrensskäl. Däremot tilläts sparbankernas motsvarande samverkan i Babs. Inlösare i Sverige är de fyra stora banksystemen Skandinaviska Enskilda Banken, Handelsbanken, Nordea, och Föreningssparbanken samt den mindre Östgöta Enskilda Bank.

Slutna system är däremot de internationella korten och företagen 'American Express' och 'Diners Club', därför att i dessa fall sluts avtal direkt mellan kortinstituten och säljföretagen.⁽²⁶⁾ Kundkort (firmakort) som Icakortet, Ikeas kort och bensinföretagens kort tillhör också oftast slutna system, därför att det i dessa fall saknas separata inlösare. Det förekommer dock också, att ett säljföretag samverkar med en kortutgivare, som t.ex. Vivos samverkan med Visa och KF:s och BP:s samarbete med sparbankerna.

Bankernas finansbolag och fristående finansbolag är också ibland kortutgivare. Ett sådant kort är kreditkortet Finax, som ges ut av ett fristående finansbolag.⁽²⁷⁾ Det finns också kontokort, som enbart fungerar i en helt elektronisk miljö. Dit hör Visas 'Electron' och Master Cards 'Maestro'.

Kontokorten förekommer i huvudsak inom detaljhandeln och servicenäringsarna. De gäller för ett belopp, som begränsas till behållningen på ett konto (checkkonto, girokonto, kortkonto) eller en beviljad kredit för en viss tid och/eller ett visst belopp. Kontokorten tillhandahålls i regel av banker och kortinstitut (inkl. affärskedjor med egna betalkort), kreditkortet efter att innehavaren godkänts i en prövning och eventuell kreditram fastställts. De flesta kontokort, som fungerar som betalkort, är förknippade med rätt höga avgifter och räntor. Firmakortskonton utgör ibland ett undantag. På dessa lämnas ofta ränta på överskott. I Sverige används firmakorten (kundkortet) främst av de stora detaljhandelskedjorna som ICA, Konsum, IKEA och bensinbolagen. Kreditkortet är som regel föremål för höga ränteutgifter, oftast både på utnyttjat kreditbelopp och på kreditramen, i det senare fallet med en lägre avgift.

Vissa personkort för legitimation, auktorisation och uttag kan sägas utgöra hjälpmedel för kontokorten (betalkorten), men kan inte ensamma användas för betalningar. Personkortet kan indelas i:

A. Legitimationskort, B. Uttagskort och C.-E. Betalkort). A och B fungerar ej som betalningsmedel utan endast som hjälpmedel vid betalningar. C - E fungerar som betalningsmedel men även som legitimation och vid uttag av kontanter.

A. Legitimationskort kan indelas i:

a. Allmänna kort, t.ex. körkort, pass, postens identitetskort, etc.

b. Kort för kunder avsedda för legitimation i butiker och serviceställen och/eller för erhållande av rabatter.

Dessa kort kan i sin tur indelas i kort med eller utan foto, med eller utan möjlighet till optisk avläsning, med eller utan magnettape, chips och/eller mikroprocessor liksom olika kombinationer dem emellan. En speciell typ av kort för legitimation är de s.k. checkgarantikorten.

B. Uttagskort kallas också automatkort eller bankomatkort. De används för uttag av kontanter i automater (bankomater, 'cash dispensing machines'), men kan normalt inte användas för betalningar.⁽²⁸⁾ I Sverige fanns år 1996 cirka 2800 Bankomat- och Minutenapparater. De användes också för saldokontroll, uppgift om senaste noteringar, i vissa fall för överföringar mellan egna konton och för rekvisition av blanketter, dock ej i Sverige. Betalningar kan dock ske från s.k. 'ATMs' (Automated Teller Machines), som utvecklats ur bankomaterna, men dessa kan snarast betecknas som små terminaler. Däremot kan uttag i automater ofta göras även med kontokort (betalkort). Uttagskortet innebär alltså som regel inga extra betalningsmöjligheter utöver check- och girokontonas vanliga funktioner. Däremot gör de uttaget från kontot extra bekvämt och billigt.

C, D och E. Betalkorten kan indelas i firmakort och allmänna betalkort.

C. Firmakort (kundkort, selektiva kort, 'store cards') är kontokort, som är giltiga i en viss affärskedja, vissa butiker eller serviceställen eller en viss bransch.⁽²⁹⁾

D, E. Allmänna, generella betalkort är kort, som är giltiga i olika butiker eller serviceställen (oftast i s.k. öppna system). År 1994 fanns det mellan 500 och 600 miljoner generella kontokort i världen, varav i Sverige cirka 8 miljoner.

Korten C, D och E kan också indelas i:

a. Kort utan kreditmöjlighet (debetkort), då betalningarna alltid sker från ett tillgodohavande.

b. Kort med kredit under en tidsenhet (t.ex. en månad), som regel upp till ett visst belopp. Betalning skall dessutom ske inom ett visst antal dagar, t.ex. 10, efter tidsperiodens utgång (kreditkort).

c. Kort med en mer omfattande kreditgivning upp till ett visst belopp, ibland med en plan för avbetalning (kreditkort).⁽³⁰⁾

I många fall förekommer givetvis en kombination, då det finns en kreditram utöver behållningen på kontot. Numera sker en stor del av kontokortsbetalningarna genom automatik. Kontokortet är som regel kodade med hjälp av optiska

koder, magnettape eller chips eller olika kombinationer därav, som kan avläsas, kontrolleras och registreras i kortläsare, register och/eller datorer. Materialet kan sedan behandlas som pappersformulär eller samlas upp på magnetband, kassettskiva eller disk, som i sin tur kan sändas per post, bud, telefon eller dator till bank eller betalningsinstitut eller också kan materialet överföras dit online direkt vid köpet.⁽³¹⁾

Detta kan alltså ske på olika sätt i butiker och serviceställen:

I. Med pappershantering, punktvis,

II. " " buntvis (batch),

III. Med redovisning med magnetband, disk el. kassettskiva, satsvis per bud eller per post,

IV. Med dator eller terminal och redovisning, off-line, buntvis per telefon och / eller dator,

V. Med dator eller terminal och redovisning, on-line, direkt per telefon och / eller dator i realtid.

Betalkorten C, D och E kan också indelas i:

C. Kort utan separata konton, där varje separat inköpsbelopp dras från vanliga check- och girokonton och där redovisning sker med de kontoutdrag, som också upptar alla andra förändringar på kontot.

D. Kort med speciella konton, där inköpen dras från dessa och redovisning sker separat från banken eller kortinstitutet. Dessa konton kan dock i princip ej tillföras medel från andra personers konton utan endast från innehavarens egna (med undantag för vissa krediteringar, som banken eller kortinstitutet kan göra, t.ex. korrigeringar och räntebetalningar). Transaktionerna under D avslutas för varje period med en betalning från ett check- eller girokonto (eller en kontantbetalning). Denna kan ske på olika sätt: Genom debiteringar med de belopp banken eller kortinstitutet beräknar (med innehavarens tillåtelse) (direct debits). Genom en vanlig betalning av kontoinnehavaren själv, efter att denne erhållit avi eller faktura.

E. Förutom dessa konton under C eller D kan man åtminstone i teorin tänka sig självständiga kortkonton till vilka medel kan tillföras från andra personer, vilka transaktioner skulle vara avslutade i och med att redovisning skett från banken eller kortinstitutet.

Andra personer och företag kan alltså som regel ej genomföra betalningar direkt till andras kortkonton, även om dessa redovisas separat.

Förmågan att kunna fungera som ett självständigt betalningsmedel avgörs först och främst av, om betalningar utifrån är möjliga till kontot ifråga. Om så inte kan ske, utgör kontot bara ett extra moment vid användningen av check- och girokonton. Hittills har jag inte påträffat något kortkonto, som tillåter dylika överföringar, men teoretiskt sett är ju detta fullt möjligt. I så fall fungerar ju detta på samma sätt som ett check- eller girokonto och bör bli föremål för mätning, när man skall bestämma volymen betalningsmedel.

Däremot är de kortkonton, som för att fungera måste tillföras medel från egna check- och girokonton inga självständiga betalningsmedel. En egen betalning måste i princip alltid ske till dem, innan kontona kan tas i anspråk och sedan måste betalningar ske successivt för att hålla dem vid liv. För varje betalning av varor och tjänster, blir det alltså fråga om fler transaktioner, än om betalningen sker direkt via ett check- eller girokonto. Betalkort och deras konton har alltså som regel en begränsad betalningsslikviditet.⁽³²⁾ Skillnaden mellan kontokorten under C och D å ena sidan och E å den andra är fundamental.

g. Kontantkort

Kontantkort (minneskort, 'cash cards') är kort, som är försedda med en minnesfunktion och som gäller för ett visst belopp tills detta förbrukats. I Frankrike lanserades ett kort med minne och magnettape redan år 1983.⁽⁶³⁾

Dessa kort har en mängd olika namn: kontantkort (cash cards), minneskort (memory cards), mikrokort (micro circuit cards), IC-kort, aktiva kort, 'smart cards', 'chip cards', 'store value cards', förbetalda kort, etc.⁽³³⁾ De har ofta ett inbyggt chips eller en mikroprocessor, som registrerats med vissa data som belopp och uppgifter om i vilket eller vilka företag kortet gäller. Kortet kan också förekomma med optisk och/eller magnettapeavläsning eller i kombination med dessa och mikrochips. Det finns också kort med holografisk teknik och laserkort, som dock fortfarande befinner sig på experimentstadiet.

Björkholm och Johnsson använder beteckningen 'förbetalda kort' för vad som allmänt brukar betecknas kontantkort eller cash cards.⁽³⁴⁾ Uttrycket 'förbetalda kort' är inte bra. Andra kort betalas ju i regel inte, det finns inga efterbetalda eller direktbetalda kort, om man bortser från avgifter. Betalningar i förväg är ju också en förutsättning för de flesta debetkort. Däremot kan man inte göra kontantbetalningar med kontokort. En svårighet i terminologisammanhang är att också kontantkort kan betecknas som ett slags betalkort.

Nu är terminologin inte entydig. Ibland avser man med ett minneskort betalkort med ett inbyggt chips, mikroprocessor, eller magnettape till skillnad från kort, som saknar en sådant, alldeles oavsett om kortet bygger på ett bakomliggande konto med personuppgifter eller ej. Men eftersom det är det förhållandet, att kortet kan användas oberoende av ett sådant, att det kan användas på ungefär samma sätt som kontanter, som är den fundamentala skillnaden gentemot andra betalkort, så bibehåller jag min indelning, alldeles oavsett om den ena eller andra betydelsen är den som omfattas av andra. Att ett betalkort är försett med magnettape eller mikroprocessor eller annan minnesfunktion innebär ingen skillnad ur penningteoretisk synpunkt. Även vanliga betalkort är oftast försedda med chips eller

magnettape utan att vara kontantkort. Däremot är anknytningen eller icke anknytningen till ett konto av avgörande betydelse. Att kontantkortet i sin minnesfunktion också måste ha uppgifter om belopp, följer av detta. Nu finns det dock kontantkort, som kan vara försedda med personuppgifter, t.ex. en PIN-kod (Personal Identification Numbers), i vilket fall det finns ett begränsat skydd, om kortet kommer i orätta händer, men detta förändrar inte kortets karaktär med ett belopp oberoende av ett konto. Det finns också kombinationskort, alltså kort, som dels fungerar som ett vanligt betalkort och dels kan laddas med ett visst belopp för kontantköp.

Kontantkortet är i viss mån ett undantag från regeln, att betalkorten är osjälvständiga betalningsmedel, eftersom de liksom sedlar och mynt inte kräver ett eget konto och ändå fungerar på ett självständigt sätt. Och medan bankcheckar och postväxlar oftast växlas in i andra betalningsmedel, innan ett belopp används för betalningar, så blir kontantkortet verkligen använda för detta. Men även för dem gäller, att de måste tillföras medel från ett check- eller girokonto eller köpas för kontanter och alltså innebär ett extra moment, ett extra led i betalningskedjan. Nackdelen med kontantkortet är de begränsade belopp de gäller för och att beloppet förloras, om kortet kommer bort. Det kan oftast inte spärras för uttag som kontokort, eftersom de gäller oberoende av persondata och konton. Kontantkortet kan främst jämföras med bankcheckar och postväxlar, som ju knappast kan betraktas som självständiga betalningsmedel.

Kontantkortet, som alltså gäller oberoende av konton, lyder på ett visst belopp och kan som regel köpas av det företag (eller dess driftsställen), som tillhandahåller de varor eller tjänster, som kortet gäller för. Men kortet kan också försälas av banker eller fristående serviceföretag av typen Pressbyrå i Sverige eller av tobaks- eller fruktaffärer. Det kan givetvis också i vissa fall köpas på kredit. Kortet kan ofta laddas på nytt, då det ursprungliga beloppet förbrukats, på innehavarens begäran eller av honom själv i vissa automater. För att avläsa kortet krävs elektroniska register eller andra speciella apparater, som dock kan vara förhållandevis enkla. Som regel gäller kortet för småbelopp och kan då ersätta kontanter vid inköp i automater, detaljhandel eller serviceinrättningar. Dess giltighet är som regel begränsad till vissa företagskedjor som teleföretag, energibolag och parkeringsföretag, men det finns också kort, som kan användas för mindre inköp i vanliga detaljhandelsbutiker. De svenska bankerna har den senaste tiden arbetat hårt för att introducera sådana kort.

Ett kontantkort av speciell typ skulle buss-, tåg-, och spårvägsbiljetter, som kan gälla för en period eller ett visst belopp, kunna anses utgöra. De kan användas endera för manuell avläsning och stämpling eller för optisk avläsning, registrering och kontroll i en enkel apparat. Det förekommer nu försök,

där vanliga kontantkort kan användas vid stämpling på bussar (t.ex. Svenska lokaltrafikföreningen och bankerna bakom Cash-kortet i Alingsås).⁽³⁵⁾ Men övriga trafik kort eller biljetter kan knappast betecknas som riktiga betalningsmedel. De kan jämföras med presentkort och tillgodokvitton.

En mer detaljerad redovisning av momenten vid en betalning med kontokort och kontantkort är införd i Appendix I.

h. Betalningssystemets automatisering.

Betalningssystemen har förändrats radikalt de senaste decennierna i de ledande ekonomierna. Det är framför allt två tendenser, som har gjort sig gällande, dels den snabba utvecklingen för olika typer av kontokort (betalkort), dels övergången till elektronisk eller annan automatisk betalningsöverföring.⁽³⁶⁾ Det senare innebär, att på elektronisk (eller automatisk) väg överföra en betalning från ett check-, giro- eller separat kortkonto (eller efter betalning av ett kontantbelopp) till en annan persons eller annat företags eller förvaltningskonto. Man brukar tala om EFT 'electronic funds transfer'. Man använder också termerna EPOS, elektronisk registrering på försäljningsstället ('point of sale) och EFTPOS, elektronisk betalningsöverföring på försäljningsstället.⁽³⁷⁾ Automatiseringen har främst skett i centralbankernas, clearinginstitutens och bankväsendets interna system, som vanligen kallas högvärdessystem ('high value transfer system'), men den har också ägt rum i betalningssystemen för parterna utanför bankerna, lågvärdessystemen ('low value transfer system').

Exempel på högvärdessystem är de amerikanska Fedwire (betalningssystemet för de tolv FRB-bankerna och deras bank- och institutionskunder) och CHIPS (The Clearing House Interbank Payment System).⁽³⁸⁾ Andra exempel är det japanska BOJ-NET (The Bank of Japan Financial Network), det schweiziska SIC (Swiss Interbank Clearing System) och de engelska CHAPS (Clearing House Automated Payments System) och CCCC (Check and Credit Clearing Company Ltd), som sen år 1985 ersatt Bankers Clearing House, London).⁽³⁹⁾ Dessa institut, som har en enorm omsättning, överför i första hand betalningar för värdepapper (aktier, obligationer och penningmarknadsinstrument) och andra kapitalöverföringar, stora valutatransaktioner samt banksystemens och penninginstitutens reglering av interna fordringar och skulder inkl. en del interregionala och internationella betalningar. Bl.a. har högvärdessystemen en mycket omfattande överföring av mycket korta krediter, övernatten- ('overnight-') och underdagen- ('intraday-, daylight-') krediter. De sista lämnas alltså för några timmar. I Sverige används mest uttrycket dagslån. I synnerhet BOJ-NET har en omfattande överföring av belopp på mycket kort sikt, vilket underlättas av att avslut görs vid fyra tidpunkter

under dagen, kl. 9.00, 13.00, 15.00 och 17.00 Tokiotid. Ett annat exempel på mycket korta lån, är de som brittiska banker tar upp i 'The London Discount Market Associations' (LDMA's) 'discount houses', t.ex. 'call money', som vanligen betalas under eftermiddagen påföljande dag eller 'money at short notice', som vanligen betalas inom 2 veckor.⁽⁴⁰⁾

Den totala omsättningen i Fedwire låg år 1992 på 797 miljarder \$ och i CHIPS på 942 miljarder \$ per dag. De svarar för cirka 80 % av den totala transaktionsvolymen i USA. Över 70 % av användarna och 99 % av volymen i Fedwire är numera elektroniskt anknutna. För att underlätta överföringarna har man skapat speciella institut på central eller regional nivå, s.k. ACHs (automated clearing houses). I USA finns över 30, de flesta på regional nivå.⁽⁴¹⁾ I Väst Europa finns i regel ett enda ACH för de flesta eller alla banker i varje land. I BOJ-NET låg den totala omsättningen på 1200 miljarder \$ per dag år 1992. Av säkerhetsskäl är BOJ-NET duplicerat.

Fedwire och CHIPS tillsammans omsatte år 1992 på 3,4 dagar lika mycket som USA:s BNP på ett år. BOJ-NET på 2,6 – 2,8 dagar lika mycket som Japans BNP på ett år.⁽⁴²⁾ Effektiviteten hos högvärdessystemen har också ökat dramatiskt, omsättningshastigheten för kontona hos de 12 FRB-bankerna (average daily payments to average daily reserve balances) har ökat från 1 år 1960 till över 60 år 1992. Detta är dock förändringar, som bl.a. beror på den stora ökningen av mycket korta krediter (t.ex. övernatten- och underdagenskrediter) i högvärdessystemen och på tillkomsten av en mängd nya typer av penningmarknadsinstrument och som saknar motsvarighet i lågvärdessystemen.

Högvärdessystemen dominerar när det gäller omsatta belopp men svarar för en obetydlig andel av antalet transaktioner. Japans och USA:s högvärdessystem svarar vardera för 0,1 % av antalet transaktioner i sina respektive länder men hela 75,7 respektive 95,0 % av den kontantlösa omsättningen år 1992.⁽⁴³⁾

I Storbritannien har den elektroniska behandlingen av betalningar och transaktioner inom banksektorn och utanför denna främst uppnåtts genom införandet av nya system, BACS (Bankers' Automated Clearing Services) år 1971 för den stora mängden betalningar och CHAPS år 1984, ett typiskt högvärdessystem för de till beloppet största transaktionerna. CHAPS genomförde år 1985 2,2 miljarder transaktioner till ett värde av 2.355 miljarder £ och BACS 835 miljarder transaktioner till ett värde av 250 miljarder £.⁽⁴⁴⁾ Dessa system har till stor del ersatt de mycket komplicerade, arbetskrävande och kostsamma system, som främst byggde på pappershantering av checkar och gireringar. I synnerhet checkhanteringen omfattade ett stort antal mellanled inom banksystemet. Men nu har Storbritannien främst genom BACS och CHAPS nått fram till ett modernt clearing- och giringsystem.

I små länder finns dock ofta ingen uttalad uppdelning mellan lågvärdes- och högvärdessystem. Det schweiziska SIC söker kombinera båda och svarar också för en stor del av landets lågvärdesöverföringar, även om det också finns en betalningsförmedling via PTT (Post Telegraph Kommunikation System), som ännu på 80-talet var byggt på pappersbasis, även om PTT samarbetar med och använder sig av SIC för en del av institutets överföringar. Det fanns också i varje fall tidigare ett MINI-SIC med betalningstransaktioner på tape. ⁽⁴⁵⁾

Medan det genomsnittliga transaktionsbeloppet år 1992 i Fedwire låg på 2,9, i CHIPS låg på 6,1 och i BOJ-NET låg på 33,4 miljoner \$, låg det i SIC på 0,4 miljoner \$. ⁽⁴⁶⁾ Det är dock att märka, att transaktionerna även i lågvärdessystemen ofta omfattar mycket höga belopp, miljontals \$ och mer.

Automatiserade clearingcentraler finns också i alla andra västeuropeiska länder, vilka representerar alla eller nästan alla banker. ⁽⁴⁷⁾ Ett sådant är det svenska RIX-systemet och bankernas dataclearing, som samarbetar med förutom bankerna och bankgirocentralen (BGC) även med börser, Värdepapperscentralen (VPC) och OM-systemet (derivatmarknaden). ⁽⁴⁸⁾ Ett avräknings- och transaktionssystem finns också för betalningar mellan de nordiska länderna, vilket genomför en avräkning en gång per dag. ⁽⁴⁹⁾ Genom införandet av en gemensam europeisk centralbank (EMU) och en gemensam europeisk valuta (EURO), kommer säkert betalningssystemen att förändras och automatiseras ytterligare. Bl.a. införs för stora betalningar ett nytt och snabbare betalningssystem kallat Target samtidigt med EURon. Genom den gemensamma valutan kommer betalningar och transaktioner att i hög grad underlättas och förbilligas, vilket torde resultera i en väsentligt utökad volym över de gamla gränserna.

Ibland finns också separata system för överföring av och betalning för värdepapper för bankerna och deras kunder. Ett dylikt är det amerikanska Fedwire Securities Transfer, som förmedlar betalningar för skattkammarväxlar, andra federala värdepapper och vissa in-teckningsskyddade värdepapper. Noteringar sker på bankernas konton i institutet, i vilket fall inga ytterligare krav på betalningsmedel ställs vid en transaktion, under förutsättning att medel finns på kontot.

Det är också troligt, att automatiseringen och elektroniseringen kommer att fortsätta öka och omfatta allt fler områden och betalningstyper. Kirkman räknar t.ex. i 'Electronic Funds Transfer Systems', med en snabb utveckling av de brittiska betalningssystemen CHAPS och BACS och en stark minskning av den traditionella clearingen av checkar och gireringar i CCCC.

Det är givet, att den snabba utvecklingen på dataområdet är en förutsättning för (och kanske också till någon del en följd av) automatiseringen av betalningarna. Clearing- och betalningsinstitut och

bankväsen har i samarbete med datortillverkare, som utvecklat teknik och hårdvara, och systembyggare och programmakare, som utvecklat mjukvaran, medverkat till att bygga upp system, som nu kan ta hand om en kolossal mängd data utan nämnvärda driftstörningar. Inte minst viktig har utvecklingen på telekommunikationsområdet varit. ⁽⁵⁰⁾ De nordiska länderna har t.ex. utvecklat ett offentligt datanät, DATEK, där uppkopplingstiden är bråkdelar av sekunder, överföringshastigheterna är höga och säkerheten väl tillgodosedd. ⁽⁵¹⁾ Det är dock inte länge sen utbytet mellan de nordiska dataclearingssystemen skedde genom ett utbyte av uppgifter på magnetband. I det brittiska systemet BACSTEL, som tillkom år 1983 svarade halvtums magnetband för 80 % av inputvolymen, men även 5½ tums kassetter och 8 tums disketter kunde användas. Det brittiska elektroniska systemet Teletran, som lanserats av British Telecom och tillkom år 1985, byggde delvis på magnettape som indata. ⁽⁵²⁾ NTT (Nippon Telegraph and Telephone Corporation) i Japan håller däremot BOJ-NET med ett kommunikationssystem, som baseras på digital överföring.

Det pågår också en utveckling, där data och telekommunikationsfunktioner kombineras för att skapa helt nya tjänster. Data, text, ljud och bild behöver inte längre ta olika vägar. Man talar om Computer Telephony Integration (CTI). ⁽⁵³⁾ Detta kan givetvis också så småningom beröra betalningsförmedlingen.

Annars bygger kommunikationssystemen mest på modem, som överför digital information till analoga signaler, som kan sändas via telenäten till mottagaren, som kan återföra dem via egna modem och portar till sina egna datorer. Detta kan också ske med krypterade meddelanden, som ofta krävs för att bevara sekretessen. Genom s.k. multiplex utrustning och utvalda kretsar (dedicated circuits) kan arbetsvolymen öka starkt samtidigt som tiden förkortas. Ytterligare steg är att använda sig av nätverk av strategiskt belägna kommunikationsnoder och multipla banor (multiple paths). ⁽⁵⁴⁾ Överföringar kan ske genom marktelenätet, genom mikrovågor eller via satellit. Bredbandstekniken tycks gå mot en mycket snabb utveckling.

En snabb utveckling har också skett i det internationella betalningssystemet, där SWIFT (The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) åstadkommit betydande framsteg, när det gäller överföringar mellan banker och företag i olika länder. ⁽⁵⁵⁾ FN har fastställt regler för internationella betalningstransaktioner (UN Model Law for International Credit Transfers) efter överläggningar mellan Group of Ten (10 ledande länder på betalnings- och kapitalmarknadsområdet). ⁽⁵⁶⁾

Automatiseringen har givetvis underlättats av kontokortens och kontantkortens frammarsch, vare sig dessa är försedda med koder för optisk avläsning, magnettape chips eller mikroprocessor. En vanlig

optisk kod är den s.k. EAN-koden (European Article Number), en standardiserad streckkod för avläsning av varunummer, som framför allt används i butiker för avläsning av varans nummer, namn och pris.

Automatiseringen kan ske på olika sätt. I stället för pappershantering kan ett kodat kontokort automatiskt avläsas och kontrolleras mot ett register, varefter registrerade uppgifter kan samlas på ett magnetband, en tapekassett eller en diskett (off-line registrering). Dessa kan sedan insändas per post eller per bud eller vid en bestämd eller inte bestämd tidpunkt överförs till bankens eller kortinstitutets dator. Men registrering kan också ske till bankens eller kortinstitutets terminal (huvuddator) direkt vid köpet (på realtid, on-line registrering). Av de nordiska länderna har Danmark kommit längst mot ett EFTPOS-system för alla branscher inom detaljhandeln, Norge när det gäller bensinhandeln.⁽⁵⁷⁾

Kontokorten och kontantkortet utvecklas allt mer mot kombinationskort med optisk avläsning, magnettape och / eller mikrochips. Så har t.ex. Visa gett ut ett Super Smart Memory Card, som är försett med magnettape och minikalkylator.⁽⁵⁸⁾ Även förekomsten av förkodade checker, t.ex. försedda med magnettape, främjar givetvis automatiseringen. Ex. på detta är MICR (Magnetic Ink Character Recognition) i USA och Storbritannien och OCR (Optimal Character Recognition) i andra länder.⁽⁵⁹⁾ En annan utveckling är s.k. 'cheque truncation', vilket innebär, att behandlingen som vanlig check avbryts i något led och checkens data överförs till ett elektroniskt dokument.

Genom koderna underlättas bl.a. behörighetskontrollen, som annars kan ske genom tal-, foto-, eller namnteckningskontroll av uppvisad legitimation.⁽⁶⁰⁾ Denna underlättas också genom standardiseringen av kort och checker och genom användning av s.k. checkgarantikort. Ett exempel är den s.k. Eurochecken, som bl.a. används i de nordiska länderna tillsammans med ett Eurocheck-garantikort. Redan år 1986 var över 24 miljoner checkgarantikort i bruk i Storbritannien.⁽⁶¹⁾ Ett annat exempel är användningen av personliga hemliga identifikationsnummer (PINs, Personal Identification Numbers), som vanligen bildas av en hemlig fyrsiffrig säkerhetskod.⁽⁶²⁾

Man kan räkna med, att ny teknik ytterligare främjar automatiseringen. Det pågår en mängd försök med olika varianter och kombinationer av kort, procedurer och utrustning. Ett exempel på detta är danska bensinkedjors olika varianter av lösningar. Ett annat sätt är försök med 'laser scanning'.

I många fall är det nu som sagt vanligt att kunna fylla på ett belopp på kontantkortet. Enligt expertis skall detta så småningom kunna ske i en vanlig bankautomat. Men som sagt, även om korten kan användas oberoende av konton i betalningssystemet, är de beroende av dessa för att

erhålla ursprungsbelopp eller för att bli laddade med nya belopp.

Mycket tydde tidigare på, att kontantkortet skulle få en alltmer vidsträckt användning, inte bara jämfört med kontanter utan också jämfört med vanliga kontokort.⁽⁶⁴⁾ De slog igenom hos telefonbolag och parkeringsföretag. Men genombrottet för mobiltelefoner gjorde, att marknaden för telefonkort i stort sett föll bort. Föreningssparbanken och Nordbanken i Sverige lanserade under 1996 ett kontantkort för inköp i vanliga butiker. Nordbankens försök med kontantkort i Uppsala och ett par andra städer har inte blivit någon framgång. Handelsutredningsinstitutets undersökning visar, att korten inte lyckats nå upp till mer än 1 % av omsättningen i deltagande affärer och att varje köp i en butik blir 80 öre dyrare och varje köp i en kiosk blir 2 kr. 30 öre dyrare än ett kontantköp (maj 1997).⁽⁶⁵⁾ Så även i övrigt får man not sätta ett frågetecken för kontantkortets framtid.

Inte heller den elektroniska behandlingen förändrar kontokortets och kontantkortets karaktär som betalningsmedel. Det rör sig fortfarande om betalkort, även om registreringen och den övriga behandlingen av dessa kan ske snabbare än vid pappershantering. Och betalningen av utnyttjade kort måste fortfarande ske genom check- och girotransaktioner (även om också dessa numera kan ske via dator) eller med kontanter.

Det pågår också försök med betalningar från s.k. ATMs (Automated Teller Machines), som utvecklats ur de s.k. uttagsautomaterna eller bankomaterna (CDMs, Cash Dispensing Machines), som ju numera fått stor spridning.⁽⁶⁶⁾ Dessa har länge använts för olika uppgifter, förutom för uttag i kontanter för uppgift om saldo och senaste noteringar. Överföring mellan olika egna konton och transaktioner till en bank har också ibland varit möjliga. Längst har utvecklingen gått i USA, där redan en stor del av ATM-transaktionerna är överföringar till andra personers konton, alltså regelrätta betalningar. En kanske något oväntad utveckling har skett genom bankautomaternas genombrott. Allmänheten använder mer kontanter än tidigare.⁽⁶⁷⁾ Detta sker också genom att allmänheten i så stor utsträckning använder sedlar i bensinautomater och andra automater.

Förutom bankomaterna finns ofta i eller i anslutning till svenska banker automater, som är öppna under banktid och / eller vissa tider, då banken är stängd, där kunden kan fullgöra en del bankärenden, som t.ex. insättning av pengar, växling, inlämning av kassor eller överföringar mellan egna konton. Det är möjligt, att dessa också kommer att kunna användas för regelrätta betalningar (alltså motsvarande ATMs ovan). En helt annan betydelse har givetvis bankernas terminaler för den egna interna och externa verksamheten.

En annan trend är utvecklingen av kundterminaler (hem- och driftställeterminaler,

(‘home and office banking’), där kunden själv kan utföra banktjänster via sin egen eller företagets dator eller TV, och där kunderna alltså står i direktkontakt med banken eller betalningsinstitutet via modem och telefon. Särskilt i Frankrike har denna utveckling gått långt med åtskilliga miljoner Minitelapparater. ⁽⁶⁸⁾ Hemterminalerna innebär en digital utbyggnad och vidareutveckling av det s.k. telebanksnätet, där kunden står i förbindelse med banken via sin vanliga telefon (knappteleson med AXE-växel), alltså ett analogt system.

Inom företag och förvaltningar finns på samma sätt driftställeterminaler för kontakt med banken, när det gäller transaktioner, som företaget eller förvaltningen självt tar initiativet till på grundval av sin egen bokföring, bevakning, reskontra, fakturering och fakturakontroll, alltså uppgifter utöver de som utförs av de elektroniska register, som noterar eller genomför betalningar från kunderna ute i butiker och serviceställen. Det finns en tendens till att dessa terminaler får allt fler uppgifter. Sedan flera år tillbaka kan betalningar till andra personers och företags konton ske via detta nät. Ofta ingår den automatiska betalningsprocessen i ett vidare sammanhang. Har man datoriserat lagerbokföring, inköps- och försäljningsbokföring och utskriften och behandling av fakturor, så är det ganska naturligt, att man också söker datorisera betalningen av fakturorna.

Dessa terminaler har givetvis också en viktig uppgift i att knyta samman datorerna och bokföringen mellan ett driftsställe och dess huvudkontor, men detta berör ju i första hand noteringarna på ett företags eller en förvaltnings olika egna konton och innebär väl sällan betalningsfunktioner.

Genom införandet av och den snabba utbyggnaden av Internet har allmänheten fått tillgång till hemterminaler i stor skala. Inte minst används dessa för betalningar. Det gäller både för bankernas transaktionskonton och Postgirots ePostgiro.

Nu fortgår också en omfattande verksamhet med organiserad försäljning, kontoföring och betalning via Internet. Bl.a. den svenska SE-banken har ett dylikt system sen år 1996. ⁽⁶⁹⁾ Fr.o.m. jan. 1998 deltar även Handelsbanken, Föreningssparbanken och Postgirot i denna verksamhet. Den enskilde konsumenten kan alltså själv ta initiativet till och genomföra inköp och betalningar via sin dator eller Webb-TV och Internet. Ett problem har hittills varit, att kunden tvingats uppge sitt kontonummer, vilket kan utnyttjas av obehöriga. Nu pågår dock i bankernas försöksverksamhet ett prov med ett internationellt säkerhetssystem, SET (Safe Electronic Transactions). I stället för att som i dag skicka kontonumret i klartext, skyddas SET-transaktionen genom tre led. För det första skall både köparen och säljföretaget ha ett s.k. digitalt certifikat, som identifierar dem för varandra. Vidare krypteras kontoinformationen i två led, med en publik och en privat kodnyckel. Kontroll

sker både hos köparen och säljaren och deras respektive banker.

Det pågår också försök med att skapa s.k. virtuella butiker, där datoranvändare kan handla och också betala från sitt konto via Internet. I Sverige finns bl.a. Postens marknadsplats ‘Torget’ och Telias ‘Passagen’. Den senare har redan i maj 1998 över 90.000 medverkande, 6,5milj. besök per månad, 215 innehållsleverantörer och 77 butiker. I USA låg försäljningen via Internet under ett år, 1997-1998, på 2 miljarder \$, ett belopp, som väntas bli fördubblat varje år de närmaste åren. ⁽⁷⁰⁾

Skall man därför betrakta dessa hem- och driftsställeterminaler som ett särskilt betalningsmedel? Det blir beroende av, om de bygger på ett eget avskilt konto (konton), vars tillgodohavande direkt och i sin egen form kan användas för betalningar och om det är möjligt att direkt genomföra betalningar till denna terminal och detta konto (dessa konton) från utomstående. I så fall är terminalen och dess konto (konton) att betrakta som ett separat girokonto och dess (deras) behållning bör då inräknas i check- och girokontonas totala volym, om detta inte redan skett. Finns det däremot ett separat konto för terminalen, men denna inte kan ta emot betalningar direkt från andra personer, företag eller förvaltningar, får kontot samma karaktär som ett osjälvständigt kortkonto. För att terminalkontot skall leva vidare, måste det då tillföras medel från check- och girokonton (frånsett justeringar och eventuell ränta från bankens sida).

Men än så länge är datorn och terminalen för det mesta bara ett bekvämt och snabbt sätt att kommunicera med banken eller giroinstitutet för att utnyttja det eller de check- och girokonton, som terminalens ägare eller annan innehavare har hos banken eller giroinstitutet. En stor fördel med hem- och driftsställeterminaler är bl.a. att betalningar och andra arbetsuppgifter ofta kan fullgöras oberoende av öppettider.

Ett annat försök, som lanserats i Sydafrika och på vissa andra ställen, innebär, att man kan göra bl.a. bankaffärer via en mobiltelefon med en liten dator, som kopplas upp mot Internet. ⁽⁷¹⁾ Artikelförfattaren talar förhoppningsfullt om att: ”Soon it will be mobile banking, mobile shopping, mobile chatting - - -”. Även svenska Telia har i samarbete med några banker gjort försök med talsvarsapplikationer, men detta förutsätter ett elektroniskt identitetskort, som ännu ej är framtaget. Även Microsoft och Ericsson har samarbetat på området.

Ett av de främsta skälen till att automatiseringen och elektroniseringen kommer att öka är tidsåtgången och kostnaderna för betalningarna och betalningssystemen. Man räknar med att i detaljhandeln och servicesektorn tar en kontantbetalning 30 sekunder, en betalning med kontokort på pappersbasis 75 sekunder. och en checkbetalning 90 sekunder. En direktbetalning, on-

line, med ett kontokort går däremot att genomföra på 15 – 30 sekunder. ⁽⁷²⁾ Men den totala kostnaden vid betalningar är betydligt större än för arbetet vid kassan. Kirkman räknar i 'Electronic Funds Transfer Systems', sid. 28 med, att kostnaden för en elektronisk överföring år 1982 var 3 pence, medan en motsvarande betalning i papper (giro eller check) kostade mellan 12 och 21 pence. I de stora systemen som t.ex. CHAPS kan den debiterade kostnaden sjunka från 10 – 20 £ vid pappersöverföring till 4 – 8 £ per överföring med automatik. ⁽⁷³⁾ Detta kan jämföras med de svenska bankernas avgifter under 90-talet för att på öppna kontor genomföra kundernas inbetalningar till annan persons konto, alltså en mer personalkrävande form av betalningar än gireringar, avgifter som varierar från 15 och upp till 50 kronor per betalning. Dessa avgifter motiveras ju med att de motsvarar kostnaden.

I ett betalningssystem som det tidigare brittiska (London Bankers Clearing House) kunde betalningarna, i synnerhet av checker, ofta bestå av långa kedjor, där ibland upp till 7 – 8 parter var inblandade för samma check, innan betalningen nådde adressaten. Man talade om 'the clearing cycle'. Det är klart, att detta medförde tidsförluster, felmöjligheter och höga kostnader. Det ledde också till, att mängden betalningsmedel under förflyttning (the float) var stor och medförde en mängd problem. ⁽⁷⁴⁾ I synnerhet gällde detta vid utrikes betalningar och betalningar till andra tidszoner. Det har också ibland funnit en medveten strävan att utnyttja dessa tidsförluster hos checksystemet till egen fördel. Detta kallas 'cheque kiting'. ⁽⁷⁵⁾

Myndigheterna, centralbankerna, bankväsendet och även allmänheten och företagen i många länder har sen länge varit oroade av de tidigare systemens destruktiva sidor. Från myndigheternas, centralbankernas och även från konsumentorganisationernas sida har det därför sen länge funnits en medveten strävan att automatisera betalningstransaktionerna för att göra dem snabbare, säkrare och billigare. Detta går hand i hand med centralbankernas ökade roll och intresse för betalningssystemen. Förslag har kommit uppifrån t.ex. om mer automatik och längre intervaller mellan små betalningar för att minska antalet. Konsument- och företagargrupper har visat stort intresse för avgifter, säkerhet, regler och lagar. ⁽⁷⁶⁾

Det är därför ganska naturligt, att checkbehandlingen i Storbritannien i CCCC (Check and Clearing Company Ltd), som sen år 1985 ersatt London Bankers Clearing House, snabbt ersatts med betalningar via de mer automatiserade systemen CHAPS och BACS, även om dessa (i synnerhet CHAPS) fortfarande inte är centraliserade i samma utsträckning som de flesta andra system i andra länder. Inom banksystemet, även i länder som Storbritannien, tycks man numera inse, att volymen checker bör begränsas. Detta har som sagt lett till, att bankerna allt mer börjat ta ut avgifter för betalningsuppdragen och

detta gäller i synnerhet checkbetalningar, med hänvisning till att varje verksamhet bör bära sina egna kostnader. Men även det svenska postgirot har börjat ta ut avgifter. Men samtidigt har bankerna och betalningsinstituterna av konkurrensskäl i många fall också börjat ge en blygsam ränta även på betalningskonton som de för check- och giromedel. Från deras sida och även från myndigheternas är man dock medveten om, att det är användarna, som till sist avgör, vilket system och vilka betalningsmedel, som kommer att användas.

Genom ett mer centraliserat system, där antalet förmedlare vid varje betalning reduceras, ökar möjligheterna till automatisering. Allt fler parter kan stå i direktförbindelse med clearinginstitutet. Den centrala clearingens minskar därigenom också antalet följdtransaktioner till de betalningar, som sker från parter utanför banksystemet. Transaktionerna inom en banks område och mellan bankerna minskar och transaktionerna med institutet ökar. Det är dock att märka, att t.ex. bankgirot inte är lika centraliserat som t.ex. postgirot eller personkontot. ⁽⁷⁷⁾

Hur påverkar de nya elektroniska och automatiserade systemen parterna i betalningsprocessen och deras betalningar och transaktioner? Statistiken visar, att omsättningshastigheten har ökat för transaktionerna totalt. Troligen beror detta till stor del på, att automatik och snabbare betalningsmetoder möjliggjort en sådan ökning. Medan behållningen på ett postgirokonto omsätts kanske 100 gånger per år, är omsättningshastigheten för kontanter troligen betydligt mindre. Men det är inte givet, att omsättningshastigheten för betalningarna av varor och tjänster ökat, i varje fall inte i samma utsträckning. Vid betalning med kontokort tillkommer ju transaktioner mellan girokonton och dessa kortkonton, som tidigare skedde direkt från girokontona. Vid betalning med check eller via giro i stället för med sedlar och mynt sker ju två transaktioner i stället för en för kassahållarna och tillkommer en eller två för banken eller giroinstitutet. Vid bortfall av mellanled vid checkbetalningar, minskas i stället antalet transaktioner. Men det är troligt, att dessa förändringar främst berör banksystemet, där möjligheterna till automatisering är störst. I Storbritannien torde tillkomsten av CHAPS och BACS-systemen reducerat transaktionstiden, som tidigare angavs uppgå till 6 - 10 dagar per betalning, vilket för svenska förhållanden är en mycket lång tid, eftersom girobetalningar här kan ske inom loppet av 2 - 3 dygn.

Men även om automatiseringen ökat även hos samhällsekonomin utanför banksystemet och därigenom ökat omsättningshastigheten något, så förändrar inte detta de grundläggande förutsättningarna. Fortfarande är det check- och giromedel (payable credit balances), som skall överföras och fortfarande är dessa knappa och mycket dyrbara för betalaren / kassahållaren. Tiden för betalningssystemets behandling av betalningarna och

transaktionerna har visserligen minskat, gireringarna sker på ett snabbare sätt. Betalningar med check kan av naturliga skäl inte genomföras elektroniskt. Däremot kan givetvis elektronisk överföring mellan banker och betalningsinstitut ske av grundmaterial, som bygger på checkar, vilket innebär en snabbare process. Snabbheten kan ökas ytterligare, om checken är kodad och försedd med magnettape eller mikrochips. Men tiden har inte minskat nämnvärt för allmänhetens och näringslivets behandling av avier och fakturor. De måste fortfarande betala dem inom t.ex. 10 dagar eller 30 dagar och samla betalningsmedel för att fullgöra betalningarna vid vissa tidpunkter med en viss koncentration till månadssluten, då också ett stort antal löner och pensioner betalas. Fortfarande måste kassahållarna hålla en kassa av kontanter och check- och giromedel för att klara av oväntade eller svårberäknade utgifter. I vissa fall kan man vid betalning kanske spara in 1 eller 2 dagar genom automatiseringen, men den genomsnittliga ökningen i omsättningshastighet torde bli mer begränsad. Stat och kommuner kan kanske också spara in 1 eller 2 dagar vid transfereringar och löneutbetalningar, men för mottagarna förändrar detta nästan ingenting. Om ett led i kedjan ökar sin omsättningshastighet, men nästa led inte kan göra detta, blir den totala ökningen ändå tämligen begränsad.

Inte heller hushållens, detaljhandelns och servicesektorns kontantbetalningar (ut och in) torde påverkas speciellt mycket. Visserligen står även många småföretag i de mest utvecklade länderna i direktförbindelse med en bank eller ett betalningsinstitut och visserligen kan ett check- eller girokonto hos en bank eller ett institut direktdebiteras och butikens eller företagets konto direktkrediteras genom registreringen av ett kodat kontokort eller en kodad check i butiken eller företaget. Men dels är den automatiserade volymen fortfarande liten och dels innebär den till mycket stor del en dataregistrering först vid dagens slut eller ett insändande av magnetband, disketter eller kassetter, som tar tid. Dels blir skillnaden mot tidigare vid pappersregistrering inte så stor för den enskilde kunden. Han har fortfarande ett begränsat belopp till förfogande per vecka, månad eller annan tidsperiod och pengarna måste räcka perioden ut. Även om de flesta inte lever ur hand i mun, gäller att de flesta anser sig ha ett mycket begränsat belopp till förfogande under den betalningsperiod de befinner sig i tills nästa löne- eller pensionsutbetalning kommer.

Att betalningar kan ske snabbare förändrar inte heller giro- eller checkkontots karaktär, fortfarande är det behållningen på ett betalningskonto, som är det primära. Inte heller att betalningen från kontot sker med hjälp av en dator, ett kodat kort eller vilket som helst annat hjälpmedel förändrar kontots karaktär.

Ett mätproblem är, att högvärdes- och lågvärdesystemen sällan renodlar skillnaden mellan

bankväsendets transaktioner och betalningen av varor och tjänster i samhällsekonomin utanför. Också stora företag och offentliga inrättningar använder sig ibland av högvärdesystemen även vid betalning av varor och tjänster och likaså använder ibland små banker, bankkontor och låne- och sparkassor vanligt postgiro eller bankgiro för sina egna betalningar och ej bara för kundernas. Men till den helt övervägande delen sker dock högvärdesbetalningarna mellan banker och institutioner. Dessa transaktioner har inget omedelbart intresse för oss, som studerar betalningarna av varor och tjänster. De medverkar inte direkt i prisbildningsmekanismen. I t.ex. USAs Fedwire har företagen och förvaltningarna liksom privatpersoner betalningskonton hos cirka 10.000 deponerande banker och institut och inte hos Fedwire direkt och i så fall sker betalningarna helt normalt till vanliga check- och girokonton och detta gäller fastän mer än 70 % av användarna är elektroniskt knutna till bankerna ⁽⁷⁸⁾. Detsamma gäller för det brittiska näringslivet, att företagen betalar via sina konton i bankerna eller i BACS, som sedan ofta gör överföringarna sinsemellan via CHAPS. I Sverige finns väl också en ganska klar skillnad mellan bankgirot å ena sidan och bankernas interna dataclearing och RIX-systemet å den andra.

Att bankerna och de andra deltagande institutionerna använder sig av högvärdesystemen för att genomföra de transaktioner och clearingar, som blir ett resultat av betalningar från parter utanför banksystemet, påverkar inte utrymmet för vanliga betalningar av varor och tjänster. Det gör däremot de finansiella och monetära transaktioner, som genomförs för marknaden utanför banksystemet inom marknadens eget betalningssystem, d.v.s. i huvudsak inom lågvärdesystemen. Inte för att de påverkar köpkraften och den allmänna prisnivån direkt, utan för att de begränsar utrymmet för att genomföra betalningar av varor och tjänster.

Den statliga sektorns andel av postgirobetalningarna i Sverige är avsevärd. År 1992 uppgick utbetalningarna till 907 miljarder kr. av postgirots totala omsättning på 3.770 miljarder kr. Däremot var tidigare andelen av Bankgirots omsättning obetydlig. Detta sammanhänge med att Postgirot med Cassa Nova och Riksbanken fram till 1992 hade monopol på betalningarna inom sektorn och gentemot allmänhet och företag. En stor del av volymen hos dessa statliga transaktioner torde ha varit skattebetalningar, transfereringar, medelstilldelning, placering av överskott, kapitaltransaktioner och deponering av medel inom sektorn själv. Stora belopp omsattes dock i Riksbanken främst på Statsverkets och Riksgäldens konton. Stora likvider överfördes också av RRV (Riksrevisionsverket). Volymen minskade dock starkt genom att det förekom en omfattande s.k. nettning i koncernredovisningen, d.v.s. det var ofta endast mellanskillnaden mellan utgående och ingående belopp, som överfördes, trots att staten i princip tillämpar bruttoredovisning. Det är också att märka, att endast enheter inom den juridiska personen

staten, som följer s.k. EA-bestämmelser (Ekonomiadministration) är anslutna till den statliga redovisningsadministrationen och betalningssystemet. Det innebär, att statliga företag och affärsverk blir fullt jämförbara med icke-statliga förvaltningar och företag, när de anlitar Postgirot och Bankgirot. Om de statliga transaktioner, som Postgirot överförde, skulle präglas av stora variationer, skulle detta försvåra en beräkning av omsättningsvolymen inom Postgirot för samhällsekonomin utanför. Om man antar, att variationerna i volymen hade varit stora inom den statliga EA-sektorn, måste detta starkt ha påverkat Postgirots totalomsättning. Eftersom denna (säsongrensat) präglas av mycket små variationer, bör man kunna dra slutsatsen, att förändringarna i Postgirots totalomsättning också rätt väl mäter förändringarna för sektorn utanför den statliga sektorn. Men det förekommer knappast någon statistik över dessa volymer och de faktorer de mäter, så detta får t.v. betraktas som en mycket trolig hypotes.

Man bör komma ihåg, att automatiseringen i betalningssystemet måste gå jämsides med att de gamla papperssystemen bevaras. För privatpersoner och små företag är möjligheterna till automatisering trots allt begränsade. De flesta av dessa har inte ekonomiska och praktiska möjligheter att stå i direktförbindelse med en bank eller ett betalningsinstitut. I botten på betalningssystemet finns därför fortfarande en omfattande användning av sedlar och mynt. Även om det relativa värdet av transaktionerna i sedlar kommer att minska, så gäller för överskådlig framtid, att antalet transaktioner med kontanter kommer att dominera. Likaså kommer check- och i synnerhet girotransaktioner på pappersbasis även framdeles att ha stor omfattning.

Men automatiseringen kan också, som jag tidigare redogjort för, ske delvis. Den kan ofta inskränka sig till, att en enkel apparat avläser koderna i ett kontokort eller att apparaten är sammankopplad med ett enkelt kassaregister på ett serviceställe som i det danska Dankortsystemet. I integrerade kassor fungerar ofta den vanliga skrivaren för kassakvittot också ofta för korttransaktionerna. Men skrivaren kan också ingå i ett mer komplicerat system. Mycket vanligt är, att butiken eller servicestället har apparater, där överföringarna till den centrala datorn kan ske vid dagens slut t.ex. via ett magnetband, en disk eller en kassett. Även i banksystemet sker ofta en överföring av data på pappersbasis eller från magnetband, disketter eller kassetter till datorerna. I det brittiska BACSTEL svarade halvtums magnetband för 80 % av inputvolymen ännu på 80-talet. Så processerna är långt ifrån helautomatiserade ens i banksystemet och ju mer allmänheten berörs, ju större är användningen av pappersdokument och av sedlar och mynt. Hanteringen av de svenska bankernas checkar sker dock i dag helt elektroniskt via bankernas dataclearing utan leverans av checkarna.⁽⁷⁹⁾ Men i Sverige och vissa andra länder tycks utvecklingen mot ett EFTPOS-system dock ha gått snabbare, än man

räknade med under 80-talet, och detta tycks i första hand ha gått ut över överföringarna med pappersdokument i banklokaler och utanför.

Utvecklingen på området sker så snabbt, att varje försök att beskriva och sammanfatta läget tenderar att fort bli föråldrad. Det gäller också detta kapitel av mitt arbete, som inte gör anspråk på att vara up-to-date i alla detaljer. Men även om nya aspekter tillkommer, förändrar inte detta de betalningsteoretiska överväganden man behöver göra, även om det ofta kan påverka mätbarheten av olika faktorer.

Noter:

1. Se t.ex. Martin Andersson 'Kontroll av bankernas betalningssystem' (MA), sid. 20:

"Betalningssystem kan beskrivas som de tekniska, legala och institutionella system inom vilka betalningar initieras, genomförs och avvecklas. - - -"

2. Patrick Kirkman 'Electronic Funds Transfer Systems' (PK), 34 ff.

3. PK, 17.

J.S.G.Wilson 'Banking Policy and Structure' (JW), 8: "At about the same time, there grew up a practice whereby a customer could arrange for the transfer of part of his credit balance to another part by addressing to the banker an order to this effect. This was the origin of the modern cheque (the earliest known example in England is dated 1670). Moreover, it was only a short step from making a loan in specie (or coin) to allowing customers to borrow by issuing cheques. - - -"

4. MA 31: "När de praktiska betalningssystemen studeras, är det av central betydelse att dela upp systemen i två nivåer, grossistnivån och detaljistnivån (Borio & Van den Bergh 1993). Grossistnivån rör betalningsströmmar mellan bankerna och centralbanken, medan detaljistnivån rör betalningar mellan enskilda individer, företag och bankerna. - - -"

5. Hans Hellwig 'Kreditschöpfung und Kreditvermittlung', 18.

6. 'Elektroniske Betalingssystemer i Norden' (EBN), 14: "- - - Ny og sikrere teknikk for automatisk identitetskontroll som baserer seg på f.eks. aktive kort, fingeravtrykk, tale- eller signaturkontroll, kommer fortsatt til å testes i forskjellige betalningssystemer. - - -"

EBN, 16: "- - - ISO har utarbeidet standarder for betalingskort. Standardene inneholder fysiske krav til plastkortene som størrelse, tykkelse, materiale og til plassering og innhold i magnetstripen på baksiden av kortet."

Björkholm-Johansson 'Betaling med kontokort' (B-J), 103 - 105.

7. Statistisk Årsbok, 'Sveriges Riksbank', 1998, 79 o. 1996, 78.

PK, 34 ff.

8. JW, 158: "- - -but in opening up current accounts to which salary payments could be credited

and which could be operated upon either by cheque or giro transfer. - - -"

Eivind Jacobsen m.fl. 'Kommer forbrukerne til kort?', (EJ), 65: "3. Flere og ulike typer betalingsmidler kan være knyttet opp mot samme konto. Det er f.eks. svært vanlig å ha både sjekkhefte og betalingskort knyttet til samme konto. I mange tilfeller inneholder kortet dessuten en Visa- eller Eurocard-del i tillegg til den elektroniske betalingskortsdelen. Det er heller ikke uvanlig med flere kort knyttet til samme konto, f.eks. ved at ektefeller har hvert sitt kort til samme konto. - - -"

9. B-J, 93.

10. David King 'Banking & Money' (DK), 59, 60.

11. Erich von Schneider 'Einführung in die Wirtschaftstheorie', III, (EvS III), 4: "- - - Termin- und Sparguthaben bei Kreditinstituten, d.h. Guthaben, über die erst nach einer vereinbarten Frist verfügt werden kann, stellen, weil man sich des Verfügungsrechtes für eine bestimmte Frist begeben hat, keine Zahlungsmittel dar. - - -"

12. Irving Fisher 'The Purchasing Power of Money', 33: "- - - Since no other kind of bank deposits will be considered by us, we shall usually refer to 'bank deposits subject to check' simply as 'bank deposits'. They are also called 'circulating credit'. Bank checks, as we have seen, are merely certificates of rights to draw, i.e. to transfer bank deposits. The checks themselves are not the currency; the bank deposits which they represent are the currency."

13. Bruce J. Summers 'The Payment System' (BJ), (Åven Blommestein), 16: "- - - To be competitive vis-à-vis currency for purposes of payment, bank deposit may must meet two conditions. First, banks must provide transfer facilities for moving deposit money from account to account that are attractive to their customers. Attributes of an attractive funds transfer service include reliability, speed, low cost, and the provision of good records of transactions. Second, banks must provide conversion facilities that readily allow their customers to make and receive payments using bank deposit money in a variety of forms that are readily convertible with each other and with currency."

14. Jämför Riksrevisionsverket 'Utveckling av statens betalningssystem' (RRV), 14, om informations- och kontrollproblem inom statens betalningsflöden.

15. RRV, 83: "Dagens tjänsteutbud omfattar både pappersbaserade och ADB-baserade produkter för både mottagare och användare. Båda produktlinjerna är i hög grad standardiserade för en kostnadseffektiv produktion. Behovsstrukturen idag bygger på enkelhet i produktkoncept och i tillämpning. Just-in-time med avseende på betalningsinformation och kraven på ränteeffektiva betalningar från kunders sida har effektivt mötts av att betalningstjänsterna effektuerats ankomstdagen (i de fall

täckning finns) och informationen har levererats dagen efter till kund."

16. MA, 72: "- - - I denna situation framkommer alltså den förtroendeberoende paradoxen, att om ett företag är i stort behov av ett lån får de inget, men om de inte behöver något är det lätt att få."

17. Claus Köhler 'Der Geldkreislauf', 162: "Obwohl die Geldversorgung 1951 insgesamt verknappt wurde, stiegen die Preise in Deutschland erheblich an. Die Erklärung hierfür findet sich in Nichtbankenkreislauf. Die Nichtbanken haben nämlich 1951 von den ihnen insgesamt zugeflossenden Mitteln relativ mehr als 1950 als Geldvolymen, also verfügbar, gehalten, während erheblich weniger längerfristiger angelegt wurden."

18. JW, 111 ff.

19. JW, 111 o. 253.

20. B-J, 11 - 29.

21. PK, 43: "The first credit card is believed to have been issued in the USA in 1914 by the General Petroleum Corporation of California -now Mobil Oil. - - -" Se också forts .på sidorna 43 o. 44.

22. B-J, 12: "- - - En huvuduppdelning i *bankkort*, *betalkort* och *kreditkort* börjar nu bli allmänt accepterad och används här i boken. - - -"

B-J, 23: "Först och främst ger *bankerna* och *bankerna* närstående bolag ut såväl *bankkort*, *kreditkort* som *betalkort*. - - -"

23. B-J, 39, EBN, 7: "*Betalningskort* er her brukt som fellesbetegnelse for alle kort som brukes ved betalinger. - - -"

24. B-J, 26-27, 17.

25. B-J, 63, 65.

26. B-J, 17, 23, 28.

27. B-J, 23.

28. PK, 14: "The first cash dispensing machine in the U.K. (and possibly in the world) was installed by Barclays in 1969. - - -"

29. B-J, 11, 14. EBN, 95: "- - -"

-Konsesjonsordningen omfatter ikke såkalte firmakort, d.v.s. kort som bare benyttes i ett firma og som er utstedt av samme firma. - - -"

30. B-J, 12 - 13, EBN, 7, PK, 43 ff.

31. EBN, 6 ff., B-J, 11 - 14, 24 - 26.

32. PK, 43: "In the last decade, therefore, credit cards have become an important part of the worldwide payments scene, although they have generally been a means of identification for future billing rather than a method of final settlement by the purchaser. - - -"

PK, 3: "- - - These cards are not strictly speaking a method of payment by the purchaser, as the account has to be paid at a later date, although they are often the equivalent of a form of settlement as far as the retailer is concerned. - - -"

33. PK, 172: "The idea of a plastic card with one or more microprocessors incorporated into it for memory and processing purposes was put forward by a Frenchman, Roland Moreno, in the mid-1970s.

Initially there was little enthusiasm for this card, although there has been increasing interest over the last five years. Most writers on the subject describe this card as a memory or chip card, although it is also referred to as a microcircuit or smart card."

- Ebn, 6 ff., B-J, 82.
34. B-J, 12 - 13, 82.
35. Göteborgs-Posten 18 juni 1998.
36. EBN, 8, PK, 65, BS, 208.
37. PK, 65, 149, EBN 9 - 10, 132.
38. BS, (Åven Horii o. Spindler), 73 - 88, 168, 197.
39. PK, 32.
40. DK 61.
41. PK, 72.
42. BS, (Åven Horii), 74 ff.
43. BS, (Åven Pingitzer), 108.
44. PK, 65, 68.
45. BS, 197 - 202.
46. BS, (Åven Horii), 75.
47. PK, 72.
48. MA, 79.
49. EBN, 85.
50. BS, (Sendrovic), 178-196.
51. EBN, 8,25.
52. PK, 171.
53. Se t.ex. Siemens tidskrift Telcom', 1/98, sid. 12-13: "The integration of computers and telecommunications, known as CTI for short, brings a completely new quality to international applications. At the same time, a state-of-the-art telephone system offering voice, images and data on a single line is becoming a low-cost and effective weapon in the battle against the competition."
54. BS, (Sendrovic), 178 - 188.
55. PK, 69.
56. BS, (Åven Spindler), 165-166.
57. EBN, 97.
58. PK, 177.
59. PK, 20, BS, (Åven Pingitzer), 110, EBN, 9.
60. EBN, 122ff., B-J, 98ff.
61. EBN, 86, PK, 29.
62. EBN 34, PK, 159 - 167. Om PINs se PK 159, 165.
63. PK, 160.
64. PK, 168,
65. Göteborgs-Posten, 15 maj 1997, 46.
66. PK, 138 - 148.
67. BS, (Åven Pingitzer), 108, 113.
EJ, 29: "- - - De elektroniske banktjenestene, i form av minibanker, har snarare ført til en eksplosjon i mengden kontanter og bruken av disse. - - -"
EJ, 41: - - -"Det har aldri vært mer kontanter i omløp enn i dag. - - -"
68. PK, 181 - 182, 186.
69. Göteborgs-Posten 21 nov. 1996 'SE-banken ger sig ut på Internet'.

70. Telcom 98/1, 9: "- - - Today's sales of US \$ 2 billion will double each year to soar to some US\$ 16 billion by 2002. - - -"

71. Telcom 98/1, 6: "Vodacom, South Africa's largest mobile phone firm, combines the advantages of mobility and the Internet by offering both on mobile phones - a pioneering example of the integration of networks and services."

72. PK, 153.
73. PK, 81.
74. BS, (Marquardt, Veale o. Price), 142, 145, 153 -154.
75. BS, (Veale o. Price), 153.
76. BS, (Marquardt, Veale o. Price), 127, 171 - 175, PK 131, 202 - 217.
77. Jämför också bankomatsystemet. B-J, 93: "Till skillnad från sparbankernas system består affärsbankernas Bankomat-system av ett antal självständiga, men samverkande *uttagsautomatsystem*. - - -"
78. BS, (Åven Horii), 73: "Different payment mechanisms can be distinguished by the businesses they support and the customers they serve, as reflected in the value of the payments processed. As a result of the wide variation in the value of payments, payment mechanisms have become quite highly specialized. Although there is no clear-cut quantitative demarcation between small- and large-value payments, some systems have specialized in handling payments that are typically very large." .
79. MA, 79.

KAP. 3. BETALNINGAR OCH TRANSAKTIONER..

a. Transaktions-, räntabilitets-, likviditets- och soliditetsmotiven.

Innan jag går över till att behandla samhällets betalningar och transaktioner, skall jag något gå in på motiven för olika placeringar, som i stor utsträckning styr dessa betalningar.

Efter Keynes talar ekonomerna om fyra motiv för att hålla pengar, fordringar och realkapital. Keynes själv använder termen transaktionspreferens eller transaktionsmotiv, som han indelar i ett inkomstmotiv (The Income-motive), ett affärsmotiv (The Business motive), ett försiktighetsmotiv (The Precautionary-motive) och ett spekulationsmotiv (The Speculative-motive).⁽¹⁾ Men Keynes inbegriper även långfristiga bankmedel och obligationer i pengarna. Andra ekonomer har på ett mer realistiskt sätt gjort valet till ett val mellan pengar och olika typer av fordringar och realkapital.⁽²⁾ Keynes framställning ger som många andra ekonomer räntan en nyckelroll. Han gör det utan att ens diskutera räntans diffusa innebörd och den kanske mest väsentliga aspekten av räntebegreppet, nämligen skillnaden mellan nominell och reell ränta. Även om Keynes framställning är bristfällig, skulle hans indelning och terminologi ändå kunna bilda utgångspunkten för en analys.

Men den väsentliga indelningsgrunden är motivet att hålla betalningsmedel och motivet att placera dessa i andra tillgångar (att köpa eller inte köpa, det är frågan). Motivet för att hålla betalningsmedel är ett transaktionsmotiv, att kunna genomföra betalningar, att vara betalningsmedelslikvid, penninglikvid.⁽³⁾ Motivet för att placera betalningsmedlen i andra tillgångar är ett räntabilitetsmotiv, behovet av att erhålla en avkastning. Nästan all mänsklig verksamhet går ju ut på att producera eller åstadkomma värden, att göra ett gott jobb, vilket man skulle kunna betrakta som ett utslag av livets princip, att vara positiv, att bygga upp, att skapa, i motsats till det destruktiva, att riva ned, att förstöra. Det är oftast meningslöst att bedriva en verksamhet, om man får ut mindre i värden än de värden man sätter in, för att vara meningsfull måste den täcka alla kostnader och inte bara det utan också ge ett överskott, som täcker de risker som finns och de förluster man kan göra. och de kostnader, som belöper på framtida investeringar. Termerna inkomstmotiv och affärsmotiv täcker dåligt dessa två begrepp.

I tabell 3A har jag sökt åskådliggöra de val kassahållaren ställs inför.

När det gäller valet mellan olika fordringar och realkapital, t.ex. bankinsättningar, obligationer och varulager, är det fråga om investeringar med olika räntabilitet, det är alltså inte fråga om den grundläggande skillnaden mellan betalningsmedelslikviditet och räntabilitet. Valet mellan olika placeringar under-

lättas av räntabilitetskalkyler, som beräknar olika värden och alternativkostnader.⁽⁴⁾ Men att som Keynes inbegriper affärsmotivet och därigenom de insatser, som krävs för att genomföra en investering i transaktionsmotivet, gör detta naturligtvis helt meningslöst. Detta motiv, t.ex. vid valet mellan obligationer eller andra fordringar, aktier eller realkapital kan vara viktigt för räntabiliteten och utvecklingen på lång sikt, i så måtto kan det kanske kallas för ett affärsmotiv och ett inkomstmotiv, men det är inte avgörande för betalningsförmågan på kort sikt. Om det skulle vara så, om man t.ex. skulle ge obligationerna den roll, som Keynes ville ge dem, då vore sannerligen den nutida samhällsekonomin utomordentligt sårbar med dess dagliga miljardtransaktioner på jordens alla marknader, som möjligen tillåter insyn men knappast överblickbarhet och möjlighet att påverka ens för starka statsmakter. Om detta vore en huvudfråga för samhällsekonomin, då vore vi illa ute, eftersom svängningarna och förändringarna i omsättning, kurser och placeringar är mycket stora jämfört med motsvarande förändringar inom varu- och tjänstesektorn och även i jämförelse med banksektorns in- och utlåning. Men så är det givetvis inte. Handeln med värdepapper sker till allra största delen utanför allmänhetens, företagets och förvaltningarnas sektor, i bank- och börsssektorn. Omsättningen av t.ex. obligationer och penningmarknadsinstrument torde ha en ganska ringa inverkan på aktiviteten på kort sikt inom samhällsekonomin (även om den kan vara viktig för tillväxten på lång sikt), så även av detta skäl är Keynes' val av variabler orimlig.

Och speglar talet om ett spekulationsmotiv något av verkligheten. Visst finns det människor, som är spelare av naturen eller på grund av miljöns inverkan, som tar risker och ibland alldeles för stora risker. Men detta gäller inte samhällsekonomin i stort eller ens någon mer betydande del av den. För nästan alla beslutsfattare och kassahållare gäller det motsatta. Även om företagande alltid är förknippat med risker, behärskas de flesta företag av ett icke-spekulationsmotiv. De söker undgå att spekulera genom terminsaffärer, hedging, arbitrageaffärer, räntebindning, försäkringar etc.⁽⁵⁾ Hela samhällsekonomin är också uppbyggd på att begränsa risker, att slippa spekulera, t.ex. genom att aktiebolagslagarna begränsar förluster till bolagets eget kapital, att panter och inteckningar begränsar långgivarens risk, att försäkringar täcker en rad riskmoment etc.⁽⁶⁾ Att det sen finns företag, som specialiserat sig på att försäkra mot risker vid affärer och kapitalplaceringar, att ta de risker, som kunderna inte vill ta, är inte mer egendomligt än att det finns andra försäkringsbolag.⁽⁷⁾ Men först och främst agerar kassahållarna genom att bygga upp reserver, fonder, dolda reserver, kapitalplaceringar etc.⁽⁸⁾ Men vidare gäller, att riskbedömningen i huvudsak gäller valet mellan alternativ med olika räntabilitet, inte det grundläggande valet mellan betalningsmedelslikviditet och räntabilitet.

Keynes tredje motiv, försiktighetsmotivet, är ju betydligt starkare än det motsatta spekulationsmotivet. De allra flesta privatpersoner, företag och förvaltningar lägger stor vikt vid säkerheten i olika placeringar. En riskbedömning görs nästan alltid. Man väger räntabiliteten mot riskerna i varje enskilt fall och även de risker, som är förknippade med bristande betalningslikviditet.⁽⁹⁾ Det är bara det, att dessa två motiv, försiktighetsmotivet och spekulationsmotivet, aldrig kan renodlas och inte heller utgöra något huvudmotiv vid placeringarna. De kan inte mätas och de är intimt förknippade med både transaktions- och räntabilitetsmotiven.

Däremot kan man kanske tala om ett tredje och fjärde motiv vid sidan av transaktions- och räntabilitetsmotiven. Det räcker ju inte för en person eller ett företag, att man har betalningsförmåga för tillfället och att rörelsen ger ett stort överskott i nuläget. Man måste också sörja för likviditeten och räntabiliteten på längre sikt. Man skulle kunna kalla detta för allmän likviditet och soliditet. Allmän likviditet⁽¹⁰⁾ ger förmåga att betala över en längre period och soliditeten gör, att man har tillgångar och verksamheter, som förräntar sig på längre sikt. Dessa motiv kan kanske jämföras med Keynes' affärsmotiv och inkomstmotiv. Men detta är inte ett problem i det dagliga arbetet med att tillgodose transaktions- och räntabilitetsmotiven, i att välja mellan betalningsmedel och olika tillgångar, som förräntar sig. Problemet är också mindre, därför att tillgodoser man behovet av betalningslikviditet och räntabilitet, då har man också de bästa förutsättningar att bygga upp soliditet och likviditet på längre sikt. Alla bra placeringar, vare sig de sker i pengar, fordringar eller realkapital tillgodoser ju dessa krav. Detta gör, att man oftast kan bortse från dessa krav och koncentrera sig på de två motsatta motiven, transaktionsmotivet, som kan mätas i pengar, och räntabilitetsmotivet, som räntan är ett mått på.

Keynes och andra ekonomer hänger däremot upp penningteorin på växlingen mellan olika värdebevarare, trots att det borde vara uppenbart, att detta är en aspekt, som spelar en mycket ringa roll för kassahållarnas handlingsmönster jämfört med transaktions- och räntabilitetsmotiven och som dessutom ofta tillgodoses av alla de placeringar, som görs för att tillgodose dessa senare motiv.

Inom den del av människans tillvaro, som samhällsekonomin utgör, mäter man dessa värden i olika mått som pengar och ränta. Att måtten ibland kan vara dåliga värdemätare och ibland inkluderar onyttiga och ibland t.o.m. destruktiva element, är tyvärr ett problem vi måste leva med och kanske undvika genom bättre mått, t.ex. livskvalitet i stället för fysisk volym. Vi kanske också kan skapa möjligheter att bättre mäta inte bara företagsekonomisk utan också samhällsekonomisk nytta eller räntabilitet. Men i huvudsak torde människorna anse, att måtten fyller deras anspråk, när det gäller att mäta olika värden vid hanteringen av ekonomiska resurser. Att räntabilitets-

motivet har denna oerhörda tyngd, visas väl av de oerhörda förluster, (inte bara ekonomiskt utan på livets alla plan), som enskilda och samhällen har lidit, som försökt bortse från eller avskaffa pengar och ränta som värdemätare. Dessa mäter skillnaden i värde mellan olika tillgångar, tjänster eller placeringar, mellan olika alternativ vid samma tidpunkt (nuvärde och alternativränta) eller vid olika tidpunkter (diskontering och upplupen ränta). Skall man undgå samhällsekonomiska eller privatekonomiska förluster, kan man inte bortse från dem.

All ekonomisk verksamhet är ett ständigt val mellan dessa två behov, mellan dessa två motiv – att kunna betala och att erhålla avkastning på sina tillgångar.⁽¹¹⁾ Att pengarna och betalningsmedlen har en sådan oerhörd betydelse och en så framträdande roll i alla utvecklade samhällen, beror på, att de är i stort sett de enda tillgångar, som kan tillgodose transaktionsbehovet, att upprätthålla betalningsmedelslikviditeten, utan större kostnader eller förluster. I mer primitiva samhällen saknade eller saknar man till större delen dessa möjligheter. Där måste en mycket större del av samhällets resurser avdelas för att skapa betalningsmöjligheter, t.ex. för att kunna byta varor och tjänster mot varandra. Men den mest väsentliga förlusten gör dessa samhällen, genom att byten inte kommer till stånd, hur rationella de än vore.⁽¹²⁾ Att transaktionsmotivet är så betydelsefullt, ser man också däri, att innehavarna är beredda att avstå från en ofta hög ränta på det belopp de behåller i betalningsmedelslikvid form, i synnerhet om de också gör förluster på penningvärdets fall. Valet mellan att göra eller avstå från en transaktion, är inte blott grundläggande, det är också det första valet.

När det gäller att tillgodose räntabilitetsmotivet, finns en lång rad möjligheter genom placering i fordringar, banksättningar, obligationer, växlar, penningmarknadsinstrument, aktier, andelar i fonder och företag, fastigheter och varor och tjänster av olika typer. Privatpersoner, företag och förvaltningar strävar efter att uppnå bästa möjliga avkastning, företagsekonomiskt och ofta även samhällsekonomiskt, att göra det bästa möjliga valet mellan dessa olika tillgångar. Många företag och institutioner har också som uppgift att underlätta detta val för andra.

Det är kassahållarnas uppgift att göra dessa val och att tillse, att betalningsmedel, olika fordringar och realkapital bevaras och förökas och att utgifter, kostnader och skulder hålls på en så låg nivå som möjligt och att det råder balans mellan olika tillgångar och skulder. Om en kassahållare får ett tillskott i sedlar, som är större än vad personen normalt behöver, sätter han troligen in en del av dem på ett check- eller girokonto, i motsatt fall kan sedelkassan behöva ökas genom uttag från ett bankkonto. Om överskottet av betalningsmedel blir så stort, att det inte under den närmaste tiden behövs för att fullgöra betalningar, sätter kassahållaren kanske in beloppet på ett sparkonto eller köper obligationer. Vid en på sikt god

likviditet, blir det kanske aktuellt att göra en mer långfristig investering eller att minska en långfristig skuld. Att volymerna av betalningsmedel, sparmedel och andra mer kortsiktiga tillgångar balanseras mot varandra, märks i allt statistiskt material på parallelliteten i deras volymutveckling. Detta avspeglar det förhållandet, att människans behov och därigenom också hennes utgifter förändras mycket sakta, vilket också påverkar den relativa volymen av de betalningsmedel, fordringar och inköp, som krävs för att dessa behov skall kunna tillgodoses.

b. Olika typer av betalningar.

På samma sätt, som man gör en uppdelning mellan olika betalningsmedel, kan man också göra en uppdelning mellan olika betalningar och transaktioner. Man kan tala om betalningar i sedlar och / eller mynt, via postgiro, med check, via bankgiro, med kontokort, kontantkort, bankcheck, postväxel eller liknande betalningsmedel. Gränsen mellan check- och bankgiro-betalningar är oklar främst därför att check- och bankgirobetalningar ofta sker från samma konton. I så fall bortfaller givetvis transaktionerna dem emellan. Men eftersom check- och girobetalningar principiellt är mycket olika och i många fall sker från olika konton, kan det vara skäl att behålla uppdelningen. På samma sätt finns det givetvis stora likheter mellan postgiro- och bankgirobetalningarna men också vissa olikheter. På postgirokonton beviljas oftast inga krediter (åtminstone i Sverige) och till skillnad från bankgirotransaktioner sker debitering och kreditering alltid enbart centralt. Postgirot och bankgirot har också ganska olika regel- och blankettsystem. Vad en enskild betalning eller transaktion innebär i detalj redovisas schematiskt i de tidigare omnämnda diagrammen i Appendix 1.

Man kan också göra en uppdelning mellan 1) egna betalningar till egna konton, som kan sägas utgöra en förberedande transaktion, 2) betalningar till annan part, 3) betalningar från annan part och 4) egna betalningar från egna konton, som kan sägas utgöra en avslutande transaktion men också en förberedelse för nya betalningar. Betalningar mellan egna konton eller egna transaktioner i betalningsmedel utan konton är alltid enbart monetära transaktioner, växlingstransaktioner. Betalningar till eller från en annan person (fysisk eller juridisk) kan vara betalningar för varor och tjänster, finansiella transaktioner eller enbart monetära transaktioner. Finansiella och enbart monetära transaktioner kan vara ensidiga eller tvåsidiga.

Till vilken kategori en transaktion skall föras, måste bli beroende av på vilket betalningsmedel kraven på betalningsmedelolikviditet ställs. Betalning med bankcheck eller postväxel från ett checkkonto ställer krav på detta konto (tävlar om ett gemensamt utrymme) och en dylik betalning måste därför betecknas som en checkkontobetalning. Uttag från ett postgirokonton i sedlar ställer krav på detta konto och måste därför betraktas som en postgirobetalning.

Inbetalning av sedlar och mynt till ett konto ställer krav på sedelkassan och måste därför betecknas som en sedel- och myntbetalning. Inbetalning (gottskrivning) av en erhållen check- eller bankgiroanvisning på ett postgirokonton ställer inte krav på något konto utan kan betecknas som en förberedelse för en postgirobetalning och bör därför föras till denna grupp av transaktioner. Så länge checken eller bankgiroanvisningen inte satts in och omvandlats till en del av ett konto eller omsatts i kontanter, är den oftast icke användbar. Visserligen kan den omsättas en extra gång, men detta torde numera höra till ovanligheten. Det viktigaste är alltså inte det använda mediet utan det konto med värde i pengar, som mediet belastar vid transaktionen ifråga och behållningen på detta. Värdet av en check, ett girokort eller annan anvisning är helt beroende av värdet på det bakomliggande kontot. Däremot är värdet hos sedlar och mynt helt oberoende av eventuella kontovärden. Sedlar och mynt är fullt konvertibla både som betalningsmedium och betalningsmedel.

Vid betalning med kontokort kan man se på transaktionen på två olika sätt. Man kan säga, att vid uppvisandet av kontokortet övertar säljaren kundens fordran på banken eller kortinstitutet (eller ökar hans skuld vid en kontokredit) och att det är detta, som är den verkliga betalningen. Betalningarna från check- och girokontot till kortkontot blir då en monetär inledningstransaktion. Men man kan också se det som att det är betalningen från kundens check- eller girokonto, som är den verkliga betalningen och att övriga transaktioner är monetära följdtransaktioner. Det väsentliga är, att det är betalningen från check- eller girokontot, som främst ställer krav på betalningsmedel. Att säljaren övertar kundens fordran på banken / betalningsinstitutet eller att transaktionen utökar hans skuld på en eventuell kontokredit, ställer inga krav på betalningsmedel utöver de krav, som ställs på check- eller girokontot, inte heller att butiken och banken / kortinstitutet utjämnar eventuella över- eller underskott.

Är det så, att kontokortsbetalningar avräknas från check- eller girokonton, blir förfarandet inte annorlunda än vid andra transaktioner över dessa konton. Betalningen påverkar betalningsmedelolikviditeten, då den sker från kontot, vare sig det gäller ett kontokort eller en faktura. Då man gjort en kortbetalning, dras beloppet från ett av dessa check- eller girokonton eller också sker detta periodvis, t.ex. varje månad. Kortbetalningarna ställer som andra betalningar krav på tillgodohavanden på dessa konton eller en beviljad kredit och inbetalning till kontona måste ske, även om detta vid krediter kan ske något i efterskott. Debiteras kortbetalningen ett girokonto, är det lika fullt en girobetalning. Det sker inget bortfall av transaktioner vid användning av kontokort i detta fall. I stället tillkommer ofta en transaktion mellan inlösare och kortutgivare.

Då kortbetalningarna särredovisas, uppstår en något annorlunda situation. Vi har alltså fått konton

med en behållning, som går utöver behållningen på check- och girokonton. Men dessa kortkonton skiljer sig på en avgörande punkt från check- och girokonton. Om man bortser från korrigeringar och ränta och andra krediteringar från kortinstitutets sida, kan kontona inte tillföras medel utifrån utan endast från innehavarens check- och girokonton (eller kontanter). Dessa senare konton lever på ett helt annat sätt sitt eget liv, vilket gör dem till fulländade betalningsmedel. Kontokorten är däremot normalt inga självständiga betalningsmedel, deras konton måste hela tiden tillföras medel för att leva vidare. Detta understryks av att användning av sedlar och mynt och check- och giromedel i högre grad styrs av lagregler, medan användning av kontokort primärt kan sägas styras av avtal mellan kortutgivare, kontoinnehavare och sälj företag.⁽¹³⁾

Nu är det i och för sig teoretiskt möjligt, att kontokortsinstituten kan börja genomföra betalningar mellan olika kontohavarens konton, men vad jag känner till, har detta inte skett hittills, i varje fall har det skett endast i mycket begränsad omfattning. Om en dylik förändring kommer till stånd, får man börja betrakta dessa kontokort och kortkonton som självständiga betalningsmedel, som i så fall bör mätas och inräknas i check- och giromedel. Men så länge betalningar från kortkonton måste föregås av en överföring dit från innehavarens sida, är det långt dit.

Även för de betalkort, som kontantkortet utgör, gäller av naturliga skäl, att de inte kan tillföras medel från andra parter. De kan inte betalas på annat sätt än genom uttag från egna check- eller girokonton (eller med kontanter). De ställer krav på betalningsmedelslikviditet hos egna konton, på så sätt är de lika osjälvständiga som andra betalkort. Men genom att de sedan de inköpts gäller oberoende av konton, svarar de för egna värden, en egen betalningslikviditet och kan därför i högre grad än andra kontokort sägas utgöra ett självständigt betalningsmedel. Betydelsen av detta reduceras dock i hög grad av deras volym-mässigt ringa omfattning och begränsningen till vissa bestämda och speciella inköpsställen. De har likheter med presentkort och tillgodokvitto, som ju knappast kan betraktas som reguljära betalningsmedel.

För att lättare kunna förstå betalningsmedlens roll kan man göra en uppställning, ett schema över olika slags transaktioner, vilket jag gjort i tabell 3B. Jag utgår därvid från de betalningsmedel, som finns i Sverige. Men uppdelningen bör i princip vara lika giltig för andra länder och andra betalningsmedel än de svenska. Det torde inte vara något större problem att göra de kompletteringar, som i så fall behövs. Ofta räcker det troligen med att använda andra termer. I stället för termen check- och giromedel kan man t.ex. använda beteckningen 'credit funds adapted for transfers' eller 'deposits transferable by cheque and giro'.

Obs., att denna indelning skiljer sig från den indelning, som är gjord i Appendix 1. Där skilde jag mellan olika betalningsmedier, den tog sikte på de

yttre, mekaniska förloppen. Den här indelningen lägger däremot tonvikten på betalningsmedelslikviditeten, den skiljer mellan betalningsmedlen i den roll de spelar för kassahållarnas betalningsförmåga. Då blir en överlåtelse av en bankcheck eller en vanlig check, som debiteras bankgirokontot en bankgiro-betalning. Den minskar ju behållningen på kassahållarens bankgirokonton. Det är den behållningen, som mäts statistiskt och har penningteoretisk betydelse.

I Appendix 2 redovisas också betalningar, men i detta fall rör det sig om en grov uppdelning på olika parter inom betalningssystemen, främst transaktioner i, från, till, via eller utanför bank-systemet, och huvudparten av dessa är inte betalningar för varor och tjänster utan växlings-transaktioner och finansiella transaktioner. Den förteckningen har i huvudsak sitt värde som ett försök till gränsdragning mellan banksystemet och samhällsekonomin utanför och vilka transaktioner, som inte eller direkt eller indirekt berör samhällsekonomin kassahållare. Appendix 2 har dock utelämnats i den engelska upplagan.

Mitt nya schema (tabell 3B) gäller för marknaden utanför banksystemet med för allmänhetens, företagens och förvaltningarnas kassahållare gällande betalningar och transaktioner, betalningssystem och betalningsmedel. Det inbegriper därvid givetvis de betalningar, som görs *via* banksystemet och också banksystemets betalningar och krediteringar till kassaförvaltarna och dessas betalningar till banksystemet i alla dessa reguljära betalningsmedel. Det kan däremot inte användas för banksystemets inbördes betalningar och transaktioner. Detta har ju för detta andra betalningsmedel, främst ett antal clearingsystem, ofta av typen högvärdessystem. Sedlar och mynt spelar en ringa roll för banksystemets inbördes betalningar och vilka betalningsmetoder som används är inte betydelsefullt. För banksystemets interna betalningar är kanske själva kontoföringen det mest viktiga. Medan betalningsmedelsvolymen är en trång sektion för samhällsekonomin utanför banksystemet, tycks inte detta gälla för banksystemet självt. Det torde dock finnas ett samband mellan den inbördes volymen betalningar inom banksystemet och den volym centralbankspengar, som centralbanken har ställt till förfogande för samhällsekonomin. Men hur starkt eller svagt detta samband är, kan man bara spekulera om. Det finns hittills inget som helst statistiskt material, som belyser detta.

I detta schema (tabell 3B) anges endast betalningar och betalningsmedel i inhemsk (i mitt fall svensk) valuta. Men i princip är det givetvis möjligt att ta med även betalningar och betalningsmedel i utländsk valuta (t.ex. inom Sverige). Men även om redovisningen i stället skulle avse transaktioner inom ett land oavsett valuta men utesluta transaktioner utomlands i inhemsk valuta, torde detta inte påverka volymen speciellt mycket, eftersom beloppen ofta tar ut varandra. För Sveriges del innebär detta dock något

lägre belopp, eftersom både export- och importaffärer sen länge sker övervägande i utländsk valuta, i synnerhet dollar, pund och mark och framgent i euro. Jag tycker dock, att det är mest korrekt att behandla endast inhemsk valuta oavsett var den används, eftersom det är den inhemska valutans värdeförändringar vi är intresserade av och inte ett kluster av valutor inom ett land, där som regel den inhemska valutans dominerar..

Det kan diskuteras, hur man skall se på betalningar till eller från andra bankkonton än check- och girokonton. När det gäller postgirobetalningar kan ju dessa aldrig ske till eller från andra konton än just girokonton. Däremot kan ju bankbetalningar ske.

Här avser jag inte kortfristiga konton utan uppsägningstid med låg ränta, men ibland med avgifter, för vilka man kan använda bankens speciella regel- och blankettsystem för betalningar och för vilka konton banken kontinuerligt och ofta dagligen lämnar kontoutdrag till skillnad från kassahållarnas sparkonton och långfristiga konton, från vilka betalningar mycket sällan sker. Även om banken för dessa förstnämnda inte använder termerna bankgiro och bankgirokonton, så är det de facto fråga om dylika konton och överföringar. Ett mätproblem kvarstår i dessa fall blott om dessa konton inte redovisas separat eller bland check- och girokonton utan bland övriga bankkonton.

Det är heller inget problem, om uttag sker på andra konton än check- och girokonton och kunden sedan gör betalningarna via sina check- och girokonton. Inte heller om det rör sig om insättningar från ett check- och girokonto på en annan persons sparkonto eller långfristiga bankkonto, eftersom kraven på betalningsmedelslikviditet i detta fall enbart ställs på check- och girokontona. De fall som återstår, är uttag på en persons sparkonto eller långfristiga konto och insättning på en annan persons konto vid sidan av bankgirosystemet. Men med kännedom om hur banksystemet ser på irreguljära betalningar och hur höga avgifter på dessa, som debiteras vid bankbesök, torde man gott kunna säga, att dylika betalningar har mycket liten omfattning. Omsättningshastigheten hos dylika medel torde vara mycket låg.

c. Betalningsmedlens olika betydelse.

Betalningarna i sedlar har fortfarande mycket stor omfattning och i synnerhet gäller detta hushållssektorn och de små företagen. En del, även ekonomer, tycks tro, att sedlarna spelar en liten roll vid betalningar numera.⁽¹⁴⁾ Statistiska data och andra uppgifter ger dock inget stöd för detta. Dessa ekonomer borde fråga sig, varför kassahållarna skulle behålla en så stor andel sedlar i sina kassor, om dessa endast svarade för en mindre del av betalningarna, i synnerhet i sådana fall där andra betalningsmedel kan ge en viss ränteinkomst. I Sverige understeg volymen check- och giromedel volymen sedlar och mynt utanför banksystemet under hela 40-, 50- och 60-talen. Först under 70-talet översteg volymen av de förra

volymen av de senare genom bankgirots och personkontots expansion, även om det i Sverige varit svårt att beräkna volymen bankgiromedel, genom att affärsbankerna i sin statistik inte skilt mellan bankgirot och en del andra bankkonton.

Kirkman beräknar i 'Electronic Funds Transfer System' (sid. 5, 9 o.220), att kontantbetalningarnas andel av totala antalet transaktioner i Storbritannien mellan mitten av 80-talet till mitten av 90-talet skulle komma att sjunka från cirka 90 % till cirka 80 % och att kontantbetalningarnas volym skall minska i motsvarande grad från cirka 43 % år 1985. Andra ekonomer anger dock betydligt lägre tal. Thunholm anger totalsumman högst 10 % av betalningsvolymen. Lempinen-Lilja anger, att 70 % av alla betalningar och 89 % av alla betalningar i detaljhandeln i Finland år 1985 var kontantbetalningar.⁽¹⁵⁾

Totalt i industriländerna dominerar fortfarande kontantbetalningarna i antal i samhälls-ekonomi utanför banksystemet, även om de inte längre gör det beloppsmässigt. I utvecklingsländerna har dock kontantbetalningarna fortfarande en mycket stor andel även volymmässigt. Men inom banksektorn i i-länderna spelar sedlar och mynt numera en mycket blygsam roll utom när det gäller valutahandeln.

Sedlar och mynt kan användas fritt inom betalningssystemen både i banksektorn och i allmänhetens, företagens och förvaltningarnas sektor. Alla dessa konkurrerar alltså om sedlar och mynt. Banksystemet nöjer sig som regel med någon enstaka procent och resterande mängd står till förfogande för samhälls-ekonomi utanför. Bankernas andel ligger också som regel på samma nivå år ut och år in. En viktig orsak till att denna fördelning är så stabil, är att sedlarna normalt inte ger någon ränta, varför alla parter söker hålla deras mängd på en så låg nivå som möjligt av räntabilitetsskäl. Men det vittnar också om vilken betydelse sedlarna har, att kassahållarna är beredda att betala ett så högt pris för dem. Medan långsiktigt banksparande i allmänhet ger en ersättning på mellan 3 och 8 % per år, ger sedlarna ingen ränta alls. Undantaget är deflationsår som år 1930 – 1932, då det allmänna prisfallet gav en realränta på några procent. På samma sätt gäller, att kassahållarna är beredda att betala för den betalningsmedelslikviditet, som check- och giromedlen ger med en ränteskillnad på flera procent i förhållande till sparmedel. Dessutom gäller, att kassahållarna är beredda att under inflations-tider betala ytterligare för att hålla sedlar och andra betalningsmedel jämfört med realkapital, eftersom till den normala räntan för bankinlåning dessutom skall läggas förlusterna genom penningvärdets fall. Marknaden värderar pengarna mycket högt och i synnerhet gäller detta sedlar och mynt, som alltså tidigare i Sverige brukade utgöra mer än betalningsmedlens halva volym även om denna andel har minskat sedan 70-talet.

Att banksystemet kan nöja sig med så lite sedlar för att fullgöra betalningar till allmänhet,

företag och förvaltningar och nästan inga alls för att fullgöra betalningar inom banksystemet självt, sammanhänger, som vi sagt tidigare, med att det har egna system för clearing och överföringar inom sin egen sektor. Affärsbanker med flera kan använda sina konton i centralbank och riksgäld, de kan uppta dagslån eller längre lån eller göra depositioner sinsemellan. Banksystemet kan vid behov köpa eller sälja obligationer, statskuldsväxlar eller andra penningmarknadsinstrument eller låna i form av repor med värdepapper som säkerhet. Tidigare förekom också en omfattande rediskontering av växlar. En stor del av transaktionerna sker genom clearing mellan bankerna, kreditinstituten, finansbolagen, försäkringsbolagen, olika fonder och centralbanken (i Sverige i Riksbanken, RIX-systemet och bankernas dataclearing), där underskott utjämnas mot överskott. Små banker, sparkassor samt filialer och avdelningskontor sätter in sina överskott och kan låna i de större bankföretagen vid underskott. I detta system ingår också mäklarfirmor, Värdepapperscentralen, valutahandlare och giro- och betalningsinstitut.

I den mån det uppstår likviditetsproblem inom bankväsendet, finns det alltså en mängd sätt att lösa dem. Det är att märka, att ekonomernas gängse språkbruk med bankernas likviditet inte i första hand avsett deras förmåga att fullgöra betalningar utan deras utlåningskapacitet, även om förmågan i dessa två fall oftast är för handen samtidigt. Och det är denna senare kapacitet, som statsmakterna och centralbankerna sökt påverka. Detta med bankernas och i synnerhet affärsbankernas utlåning var en central fråga för bara ett par decennier sedan, lika central då, som den är irrelevant i dag. Det är en ödets ironi, att alla dessa försök att begränsa bankernas kreditgivning aldrig lyckades påverka samhällets köpkraft under en för det mesta oavbruten inflationsprocess, medan vi i dag, när allt vad kreditrestriktioner heter försvunnit i vår internationella ekonomi, lyckats nå fram till en relativ prisjämvikt.

En nödvändig förutsättning för att banksystemets likviditet skall kunna upprätthållas under en bankkris är dock ofta, att centralbanken i ett trängt läge är beredd att medverka till detta.⁽¹⁶⁾ I de flesta länder fungerar också centralbanken som den slutlige långivaren (the lender of last resort). Det är ett viktigt inslag i de flesta betalningssystem, att en bank med tillfredsställande räntabilitet inte skall behöva gå omkull på grund av likviditetsproblem.⁽¹⁷⁾ Ofta begränsar dock centralbanken sitt engagement till att omfatta ett skydd för insättarnas pengar. Så var ofta inte fallet under tidigare epoker, då varje bankkris lätt urartade till en uttagsexplosion.⁽¹⁸⁾ Däremot kan banker gå omkull på grund av bristande räntabilitet och soliditet. Ett sådant fall var den svenska Götatabanken i början på 90-talet, som hade varit för vårdslös i sin kreditgivning, när det gällde krav på säkerheter och projektens risker och räntabilitet, även

om den svenska staten också i detta fall skyddade insättarnas pengar genom den statliga bankgarantin.

Dessa bankernas interna banksystem tycks fungera utmärkt i de flesta moderna marknads-samhällen utom under hyperinflation, då även de förstörs. Ett skäl till att systemen i regel fungerar så bra, är nog det förhållandet, att 90 – 99 % av de 'produkter' banksystemen handlar med (undantag är smärre belopp för löner, material och hyror samt lite för fastigheter, aktier och andelar samt givetvis utländska valutor) ej förändras i pris genom transaktionerna bortsett från de kortsiktiga fluktuationerna kring ett trendvärde för obligationer och andra fordringar med fast ränta). De förändras inte i förhållande till varandra genom inflation eller deflation, de följer alla penningvärdet. En obligation kan givetvis förlora i värde genom substansminskning, men detta har ingenting med den allmänna prisutvecklingen att göra. Räntan, som ju utgår för en tidsperiod, skall jag återkomma till längre fram.

Banksystemets aktörer kan som regel ej heller skydda sig mot inflationen genom att köpa realkapital. Det enda de kan göra är att se till att de egna förlusterna på utlåningen och på obligationer och penningmarknadsinstrument genom inflation kompenseras av insättarnas förluster gentemot banksystemet på insatta pengar. De kan också något justera räntesatserna, så att dessa inbegriper ett tillägg för värdeminskning på grund av inflation. Men detta, att banksektorn hela tiden byter 'produkter' mot andra 'produkter' med samma värde, innebär också något positivt, att sektorn inte behöver räkna med den osäkra värdeutveckling, som under mänsklighetens hela historia präglat de sektorer, som byter realkapital mot pengar.

Men trots detta kan det uppstå betalnings- och likviditetsproblem för banksystemet, vilka behandlats ganska utförligt i litteraturen. Ekonomerna har gjort en indelning i olika typer av risker, t.ex. kredit- eller likviditetsrisker, administrativa risker (kalkylfel, bedrägerier), legala risker, förtroenderubbning och systemrisker. Speciellt systemriskerna vid olika brutto- och nettoavräkningssystem har fått en ingående behandling.⁽¹⁹⁾ Detta område ligger dock helt utanför området för denna undersökning.

En speciell situation inträder i en hyperinflation. En tid före den totala upplösningen av betalningssystemet försvinner bankinsättningar på sparkonton och banklån, dels genom att nyinsättningar upphör och tidigare insatta belopp tas ut och inga nya lån beviljas, men också genom att kvarstående sparbelopp och lånebelopp förminskas till en nullitet (liksom givetvis också privatlån). Även värdet av obligationer och penningmarknadsinstrument försvinner på detta sätt. Närmare sammanbrottet upphör alla insättningar på check- och girokonton och alla tidigare insättningar tas ut, i den mån detta är möjligt. I slutstadiet finns bara sedlarna kvar, så länge någon är villig att ta emot dem. Myntens värde har naturligtvis förvandlats till en nullitet tidigast av alla..

I stället övertar utländsk valuta och fordringar i dessa en del av betalningsfunktionerna, så långt dessa substitut räcker till. Givetvis ökar också byteshandeln, varor och tjänster mot varor och tjänster, även om en dylik handel sker till stora samhällsekonomiska förluster.

Sedlarna och mynten utgör början och slutet för övriga betalningsmedel. Allting började en gång med mynt och sedlar, liksom det enskilda människolivet börjar och slutar med dem från dopgåvans hundralapp till den sista kronan vid arvskiftet. Sedlar och mynt är också de enda betalningsmedel, som är giltiga i alla sammanhang. De har den mest generella konvertibiliteten inom sitt valutaområde. Ett exempel på detta är också, att bankkriser kan medföra ett lägre värde hos check- och giromedel jämfört med sedlar och mynt. Dessa senare är, vad Erich Schneider kallade dem, definitiva betalningsmedel. ⁽²⁰⁾ Friedman-Schwartz använder uttrycket 'high-powered money', även om han också räknar in bankernas tillgodohavanden på konton i FRB-systemet i dessa. Sedlarna och mynten är på många sätt basen för hela betalningssystemet, de är *betalningsmedel av första ordningen, primära betalningsmedel*. Se också schemat i diagram 3A. ⁽²¹⁾

Check- och giromedel är också betydelsefulla, även om de inte är konvertibla i samma utsträckning som sedlar och mynt. De bygger alltid på ett konto med en fordran i centralbankspengar och innefattar regler, rutiner och blanketter, som i hög grad underlättar betalningar och därför skiljer dem från andra banksättningar men också från övriga betalningsmedel. ⁽²¹⁾ De är föremål för en kontinuerlig, ofta daglig redovisning och rapportverksamhet hos köpare, säljare och bank eller betalningsinstitut, som gör det lätt att kontrollera och följa transaktionerna, samtidigt som detta sker med stor säkerhet och till låga kostnader. ⁽²²⁾ Denna skillnad gentemot sparmedlen tenderar snarast att vidgas, genom att bankerna alltmer söker styra betalningarna genom höga avgifter på icke generella betalningsmetoder. Det som främst skiljer check- och giromedel från kontokort, bankcheckers och postväxlar är, att de förra kan ta emot betalningar inte bara från egna konton utan också direkt från andras. Detta gör, att de i hög grad lever sitt eget liv. De kan existera under lång tid utan tillförsel av egna medel. Men även om tilltron till bankernas förmåga att fullgöra sina förpliktelser och att säkra värdet hos sina check- och giromedel, är mycket stor, kan det dock uppstå situationer, t.e. i samband med krig, då förtroendet sviktar och check- och giromedlen får en lägre konvertibilitet än sedlar och mynt. ⁽²³⁾ Check- och giromedel kan därför anses tillhöra *betalningsmedel av andra ordningen, sekundära betalningsmedel*. Tillsammans med sedlar och mynt utgör de *självständiga betalningsmedel*.

Kontokort och kortkonton utan egen rapportering, som redovisas via check- och girokonton, lever däremot inte något eget liv. Behandlingen av kontokortstransaktioner liknar då behand-

lingen av de fakturor, som utlöser en check- eller girobetalning, även om det främst är säljaren, som sköter kontakten med banken eller betalningsinstitutet vid en kontokortstransaktion, medan det i regel är köparen, som gör det vid en fakturabetalning. Även om det använda check- eller girokontot är ett betalningsmedel av andra ordningen, gäller detta inte kontokorten som medium, de är definitivt av *tredje ordningen*. ⁽²⁴⁾

Kortkonton med egen redovisning kan som regel inte heller anses utgöra självständiga betalningsmedel, därför att de saknar det viktigaste kännetecknet – de kan inte motta betalningar från andra parter, om man bortser från sådant som ränteföring och korrigeringar från betalningsinstitutets sida. Då de särredovisas, måste medel nästan alltid tillföras från egna check- eller girokonton, de lever inget eget liv. Detta gäller bl.a. de allra flesta firmakorts- (kundkorts-) konton, som oftast särredovisas. Därjämte gäller alltså, att kontokort bara i begränsad utsträckning är reglerade i lag till skillnad från t.ex. sedlar, mynt och checkar. Därför måste även kontokort betraktas som betalningsmedel av tredje ordningen. Men visst kan de anses utgöra *reguljära betalningsmedel* till skillnad från t.ex. sparmedel, obligationer, frimärken, rabattkuponger eller presentkort.

Nu är det åtminstone teoretiskt möjligt, att kortinstitut kan komma att göra det möjligt även för andra parter än innehavaren att genomföra betalningar till kortkonton med egen redovisning. I så fall uppstår en ny situation. Då kan även dessa konton komma att betraktas som självständiga betalningsmedel, under förutsättning att betalningsmöjligheterna för andra parter görs något så när generella. Men i dag är det vad jag vet inte möjligt, dels på grund av kostnadsskäl för kortinstitut och betalarna och dels för att de penningvårdande myndigheterna ser risker med ett dylikt system.

Kontokorten och deras konton med egen redovisning hör alltså i dag till osjälvständiga betalningsmedel av tredje ordningen. I ännu högre grad är bankcheckers, postväxlar, postanvisningar o.d. betalningsmedel att betrakta som osjälvständiga. De saknar som regel egna konton och speciella betalningsrutiner och blir ofta inte ens använda vid betalning av varor eller tjänster utan används mest för att genomföra egna växlingsoperationer. Man skulle kanske kunna föra dem till betalningsmedel av fjärde ordningen, men jag väljer att föra dem liksom kontokorten till den tredje.

Allmänhet, företag och förvaltningar utanför banksystemet använder som betalningsmedel huvudparten av volymen sedlar och mynt utanför centralbanken och den behållning av egna check- och giromedel, som de kan bygga upp på dessa. Däremot kan dessa kassahållare som regel ej använda sig av banksystemets interna kanaler.

Om de kunde göra detta, skulle det vara ett sätt att minska en eventuell brist på betalningsmedel

inom systemet. I ett fåtal fall kan detta ske. Det gäller t.ex. vissa försäljningar av fastigheter, lägenheter, aktier, företag eller delar av företag till ibland mycket stora belopp, som sker via bankclearingen och RIX-systemet. På samma sätt gäller det vissa betalningar av varor och tjänster via dessa institut eller den offentliga clearingens område. Att betalningar ibland kan ske med det bankinterna systemet eller den offentliga clearingens innebär inget principiellt problem, men kan resultera i mätproblem.

Däremot påverkar växling och finansiella transaktioner internt inom banksektorn, RIX-systemet eller den offentliga clearingens inte prisbildningsprocessen inom ekonomin utanför banksektorn. De innebär inga inskränkningar för samhällsekonomin utanför och knappast heller för banksektorn. Transaktioner via banksystemet för marknaden utanför kan för varje check och girobetalning resultera i åtskilliga transaktioner internt inom banksystemet. Men det är endast en som påverkar betalningsmedelslikviditeten hos kassahållarna.

Det gör däremot växling och finansiella transaktioner inom samhällsekonomin utanför, inte för att den direkt inverkar på prisbildningsprocessen, utan för att dessa transaktioner tar en del av tillgången på betalningsmedel i anspråk, påverkas den indirekt.

Att banksystemet i vissa fall använder sig av samhällsekonomin check- och girokonton kan också förrycka mätningarna. Det är i de fall små banker och kreditinstitut använder systemet för egna betalningar till icke kunder. Det gäller däremot inte i de fall bankerna gottskriver kundernas konton, eftersom detta inte innebär någon belastning för systemet. I den mån betalningarna gäller för varor eller tjänster, snedvrids ej heller resultatet, men om betalningarna i stor utsträckning gäller finansiella transaktioner, kan detta ske. Här föreligger alltså mätproblem, men regelbundenheten i nästan alla statistiska tal tyder på, att detta inte är något stort problem.

En faktor, som också bestämmer utrymmet för betalningar av varor och tjänster är internttransaktionernas volym i samma företag eller koncern. Företagen eller förvaltningarna är, i varje fall om de har någon omfattning, indelade i driftsställen. Dessa har oftast ett redovisningsansvar gentemot företaget och för att kontrollera, att driftsställena följer företagets eller förvaltningens skrivna eller oskrivna policy eller budget, debiteras och krediteras de för transaktioner dem emellan. Även i de fall, då det rör sig om skilda företag inom samma ägarenhet, finns detta redovisningsansvar. Om det nu sker en utveckling mot horisontell eller vertikal integration, så är det troligt, att volymen internttransaktioner enbart i bokföringen ökar och att volymen betalningar via det yttre, allmänna betalningssystemet minskar. Men det är inte säkert, att detta sker i full utsträckning. Ägarna kan välja, att låta driftsstället, företaget eller förvaltningen fortsätta att fullgöra regelrätta

betalningstransaktioner till andra driftsställen, företag eller förvaltningar inom samma ägarenhet. Däremot torde motsatsen knappast förekomma. Två ägargrupper torde ha svårt att reglera mellanhavanden utan betalningsmedel genom kontoföring, då leveranser och betalningar går i huvudsak i en riktning. Om ett företag splittras, övergår därför företagen till extern debitering och regelrätta betalningar. Däremot förekommer enbart debitering oftast för felnoteringar, returer och motleveranser, vilket jag tidigare berört under avsnittet om bytestransaktioner.

Här finns alltså till synes ett mätproblem. Om man skall redovisa volymen av vad som utgör betalningar och transaktioner mellan olika ägare, kan man ju inte direkt använda de statistiska tal, som redovisas i den offentliga statistiken, eftersom dessa även innefattar t.ex. postgiro- och bankgirobetalningar mellan en del driftsställen, företag och förvaltningar inom samma ägarenhet. Men det finns en del, som talar för att detta inte är något problem.

För det första, det som ger betalningsmedlen deras oerhörda betydelse, är att de är knappa och att kassahållarna värderar dem mycket högt och är beredda att avstå från ofta stora inkomster för att ha tillgång till dem. Kontoföringen å andra sidan kräver inte ett öre i kassa, innebär inga ränteförluster och avgifter till betalningssystemet. Om nu företaget eller förvaltningen trots detta väljer att använda reguljära betalningsmedel, så visar detta, att i dessa fall har betalaren lika stor anledning att använda dem som vid betalningar mellan helt skilda företag (värdesättningen är densamma). Annars skulle han inte göra det, bl.a. eftersom det finns ett billigare alternativ. Det finns därför av det skälet ingen anledning att skilja ut transaktioner mellan enheter inom samma företag eller koncern, då man bearbetar den offentliga statistiken. Att reguljära betalningsmedel används utgör i sig en korrekt skiljelinje mellan dem och enbart kontoföring inom ett företag, som inte alls ställer några anspråk på betalningsmedel.

För det andra gäller, att förhållandet mellan volymen enbart kontoföring och volymen betalningstransaktioner torde vara strukturellt betingat och mycket stabilt. Horisontell och vertikal integration går inte enbart i en riktning och förändringar tar i stor utsträckning ut varandra. Och även om det totalt sker en integration eller desintegration, är det inte säkert, att detta minskar eller ökar redovisningen med enbart kontoföring. I varje fall gäller för ett samhälle, att eventuella förändringar sker på mycket lång sikt.

Vad som är betydelsefullt är alltså betalningar av varor och tjänster mot betalningsmedel, även om dessa till en del innefattar betalningar inom samma företag eller koncern. Dessa betalningar sker till allra största delen mellan parter utanför banksystemet, mellan allmänhetens, företagets och förvaltningarnas kassahållare men oftast via banksystemet.

Den indelning och gränsdragning, som jag söker genomföra i detta och följande kapitel, är inte lätt att uppnå i praktiken, främst på grund av brister i statistiken eller avsaknad av sådan. Den får betraktas som principiell eller som ett idealtillstånd. Som vi senare skall finna, erhåller man ändå tydliga tendenser i materialet trots dettas brister. De tendenser, som vi skall beskriva, är så starka och permanenta, att de är helt dominerande.

Noter.

1. J.M.Keynes 'The General Theory of Employment, Interest and Money' (JMK), 194 - 196, 170.
2. Se t.ex. David King 'Banking & Money' (DK), 75: "- - - There are several substitutes for money as there are various forms of wealth-holding, chiefly bonds and equities, physical goods and human capital (which relates to people's income-earning potential). - - -"
3. Jämför Lars-Erik Thunholm 'Svenskt kreditväsen', 1989 (LET89), 199: "- - - En bank måste därför i sin placeringspolitik alltid väga likviditets- och räntabilitetssynpunkter mot varandra."
4. Gottfried von Haberler 'Prosperity and Depression', 292: "- - - We may conceive the various investment opportunities existing at a given moment of time as being arranged in order of decreasing profitability, and construct a schedule or curve sloping down from left to right. - - -"
5. Se t.ex. Lybeck-Hagerup 'Penningmarknadens instrument' (L-H), 192, 139, 194.
Bruce J. Summers 'The Payment System' (BS), (Marquardt), 118: "Payment system policy is often divided into two categories, namely, policies that promote efficiency and policies that reduce risk. - - -"
6. Jämför Martin Andersson 'Kontroll av bankernas betalningssystem' (MA), 66: "Vid mina samtal med olika högre befattningshavare på Riksbanken, så framkommer tydligt, att Riksbanken har en mycket riskavertionell hållning till frågor rörande betalningssystem. Denna uppfattning styrks också i den litteratur som framtagits i anslutning till olika centralbanker runt om i världen, då där finns ett kraftigt fokuserande på riskminimering (se nedan)."
7. Irving Fisher 'Booms and Depressions', 9: "Chance is inseparable from life. Every transaction is a taking of chances, and over-indebtedness is whatever degree of indebtedness multiplies *unduly* the chances of becoming insolvent. Everyone who is not a gambler, provides himself with a margin of safety. He puts a buffer between his debts and the collector. This buffer is the difference between assets and liabilities. - - -"
8. Kassahållarens och bankens bedömningar liknar varandra. Se t.ex. LET89, 194: "Om vi ser förhållandena från en enskild banks synpunkt skall vi finna att det föreligger en hel del

restriktioner som en bank har att ta hänsyn till i sin kreditpolitik. Först och främst gäller detta bankens 'likviditet', men därtill kommer också överväganden som har att göra med 'räntabilitet' och 'riskbedömning'."

9. J.S.G.Wilson 'Banking Policy and Structure' (JW), 1: "- - - Thus, in any well-run bank, no matter where it is situated (with the partial exception of Sovjet-type institutions), there must be a certain amount of emphasis on liquidity and on margins of safety in lending. - - -"

10. Jämför indelningen i LET89, 196: "- - - Framför allt består emellertid likviditetspolitiken däri att banken bland sina tillgångar håller en betryggande reserv av likvida medel. Med 'likvida medel' förstås då dels kassatillgångarna, dvs den inneliggande sedelkassan plus de medel som inestår på checkräkning i riksbanken, dvs sådana tillgångar som alltid snabbt och utan väsentlig förlust kan omvandlas i kontanter. De förra brukar benämnas *primära likvida medel*, de senare *sekundära likvida medel*. - - -" (Till de senare räknar Thunholm t.ex. "relativt kortfristiga värdepapper som vid behov kan omsättas på marknaden", egen anm.).

11. JW, 385: "- - - Commercial banks will generally attempt to preserve a nice balance between their pursuit of profit and the necessity to maintain the degree of liquidity sufficient to ensure that they can repay deposits on demand when required to do so. - - -"

12. Brunner-Meltzer 'The American Economic Review', dec. 1971, 804: "- - - the private and social productivity of money are a direct consequence of the saving in resources that the use of money permits and of the extension of the market system that occurs because of the reduction in the cost of making exchanges."

13. Björkholm-Johnsson 'Betalning med kontokort' (B-J), 30: "- - - Kontokorten är bara i begränsad utsträckning reglerade i lag, och kan inte betecknas som ett generellt betalningsmedel. - - -"

14. Se t.ex. LET89, 25.
'Elektroniske betalningsmedel i Norden', 45, 75.

15. Lempinen-Lilja 'Payment Systems and the Central Bank', 36, 47.

16. JW, 265: "- - - Indeed, in a modern money market, the eligibility of specified assets at the central bank is the essential basis of liquidity, since this ensures that accommodation will, if necessary, and at a price, always be made available."

17. JW, 387: "However, such crises did not merely eliminate banks that had been incompetently managed. Because of the general loss of confidence, they often also threatened the continued existence of institutions whose condition was essentially sound. Hence the necessity for some intervention by the authorities to prevent complete collapse."

18. Få beskrivningar av bankkrisernas historia når upp till Friedman-Schwartz 'A Monetary History of the United States' (F-SI).

19. Se t.ex. Kvist-Nyberg-Wissén 'Penningmarknaden', 158 - 159.

BS, (Van den Bergh, Veale, Marquardt), 89, 93, 132 - 133, 153.

20. Erich von Schneider 'Einführung in die Wirtschaftstheorie', III, 5: "Banknoten bezeichnet man auch als *gesetzliche oder definitive Zahlungsmittel*, weil jedes Wirtschaftssubjekt verpflichtet ist, Banknoten zur Tilgung einer Forderung anzunehmen." - - - "Der Besitz eines Sichtguthabens bei einer Kreditbank bedeutet mithin einfach, dass der Haushalt einer Teil seiner Kassenführung einer Kreditbank übertragen hat - - -."

BS, (även Blommestein), 22: "- - - Payment using central bank money is a unique form of payment, because such payments result in a claim on an institution that cannot fail and that, because of its money creation powers, will never suffer a shortage of liquidity. - - -".

21. Hans Hellwig 'Kreditschöpfung und Kreditvermittlung', 18: "- - - Sie tun dies nicht nur, indem sie auf Geld lauten, sondern auch insofern, als das Geld in erster Linie für Menge und Wert etwa des Kreditgeldes die unerlässliche Unterlage bildet. - - -"

Johan Myhrman 'Svensk kapitalmarknad', 177: "Från teoretiska utgångspunkter är pengar, eller betalningsmedel, tillgångar som är perfekt likvida, d.v.s. en tillgång med vilken man kan genomföra en transaktion av vilket slag som helst. De skall alltså vara ett allmänt accepterat betalningsmedel. I en sådan strikt mening är det endast mynt, sedlar och checkräkning som uppfyller kravet på att vara betalningsmedel. Utvecklingen inom det svenska affärsbanksväsendet har sedan länge varit sådan att medel inestående på andra inlåningsräkningar än checkräkning varit mycket lätta att få ut. Det har med andra ord varit endast en liten tripp till närmaste bankkontor som behövts för att omvandla inlåning på andra räkningar till betalningsmedel. Därför har av praktiska skäl den svenska penningmängden empiriskt sett definierats som mynt, sedlar samt all bankinlåning."

Se också not 2 - 12.

22. BS, 16: "- - - To be competitive vis-a-vis currency for purposes of payment, bank deposit may must meet two conditions. First banks must provide transfer facilities for moving deposit money from account to account that are attractive to their customers. Attributes of an attractive funds transfer service include reliability, speed, low cost, and the provision of good records of transactions. Second, banks must provide conversion facilities that readily allow their customers to make and receive payments using bank deposit money in a variety of forms that are really convertible with each other and with currency".

23. Jämför F-SI, 110: "By creating a dual monetary system, restriction of cash payments also reduced the usefulness of deposits. This made the given nominal stock of money equivalent to a smaller stock with free interchangeability. It also led the public to desire to decrease its ratio of deposits to currency, even aside from any doubts about the solvency of banks. - - -"

24. Jämför not 13.

KAP. 4. BETALNINGSSYSTEMETS AKTÖRER OCH FÖRÄNDRINGAR I VOLYMEN BETALNINGSMEDEL.

a. Centralbanken och sedelutgivningen.

Samhällets betalningssystem har som jag sagt tidigare tre stora aktörer, centralbanken, banksystemet utanför centralbanken och allmänhetens, företagens och de offentliga förvaltningarnas kassahållare.

Av hela volymen sedlar och mynt kan enbart volymen utanför centralbanken räknas som betalningsmedel. Av detta nettobelopp innehar banksystemet en mycket liten andel, i regel mindre än 10 % och affärsbankernas andel är oftast bara 2 – 5 %.

Beloppet sedlar och mynt utanför centralbanken har främst eller till stor del tillkommit genom att staten lånat i centralbanken (i Sverige Riksgälden i Riksbanken), alltså en ren bokförings-transaktion mellan två statliga organ, som på intet sätt påverkas av utbud och efterfrågan och dessutom för både staten och centralbanken kan ske nästan helt utan kostnader. Detta gäller, även om ett visst pris eller en viss räntenivå angetts. Staten betalar i så fall till sig själv. Nettobeloppet sedlar och mynt kan minskas, om staten i centralbanken löser in de fordringar, som formellt uppstått, vilket också är en transaktion utanför marknaden.

Nettobeloppet sedlar och mynt utanför centralbanken påverkas däremot inte, om det sker transaktioner inom banksystemet inklusive dess statliga institutioner och mellan detta och samhälls-ekonomi utanför banksystemet inklusive de statliga förvaltningarna utanför banksystemet. Det är att märka, att jag i det här sammanhanget enbart mäter påverkan på volymen sedlar och mynt. Nästan alla transaktioner i obligationer, certifikat, penningmarknadsinstrument och växlar sker mot andra betalningsmedel eller i för banksektorn specifika clearingssystem. Men som jag senare skall visa, är utvecklingen av dessa av mycket ringa betydelse för prisbildningsprocessen.

Till skillnad från de transaktioner i sedlar, som sker mellan centralbanken och staten, är transaktionerna i sedlar mellan centralbanken och övriga kontrahenter formellt marknadsmässiga, de sker mellan två oberoende parter, som gör ett byte till ett visst pris och en viss räntenivå. Men eftersom sedlarna i det närmaste saknar produktionskostnader, är transaktionerna i realiteten en ensidigt monetär transaktion, en skatt, även om innehavarna av sedlarna sen kollektivt delar på kostnaderna för detta genom utebliven ränta. Normala utbuds- och efterfråge-relationer gäller inte för denna eller andra skatter.

Nettobeloppet av sedlar och mynt utanför centralbanken kan minskas, om banksystemet eller samhälls-ekonomi i övrigt gör insättningar i central-banken, betalar lån till denna, köper obligationer eller

penningmarknadsinstrument eller löser in växlar i centralbanken. Men nettobeloppet kan ökas igen, då banksystemet eller samhälls-ekonomi i övrigt gör uttag på inlåningskonton i centralbanken, tar upp lån i denna eller säljer obligationer, penningmarknads-instrument eller växlar till den del detta sker med sedlar och mynt. Men som sagt tidigare, de allra flesta transaktioner med centralbanken sker i andra betalningsmedel, t.ex. checker och postväxlar eller via clearing. Nettobeloppet av sedlar och mynt påverkas mycket lite av de flesta transaktioner. Däremot gäller, att det är mycket lätt för centralbanken att förändra volymen sedlar. En mycket stor ökning av sedel-volymen utanför centralbanken kan ske genom en relativt måttlig minskning av volymen obligationer och penningmarknadsinstrument utanför banken. Om Riksbanken i Sverige ökar sedelmängden utanför banken genom att köpa obligationer för 10 miljarder kronor på marknaden, så innebär detta en stor ökning av sedelmängden men en ganska ringa minskning av stocken obligationer utanför och om köpet sker genom att staten lånar i Riksbanken, så innebär det ingen minskning alls av stocken obligationer utanför. Det är inte ens säkert, att det påverkar obligationsräntan eller kurserna. Att obligationsräntan stiger sekundärt på grund av att ökningen av sedelmängden kan öka inflationen, är en annan sak.

Som jag sagt tidigare, innebär central-bankens sedelutgivningsrätt marknadens mest oinskränkta och dominerande monopol. ⁽¹⁾ Central-bankens tillförsel av sedlar sker i stort sett utan kostnader, och ändå kan den suveränt bestämma priset eller räntan på dem. (En svensk sedel hade år 2000 en tillverkningskostnad på ungefär 1 kr.). Till stor del eller till större delen sker som vi sagt tillförseln till marknaden efter statlig upplåning i centralbanken, d.v.s. en icke marknadsmässig bokföringstransaktion. Även om tillförseln sker direkt till banksystemet eller samhälls-ekonomi utanför, är den bara formellt marknadsmässig, eftersom det pris marknaden betalar, är priset på en 'produkt' utan kostnader, i realiteten är det fråga om en ensidigt monetär transaktion, en skatt. Nu kan visserligen mottagaren överföra denna skatt på dem, som säljer något till honom, men sett ur hela samhälls-ekonomins synpunkt medför överföringen en skatt, alltså en icke marknadsmässig transaktion.

Det är alltså centralbanken, som suveränt bestämmer volymen sedlar och mynt utanför central-banken. Detta tycks också de flesta ekonomer numera vara överens om. ⁽²⁾

Det är att märka, att detta enbart gäller den totala volymen och att det inte innebär, att central-banken bestämmer volymen mynt eller valören på olika sedlar och mynt. I detta fall kan man tala om ett marknadens behov och detta rättar sig centralbanken efter. Den har givetvis inget intresse av, att vissa valörer hopar sig i bankvalven.

Vem eller vad bestämmer volymen sedlar och mynt utanför banksystemet? Banksystemet och allmänhetens, företagens och förvaltningarnas

kassahållare har ju att dela på volymen sedlar och mynt utanför centralbanken. Antag, att banksystemet innehar 10 % eller 1.000 miljoner kr. och kassahållarna 90 % eller 9.000 miljoner kr. och att centralbanken ökar volymen med 1.000 milj. kr. Kan kassahållarna säga nej till en ökad procentuell andel (varför skulle de göra det?) och åstadkomma, att banksystemet måste öka sin andel till 2.000 milj. kr.? Ja, på vilket sätt kan de göra det, om banksystemet söker överföra ökningen i sedelvolym till kassahållarna? De kan givetvis söka bibehålla sin tidigare nivå genom att snabbare göra sig av med sedlarna vid inköp. Men i så fall överför de dem bara till andra kassahållare. De ökar visserligen sin omsättnings-hastighet, men detta reducerar inte deras gemensamma sedelvolym. De kan också söka återföra beloppen till banksystemet genom att öka sin inlåning till detta. Det är också just vad som sker i verkligheten. De ökar sin inlåning. Men banksystemet kan inte passivt acceptera denna ökade inlåning utan att reagera. Det skulle ju innebära, att banksystemet finge en drastiskt ökad volym av sedlar jämfört med in- och utlåningsvolymen och jämfört med transaktionsbehovet. Banksystemet har som regel ingen som helst anledning att mer än obetydligt öka sitt innehav av sedlar och mynt bara därför att inlåningen ökar. Att så är fallet visas av, att banksystemets andel bortsett från kortsiktiga fluktuationer ligger på samma procentuella nivå, år ut och år in. Banksystemet ökar i stället sin utlåning eller sina köp av värdepapper i samma utsträckning som tillskottet. I bägge fallen återvänder sedlarna till kassahållarna. Denna inlånings- och utlåningsexpansion fortgår, tills bägge parter uppnått den nivå i sedelvolym och in- och utlåningsvolym, som överensstämmer med deras transaktionsbehov och behov av förräntning (ceteris paribus innebär det samma procentsatser som i utgångsläget). Kassahållarna har heller inget direkt intresse av att säga nej till en ökning av sin sedelvolym. Visserligen vet de kanske, att en allmän ökning av tillgången på pengar kan åstadkomma inflation, men för den enskilde kassahållaren är detta inte aktuellt, då just han eller hon mottar en ökad mängd sedlar.

b. Förloppet vid ett tillskott av sedlar och mynt.

Antag, att parterna i utgångsläget har en behållning som i tabell 4A. För enkelhetens skull antar jag, att det inte finns några obligationer eller andra fordringar, detta förändrar ju ingenting i princip. Jag antar också ceteris paribus, att parternas preferenser för olika tillgångar inte förändras under processen.

Detta är givetvis bara ett exempel, i synnerhet när det gäller volymförändringar i detalj. Utlåningsvolymen kan givetvis ha andra värden än 53.000 – 58.300, beroende på vilka andra värden, som ingår i balansräkningen. Men för åskådlighetens skull har jag valt värden, som överensstämmer med inlåningens. Exemplet visar bara, vilka följder

tillskottet av sedlar får ceteris paribus. Men utgångsläget och slutresultatet av förändringarna är mycket realistisk och har en nära anknytning till verkligheten.

Tabell 4A.

<u>Banksystemet</u> (milj. kr.)	<u>Kassahållarna utanför banksystemet</u> (milj. kr.)			
Sedlar Utlåning o. mynt (10 %)	Sedlar o. mynt (90 %)	Check-och giromedel	Långfristig inlåning	
1.000	53.000	9.000	18.000	36.000
Centralbanken tillför 1.000 i sedlar, varav banksystemet lånar ut 900.				
1.100	53.900	9.900	18.000	36.000
Kassahållarna ökar sin inlåning med 600.				
1.700	53.900	9.300	18.600	36.000
Banksystemet ökar sin utlåning med ytterligare 600.				
1.100	54.500	9.900	18.600	36.000
Kassahållarna ökar sin inlåning med ytterligare 500.				
1.600	54.500	9.400	18.800	36.300
Banksystemet ökar sin utlåning med ytterligare 500.				
1.100	55.000	9.900	18.800	36.300
Kassahållarna ökar sin inlåning med ytterligare 450.				
1.350	55.000	9.450	18.900	36.650
Så kan processen fortgå , tills följande behållningar uppnåtts.				
1.100	58.300	9.900	19.800	39.600

Centralbankens ökning av sedelvolymen utanför centralbanken åstadkommer en kredit- och inlåningsexpansion.

Nu är det dock troligen så, att banksystemet reagerar på en expansion med en viss tidsfördröjning. Det gör kassahållarna också, men troligen inte i samma utsträckning som banksystemet. Kassahållarna ökar troligen omgående sina check- och giromedel men avvaktar kanske ett tag, innan de ökar sin långfristiga inlåning. ⁽³⁾ Banksystemet utökar kanske inte direkt sin utlåning utan placerar i första hand överskottet i obligationer och penningmarknadsinstrument med kort löptid. Först efter en tid, då man inser, att likviditetstillskottet ser ut att bli mer permanent, ökar de den långfristiga utlåningen. Men detta påverkar inte in- och utlåningsvolymens expansion, även om det något senarelägger den.

Det kan vara av intresse att jämföra banksystemets och den övriga samhällsekonomin möjligheter att genomföra en kredit- och inlåningsexpansion av egen kraft med centralbankens möjligheter, alltså utan ett tillskott från denna.

Antag, att vi har samma värden som i föregående exempel. Antag också, att banksystemet finner det möjligt att minska sitt innehav av sedlar med 100 milj. kr. Minskningen är alltså så stor som 10 % av den tidigare behållningen, vilken förändring är mycket ovanlig på icke-lång sikt. Jag antar, att anpassningsprocessen kan ske på ungefär följande sätt, varvid B betecknar volymerna till följd av

banksystemets dispositioner och K volymerna till följd av kassahållarnas dispositioner.

Tabell 4B.

Banksystemet (milj.kr.)		Kassahållarna utanför banksystemet (milj.kr.)		
Sedlar o.mynt (10 %)	Utlåning	Sedlar o.mynt (90 %)	Check- och giromedel	Långfristig inlåning
1.000	53.000	9.000	18.000	36.000
B 900	53.100	9.100	18.000	36.000
K 950	53.100	9.050	18.050	36.000
B 900	53.150	9.100	18.050	36.000
K 950	53.150	9.050	18.100	36.000
B 900	53.200	9.100	18.100	36.000
K 950	53.200	9.050	18.100	36.050
B 900	53.250	9.100	18.100	36.050
K 950	53.250	9.050	18.100	36.100
B 900	53.300	9.100	18.100	36.100
K 950	53.300	9.050	18.100	36.150
B 900	53.350	9.100	18.100	36.150
K 950	53.350	9.050	18.100	36.200
B 900	53.400	9.100	18.100	36.200
K 940	53.400	9.060	18.120	36.220

Så kan ceteris paribus processen fortgå tills följande värden uppnåtts, som överensstämmer med banksystemets förändrade och kassahållarnas oförändrade preferenser.

K 900	53.700	9.100	18.200	36.400
(9 %)		(91 %)		

Utlåningsökningen med 100 åstadkommer alltså mycket riktigt en kreditexpansion med 700 milj. kr., d.v.s. 7 gånger så stor som den ursprungliga utlåningsökningen och en inlåningsexpansion med 600 milj. kr. Men denna expansion är inte bara obetydlig. Med den har också banksystemet för sig skapat en mer ansträngd likviditetssituation. Om inte minskningen av sedelvolymen var ett resultat av mindre krav på likviditet från kundernas sida, finns det antagligen ett starkt incitament till återgång till den tidigare kassakvoten. Och i så fall sker en motsvarande retardation. På längre sikt tar dessa tendenser ut varandra. Banksystemet kan inte sänka volymen sedlar och mynt under en viss nivå utan att äventyra sin dagliga likviditet, sitt anseende och på sikt sin betalningsförmåga. Och i varje fall har banksystemet uttömt sina möjligheter till en ytterligare självständig kreditexpansion. I verkligheten är affärsbankernas möjlighet att genomföra en kreditexpansion ännu mindre än i exemplet, därför att de i regel innehar en betydligt mindre andel av sedelvolymen. I verkligheten sker inga dylika förändringar av banksystemets tillgång på sedlar och mynt. Den kan ligga år ut och år in på samma procentuella nivå. Banksystemet saknar i det närmaste möjligheter att genomföra en självständig kreditexpansion. Är allmänhetens, företagets och förvaltningarnas betalningsmedelslikviditet ansträngd, kan inte banksystemet utanför centralbanken avhjälpa

detta. I sådana lägen brukar i stället ofta även banksystemets likviditet bli ansträngd. ⁽⁴⁾

I exemplet ovan förutsätts, att kassahållarna utanför banksystemet önskar hålla en volym check- och giromedel, som är dubbelt så stor, och en volym av långfristig inlåning, som är fyra gånger så stor som deras sedel- och myntvolym, alltså tillsammans sex gånger så stor volym. I Sverige var kvoten mellan volymen check- och giromedel och volymen sedlar och mynt länge 1:1 eller något lägre. Om man räknar med att inlåningen är enbart fem gånger så stor som volymen sedlar och mynt, blir kreditexpansionen vid en minskning av banksystemets sedelvolym enbart 600 i ovanstående exempel och inte 700, är den sju gånger så stor, blir den 800.

Vilka möjligheter har då kassahållarna att genomföra en inlåningsexpansion av egen kraft? Det är givet, att dessa möjligheter främst består i en insättningsökning på långfristiga inlåningsräkningar, eftersom kvoten mellan check- och giromedel och sedlar och mynt tycks vara mycket svår att förändra. Om kassahållarna finner det förenligt med sina intressen, kan de kanske öka volymen av denna långfristiga inlåning med 10 %, vilket helt ligger inom möjligheternas ram. En sådan ökning skulle kunna medföra följande förändringar (ceteris paribus) i det tidigare exemplet.

Tabell 4C.

Banksystemet (milj.kr.)		Kassahållarna utanför banksystemet (milj. kr.)		
Sedlar o.mynt (10 %)	Utlåning	Sedlar o.mynt (90 %)	Check- och giromedel	Långfristig inlåning
1.000	53.000	9.000	18.000	36.000
---	---	---	---	---
1.000	56.600	9.000	18.000	39.600

Denna förändring är inte heller speciellt stor, men den är betydligt större än den banksystemet kan åstadkomma (3600 i stället för 700). Inte heller utesluter den möjligheten av en ytterligare inlåningsexpansion, om kassahållarna anser detta vara befogat. Deras betalningsmedelslikviditet har knappast försämrats genom inlåningsökningen.

Kan kassahållarna påverka sin behållning av sedlar och mynt? Kan de från ett läge, då de innehar 90 % öka denna andel till 91 % eller minska den till 89 %.

Vi utgår från föregående exempel. Antag, att de vill öka behållningen från 90 till 91 %, d.v.s. från 9.000 milj. kr. till 9.100 milj.kr. Det betyder, att de minskar sin inlåning med motsvarande belopp, 100 milj. kr. Banksystemet ser sin sedel- och myntkassa minskad till 900 milj. kr., vilket motsvarar 9 % av volymen utanför centralbanken, alltså en minskning med 10 % från 10 till 9 %-enheter. För att denna minskning skall bli permanent fordras, att banksystemet accepterar detta. Men det är givet, att

om banksystemet tidigare ansåg 1000 milj.kr. och 10 % av volymen utanför centralbanken vara en rimlig nivå på sin sedelvolym, så anser det 900 milj. kr. och 9 % vara fullständigt oacceptabelt. Om kassahållarna i detta läge skulle stå fast vid ett krav på att inneha en sedelvolym på 91 % och 9.100 milj. kr. (varför skulle de det?), skulle resultatet i så fall bli, att banksystemet genomför en radikal utlåningsminskning, som så småningom återställer dess andel av sedelvolymen till vad den anser vara nödvändigt för att fullgöra sina betalningar och transaktioner och för att ha en tillfredsställande betalningsmedelslikviditet gentemot sina kunder.

Men säger kanske någon. Affärsbankerna behöver ju bara gå till centralbanken för att få bristen på sedlar täckt. Genom att de har ett konto i centralbanken eller kan låna tillfälligt där, kan de ju när som helst få ett tillskott av sedlar. Javisst, detta är alldeles riktigt på mycket kort sikt. Om banksystemet i exemplet ovan erhåller 111 milj. kr. i sedlar från centralbanken, har det åter uppnått den nivå på 10 % av den totala volymen sedlar utanför centralbanken, som det i utgångsläget ansåg vara nödvändig för att klara av transaktionsvolymen. Men för att bristen skall täckas på något längre sikt, måste centralbanken i så fall vara beredd att permanenta utökningen av volymen sedlar utanför centralbanken. Banksystemets och kassahållarnas tillgång på sedlar är i detta fall liksom alltid annars helt beroende av centralbankens vilja att förse marknaden med ett tillskott.⁽⁵⁾ Banksystemet har ingen självständig förmåga att utöka den totala sedelvolymen. Det kan blott avgöra, hur stor andel banksystemet skall ha i sina kassor av den totala volymen utanför centralbanken.

Vad bestämmer då den volym sedlar och mynt, som banksystemet har i sina kassor? Detta är något helt annat än de s.k. kassareservkvoter, som affärsbanker och sparbanker håller, endera på grund av bestämmelser enligt lag eller förordning eller enligt centralbankens direktiv eller rekommendationer. Eller också i enlighet med vad god sed anses kräva.⁽⁶⁾ Dessa reservkvoter tar sikte på att vara ett skydd för insättarnas pengar och att bankerna skall kunna fullgöra sina förpliktelser mot anställda, staten, aktieägare och fordringsägare eller är ett utslag av centralbankens 'kreditpolitik', ibland i kombination med andra begränsningar. Ibland inräknas förutom sedlar och mynt och behållning på konto i centralbanken även fordringar på andra banker och vissa statsobligationer och statsskuldväxlar.⁽⁷⁾ För bara 20 år sen var 'kreditpolitiken' ett av huvudlederna i inflationsbekämpningen, vilket inte på minsta sätt torde ha påverkat köpkraft och prisutveckling. Det är en ödets ironi, att centralbankerna nu nått fram till en relativ prisjämvikt, trots att allt vad 'kreditpolitik' heter har slopats i de internationella kapitalrörelsernas tidevarv.

Detta gör, att sedel- och myntvolymen i de allra flesta fall ligger långt under den nivå, som eventuella kassareservkrav anger. Det har mig

veterligt aldrig funnits något krav på en viss volym sedlar och mynt, annat än den volym banken själv bestämmer. Då banksystemets kassareserver väsentligt överstiger dess innehav av sedlar och mynt, spelar det ingen roll, hur kassareserverna utvecklas, då allmänhet, företag och förvaltningar ej konkurrerar om dessa andra likvida medel för betalningsändamål. Sedel- och myntvolymen utanför banksystemet påverkas ej av kassareservernas utveckling. Däremot gäller, att kassareservkvoterna kan spela en roll, när det gäller banksystemets placeringar och valet mellan utlåning, obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar. Men detta val påverkar ej tillgången på betalningsmedel för samhällsekonomin utanför banksystemet, som vi också senare skall konstatera.

I stället gäller även för banksystemet, att volymen sedlar och mynt på samma sätt som för kassahållarna utanför är beroende av transaktionsbehov och räntabilitetskrav. Det finns alltid en lägsta nivå, som banksystemet inte kan underskrida och det finns alltid ett starkt behov av att placera överskott på ett räntabelt sätt.⁽⁸⁾ Dessa krav och behov tycks stå i en bestämd relation till volymen sedlar och mynt utanför centralbanken och även utanför banksystemet. I varje fall tyder det förhållandet, att banksystemets volym av sedlar och mynt under decennier kan ligga på nästan samma procentuella nivå av den totala volymen utanför centralbanken på detta. Detta sammanhänger väl med, att om sedelvolymen ökar, ökar också samhällets transaktionsvolym, vilket i sin tur ökar banksystemets behov av kontanter. Visserligen sker förändringar i både absoluta och relativa tal på lång sikt på grund av strukturella förändringar, främst i betalningssystemen. Men det ger inte parterna utanför centralbanken större handlingsfrihet.

Under perioden 1945 - 1970 översteg de svenska affärsbankernas andel av den totala volymen sedlar och mynt utanför Riksbanken sällan 5 % och andelen har präglats av en svagt sjunkande tendens. Det högsta månadsvärdet sen 1945 uppmättes i aug. 1946 med 5,46 % och det lägsta i febr. 1970 med 2,42 %. Det rör sig alltså om en mycket stabil kvot. Utvecklingen av volymen sedlar och mynt utanför Riksbanken, hos affärsbankerna och utanför dessa är återgivna i diagram 4A.

Samma bild får man också, om man studerar statistiken i Friedman-Schwartz 'A Monetary History of the United States 1867 - 1960' och 'Monetary Statistics of the United States'. Se t.ex. 'Vault Cash' och 'Currency in Circulation Outside Treasury & F. R. Banks' i det senare arbetet, sid. 340 - 350, 371 - 376, 380 - 393 och 396 - 413. Volymen 'Vault Cash' är mycket stabil och likaså dess andel av den totala volymen 'Currency in Circulation' utanför F.R.B. Före första världskriget utgjorde den regelmässigt cirka 1/3, därefter låg den fram till 30-talet på knappt 20 %, men därefter har den sakta

sjunkit och utgjorde under andra världskriget och tiden därefter fram till 1960 mindre än 10 %.

För att ta ett exempel från Västtyskland, så varierade volymen 'Kassenbestände der Kreditinstitute' i förhållande till 'Banknotenumlauf' mellan 3,6 och 4,8 % åren 1950 - 1957 (Hans Hellwig 'Kreditschöpfung und Kreditvermittlung', 166).

Den volym sedlar, som övriga kreditinstitut och andra företag med bank-, låne-, kapitalförvaltnings- och betalningsfunktioner håller, är ännu mindre. Orsaker till detta är bl.a., att övriga delar av banksystemet använder mycket lite kontanter i sin verksamhet och att banksystemet har en omfattande inbördes clearing och långivning och lånemöjligheter i affärsbanker och centralbank, som jämnar ut tillfälliga svackor.

Viktiga företag som postgirot, försäkringsbolagen, olika fonder, den statliga utlåningssektorn och skatteförvaltningarna saknar nästan helt sedelkassor, oftast beroende på att deras transaktioner i stor utsträckning fullgörs över konton i de reguljära bankerna och betalnings- och clearinginstitutet. Även om stabiliteten hos bankernas kvot kan bero på flera orsaker, ger den dock möjlighet att förutsäga, vad en förändring av sedelvolymen utanför centralbanken resulterar i. Den innebär ju, att en förändring nästan genomgående resulterar i en lika stor procentuell förändring av sedelvolymen utanför banksystemet. Då centralbanken förändrar sedelvolymen, fortplantar sig denna rörelse mycket snabbt utanför banksystemet.

Om vi återgår till det tidigare exemplet, där kassahållarna innehade 90 % av volymen sedlar och mynt, så är de inte alls intresserade av vilken procentuell andel de innehar av den totala volymen sedlar utanför centralbanken. I deras intresse ligger däremot, att den totala volymen sedlar, inlåning och andra tillgångar är så hög som möjligt och att tillgångarna har den fördelning de önskar. De överlåter därför med varm hand åt banksystemet att bestämma sin andel av sedel- och myntvolymen utanför centralbanken. Banksystemet avgör med hänsyn till likviditet, räntabilitet och betalningssystemets struktur den volym sedlar och mynt, som det behöver och behåller för sina transaktioner och betalningsbehov, hur stor del som skall undandras kassahållarnas kontroll. Det är på denna enda punkt, som banksystemet har ett inflytande på volymen betalningsmedel i samhällsekonomin utanför, även om detta sannerligen inte innebär en självständig handlingslinje, eftersom banksystemet är tvunget att hålla volymen på en nivå, som överensstämmer med dess krav på likviditet och räntabilitet. Har banksystemet små möjligheter att påverka sedelvolymen utanför banksystemet, så har allmänhetens, företagens och förvaltningarnas kassahållare ingen frihet alls. Den volym sedlar och mynt, som centralbanken försett samhällsekonomin med, kan efter det att banksystemet behållit sin andel, inte förändras av kassahållarna. Varje försök av dessa att minska sin kassa genom köp, ökar bara någon annans.⁽⁹⁾ Och i den mån

kassahållarna söker överlåta sedlar och mynt på banksystemet, leder detta till en ökning av volymen check- och giromedel eller annan inlåning, vilket i sin tur i regel ökar bankernas utlåning och därmed återställer den andel av volymen sedlar och mynt, som kassahållarna försökte bli av med genom insättningen.

Saknar kassahållarna hos samhällsekonomin utanför banksystemet möjlighet att påverka sin totala volym sedlar och mynt, har de däremot större möjligheter att förändra volymen hos sina check- och giromedel. De strävar hela tiden efter, att fördelningen på olika betalningsmedel skall motsvara deras betalningsbehov.⁽¹⁰⁾ De väljer den fördelning, som ligger i deras intresse. Banksystemet har ett minimalt inflytande på volymen av de medel, som sätts in på kassahållarnas check- och girokonton. Detta gör, att den relativa volymen av check- och giromedel i förhållande till volymen sedlar och mynt utanför banksystemet är av mycket stabil natur. Den är en av samhällsekonomin mest stabila relationer. Den kan vara i stort sett oförändrad under decennier, men den kan dock genomgå strukturella förändringar på lång sikt och den präglas också av säsongsmässiga förändringar.⁽¹¹⁾ Se diagram 4B. Kvoten kan skifta för en person eller ett företag över tiden, men genomsnittet blir mer regelbundet. Förändringar går ofta i olika riktningar och förtar varandra. Kvoten kan också växla starkt för olika personer och företag, men genomsnittet växlar betydligt mindre. Den låg i Sverige kring nivån 1,0 under åren 1925 - 1951 med avbrott för åren 1937 - 1939, då den låg på cirka 1,2. Under övriga år 1925 - 1951 var det endast ett fåtal månadsvärden, som översteg 1,1 eller understeg 0,9. Under åren 1951 - 1954 sjönk dock kvoten till omkring 0,7, medan den fram till 1964 åter steg till 0,85. Från år 1960 finns det dock inga tillförlitliga siffror för check- och giromedel på grund av tillkomsten av nya girsystem.

Samma bild får man, om man studerar Friedman-Schwartz' material i 'A Monetary History of the United States, 1867 - 1960' och 'Monetary Statistics of the United States'. Se t.ex. diagrammet i 'A Monetary History' (Chart 1) mellan sid. 4 och 5, som har den förtjänsten, att det mellan 1915 och 1960 återger det mer korrekta måttet 'Demand deposits' förutom det mått, som Friedman-Schwartz vanligen använder, nämligen 'Demand and time deposits'. Den parallella utvecklingen av 'Demand deposits' och 'Currency Held by the Public' är mycket påtaglig. Men samvariationen märks tydligt, även mellan 'All deposits' och 'Currency Held by the Public', även om det senare måttet växlar mer. Medan det förra måttet varierat mellan värdena 3 och 4 under perioden 1942 - 1968, har det senare måttet varierat mellan 4 och 8 under samma tid. Kassahållarna håller kvoten mellan 'Demand deposits' och 'Currency' på en mycket mer bestämd nivå än motsvarande kvot mellan 'Time deposits' och 'Currency'. Att kvoterna sjönk under åren för krisen på 30-talet, kan tillskrivas det förhållandet, att allmänhetens och företagens misstro

mot banksystemet men också regelrätt tesauring gjorde, att de minskade sin inlåning i förhållande till sitt innehav av sedlar och mynt.

För att ta ett exempel från Västtyskland, så varierade volymen 'Sichtguthaben bei den Kreditinstituten' i förhållande till volymen 'Banknoten' mellan 0,95 och 1,10 åren 1950 till 1957 (Hellwig 'Kreditschöpfung und Kreditvermittlung'), 166.

Ett lustigt exempel på stabiliteten i kvoten mellan volymerna check- och giomedel och sedlar och mynt kan man hitta i statistik, som belyser Bertil Ohlins artikel 'Stockholmskolan kontra kvantitetsteorin' i 'Ekonomisk tidskrift', 1943, sid. 27 – 46 (se också mitt tidigare arbete, sid. 186 – 187). Hade check- och giomedlen i Sverige i dec. 1941 utgjort 1.513,5 milj. kr., skulle ökningen i den totala betalningsmedelsvolymen sedan dec. 1930 med 208,25 % i sin helhet ha kunnat tillskrivas ökningen i sedelvolymen. Nu utgjorde de i stället 1.520 milj. kr. och ökningen var 208,9 %, av vilken ökning alltså 0,65 % var en följd av andra saker, att kassahållarna obetydligt ökat andelen check- och giomedel. De tal, som Ohlin anförde och som han ansåg talade mot kvantitetsteorin, är alltså ett paradexempel på motsatsen.

Ökar tillgången på sedlar utanför banksystemet, stiger betalningsmedelsvolymen totalt i nästan samma utsträckning, genom att volymen check- och giomedel utvecklas parallellt med sedelvolymen. Detta är ingen nyhet. Det konstaterades redan på sin tid av Irving Fisher (t.ex. i 'The Purchasing Power of Money', sid. 50 och 308)⁽¹⁰⁾ och Erich Schneider ('Einführung in die Wirtschafts-theorie', del III, sid. 58).⁽¹²⁾ Vilken statistik man än undersöker, finner man alltid samma bestämda samband. Ett sådant skulle man inte kunna finna, om det inte vore så, att kassahållarna utanför banksystemet suveränt bestämmer denna kvot. Det finns dock många mätproblem och statistiska felkällor. Ett sådant är, att begreppet 'Demand deposits' i statistiken inte alltid motsvarar 'Deposits subject to check'. Ett annat är, att kvoten mellan redovisade check- och giomedel och sedlar och mynt tillfälligt kan stiga genom kvantitativa inlåningsbegränsningar på bankernas sparkonton, då sparmedel tillfälligt kan strömma över till konton för check- och giomedel. Medveten tesauring kan också som sagt medföra förändringar.

En aspekt av denna kvot är, att den kan påverkas, om ett land har en valuta, som inte är fullt konvertibel inbördes. Om en del av valutan får ett lägre värde för kassahållarna, t.ex. vid bimetallism, leder detta till en minskning av den relativa volymen check- och giomedel. Se not 3:23, FSI, 110. Om däremot den lägre konvertibiliteten gäller en typ av check- och giomedel, leder detta som regel till en ökning av kvoten.⁽¹³⁾

Kassahållarna i samhällsekonomin utanför banksystemet bestämmer också sin och samhällets volym av insättningar på sparkonton och långfristiga

bankkonton genom att avgöra, hur stor del av sina betalningsmedel och andra tillgångar de vill avsätta för detta.

Ekonomerna har oftast tolkat den modell, som jag redogjort för i det tidigare exemplet så, att banksystemet genom utlåning kan åstadkomma en kreditexpansion, som utgör en multipel av det ursprungliga tillskottet.⁽¹⁴⁾ Att varje autonom kreditgivning från banksystemets sida leder till en kreditexpansion är i och för sig riktigt, vilket jag också visade i mitt exempel, men man har fel, om man hävdar, att detta skulle vara en väsentlig faktor. Om inte centralbanken ställer sedlar till förfogande, dräneras banksystemet snabbt på sedlar. Av den mängd, som centralbanken ställer till förfogande, är detta tvunget att behålla en del för transaktionsändamål men inte så stor del, att räntabiliteten sjunker.

Om ekonomernas antagande vore riktigt, skulle det också vara vanligt med stora förändringar i kvoterna mellan volymen av kassahållarnas check- och giomedel och volymen av deras sparmedel och långfristiga inlåning och volymen sedlar och mynt. Men de förändringar, som sker, motsäger helt antagandet. Den första kvoten ligger år från år på samma nivå, vilket visar, att det är kassahållarna, som bestämmer den. Den andra kvoten präglas av större variationer, som avspeglar kassahållarnas reaktioner på sparandets villkor, främst då räntesatser, inflation och skatteregler. Men även denna kvot är ganska stabil. Man kan oftast med stor säkerhet förutsäga volymförändringar även i den långfristiga inlåningen vid ett tillskott till sedelvolymen utanför banksystemet.

c. Kassahållarnas aktiva roll.

Även om banksystemet fungerar som kanal, är det kassahållarna utanför, som är den aktiva parten. De tar initiativet till och avgör vilken typ av insättningar, som skall göras eller om någon över huvud taget skall bli av. De väljer inte bara mellan sedelkassa och check- och giomedel utan också mellan dessa och långfristig inlåning och avgör, vilken volym olika typer av inlåning skall ha av det belopp, som står till förfogande. De kan därvid välja mellan ett stort antal kontotyper i olika banker och spar- och kreditinstitut.⁽¹⁵⁾ Att banksystemet skulle vägra ta emot insättningarna förekommer knappast i praktiken och spelar ingen roll, eftersom i så fall en mängd andra konton och placeringsmöjligheter står till insättarnas förfogande. Banksystemet kan inte heller (annat än vid extrema bankkriser) vägra uttag från kontona. Kassahållarna har också möjlighet att placera i obligationer eller andra fordringar eller i aktier eller realkapital eller att gå vid sidan av banksystemet. Detta fungerar bara som en kanal, ett förmedlingsorgan för de transaktioner, som centralbanken och kassahållarna genomför, när det gäller inlåningen.

Men säger någon, bankerna kan ju skapa morötter genom att höja inlåningsräntan och därmed positivt påverka inlåningen. Den enskilda bankens möjligheter till detta sätter i regel konkurrensen stopp för, såvida det inte möjliggörs genom rationaliseringsvinster. Men banksystemet totalt kan kanske höja inlåningsräntorna något och därmed också inlåningsvolymen. Men ganska snart sätter räntabilitetskraven stopp för detta. Bankerna kan ju inte höja räntorna, om detta leder till, att räntemarginalen eller utlåningsvolymen sjunker under önskvärd nivå. Men lika vanligt är, att banksystemet i stället ser sig tvingat att sänka räntenivåerna. De ramar, som räntabilitets- och likviditetskraven drar upp är obönhörliga.

Det finns som bekant en närbesläktad modell (med modellen om en inlånings- och utlåningsexpansion) för hur autonoma investeringar ökar inkomst- och efterfrågevolymen i samhället med en viss multipel, den s.k. multiplikator teorin. Den hävdar bl.a. att effekten av investeringarna avtar på grund av läckage, t.ex. genom sparande.⁽¹⁶⁾

Betalningssystemet för samhällsekonomin (banksystemet och kassahållarna utanför) kan liknas vid ett enda stort kommunicerande kärl, när det gäller sedlar och mynt och check- och giromedel. Betalningsmedel försvinner inte ur systemet genom sparande. Tvärtom *skapas* betalningsmedel och köpkraft i de fall sparandet sker i check- och giromedel. Och redan i nästa transaktion kan de sparade beloppen nå allmänhet och företag och detta sker, utan att volymen betalningsmedel i övrigt påverkas. Möjligheter skapas alltså till en utvidgad konsumtion eller investering genom sparandet. Så länge medlen finns kvar hos banksystem och kassahållare, cirkulerar de i en ständig ström för att fullgöra betalningar, d.v.s. köpkraften realiserar, eller hålls de i beredskap för att upprätthålla betalningsmedelslikviditeten och därigenom möjliggöra kommande köp av konsumtions- och investeringsvaror och -tjänster.⁽¹⁷⁾ Det saknar också betydelse, om det är utgifter för konsumtion eller investering. Betalningsmedlen ändrar inte på minsta sätt karaktär i det ena eller andra fallet. Om de sparade beloppen lånas ut av banksystemet, minskas inte ens volymen sedlar och mynt hos kassahållarna, utan nettoresultatet kan bli en ökning av volymen check- och giromedel och därigenom ökad potentiell efterfrågan. Om de sparade beloppen av kassahållarna inte sätts in på check- och girokonton utan sparas långsiktigt och sen inte lånas ut till kassahållarna, kan nettoresultatet bli en minskning av volymen betalningsmedel hos kassahållarna, men då är det detta (minskningen av sedelvolymen) och inte sparandet, som leder till en minskning av kassahållarnas betalningsförmåga. De motsägelser och brist på överensstämmelse med verkligheten, som kännetecknar multiplikator teorin, borde fått ekonomerna att reagera för länge sen.

Det är alltså helt fel att ställa sparande och konsumtion mot varandra i detta sammanhang. Det är inte fråga om något korrekt motsatspar. Sparande

skapar både konsumtions- och investeringsmöjligheter. Dessa möjligheter begränsas däremot av den enskildes och samhällets tillgång på betalningsmedel och dessas omsättningshastighet. Däremot måste den enskildes och hela samhällets konsumtion *och* investeringar rymmas inom den enskildes och hela samhällets utgiftsram. Först när den enskilde gjort sitt val - ett investerings- eller konsumtionsköp, är fördelningen definitiv. Däremot är valet mellan sparande, investering och konsumtion avgörande för samhällets produktions- och välförhållandeutveckling på lång sikt. Men det är en helt annan historia på ett helt annat område.

Men är det inte så, att de sparade beloppen kan tesaureras inom banksystemet och på så sätt bidra till att minska efterfrågan i samhället. Det finns normalt inga sparade medel, som så att säga lagras inom banksystemet utan att tas hänsyn till vid volymbestämningen. Hela inlåningen i banksystemet blir föremål för utlåning eller köp av obligationer, penningmarknadsinstrument, andra fordringar eller realkapital eller de transaktioner, som dessa betalningar ger upphov till eller också bildar den underlag för banksystemets inbördes transaktioner eller med samhällsekonomin utanför, svarar för banksystemets betalningsförmåga. Och detta underlag är, som jag sagt tidigare starkt strukturellt betingat inom de gränser, som likviditet och räntabilitet ställer. Tesaurering är ju liktydig med en högre volym sedlar än likviditetsläget kräver och den bank finns normalt inte, som har råd med detta.

Det finns dock ett exceptionellt läge, då tesaurering kan ge en viss inkomst. I början av 30-talet förekom tesaurering i Sverige, USA och andra länder, på grund av att sedlarna reellt sett blev räntebärande, räntan var lika med den allmänna prissänkningen. Man kan också påvisa tesaurering under andra deflationsperioder. Men ändå var det nog inte så mycket den reella ränteersättningen, som gjorde, att i första hand bankerna men också ibland allmänheten och företagen höll stora reserver av sedlar och andra starkt likvida medel utan den rådande osäkerheten efter alla bankfallissemang.⁽¹⁸⁾ Bankerna höll stora volymer sedlar och andra likvida medel för att kunna möta en uttagskris. För bankerna var dock utlåning, i den mån den var möjlig, ett bättre alternativ, eftersom den förutom vinsten på deflationen också gav en ersättning för själva utlåningen. Men denna begränsades av de extrema krav på snabb återbetalning och säkerhet, som bankerna måste ställa i 30-talets situation. Men även under en utpräglad deflation fullgör sedlarna sin betalningsmedelslikviditetsfunktion. De kan omedelbart användas för att fullgöra betalningar. Check- och giromedel kan det också, även om riskerna för förluster ger dem en lägre dignitet.

Under perioder med prisstabilitet eller inflation saknar kassahållarna liksom bankerna helt incitament för tesaurering. Ett undantag skulle kunna vara att stoppa undan sedlar på grund av verkliga eller

föregivna skatteskal, men denna irrationella vana torde inte ha någon större omfattning och dessutom inte växla nämnvärt mellan olika perioder. Men oavsett konjunkurläge gäller, att tesaurering nästan alltid mäts mest korrekt genom att man mäter betalnings-medlens omsättningshastighet. Man kan sällan skilja ut en mängd betalningsmedel och säga, att just denna är tesaurerad. Alla medel på check- och girokonton har samma status, dessa fordringar är av generisk karaktär och detsamma gäller också för sedlar. Alla sedlar av en viss valör har samma värde, samma funktion och kan fritt bytas ut mot varandra. Inte heller kan man göra en indelning i medel, som används och inte används. Gårdagens betalningsmedel befinner sig under överföring i dag och utgör morgondagens. Varje indelning av betalningsmedel i tesaurerade och inte tesaurerade medel riskerar att bli av svårbestämbar eller godtycklig karaktär. Se också mitt tidigare arbete, sid. 115 – 117.

Möjligen skulle man kunna göra en indelning av medel på bankkonton, som endast i mindre grad används för betalningar, i sparmedel (tesaurerade medel) och betalningsmedel (som motsvarar vanliga check- och giromedel). Det är bara det, att andelarna nästan aldrig kan bli föremål för mätning eller statistik. Ett sätt är dock att anta, att omsättningshastigheten hos andelen betalningsmedel sätts lika med omsättningshastigheten hos andra check- och giromedel, medan omsättningshastigheten hos återstående belopp på ett dylikt konto sätts lika med 0. Antag, att vi har följande värden, där M_2 motsvarar den volym check- och giromedel, som är direkt mätbar, medan M_3 motsvarar den volym på andra bankkonton, som endast i begränsad omfattning tillåter betalningsöverföringar. V betecknar omsättningshastigheten hos dessa medel.

$$\begin{aligned}
 M_2 \times V_2 + M_3 \times V_3 &= MV \\
 2.000 \times 80 + 2.000 \times 4 &= 168.000 \\
 &\text{kan också skrivas:} \\
 2.000 \times 80 + 100 \times 80 + 1.900 \times 0 &= \\
 = 2.100 \times 80 + 1.900 \times 0 &= 168.000 \\
 \text{Men det kan också skrivas:} \\
 (M_2 + M_3) V_4 &= MV \\
 \text{eller} \\
 4000 \times 42 &= 168.000
 \end{aligned}$$

När kassahållarna reagerar på ett tillskott av sedlar från centralbanken, leder detta oftast till en inlåningsexpansion ungefär som i mitt tidigare exempel. Vad som sen står till banksystemets förfogande blir de belopp, som blivit tillgängliga genom insättningarna och inlåningsexpansionen. Visst blir det också en utlåningsexpansion i de flesta fall, men detta är bara en banksystemets anpassning till inlåningsexpansionen. ⁽¹⁹⁾ Vad banksystemet disponerar över under inlåningsexpansionens förlopp, är i stort sett endast restposter. För utlåningen gäller, att banksystemet är helt beroende av de krav, som transaktionsbehov och räntabilitet ställer. Se mitt

tidigare exempel på banksystemets bristande eller obefintliga möjligheter att genomföra en autonom kreditexpansion. Vad en bank möjligen självständigt kan göra är att bestämma, hur den skall fördela det tillgängliga utrymmet på utlåning, obligationer, penningmarknadsinstrument eller vissa andra fordringar. Om banksystemet t.ex. föredrar obligationer, leder inte inlåningsexpansionen till en utlåningsexpansion. Däremot kan en motsvarande försäljning av obligationer göra det, men förändringar av denna typ påverkar inte betalningsmedelslikviditeten för samhällsekonomin utanför och dess inlåning. Banksystemets valmöjligheter är dessutom starkt begränsade. Det kan t.ex. av räntabilitetsskäl inte göra för stora placeringar i penningmarknadsinstrument med låg ränta. ⁽²⁰⁾ Banksystemet har i jämförelse med samhällsekonomin utanför också mer begränsade placeringmöjligheter, därför att det som regel inte kan eller får placera i realkapital. Den aktiva roll, som kassahållarna i motsats till banksystemet spelar vid insättningar och uttag, motsvaras inte alls av samma aktiva roll från bankernas sida, när det gäller utlåningen. ⁽²¹⁾ Även i detta fall är det kassahållarna, som är den mest aktiva parten. De tar nästan alltid initiativet. Bankernas roll inskränker sig som regel till att godkänna eller vägra godkänna krediter inom den ram, som inlåningen skapat. Hela tiden, både vid in- och utlåning, har banksystemet i huvudsak en passiv, förmedlande servicefunktion. Detta märks också genom att banksystemet ibland tar tid på sig, när det gäller att svara på en inlåningsökning. Men ofta händer det också, att utlåningsförändringen och -expansionen nära anpassar sig efter motsvarande inlåningsförändring och -expansion.

En enskild kassahållare kan ta ut sparmedel för att öka volymen och andelen av sina check- och giromedel. Av detta drar en del ekonomer slutsatsen, att även sparmedel skall betraktas som betalningsmedel. De kan resonera på ungefär följande sätt. Antag, att kassahållarna i utgångsläget har 1 miljon kr. i sedlar och mynt, 2 miljoner kr. i check- och giromedel och 5 miljoner kr. i sparmedel. Sen tänker sig dessa ekonomer, att kassahållarna kan öka sina betalningsmedel genom att överföra 0,2 milj. kr. i sparmedel till check- och giromedel. Vips har ju betalningsmedlen ökat från 3 milj. kr. till 3,2 milj. kr. Det är bara det, att dylika förändringar nästan aldrig sker i verkligheten. Även om kassahållarna skulle ha vilja att genomföra en dylik förändring, så gör de inte detta kollektivt, så länge volymen sedlar och mynt ligger kvar på samma nivå. Kvoten mellan volymen check- och giromedel och volymen sedlar och mynt utanför banksystemet är en av samhällsekonomin mest stabila relationer. Den kan ligga kvar på samma nivå inte bara i år utan också i decennier. För att volymen check- och giromedel skall kunna förändras i någon nämnvärd omfattning, måste volymen sedlar och mynt utanför banksystemet, alltså den monetära basen, förändras. Och dess volym kan kassahållarna

som kollektiv inte påverka. Däremot är det inget, som hindrar, att kassahållarna med oförändrad volym check- och giromedel minskar (ökar) volymen av sina sparmedel genom en inlåningskontraktion (expansion), även om dylika förändringar sker sällan och med små volymer. Det kan också ske samtidigt med en sjunkande (stigande) volym check- och giromedel, men då har denna sänkning (ökning) nästan alltid föregåtts av en sänkning (ökning) av sedelvolymen utanför centralbanken eller mycket sällan av en förändring av kassahållarnas preferenser på grundval av en oförändrad volym sedlar och mynt. Det är viktigt att hålla fast vid, att om kassahållarna vill förändra proportionerna mellan sina betalningsmedel och sparmedel, så sker nästan alltid förändringarna i volymen sparmedel och aldrig i sedelvolymen, som kassahållarna inte kan påverka, eller i volymen check- och giromedel, som de som regel inte vill förändra.

Antag, att kassahållarna i det tidigare återgivna exemplet finner, att de kan minska sin behållning av sedlar och mynt till bara 1/6 av sin behållning av långfristiga sparmedel. Kassahållarna kan göra detta genom att öka volymen av sin långfristiga inlåning genom en expansion. I stället för att inneha 36.000 milj. kr. som i exemplet, ökar de sin volym till 54.000 milj. kr. Genom inlåningsexpansionen kan banksystemet ceteris paribus öka sin utlåning från 53.000 milj. kr. till högst 71.000 milj. kr., alltså i bägge fallen med 18.000 milj. kr. Att så stora förändringar sker sällan eller aldrig i verkligheten, beror på, att kassahållarnas betalningsmedelslikviditet försämras. De kan med denna fördelning antagligen inte klara av sina utgifter. De har i det anförda exemplet sen länge funnit att för att kunna göra detta bör proportionerna mellan sedlar och mynt och sparmedel vara ungefär 1 på 4 och mellan betalningsmedel totalt och sparmedel vara ungefär 3 på 4. Men visst har kassahållarna betydligt större möjligheter än banksystemet att åstadkomma en förändring och smärre sådana sker också i kvoten mellan volymen sedlar och mynt utanför banksystemet och volymen sparmedel men sällan en så stor förändring som i exemplet ovan.

På samma sätt, som det finns ett starkt samband mellan volymen inlåning på bankernas sparkonton och kassahållarnas sedel- och myntvolym, så finns det säkert ett samband mellan deras totala sparvolym, alltså inklusive även obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar och deras sedel- och myntvolym. Men ju mer långsiktigt ett innehav är, ju större blir räntans betydelse och ju mindre likviditetens roll, d.v.s. sambandet med sedel- och myntvolymen blir svagare. Men eftersom det oftast saknas uppgifter om kassahållarnas totala sparvolym, är det sällan möjligt att redovisa ett statistiskt material, som belyser detta.

Men jämfört med centralbankens förmåga är även kassahållarnas mycket begränsad. Om centralbanken i det tidigare exemplet ökar volymen

sedlar och mynt utanför centralbanken med 1 billion (milliard) kr., leder det vid oförändrade preferenser till en inlåningsexpansion med 5,4 billions kr. och en utlåningsexpansion med 5,3 billions kr. Men det är ingenting, som hindrar centralbanken från att öka volymen sedlar och mynt till 200 billions kr. och därigenom åstadkomma en inlåningsexpansion till ceteris paribus 1.080 billions kr. och en utlåningsexpansion till 1.070 billions kr. Detta underlättas också av, att den totala volymen obligationer och penningmarknadsinstrument i de allra flesta utvecklade länder är så mycket större än tillskottet i sedlar och mynt. Att minska volymen värdepapper utanför centralbanken med en billion kr. innebär ett förhållandevis litet ingrepp jämfört med att öka sedelvolymen med en billion kr. Tillskottet av sedlar under ett år motsvarar sällan 1 % av den totala volymen obligationer och förlagsbevis och ännu mindre blir det, om man också ställer det i relation till volymen penningmarknadsinstrument eller den totala volymen lån och fordringar. Tillskottet av sedlar under en månad kan mätas i promille eller delar av promille. Och om tillskottet sker genom nya statslån i centralbanken, sker ju ingen minskning alls av volymen obligationer eller penningmarknadsinstrument. Det innebär, att den eventuella minskningen i volymen av dessa ofta kan ske, utan att detta ens nämnvärt påverkar kursen på dem. Ännu mer avgörande är givetvis, att sedlarna i det närmaste saknar produktionskostnader, vilket innebär, att räntekostnaden för centralbanken i realiteten bortfaller. Centralbanken styrs ej av räntefaktorer men kan själv använda räntan som ett styrmedel. ⁽²²⁾

d. Vem skapar betalningsmedel?

De flesta ekonomer tycks vara överens om, att betalningsmedel skapas, då centralbanken överlämnar sedlar och mynt till banksystemet eller samhällsekonomin utanför. Likaså är de flesta överens om, att betalningsmedel skapas, då sedlar och mynt sätts in på check- och girokonton. På motsvarande sätt förintas betalningsmedel, då centralbanken drar in sedlar och mynt från banksystemet eller samhällsekonomin utanför eller då kassahållarna gör uttag för sig eller andra från sina check- och girokonton. Gireringar eller överföringar till andra personers konton påverkar däremot ej check- eller giromedlens volym, eftersom mottagaren erhåller samma volym betalningsmedel, som avsändaren lämnar ifrån sig. Tyvärr har de flesta ekonomer ej insett, att det är samhällsekonomin kassahållare, som är den aktiva parten i detta sammanhang och ej banksystemet. Centralbanken avgör hela tiden, hur stor volymen sedlar och mynt utanför centralbanken skall vara och kassahållarna avgör hela tiden, hur stor volym deras check- och giromedel skall ha i förhållande till volymen av deras sedlar och mynt. Kassahållarnas makt inskränks dock av de krav, som betalningsmedelslikviditet och räntabilitet samt

betalningssystemets tekniska utformning ställer på dem. Anser de, att kvoten skall vara mellan 1,4 och 1,5 som i Västtyskland 1948 – 1954, så kan i varje fall banksystemet inte göra något åt detta.

En del ekonomer hävdar också, att betalningsmedel skapas, då banksystemet ger lån, genom att kassahållarnas betalningsmedel ökas. Men om volymen sedlar och mynt ökar hos kassahållarna, så minskar den hos banksystemet. Volymen blir oförändrad. Hela tiden är det inlåningen, som går före och skapar betalningsmedel i den mån den sker på check- och giromedelskonton. Att man noga skiljer mellan banksystemet och samhällsekonomin utanför, behöver ju ej betyda, att sedlar och mynt, som banksystemet innehar, ej skulle vara betalningsmedel. Däremot om långivningen sker i form av ett tillgodohavande på kassahållarnas check- och girokonton, ökar dessas volym, utan att volymen sedlar och mynt förändras. En del hävdar kanske, att banksystemet skulle styra detta. Men då förbiser man, att det är kassahållarna, som hela tiden avgör, hur stor volymen skall vara på check- och girokonton. Det spelar ingen roll för detta, hur stor utlåningen är eller hur kontot temporärt påverkas vid utbetalningen. I förhållande till banksystemet bestämmer kassahållarna suveränt volymen på check- och giromedelskonton och därigenom också, om betalningsmedel skall skapas eller inte.

Skapar banksystemets utlåning i sig inga betalningsmedel, kan man däremot säga, att den ställer krav på tidigare skapade betalningsmedel, genom att dessa också måste fullgöra de transaktioner, som behövs för överföringarna. Detsamma gäller t.ex. sparmedel och långfristig inlåning, som ställer dylika krav, utan att själva kunna fungera som betalningsmedel. De konkurrerar alltså med betalningar av varor och tjänster och andra betalningar och transaktioner om de knappa och dyrbara resurser, som betalningsmedlen utgör.

Vem som skapar eller förintar mängden reguljära betalningsmedel, som kan användas för transaktioner till, mellan eller från samhällsekonomin kassahållare, kan sammanfattas i följande punkter:

För att man skall kunna betrakta sedlar och mynt som betalningsmedel, måste de finnas utanför centralbanken.

Då centralbanken överlämnar sedlar och mynt till banksystemet, staten eller samhällsekonomin utanför banksystemet (kassahållarna), skapas betalningsmedel.

Då kassahållarna överlämnar sedlar och mynt till banksystemet för insättning på check- och girokonton (inkl. fristående betalkortskonton, även om dessa inte kan räknas till de självständiga betalningsmedlen), skapas betalningsmedel.

Då kassahållarna girerar eller betalar till andra kassahållares konton eller betalar med sedlar och mynt, påverkas ej volymen check- eller giromedel eller volymen betalningsmedel i övrigt.

Då banksystemet ger lån i form av sedlar och mynt till kassahållarna, påverkas varken volymen sedlar och mynt eller volymen check- och giromedel.

Då banksystemet ger lån i form av check- och giromedel, skapas betalningsmedel. Men eftersom det är kassahållarna, som bestämmer volymen check- och giromedel, kan dessa nya betalningsmedel tillkomma endast, om kassahållarna samtycker till detta. De väljer, att av lånebeloppet sätta in ett visst belopp på det egna check- och girokontot. I realiteten är det alltid kassahållarna, som skapar check- och giromedel, även i detta fall.

Då kassahållarna tar ut check- och giromedel för sig eller andra i form av sedlar och mynt, förintar check- och giromedel, utan att volymen sedlar och mynt förändras.

Då banksystemet, staten eller kassahållarna överlämnar sedlar och mynt till centralbanken, förintar betalningsmedel.

Det ursprungliga tillskottet i betalningsmedel och det som sätter i gång en inlåningsexpansion, kommer nästan undantagslöst från centralbanken eller kassahållarna utanför.

Aktörernas olika inflytande återspeglas i deras olika roller. Banksystemet har en institutionell, förmedlande funktion. Det är ett system, i vilket man kan genomföra betalningar, men det har utöver detta en mycket osjälvständig, passiv roll, när det gäller betalningarna. Systemet är starkt präglad av sin roll och struktur och låter sig med svårighet förändras. Det ställer till förfogande en teknisk apparat och ett antal kanaler och konton, till och från vilka transaktioner kan ske, men det kan självt obetydligt påverka dessa betalningar. Erich von Schneider uttrycker detta mycket klart i 'Einführung in die Wirtschaftstheorie', del III, sid. 29. Se not 21.

Att ett sedeltillskott från centralbanken leder till en kreditexpansion från banksystemets sida, som i sin tur leder till en inlåningsexpansion, betyder inte, att banksystemet spelar någon självständig roll i det sammanhanget heller. Banksystemet är i detta fall bara en kanal för centralbankens åtgärder. Dess tillskott av sedlar kan lika gärna (och gör det ofta) nå kassahållarna direkt, om t.ex. centralbanken köper obligationer eller statsskuldssedlar direkt från allmänheten och/eller företagen. Så är det också, då staten lånar direkt i centralbanken. Den följande inlånings- och kreditexpansionen följer samma mönster, vare sig centralbankens tillskott distribueras via banksystemet eller når kassahållarna direkt. Banksystemet kan sällan eller aldrig fungera som en buffert, utan förändringar utifrån fortplantar sig snabbt till andra delar av samhällsekonomin.

Banksystemets möjligheter att genomföra en autonom kreditexpansion av någon betydelse utan hjälp av centralbanken är från början till slut en myt och det är beklämmande, att en hel vetenskap kunnat spåra ur på det sätt, som skett inom denna del av teorikomplexet. Ännu värre blir det, om man betänker, att en del ekonomer dessutom begränsar denna

expansionsmöjlighet till affärsbankerna, eftersom det är uppenbart, att en stor del av den följande inlånings-expansionen sker i sparbanker, på postgiro eller andra institut och en del går till inköp av obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar. Det är ju också svårt att förstå, varför utlåning från en affärsbank, men inte från sparbanken eller postbanken bredvid, skulle få multiplikativa effekter. De senare ställer ju betydligt mindre krav på kassareserver och sedelkassa och har därför en betydligt större utlåningskapacitet. Detta blir också ofta en lek med ord. Skulle sparbankerna få kreditexpansions-möjligheter, bara för att de ombildats till aktiebolag? Dessutom innehar affärsbankerna sällan så mycket som 10 % av sedelvolymen utanför centralbanken. I Sverige låg som sagt tidigare volymen under åren 1944 – 1964 på mellan 4 och 5 %. Varje liten självständig utlåningsexpansion från affärsbankernas sida, dränerar dem snabbt på sedlar.

Allmänhetens, företagens och förvaltning-arnas kassahållare kan spela en mer aktiv roll än banksystemet och har ett bredare spektrum av värden och åtgärder att välja mellan. De avgör inte bara, vilka inköp och investeringar, som skall göras, utan också fördelningen mellan sedelkassa, check- och giromedel, långfristig inlåning och andra fordringar. De avgör också, hur snabbt utgifterna på grundval av sedel-volym och check- och giromedel skall göras. Men de har ändå starkt beskurna handlingsmöjligheter. De måste använda den befintliga strukturen i bankväsen och betalningssystem och den volym sedlar och mynt, som centralbanken ställer till förfogande. Netto-effekten av kassahållarnas åtgärder blir också ett medeltal för en viss period för dem själva och för kollektivet av kassahållare. Detta leder till, att betal-ningsströmmar präglas av stor stabilitet. Säsongsvariationerna kan dock vara ganska stora, men på sikt sker mycket små förändringar. För samhällsekonomin utanför banksystemet har sedlar och mynt och check- och giromedel karaktär av trång sektion. Sedlarna och mynten ger ingen ränta annat än under prissänkings-perioder. Däremot får kassahållarna betala för penningvärdets fall under inflationsperioder förutom med den inlåningsränta, som de går miste om. Det är alltså mycket dyrt att inneha sedlar och mynt och vanligen också check- och giromedel, för vilka kassahållarna numera också ofta måste betala avgifter. Trots detta är de beredda att hålla stora volymer av betalningsmedel.

Centralbanken präglas av marknadens mest extrema och oinskränkta monopol. Sedlarna har endast en obetydlig produktionskostnad. Ändå kan centralbanken fritt bestämma, hur stor sedelvolymen utanför centralbanken skall vara och till vilket pris in- och utlåning skall ske. Därigenom får centralbanken ett avgörande inflytande även på volymen av övriga betalningsmedel, eftersom den vet, att kassahållarna normalt bibehåller kvoten mellan check- och giro-medel och sedlar och mynt oförändrad. Centralbanken

har för denna policy en arsenal av åtgärder, av vilka den viktigaste vid sidan av sedeldistributionen är räntesättning i några fall och att delta i handeln med obligationer, växlar och penningmarknadsinstrument. Centralbanken kan öka sedelvolymen hos samhällsekonomin med lägre procentsatser per år, 1 – 20 %, vilket varit det normala i de flesta stater efter det andra världskriget. Men den kan också öka sedelvolymen nästan obegränsat, vilket bl.a. skett i Tyskland, Österrike, Ryssland och Kina under krigs- och efterkrigsperioder och vilket ledde inte bara till betalningssystemets sammanbrott utan också till ett sammanbrott för hela samhällsekonomin. Rent teoretiskt kan också centralbanken minska sedelvolymen mycket starkt. Att detta knappast sker i praktiken beror på, att den centralbanksledning eller regering, som försöker, inte blir särskilt långlivad. Det är lättare att vara frossare än svältkonstnär.

Det är inte i banksektorn, som inflation eller deflation påverkar samhällsekonomin centrala funktioner. Det är i samhällsekonomin utanför bank-systemet, i allmänhetens, företagens och förvalt-ningarnas sektor, som jag också kallat kassahållarnas sektor. Om kassahållarna får ett tillskott av sedlar och mynt direkt från centralbanken eller via banksektorn, påverkas deras betalningsförmåga och prisnivån direkt. Men det saknar direkt betydelse, hur banksektorns konton i centralbanken och dess transaktioner inbördes, t.ex. via clearing eller lån eller dess köp eller innehav av obligationer eller andra fordringar utvecklas, såvida inte detta påverkar kassahållarnas sedelvolym. Transaktionerna inom banksektorn har ingen direkt inverkan på prisnivån, fränsett den lilla del av banksektorn, som handlar med varor, tjänster, fastigheter eller aktier och andelar.

Man kan säga, att centralbanken genom att ställa sedlar och mynt till kassahållarnas förfogande skapar den monetära basen för betalningssystemet och samhällsekonomin. På denna bas har banksektor och betalningssystem skapat en struktur av regler, konton och fysisk hantering för att möjliggöra och underlätta kassahållarnas betalningsförmåga. Dessa fyller sen denna struktur med innehåll genom sina betalningar och transaktioner på grundval av sina betalningsmedel.

Hur stor ett samhälles kreditvolym än är, kommer tillgången på betalningsmedel utanför banksystemet alltid att utgöra en trång sektion, av vilken köpkraftens omfattning är helt beroende. På motsvarande sätt gäller, att hur liten ett samhälles kreditvolym än är, utvecklas köpkraften på ett tillfredsställande sätt, bara betalningsmedelsvolymen är tillräcklig.

Noter:

1. Erich von Schneider 'Einführung in die Wirtschaftstheorie', III (EvSIII), 26: "Ob und wann und in welchen Mengen die Zentralbank primäre und sekundäre Aktiva zu erwerben oder abzustossen wünscht, bestimmt allein die Zentralbank. Ob ein

Aktivum, das nicht Geld ist, gegen Zentralbankgeld umgetauscht werden kann, d.h., ob es liquid ist, beruht allein auf einer Willentscheidung der Zentralbank. - - "

David King 'Banking & Money', 46: "- - -Of course, the fact that the Bank of England can print as many notes as it likes and have a negligible cash ratio means that in principle there is little constraint on the amount of money it could create in either cash form or deposits. - - -"

2. Friedman-Schwartz 'A Monetary History of the United States, 1867 - 1960', (F-SI), 51: "Under a fiduciary standard, as from 1862 to 1879, the amount of high-powered money is determined by governmental action. The government may not formulate any explicit policies with respect to high-powered money; the amount outstanding may be the net result of many other actions affecting taxes and expenditures, borrowing and repayment of debt. Yet, ultimately, government has the power to make total high-powered money anything it wishes by its decisions about how much fiduciary money to issue to the public and the banks. - - -"

F-SI, 693: "- - - At all times throughout the 1929 - 33 contraction, alternative policies were available to the System by which it could have kept the stock of money from falling, and indeed could have increased it at almost any desired rate. - - -"

3. Niels Thygesen 'The Sources and the Impact of Monetary Changes', 225: "Hester and Pierce - - - The basic idea is that a bank is unwilling to increase its loans as soon as it experiences an increase of its lending capacity as a result of a deposit inflow. It stays rather liquid for a while and when the increase appears to be permanent and possibly even accelerates the bank gradually moves into less liquid assets, i. e. loans. In a transitory period the bank may buy securities which are subsequently run off as the growth of loans gets underway. Reserves are adjusted more gradually to the long-run level which changes in deposits has made desirable."

4. Irving Fisher 'The Purchasing Power of Money' (IF1), 42: "- - - Since the business of a bank is to furnish quickly available property (cash or credit) in place of the 'slower' property of its depositors, it fails of its purpose when it is caught with insufficient cash. Yet it 'makes money' partly by tying up its quick property, i.e. lending it out where it is less accessible. Its problem in policy is to tie up enough to increase its property, but not to tie up so much as to get tied up itself. - - -"

5. EvSIII, 50: "13. In welchem Ausmass eine solche Refinanzierung ber der Zentralbank möglich ist, bestimmt natürlich allein die Zentralbank."

6. J.S.G. Wilson 'Banking Policy and Structure' (JW), 409: "- - - It is only fair to point out, however, that in its origins, the American insistence on stated minimum cash reserve requirements for commercial banks was really only a means of prescribing minimum standards of sound behaviour. It

was not until rather later that variation of such ratios was seen to be a useful supplementary quantitative credit control. This has also been true elsewhere (as in India and New Zealand)."

7. Se en lärobok som Lars-Erik Thunholm 'Svenskt kreditväsen', 196, se not 3 - 10.

: 8. JW, 385, se not 3 - 11.

9. R.G. Hawtrey 'Currency and Credit', 203: "- - - But so long as the total amount of balances, the unspent margin, remains undiminished, one man can only get rid of his superfluous cash by unloading it on another. The effect is to increase velocity."

10. IF1, 50: "- - - It has been argued that this interposition of circulating credit breaks whatever connection there may be between prices and the quantity of money. This would be true if circulating credit were independent of money. But the fact is that the quantity of circulating credit, M^1 , tends to hold a definite relation to M , the quantity of money in circulation; that is, deposits are normally a more or less definite multiple of money."

IFI, 308: "- - - We have seen that, normally, deposits rise or fall with money in circulation. Therefore, if deposits had increased just as fast as money and no faster, we should ascribe the whole increase to money alone. In that case no part of the rise of prices would be ascribable to any increase in deposits; for there would have been no increase except what was due to the increase in money. The increase of deposits subject to check can be considered independently of the increase of money only in so far as the deposits have increased *relatively* to money. - - -"

11. IF I, 51: "In a given community the quantitative relation of deposit currency to money is determined by several considerations of convenience. In the first place, the more highly developed the business of a community, the more prevalent the use of checks. - - -"

12. EvSIII, 58: "- - - Aus Spalt 4 der Tabelle, die in Fig. 6 graphisch dargestellt ist, ist unmittelbar ersichtlich, das die Grösse \underline{c} in der Deutschen Bundesrepublik vom September 1948 bis zum Dezember 1954 nur geringe Streuungen um den Wert 0,4 aufweist. Wir können also sagen, dass im Durchschnitt 4/10 der Zahlungsmittel des Nichtbankensektors in Form von Bargeld und 6/10 in Sichtguthaben bei den Banken gehalten werden."

13. F-SI, 110: "Restriction of cash payments brought to an end the stream of bank failures. But it also in effect created a dual monetary system - currency and deposits not interchangeable at a fixed rate. - - -"

Se också not 3 - 23.

14. Se t.ex. en lärobok som Robert Heilbroner 'The Economic Problem', 341 ff.

15. Ernst Dürr 'Wirkungsanalyse der Modernen Konjunkturpolitik' (ED), 39: "Der Zins spielt schon im Bereich der monetären Liquidität (nach unserer Gelddefinition) insofern eine Rolle, als

er die Wahl der Kassenhaltung in Form von Münzen und Noten, Sicht- und Zeitdepositen beeinflusst. Falls auf Sichtdepositen keine Zinsen gezahlt werden, ist die Wahl zwischen Bargeld und Sichtdepositen lediglich abhängig von dem Aufbewahrungskosten des Bargeldes, dem Mass an Bequemlichkeit, Kosten- und Zeitersparnis, das der bargeldlose Zahlungsverkehr bietet und dem Liquiditätsgrad der Depositen (der bei Banken Krisen sehr gering sein kann)."

16. Se en lärobok som Erik Lundberg 'Konjunkturer och ekonomisk politik', 107 ff.

17. Knut Wicksell 'Föreläsningar i nationalekonomi' I, häfte II, 18: "- - - Genom denna egenskap, att efter förmedlande af ett köp eller försäljning omedelbart vara i stånd att verkställa ett nytt samt att efter en kortare eller längre väg återvända till utgångspunkten, skiljer sig penningen ifrån alla andra varor, även om dessa tillfälligtvis genom mellanhandel kunna få tjänstgöra såsom (individuellt) bytesmedel."

18. ED, 37, not 62: "Mc Kean (a.a.O., S.77) weist darauf hin, dass Forderungen eine 'Schön-Wetter'-liquidität haben und Schulden eine 'Schlecht-Wetter'-liquidität. In guten Zeiten, wenn keine massenhaften Kreditkündigungen zu erwarten sind, sind Forderungen äusserst liquide und bilden einen guten Geldersatz, andererseits sind Schulden, die leicht erneuert oder refinanziert werden können, nicht sehr illiquide, so dass nur eine geringe Kassenreserve erforderlich ist, um Verpflichtungen zu erfüllen. Wenn schlechte Zeiten kommen und eine allgemeine Liquidisierung versucht wird, bezweifeln Gläubiger die Liquidität ihrer Forderungen, während die Schuldner stärkerem Druck zur Rückzahlung ausgesetzt sind und grössere Schwierigkeiten haben, sich zu refinanzieren. Daher verlieren Forderungen ihre Fähigkeit als Geldersatz und Schuldnern erfordern die Ansammlung von Kassenreserven."

19. EvSIII, 49: "- - - Die Kreditbanken haben keine Möglichkeit, durch gegenseitige Verabredungen über Tempo und Umfang der Kreditgewährungen den Kreditspielraum des Bankensystems zu erweitern. - - "

20. JW, 278: "Amongst the assets in a bank balance sheet, it is the loans and advances that constitute the core of a bank's earning assets. It is this group of assets that is usual the most profitable. - - -"

21. EvSIII, 29: "*Einzahlungen* aus dem Nichtbankensektor bei Kreditbanken führen also zu einer *Giralgeldschöpfung*, *Auszahlungen* an den Nichtbankensektor zu einer *Giralgeldvernichtung*."

Die Anstoss zu der Giralgeldschöpfung bzw. Giralgeldvernichtung, wie wir sie in Fall 1 kennengelernt haben, geht allein vom Bankkunden aus, die Bank selbst verhält sich passiv. Welchen teil der im Nichtbanken-Sektor befindlichen Zahlungsmittelmengen - also ein gegebenen Zahlungsmittelmengen - die zu diesem Sektor gehörenden Wirtschaftssubjekte in Form von

Zentralbankgeld und welchen Teil sie in Form von täglich fälligen Forderungen an Kreditbanken zu halten wünschen, bestimmen allein die Wirtschaftssubjekte des Nichtbankensektors. Die Kreditbanken verhalten sich bei den aus 'diesen' Wünschen resultierenden Giralgeldschöpfungen und Giralgeldvernichtungen völlig passiv. - - -"

21. EvSIII, 49.

22. FSI, 51, se not 2.

KAP. 5. OMSÄTTNINGSHASTIGHETEN

Kassahållarna bestämmer alltså på grundval av sin sedelkassa sina tillgodohavanden på check- och giromedelskonton och därmed sin totala betalningsmedelsvolym. Hur stora är deras möjligheter att bestämma sina totala utgifter, sin totala transaktionsvolym? Kvoten mellan utgiftsvolym och betalningsmedelsvolym brukar betecknas omsättningshastighet, för vilken man vanligen använder beteckningen V .⁽¹⁾

Symbolen V står egentligen för 'velocity', hastighet. Men 'velocity' betecknar inte detta inom nationalekonomisk teori och litteratur utan omsättningshastighet (eller omloppshastighet). Så när vi i fortsättningen använder symbolen V och begreppet 'velocity', så är det i betydelsen 'omsättningshastighet'.

I stället för att räkna med V använder en del ekonomer V 's inverterade värde k . $k=1/V$. Detta tillvägagångssätt brukar betecknas 'the cash balance approach'. I stället för att t.ex. ange, att kassans omsättningshastighet stigit från 50 till 51, så anger man, att kassans andel av utgifterna sjunkit från 1/50 till 1/51. Detta gjorde bl.a. Alfred Marshall, även om han i sin deskriptiva framställning ej använde symbolen k . Metoderna ger givetvis samma resultat.

Det finns många ekonomer, som hävdar, att omsättningshastigheten är en mycket instabil variabel, som kan förete stora förändringar och / eller som bestäms av andra variabler.⁽²⁾ I och för sig är detta naturligt, eftersom många teoribyggnader vilar på detta och helt faller samman, om antagandet inte är korrekt.⁽³⁾

En annan variant är, att de antar, att omsättningshastigheten bestäms av kassahållarna, men att dessa har stor frihet och stora möjligheter att variera omsättningshastigheten.⁽⁴⁾ Dessa ekonomer borde fråga sig, varför kassahållarna då inte utnyttjar den möjligheten under en deflation, då de flesta av dem upplever bristen på pengar som ett stort problem. Verkligheten är ju, att kassahållarna under en deflation regelmässigt minskar omsättningshastigheten, ibland genom en medveten tesauring.

Samhällets betalningssystem bygger på och fungerar enligt fyra förutsättningar:

1. Den absoluta huvuddelen av alla betalningar och transaktioner, som allmänhetens, företagens och förvaltningarnas kassahållare fullgör, sker med betalningsmedel.

2. En och samma volym betalningsmedel kan inte samtidigt fullgöra två betalningar eller transaktioner.⁽⁵⁾

3. Dessa betalningsmedel är mycket dyrbara för kassahållarna, de är för dem en trång sektion och medför regelmässigt stora ränteförluster. Trots detta håller kassahållarna dem i stora kvantiteter.

4. Kassahållarna avgör visserligen, hur snabbt de vill och kan göra sina betalningar och

transaktioner och därigenom hur stor betalningsvolym och transaktionsvolym de kan åstadkomma med en viss mängd betalningsmedel, men de är därvidlag snävt bundna av betalningssystemets struktur. Främst detta, att det tar tid att genomföra betalningar och transaktioner, gör att förändringarna som regel inte blir stora från en period till en annan.

Dessa betingelser gäller för sedlar och mynt och för check- och giromedel. De gäller också för kontokort, som är uppbyggda på dessa check- och giromedel, för bankcheckar och postväxlar eller för varje annat tänkbart betalningsmedel.

Tiden är en viktig styrande och begränsande faktor. En check, som sänds per post behöver 1 – 2 dygn för att nå mottagaren, en girering behöver 1- 2 dygn för att nå banken eller postgirokontoret och ytterligare 1 – 2 dygn för att nå adressaten. Denna tid förlängs av söndagar, helgdagar och andra arbetsfria vardagar. Om man kommer 5 minuter efter bankens stängningstid förlängs transaktionstiden ett dygn. Erhållna checkar kanske ligger en eller flera dagar, innan mottagaren får tillfälle att lösa in dem eller överföra dem till sitt bankgirokonto. Erhållna betalningar kanske ligger en eller flera dagar, innan de noteras och tillgodoräknas av mottagaren, bl.a. bero-ende på toppar i arbetsbelastning, men även på grund av slöhet eller slentrian och andra brister i betalnings- och bokföringsarbetet. Denna tid kan förlängas, därför att en bank eller ett betalningsinstitut sänder ut kontoutdrag med en viss periodicitet. Bortovaro och sjukdom inverkar. Enskilda personer, företag eller förvaltningar är nu en gång inte fullkomliga. Denna liggetid kan sedan i sin tur förlängas av söndagar, helgdagar och arbetsfria vardagar.

Dessutom gäller, att det ibland tar tid för den, som betalar, att samla kassareserver tillräckligt stora för en betalning. Viktigt är också, att betalningarna måste anpassas till de betalningsterminer, som förekommer i näringslivet eller gäller för konsumenterna. Löner betalas ut vid vecko- eller månadsslut, månadsräkningar i detaljhandeln betalas efter månadens slut, handelns och industrins fakturor betalas t.ex. per 10 dagar, 30 dagar eller 3 månader.⁽⁶⁾ Dessutom förekommer ofta klausuler om fri leveransmånad, vilket gör, att betalningarna samlas till månadssluten. Köparen vinner i regel ingenting på att betala i förväg, vilket gör, att betalningarna nästan uteslutande sker vid betalningsterminens slut. Enskilda och företag är tvingade att spara betalningsmedel för att klara dessa toppbelastningar. Dessutom måste de hålla en reserv för oväntade utgifter.⁽⁷⁾ Ett oväntat överskott kan däremot ofta inte utnyttjas direkt, på grund av att mottagaren är oförberedd.

Dessutom gäller, att betalningar av varor och tjänster kanske kräver ett lika stort eller större belopp av växlingstransaktioner för att kunna fullgöras, d.v.s. överföring från ett betalningsmedel till ett annat. Sedlarna måste överföras till postgirot eller bankgirot eller omvänt. Kortkontot måste tillföras

medel från girokontot. Ett tillgodohavande, som skall gottskrivas, måste sändas över för att kunna utnyttjas på giro- eller checkkontot.

Vidare gäller, att betalningsmedlen också skall fullgöra alla finansiella transaktioner och överföringar av betalningsmedel till och från långfristiga konton. Även när det gäller dessa, förlängs tiden av tidigare uppräknade faktorer som söndagar, helgdagar, arbetsfri tid och liggetid m.m., varigenom utrymmet för att fullgöra betalningar av varor och tjänster minskas än mer.

Av tekniska och ekonomiska skäl är det omöjligt att öka omsättningshastigheten över en viss nivå. På lång sikt kan den ökas genom nya betalningsmedel och betalningssystem, genom bättre post-, tele- och bankservice, genom databehandling och automatisering, genom förbättrade kommunikationer och en stigande andel för de snabbaste betalningsmetoderna, men även därvidlag blir i regel ökningen av relativt begränsad omfattning. På samma sätt gäller, att ekonomiska skäl ej tillåter en nämnvärd reduktion av omsättningshastigheten. En för stor kassahållning av sedlar och check- och giromedel är mycket dyrbar på grund av ränte- och inflationsförluster. Den innebär också många gånger ökade risker för stöld eller bedrägeri.

Även om kassahållarna vill och försöker, är deras möjligheter att öka eller minska omsättningshastigheten mycket små. De är snävt bundna av den struktur, som betalningssystemet utgör och en eventuell förändring av omsättningshastigheten blir därför starkt begränsad. ⁽⁸⁾ En kassahållare kan visserligen göra en betalning snabbare, men om inte mottagaren gör detsamma med beloppet blir resultatet oförändrat. Åtgärderna går ofta i olika riktningar och förtar varandra. ⁽⁹⁾ Medeltalet blir därför en mer begränsad förändring. För den enskilde kassahållaren gäller samma sak för olika delar av en period. Nästan alltid är det genomsnittet, som har betydelse. Ju fler personer, företag, förvaltningar, varugrupper, sektorer eller geografiska områden, som är berörda, ju jämnare blir genomsnittet liksom givetvis, då hela samhället är berört. ⁽¹⁰⁾ Se också mitt eget tidigare arbete, s. 134 ff.

Omsättningshastigheten är därför nästan alltid en mycket stabil variabel. ⁽¹¹⁾ Denna stabilitet kan avläsas i allt statistiskt material. Den utvecklas mycket regelbundet. Den företer vissa kortsiktiga och säsongmässiga förändringar och den präglas av trender, som avspeglar den strukturella utvecklingen på lång sikt. ⁽¹²⁾ De trendmässiga förändringarna, som kan följas från månad till månad och från år till år och därigenom med en viss säkerhet kan förutsägas, är som regel mycket små.

Ett skäl till omsättningshastighetens stabilitet är, att betalnings- och transaktionsströmmarnas reella volym är så oerhört stabil, i varje fall under normala förhållanden. Medan förändringarna i betalningsmedelsvolym, nominell transaktionsvolym och prisnivå kan vara hur stora som helst, är de relativa pris- och löneförändringarna som

regel mycket små. Konsumtionsmönstren förändras mycket sakta och produktionsförändringar sker oftast på mycket lång sikt. Ökad produktion är en förutsättning för ökad konsumtion och v.v. De förändringar, som sker, äger ofta rum parallellt, vilket bl.a. kan avläsas i utvecklingen av BNP:s volym och den totalt omsatta reala volymen av varor och tjänster. Skatter och avgifter utgår oftast med en viss procentsats av omsättning, inkomst eller kapital. Räntor och utdelningar utgår med en viss procentsats av ett kapitalbelopp. Utgifter för reparationer, underhåll och nybyggnad står i ett visst förhållande till volymen byggnader eller maskiner. Ökad omsättning i produktions- och grossistledet förutsätter ökad omsättning i detaljhandeln och v.v. Om betalningarna i samhället för varor och tjänster ökar, ökar också de transaktioner, som görs för att möjliggöra betalningarna. Man ser överallt dylika exempel på samvariation. Men förändringarna i de totala volymerna blir också små, därför att tal ofta tar ut varandra. En produktions- eller konsumtionsminskning på ett område går samtidigt med en ökning på ett annat. Tal för kortare perioder tenderar att utjämnas utslagna över längre perioder. Förändringarna för en större grupp blir mindre än för enskilda eller för mindre grupper.

Man kan, som jag tidigare sagt, tala om olika typer av omsättningshastighet, som man vanligen använder beteckningen V för. Dess förändringar kan vara av strukturell natur, V_s , till skillnad från förändringar, som man kan beteckna som konjunkturella och / eller oregelbundna, V_a . ⁽¹³⁾ Man kan också skilja mellan långsiktigt och kortsiktigt strukturella eller säsongmässiga förändringar. V_s är i regel av ett begränsat intresse i detta sammanhang. Frågan om V 's betydelse i prisbildningsprocessen är inte beroende av V_s utveckling. Däremot är det betydelsefullt, att V_s kan elimineras på ett korrekt sätt vid en mätning av säsong- och trendrensade värden. ⁽¹⁴⁾ Vad som sen återstår är alltså konjunkturella förändringar, som vi kan anta har en våglängd av 1 – 7 år samt oregelbundna förändringar. Som ekonomer och statistiker noterat, är dessa ofta svåra att skilja åt. ⁽¹⁵⁾ Man kan kalla dem för autonoma, V_a , eftersom de i stort sett sker oberoende av betalningssystemets och samhällsekonomin struktur och kassahållarna har ett visst inflytande över deras utveckling. I mitt tidigare arbete använde jag beteckningen V_u (u står för det engelska ordet 'unregular'). ⁽¹⁶⁾ I Appendix 3 har jag gjort en indelning i faktorer, som jag anser påverkar V av säsongmässig, långsiktigt strukturell, konjunkturell eller oregelbunden karaktär.

Man kan också skilja mellan olika sätt att beräkna omsättningshastigheten V , beroende på vilken volym betalningsmedel man ställer omsättningen i relation till. Om man t.ex. mäter V hos postgiromedel, kan man ställa omsättningen i relation till volymen av det betalningsmedel, som direkt berörs, i detta fall behållningen på postgirokonton. Jag kallar detta mått för V_I . Men man kan också ställa omsättningen i

relation till den totala volymen betalningsmedel utanför banksystemet eller volymen sedlar och mynt utanför banksystemet. Jag kallar dessa mått för *VII* och *VIII*.⁽¹⁷⁾ Alla dessa tre mått har sina fördelar och nackdelar, men de utvecklas i regel med stor parallellitet och kan därför oftast användas jämsides med varandra. Beträffande dessa olika mått på *V*, se mitt tidigare arbete, sid. 120 ff., där också exempel på orensade, säsong- och trendrensade tal anges i tabeller och diagram.

Man får också något olika mått på *V*, beroende på om man räknar med volymen betalningsmedel *M* vid en periods början eller slut eller om man använder medeltal för perioden. I den mån det finns statistiska uppgifter för en periods (t.ex. en månads) medeltal, är detta kanske det bästa måttet. Men så är sällan fallet. Av talen för *M* vid en periods början eller slut, torde det första måttet vara bäst. Kassahållarna är, när det gäller sina utgifter, säkert mera beroende av volymen vid periodens början än volymen vid dess slut.

Det finns ekonomer, som hävdar, att man enbart skall räkna med de betalningsmedel, som används, och att man alltså skall räkna bort tesaurerade medel. Det finns andra, som hävdar, att man också skall räkna bort de medel, som för tillfället befinner sig i omlopp eller omsättning eller att man enbart skall räkna med dessa. Omedelbart är klart, att det sista betraktelsesättet är helt befängt. Det är ju tvärtom så, att det är de medel, som befinner sig i kassahållarnas kassa, som utgör underlaget för deras inköp eller utgifter. I högre grad än de medel de betalt ut, utgör de underlag för deras utgifter. Men det är knappast något fel att även räkna med de medel, som för tillfället befinner sig i omlopp eller under omsättning. Dessa har ju bildat underlag för gårdagens utgifter, står ofta i en viss relation till deras kassa för stunden och kommer snart att bilda underlag för andra kassahållares utgifter. Dessutom om man konsekvent skulle räkna bort flytande belopp ('the float') eller vissa befintliga belopp, skulle utgifternas volym bli densamma och i stället fick man då räkna med en i motsvarande grad ökad omsättningshastighet. Förändringarna skulle ta ut varandra. Om man t.ex. räknar med en volym *M* av 2.000, av vilken man anser 400 vara tesaurerad, och en omsättning av 40.000, får man följande tal för *M*, *V* och *MV*.

$$1.600 \times 25 + 400 \times 0 = 40.000$$

Men detta kan lika gärna skrivas:

$$2.000 \times 20 = 40.000$$

Eftersom de statistiska talen som regel inkluderar medel under omsättning, finns det ingen anledning att räkna bort dem. Begreppet 'float' var främst av betydelse under tidigare epoker, då checkers översändes per post eller den egna banken i en ofta lång kedja av överföringar. I de nya automatiserade

systemen tenderar volymen av och tiden för 'the float' att minska starkt. Dessutom gäller, att vid postgiroireringar och bankgiroanvisningar över ett giroinstitut bortfaller 'the float' i statistiken i stor utsträckning, därför att ökning och minskning av betalningsmedelsvolymen redovisas samtidigt hos institutet. Dessutom är det så, när det gäller statistiken, att checker hos mottagarens bank, som regel noteras, innan betalarens bank har gjort det, medan det för bankgirobetalningar via bank är tvärtom. Verkan går alltså i motsatta riktningar och förtar varandra i viss mån. I de fall en check av köparen överlämnas direkt till säljaren, påverkas ej deras sammanlagda kassa, säljarens kassa ökar samtidigt med och lika mycket, som köparens kassa minskar.

Man kan i regel inte göra en uppdelning i icke använda, tesaurerade medel och i använda, icke tesaurerade medel. En dylik blir i regel konstlad och ytlig.⁽¹⁸⁾ Begreppet tesaurering, icke användning, mäts oftast bäst som begreppet omsättningshastighet, *V*.⁽¹⁹⁾

Ett problem vid de flesta mätningar och beräkningar av omsättningshastigheten, är brister i eller avsaknad av statistik. En mycket vanlig brist är, att volymen av insättningar utan uppsägningstid (demand deposits), anges i stället för check- och giromedel (deposits subject to check and giro, deposits for transfer). Att medlen snabbt kan tas ut, gör dem inte till betalningsmedel, även om detta är en nödvändig förutsättning, vilket vi konstaterat tidigare. Om det inte finns speciella regler, rutiner och blanketter för betalningar, så används inte insättningarna för överföringar, det kan betecknas som en allmän regel. Det märks bl.a. på den låga omsättningshastigheten hos sparmedel, även i de fall det rent formellt är tillåtet att dra checkar även på dem. Som exempel kan anges Ronald A. Shearers 'The Income Velocity of Money in Canada', sid. 414. Enligt denna omsattes 'personal savings deposits' endast 1,86 gånger per år mot 88,3 gånger per år för 'demand deposits' och detta trots att omsättningen på den förra typen av konton antagligen till större delen var egna uttag.

Men nu är problemet inte så stort, därför att huvuddelen av insättningar utan uppsägningstid (demand deposits) i de flesta fall också torde vara check- och giromedel (deposits subject to check and giro) och därför att volymerna, där de är möjliga att räkna fram, tycks utvecklas mycket parallellt. I många fall används också just möjligheten att göra betalningar som ett kännetecken på 'demand deposits'. Det gör t.ex. Friedman-Schwartz i 'Monetary Statistics of the United States', sid. 80: " - - - The distinction between demand and time deposits at commercial banks, at least since 1933, has typically been that demand deposits were, and time deposits were not, transferable by check". Men även om det endast finns statistik om insättningar utan uppsägningstid, så torde dess volym utgöra en god approximation av volymen check- och giromedel på grund av deras parallella utveckling. Ofta finns det

dock bara data om den totala inlåningsvolymen. Men även denna utvecklas oftast så pass parallellt med delvolymerna, att också den kan användas som en approximation av deras volymutveckling, även om detta är ett mera osäkert mått.

En bra bild av omsättningshastighetens utveckling ger den svenska offentliga statistiken över gireringar och utbetalningar i postgirot 1925 – 1959. I diagram 5A anges gireringarna och utbetalningarna i förhållande till kontoinnehavarnas behållning, orensade tal av *VI* och i diagram 5B anges motsvarande säsongrensade tal för gireringar av *VI*, *VII* och *VIII* och av *VI* för utbetalningar (se också eget tidigare arbete, sid. 119, 125 och 126). I diagram 5B har jag skilt mellan *VI* beräknad på ett medeltal per månad och *VI* beräknad på ingångsvärdet per månad. Det senare beräknings sättet ger något högre tal, men annars följs taken åt ganska väl enligt de två metoderna. Diagrammen visar, hur oerhört stabil och regelbunden omsättningshastigheten är. Samma bild får man också av en mängd annan statistik och andra forskares material. Ingen ekonom har hittills kunnat ge en korrekt annorlunda bild. Det är därigenom möjligt att förutsäga *V*'s utveckling och dess effekter på transaktionsvolym och prisnivå på grundval av den tidigare utvecklingen.

Gireringarnas omsättningshastighet (*VI*) under åren 1925 – 1959 ökade med i genomsnitt 1,21 enheter per år från 18,88 år 1925 till 59,94 år 1959. Utbetalningarnas omsättningshastighet (*VI*) minskade under samma tid obetydligt från 27,84 år 1925 till 27,74 år 1959 och *VI* för bägge ökade med 1,20 enheter per år från 46,72 år 1925 till 87,68 år 1959. Om man i stället genomför en regelrätt statistisk trendberäkning för perioden, får man för bägge en årlig ökning med 0,79 enheter i stället för 1,20.

Talen varierar mellan olika undersökningar beroende på vilka transaktioner, betalningsmedel, perioder och områden, som medtas, men stabiliteten i talen för *V* och förändringarnas samvariation rubbas ej. Genomgående sker en långsiktigt strukturerad, trendmässig utveckling, men avvikelserna från trenden är genomgående små eller mycket små.

Denna stabilitet gäller t.o.m. under hyperinflationerna. En del ekonomer förutsätter, att talen för *V* kan bli mycket höga under sådana perioder. Detta skulle man också kunna vänta sig, därför att kassahållarna då borde känna, att pengarna 'brann' i händerna. ⁽²⁰⁾ Visst gör de det, men detta motverkas av andra tendenser, främst den att säljarna blir allt mindre benägna att ta emot en valuta, som snabbt sjunker i värde, och att den omsatta volymen varor och tjänster betalda med den egna valutan snabbt minskar vid betalningssystemets sammanbrott ⁽²¹⁾. Om man studerar de tyska och kinesiska inflationsperioderna 1919 – 1923 och 1945 – 1949, finner man exempel på detta. Se mitt tidigare arbete, sid 129 och 132. Visst ökade *V* till kanske det 3 – eller 4-dubbla under den mest febriga perioden, men även då fanns det en gräns, som den inte kunde överskrida. ⁽²²⁾

Men även om omsättningshastigheten av tekniska och ekonomiska skäl måste röra sig inom snäva marginaler, i all synnerhet om det gäller ett material rensat från kortsiktiga förändringar, har dock kassahållarna vissa möjligheter att öka eller minska den. Det finns ett visst utrymme för deras egna aktiva åtgärder. De kan, då de anser detta fördelaktigt, söka öka köpen av varor och tjänster på kassans bekostnad, t.ex. då de väntar sig en prisstegring. ⁽²³⁾ Varje dylik minskning av en kassahållares kassa ökar lika mycket en annan kassahållares. Deras totala kassor påverkas inte, men *V* kan öka.

För varje tidpunkt och varje samhälls-ekonomi, samhällssektor eller enskild kassahållare finns det en viss kassahållningsnivå i förhållande till övriga tillgångar och i förhållande till omsättningen, som kassahållaren och kassahållarna uppfattar som normal. ⁽²⁴⁾ En faktor, som inverkar, är också graden av stabilitet eller osäkerhet i samhället eller för den enskilde. ⁽²⁵⁾ Då de samhällsekonomiska, psykologiska eller andra faktorer, som gjort, att kassahållaren eller kassahållarna ökat eller minskat *V* över eller under den normala nivån, upphört, återför han, hon eller de den till normalläget. ⁽²⁶⁾ Så gäller t.ex., att om normalläget rubbats, genom att den enskildes kassa eller samhällets kassor stigit för mycket, leder detta i regel till försök att minska kassan eller kassorna, vilket är detsamma som att *V* mätt i statistiska tal tenderar att stiga, tills den nått den nivå den hade, innan tillskottet i betalningsmedel skedde.

Den faktor, som torde påverka kassahållarna mest, synes vara den förväntade prisutvecklingen för varor och tjänster. Den vanligaste prognosmetoden torde dock vara att förvänta sig, att den pågående prisutvecklingen fortsätter. ⁽²⁷⁾ Detta finner man också lätt exempel på i statistiskt material över *V*'s utveckling jämfört med prisutvecklingen. Då prisnivån stiger, ökar i regel kassahållarna *V* något. ⁽²⁸⁾ Detta innebär, att förändringarna i *V* förstärker de effekter, som utövas på prisnivån av andra faktorer, t.ex. en ökning av *M*, inte försvagar eller ointetgör dem, som ett antal ekonomer antagit.

I diagram 5C anges utvecklingen av konsumentprisindex för åren 1945 – 1959 i Sverige. Denna tidrymd, som började och slutade med perioder med relativt stabila priser, utmärks av tre prisstegringperioder, 1946 – 1948, slutet av 1950 till början av 1952 och från slutet av 1955 till början av 1958, av vilka den mellersta i samband med Koreakriget var den mest markanta. Diagrammet anger också *V* hos Postgirots gireringar och utbetalningar under samma tidrymd.

När vi studerar diagrammet, ser vi, att *V* tenderar att öka, då prisnivån stiger, och att den avtar under perioder av relativ prisstabilitet. Materialet är givetvis alldeles för begränsat, för att man skulle kunna dra några slutsatser av enbart detta, men det är samma resultat, som ett antal andra ekonomer kommit fram till. Nu är det väl, som vi sagt, inte den realiserade prisökningen i sig, som gör, att kassahållarna

ökar V utan den förväntade. Men å andra sidan har de säkert lätt för att dra slutsatsen, att prisökningarna fortsätter, om en sådan process inletts. Det enda egentliga undantaget är krigsslutet 1945 – 1946. V föll kraftigt, trots att det rådde relativ prisstabilitet. Men då skall man komma ihåg, vilken stämning, som rådde. Stora delar av samhällsekonomin förväntade sig en prissänkingsprocess, bl.a. under intryck av böcker som Gunnar Myrdals 'Varning för efterkrigsoptimism'. Se också mitt tidigare arbete, sid. 143 – 144.

Man kan också i materialet märka en tendens till eftersläpning i vissa fall. Några gånger förändras V först någon månad efter det att prissförändringen begynt eller stannat av. Så är det t.ex. år 1947, 1948 och 1952.

Diagrammets värde är givetvis begränsat, därför att mätten på V gäller enbart gireringar och utbetalningar i Postgirot. Vi vet inte, vilka förändringar sedlarnas och check- och bankgiromedlens omsättningshastighet genomgår. Mycket talar dock för, att förändringarna sker parallellt. Det framgår bl.a. vid en jämförelse mellan säsong- och trendensade värden av V för gireringar och utbetalningar i Postgirot, som noga följer varandra.

Ofta är det svårt att hitta uppgifter om omsättningshastigheten, i synnerhet i material efter andra världskriget, därför att ekonomerna inte förstått uppgifternas betydelse och genom deras påverkan på den offentliga statistiken har detta område inom nationalekonomin hamnat i lägervall, åtminstone i det svenska materialet. Hittills har jag i det inhemska materialet enbart räknat med den totala transaktionsvolymen och dess omsättningshastighet. I regel finns dock uppgifter om M , betalningsmedelsvolymen och genom att ställa uppgifterna om BNP i relation till M , kan ett annat omsättningshastighetsbegrepp räknas fram.

Det är givet, att detta begrepp är betydligt sämre än om den totala omsättningsvolymen av varor och tjänster kan ställas i relation till M , därför att också omsättningen av råvaror, mellanprodukter, löner etc. påverkar den allmänna prisnivån och denna omsättning ingår inte i BNP. ⁽²⁹⁾ Varor och tjänster omsätts ju både vid försäljning och inköp i detaljhandeln, servicesektorn och de fria näringarna, men också i olika produktionsled, då råvaror, hjälpmaterial, halvfabrikat eller färdiga produkter övergår från en säljare till en köpare, t.ex. vid grosshandelsföretagens köp av och försäljning till produktionsleden och vid produktionsföretagens försäljning till andra företag förutom till detaljhandeln.. Vidare vid handeln mellan olika detaljister, serviceföretag och fria näringar inbördes. Detta gäller givetvis inte bara vid distributionen av industrivaror utan också inom hantverket, de areella näringarna, byggnads- och anläggningsverksamheten och inom transportsektorn. Och det gäller för både varor och tjänster. Alla lönebetalningar tillkommer alltså, inklusive de i hushållssektorn. Även andrahandsomsättningen av varor och fastigheter borde i princip tas med. Stiger

priserna på denna typ av tillgångar, så är detta givetvis också en del av penningvärdets försämring. Men bristen på statistik gör det för närvarande inte möjligt att ta med dessa transaktioner. Däremot bör belopp ej medräknas, som enbart blir föremål för kontoföring inom ett och samma företag. Betalningar inom samma företag eller koncern bör däremot tas med, i de fall beloppen faktureras och betalas via det allmänna betalningssystemet.

BNP-begreppet är dock kanske inte sämre än den totala transaktionsvolymen, som ju är det begrepp man vanligen får räkna med. Den senare omfattar ju inte bara betalningar av varor och tjänster utan också de finansiella och monetära transaktionerna, som inte direkt påverkar den allmänna prisnivån, men som måste ske för att de andra betalningarna skall kunna fullgöras och dessutom inkräktar på utrymmet för dessa.

När det gäller den totala transaktionsvolymen, så avses givetvis enbart transaktioner för parter utanför banksystemet (inklusive transaktioner till eller via banksystemet).

På samma sätt, som man kan skilja mellan betalningar av varor och tjänster, finansiella och enbart monetära transaktioner ingående i den totala transaktionsvolymen, kan man givetvis tala om V i respektive fall. Detta kan uttryckas i ett enkelt diagram.

$$\begin{array}{cccccc}
 M & MV_y & MV_z & MV_f & MV_m & \\
 & V_y & V_z & V_f & V_m &
 \end{array}$$

där

M betecknar betalningsmedelsvolymen
 V ” omsättningshastigheten
 V_y ” ” för betalningar av varor och tjänster, som ingår i BNP ⁽²⁹⁾
 V_z ” ” för betalningar av varor och tjänster, som ej ingår i BNP ⁽²⁹⁾
 V_f ” ” för de finansiella transaktionerna
 V_m ” ” för växlingstransaktionerna
 V_t ” ” för hela transaktionsvolymen
 V_t ” $V_y + V_z + V_f + V_m$

Då blir:

Den totala transaktionsvolymen = MV_t
 BNP = MV_y
 Den totala omsättningen av varor och tjänster - BNP = MV_z
 De finansiella transaktionernas volym = MV_f
 Växlingstransaktionernas volym = MV_m
 Den totala omsättningsvolymen av varor och tjänster = MV_{y+z}

Nu är dock samvariationen mellan dessa olika mått på betalningar och transaktioner och mellan

deras omsättningshastighet så pass stor, som vi också skall se i följande kapitel, att en förändring i en av dem oftast sammanfaller med en förändring i de andra i samma riktning.

En nackdel med BNP- och NNP- begreppen är, att de inte är renodlade omsättnings-mått. Det innefattar volymer, som ej blir föremål för omsättning, och utesluter andra, som blir det. Till dessa hör lagerförändringar och avskrivningar, som medräknas, trots att de inte direkt påverkar prisbildningsprocessen och vissa ersättningsinvesteringar, som ibland avräknas, trots att de gör det. Trots dessa brister kan BNP- och NNP-begreppen anses utgöra en tämligen god approximation av omsättningen av de varor och tjänster, som ingår i detta begrepp.

På grund av samvariationen kan en förändring i den totala transaktionsvolymen liksom en förändring i BNP därför användas som ett gott mått på volymförändringar i betalningar av varor och tjänster. Dessutom representerar de senare ett mellanläge mellan de förra. Ökar den totala transaktionsvolymen med 6 % och BNP med 3 %, finns det goda skäl att anta, att den totala volymen betalningar av varor och tjänster ökar med mer än 3 och mindre än 6 %. Mätningar av samvariationen underlättas av, att alla dessa mått på V och real volym av M är så stabila, regelbundna och i stor utsträckning förutsägbara.

Hur stor samvariationen är, kan man studera hos ett antal ekonomer. Det visar bl.a. de studier Morris A. Copeland genomfört i 'A Study of Moneyflows in the United States', sid. 15 m.fl., där han jämför 'Debits to deposits', som ju är ett mått på transaktionsvolymen med vad han kallar 'Total Main Circuit Outflow', som närmast motsvarar mitt begrepp MV_{y+z} , men dock innefattar en del finansiella transaktioner. För perioden 1936 – 1942 är kvoten mellan dem svagt sjunkande, men förändringarna från år till år är små fränsett vissa avvikelser år 1942, som torde bero på förändringar inom den federala sektorn efter USA:s inträde i kriget. På samma sätt finns det en stark samvariation mellan olika transaktionsmått som 'Bank debits' och 'Bank clearings' för åren 1936 – 1958 men med en svagt stigande trend till 1941 och därefter först en oförändrad och sedan svagt sjunkande trend. Måtten för tiden 1943 – 1958 har jag hämtat från Geoffrey H. Moores 'Business Cycle Indicators', vol. II, sid. 44 och 134. (Ett avbrott 1942 – 1943 förklaras antagligen av olikheter i de båda verkens statistiska material). Det senare verket (sid. 133 – 139) återger också 'Bank debits outside New York City' och 'Gross National Product', bägge serierna säsongrensade för åren 1921 – 1958. Samvariationen är stor mellan deras förändringar, ett transaktionsmått och ett BNP-mått. Richard T. Selden säger dock i 'The Postwar Rise in the Velocity of Money', sid. 487: " - - Second, deposit turnover, nonfinancial velocity and income velocity have displayed nearly identical trends in the postwar period. This has not always been the case, as reference to the experiences of the late 1920's and early 1940's indicates." Ett

annat verk 'Flow of Funds in the United States, 1939 – 1953', sid. 1 -23 (tab. 24 – 38) (utgivet av FRB) använder ett annat begrepp för omsättningen av varor och tjänster. I motsats till Copeland skiljer författarna ut alla finansiella transaktioner liksom jag gör och liksom mig räknar de handel med fastigheter som en icke-finansiell transaktion, men i motsatt till mig räknar de in handel med aktier bland de finansiella transaktionerna. Reviderade siffror anges i 'Federal Reserve Bulletin', t.ex. 1937, sid. 376 – 379 och sid. 1190 – 1192. Om man jämför talen för 'Flow of Funds' ned tal för 'Bank Debits outside New York City', finner man stor samvariation på kortare sikt men en svagt sjunkande trend för åren 1944 – 1956. (Det senare måttet från Moores arbete, vol. II, sid. 134 ff). Se också mitt tidigare arbete, sid. 145 ff.

På samma sätt finner man lätt exempel på V 's stabilitet, regelbundenhet och förutsägbarhet.. Omfattande exempel finns i Friedman, Milton and Jacobson-Schwartz, Anna 'A Monetary History of the United States'. Se t.ex. diagrammet vid sid. 678 och tabellen på sid. 774. Författarna får här fram V genom att dividera 'Money income', som är beräknad från NNP-siffror, med dels 'Currency' + 'Demand deposits' och dels med 'Currency' + 'All deposits'. Enligt materialet har V behövt nästan ett århundrade för att sjunka från cirka 4,6 till cirka 1,7 (om man räknar med 'All deposits'). Om man räknar med en enbart 'Demand deposits' (under tiden 1915 - 1960), svarade 1918 för det högsta värdet 3,53 och 1946 för det lägsta 1,52. ⁽³⁰⁾ Carl Snyder finner i 'Business Cycles and Business Measurements', sid. 294 i Appendix, att V för Bank Deposits i 141 städer i USA under åren 1919 - 1925 varierat mellan 462,3 och 529,9 per år. Trots alla yttre störningar är de årliga förändringarna mycket små. Detta gäller även, om man mäter förändringarna med 'Time Deposits' i nämnaren i stället för 'Demand Deposits' på grund av samvariationen i deras förändringar. Av 46 årliga förändringar i Friedman - Schwartz material är det endast 2 av dessa, som går i olika riktningar och då i mycket ringa grad. ⁽³¹⁾ Det visar, att det går att använda förändringarna i 'Time Deposits' eller ännu bättre 'All Deposits' som en approximation av förändringarna i 'Demand Deposits', vid en mätning av V 's förändringar, då man saknar det mer tillförlitliga måttet.

Andra exempel på V 's stabilitet och förutsägbarhet finner man i Friedman-Schwartz' följande skrifter 'Monetary Statistics of the United States' och 'Monetary Trends in the United States and the United Kingdom'. Ett stort antal tabeller och diagram visar detta. De finner t.o.m. stor samvariation mellan V 's förändringar i de bägge undersökta länderna. "Perhaps the most remarkable feature about the rate of change of velocity, as about its level, is the extraordinary similarity of movement in the two countries. Chart 5.5 superimposes the two separate levels of velocity series from chart 5.2 and the two rates of change of velocity series from chart 5.4. The

parallelism for levels and the near identity for rates of change is striking. The rate-of-change series for the two countries are almost duplicates, except for the early period. - - -" (Monetary Trends, sid. 177). Se också kap. 7.2, chart 7.1, table 7.2.

Literature and remarks.

1. Arthur Marget 'The Theory of Prices' I (AMI), 454: "- - - Velocity is a factor involved in the 'Total of money spent'; it is 'established' simultaneously with the ratio of money spent to the stock of cash balances, since it is identical with that ratio. - - -"

Irving Fisher 'The Purchasing Power of Money' (IF1), 17: "The important magnitude, called the velocity of circulation, or rapidity of turnover, is simply the quotient obtained by dividing the total money payments for goods in the course of a year by the average amount of money in circulation by which those payments are effected. This velocity of circulation for an entire community is a sort of average of the rates of turnover of money for different persons. Each person has his own rate of turnover which he can readily calculate by dividing the amount of money he expends per year by the average amount he carries."

2. Knut Wicksell 'Geldzins und Güterpreise', 48: "Es entsteht nun aber die Frage, ob denn für die Grösse der so aufgefassten Umlaufgeschwindigkeit des Geldes *selbständige Ursachen* angegeben werden können, oder ob dieselbe vielmehr, wie zuweilen behauptet wird, bei gegebener Grösse der umzusetzenden Varenmenge und der verhandelnen Geldmenge, lediglich eine *Wirkung* ist von der jeweiligen Höhe der aus *anderweitigen Ursachen* bestimmten Varenpreise." ('Interest and Prices', 54).

AMI, 418: "- - - This corollary is simply that if, instead of being content merely to record the fact that 'velocity' is at a given level, we wish - in the words of Marshall - to unravel the '*causes that govern*' the rapidity of circulation of the currency', we must, as always whenever we attempt to explain how market values are determined, put ourselves in the position of the individuals engaged in market processes, and ask what they do which is relevant to the particular market process in which we are interested, and why they do it."

3. Jämför Stanley Jevons 'Elementary Lessons in Logic', 238: "- - - But the great requisite of the true philosopher is that he be perfectly unbiassed and abandon every opinion as soon as facts inconsistent with it are observed."

4. AMI, 454: "- - - There is certainly no suggestion that the change in the ratio 'determines' velocity; since the ratio and 'velocity' are identical, they are both 'determined' by the *decisions of cash-balance administrators with respect to the size of cash balances held relatively to outlay.*"

Jämför J.R. Hicks 'A Suggestion for Simplifying the Theory of Money', 4: "The essence of the method I am proposing is that we should take the position of an individual at a particular point of time, and enquire what determines the precise quantity of money which he will desire to hold."

IF1, 152: "For aught the equation of exchange itself tells us, the quantities of money and deposits might even vary inversely as their respective velocities of circulation. Were this true, an increase in the quantity of money would exhaust all its effects in reducing the velocity of circulation, and could not produce an effect on prices. If the opponents of 'the quantity theory' could establish such a relationship, they would have proven their case despite the equation of exchange. But they have not even attempted to prove such a proposition. As a matter of fact, the velocities of circulation of money and of deposits depend, as we have seen, on technical conditions and bear no discoverable relation to the quantity of money in circulation. - - -"

Arthur Marget 'The Theory of Prices' II (AMII), 100: "(a) Nothing but a crude exclusivism, for example, could have led to the suggestion that anyone committed to the use of Quantity Equations of the Fisherine type necessarily stands committed to a 'mechanical' treatment of the process of price determination and price change, in the sense of a treatment which leaves no room for the play of the conscious decisions of 'economising' individuals. Actually, there is not a single variable in the Fisherine equation - whether it be 'velocity', the 'quantity of money', or the 'volume of transactions' - which is not capable of treatment such that the movements of these variables are in all cases referred to the notions of economizing individuals, as those individuals operate in a given institutional setting."

5. Knut Wicksell 'Föreläsningar', del II, (KW2), 24: "- - - Och då de penningar, som befinna sig i en persons kassa, icke på samma gång kunna tjäntgöra såsom bytes- eller betalningsmedel i någon annans hand, så ligger här *den egentliga gränsen för penningens omloppshastighet* vid varje given tidpunkt. Det är den nödvändiga storleken av de individuella *kassorna*, som i sin totalitet reglerar och begränsar penningbehovet och därmed inverkar modifierande på penningvärdet; - - -" (And when the money that is in a person's cash not at the same time can serve as means of exchange and payment in another person's hand, so lies here *the real limit for the velocity of the money* at every given point of time. It is the necessary volume of the individual *cashes*, which in its totality regulates and limits the need of money and by that affects modifying on the money value.)

6. Patrick Kirkman 'Electronic Funds Transfer Systems', 108: "6. *Credit terms enforcement.* In the UK the official credit period offered by most companies is in the region of 45 days (end of month following the month of transaction). Average credit

taken is, however, well over 60 days (about 70 days in the manufacturing sector). - - -"

7. Friedrich A. Lutz 'Corporate Cash Balances' (FL), 37: "- - - A company which has reason to expect that, in the near future, it will have to make cash payments that are not matched by an inflow of money will have to hold more cash than if it expects that receipts will come in at the same time that expenditures are being made. - - -"

Ib.39: "- - - In general it is true that the greater the feeling of uncertainty about the future, the greater the ratio of cash to payments. - - -"

8. AMII, 715, not 95: "- - - The contention is merely that, if we are to understand the functioning of the economic process, we must be prepared to relate market results to the actions of 'individuals', as these individuals may be expected to operate *in a given 'institutional' setting*. - - -"

IF1, 152: "- - - As a matter of fact, the velocities of circulation of money and of deposits depend, as we have seen, on technical conditions and bear no discoverable relation to the quantity of money in circulation. Velocity of circulation is the average rate of 'turnover', and depends on countless individual rates of turnover. These, as we have seen, depend on individual habits. Each person regulates his turnover to suit his convenience, A given rate of turnover for any person implies a given time of turnover - that is, an average length of time a dollar remains in his hands. He adjusts this time of turnover by adjusting his average quantity of pocket money, or till money, to suit his expenditures. He will try to avoid carrying to little lest, on occasion, he will be unduly embarrassed; and on the other hand to avoid encumbrance, waste of interest, and risk of robbery, he will avoid carrying too much. Each man's adjustment is, of course, somewhat rough, and dependent largely on the accident of the moment; but in the long run and for a large number of people, the average rate of turnover, or what amounts to the same thing, the average time money remains in the same hands, will be very closely determined. It will depend on density of population, commercial customs, rapidity of transport, and other technical conditions, but not on the quantity of money and deposits nor on the price level. - - -"

9. Morris A. Copeland 'A Study of Moneyflows in the United States' (MC), 229: "Neither type of discretion is absolute. In both cases we must recognize that the decisions of various transactors are mutually conditioning. The range of choice open to any transactor is limited by the choices others are taking. - - -"

Ralph George Hawtrey 'Currency and Credit' (RGH), 203: "- - - But so long as the total amount of balances, the unspent margin, remains undiminished, one man can only get rid of his superfluous cash by unloading it on another. The effect is to increase velocity. - - -"

10. Friedrich C. Mills 'Statistical Methods' (FM, 1955), 253: "- - - tendencies, relationships that hold on the average. Observations do not accord without exception to a mathematically definable 'law'. Causal forces are complex, not single, and isolation of one or two factors is usually impossible. - - - In all such cases as these the determination of an equation of relationship calls for an averaging process by which 'most probable' values of the constants in the equation may be estimated from varying observations. - - -"

11. F-SI, 678: "The relation between money and other economic variables has been not only close but also highly stable in form and character. - - -"

F-SI, 679: "The velocity of money, which reflects the money-holding propensities of the community, offers another example of the stability of basic monetary relations. - - -"

12. FM (1940), 299: "- - - Trend and seasonal forces are the constant factors in the behaviour of time series. In combination they may be thought of as providing the base from which cyclical and accidental movements occur, as deviations. (This is a convenient, and perhaps not a faulty conception. We do not, however, possess knowledge of the true organic relations among the elements of time series.)"

13. K. S. Rao 'Statistical Inference & Measurement of Structural Changes in an Economy', 177: "4.3:4 The primary economic forces considered above can be classified further: (1) Forces contributing to steady growth of productivity, consumption, etc. brought about by uniform changes in the factors detailed above. In the familiar language of economic statistics, these are forces contributing to the trend component in an economic variable. (2) Forces which bring about a seasonal variation in the variable. (3) Forces responsible for expectations and planning for the future of the basis of the past values of economic variables. These are the forces contributing to the business cycle phenomenon."

Ib.178: "4.3:42 *Cyclical* fluctuations. The succession of prosperity and depression noticed in an economy may be either due to the inherent forces in the economy generating these cycles or due to the cumulative adjustments caused by random fluctuations resulting in a cyclical phenomenon. That summation of random fluctuations can lead to cyclical series is known as the Slutsky - Yule effect. - - -"

14. IF1, 72: "A somewhat different sort of cycle is the seasonal fluctuation which occurs annually. Such fluctuations, for the most part, are due, not to the departure from a state of equilibrium, but rather to a continuous adjustment to conditions, which, though changing, are normal and expected. - - -"

15. FM (1940), 293: "- - - The complete elimination of all non-cyclical movements is impossible, of course. We must content ourselves with measures reflecting cyclical changes intermingled in rather uncertain proportions with accidental fluctuations."

16. MC, 227: " - - - As we noted in the previous section by and large the within-the year patterns of ordinary transactions are imposed on the individual transactor by the payment habits of the community. And sporadic variations lie for the most part outside the scope of a transactor's discretion. The type of discretion just described is pretty much discretion over cyclical plus secular variations in ordinary expenditures."

MC, 228: "We have singled out these two types of transactor discretion for examination because it is essential to see how they affect moneyflows if we are to understand the way cyclical expansions and contractions of moneyflows come about." - - - "In moneyflows the questions, Where does discretion lie? and Where does causation lie? are closely intertwined. It is natural to suppose that what we have said about discretion and about the lack of transactors' discretion over cyclical variations in their active balances has implications for causation. - - -"

D.J.Botha 'A Study in the Theory of Monetary Equilibrium', 170: "Average velocity is determined by objective (over which the individual has no control) and subjective factors. The first, as Angel and Ellis have shown, are the average length of payment intervals ' p ' and the degree to which the receipts and expenditures of the individual (firm) are aligned, i.e. the degree of overlapping ' g '. - - -"

17. AMI, 366: " - - - Like the concept of 'income velocity', 'virtual velocity' was introduced in order to relate a stock of money to a stream of money payments which was regarded as relevant for the process of price determination, the only differences here significant being that, in the case of 'virtual velocity', the stream of money payments was the *total* of money payments, and the stock of money included only money of *ultimate redemption*. Like the concept of 'income velocity' also the concept of 'virtual velocity' is not without its value for problems of a very broad nature. - - - In the case of 'virtual velocity'; we are dealing with a device that may be taken as summarizing the forces which will cause a given change in the quantity of money of ultimate redemption to result in a greater or smaller change in the total of money payments of all kinds, and therefore in determining the extent of the amount of money of ultimate redemption which a country 'needs' in order to carry on a given volume of transactions at a given level of prices."

18. AMI, 463: " - - - the attempt to establish a distinction between money which circulates and that which does not circulate as a difference in *kind* becomes, in truth, an element of 'superfatation'."

19. Gottfried von Haberler 'Prosperity and Depression' (GvH), 202: "Hoarding and dishoarding thus means or implies a decrease or increase in the velocity of circulation of money V , or an increase or decrease in the reciprocal of V - that is to say, in the Marshallian K ."

IF1, 80: "Hoarded money is sometimes said to be withdrawn from circulation. But this is only another way of saying that hoarding tends to decrease the velocity of circulation."

20. Constantino Bresciani-Turroni 'The Economics of Inflation' (CBT), 97: " - - - The 'flight from the mark' became general. Those who were in Berlin in those days tell of shops besieged by a crowd ready to buy any object at any price, in order to get rid of paper marks as quickly as possible. - - -"

21. CBT, 222: " - - - Businesses and great shops were deserted. The personnel was greatly reduced. Moreover, the country customers were absent, because the farmers would not sell their products for a money which depreciated from hour to hour."

See also IF1, 251.

Ludwig von Mises 'The Theory of Money & Credit', 228: " - - - There is also the additional fact that as commerce gradually begins to use foreign money and actual gold in place of notes, individuals begin to hold part of their reserves in foreign money and in gold and no longer in notes."

22. Chang Kia-Gnau 'The Inflationary Spiral' (CKG), 270: " - - - By July 1948 the velocity of circulation had risen to nearly eleven times the prewar rate."

Because of the method of calculation used, the figures for the velocity of circulation overstate the actual variations in velocity since they do not allow for the influence of two other factors symptomatic of failing confidence in the currency in the closing stages of runaway inflation. One was the fall in the volume of goods offered for sale in the market, because of the dislocating effects of inflation on production and the hoarding of commodities by all classes of society. The other, which concerns us more in the present context, was the increasing volume of supplementary money entering circulation as the demand for notes outran the capacity of the government printing presses."

23. J.S.G.Wilson 'Banking Policy and Structure', 252: " - - - Inflation that can be more or less effectively suppressed will always result in an increase in total liquidity, which may then be run down fairly gradually as controls are relaxed; but 'open' inflation' with rapidly raising prices will act as a deterrent to the holding of idle money, since the public will attempt to convert their money into goods before prices rise still further (as in Japan in 1946 - 8 and the United Kingdom in 1967 - 9). Conversely, deflation and a sagging price level will encourage the holding of idle balances. If prices are expected to fall further, there is little inducement to spend."

24. KW2, 73: "På varje stadium of kommersiellt framåtskridande ges det därför en ny och i allmänhet en högre grad av genomsnittlig cirkulationshastighet hos omsättningsmedlet, som icke sedan minskas, men tills vidare icke heller utan olägenhet kan ökas."

25. CKN, 32: "- - - In the climate of uncertainty created by the war, money became the most convenient and secure form of storing wealth, and there was a general movement on the part of the public to hold assets in liquid funds. This preference for money prevailed until the public began to view the depreciation as inevitable. - - -"

Se också F-SI, 673.

26. RGH, 203: "- - - Distrust will lead people to reduce their cash balances below their real requirements, or, more accurately, will swell the consumers' outlay beyond its due proportion to the unspent margin. - - -"

RGH, 205: "If the unspent margin be kept constant, the consumers' outlay may be expected therefore to fall until velocity is normal, and prices will fall in the same proportion. - - -"

27. F-SIII, 9: "- - - We use the rate of prior inflation as a proxy for expectations of inflation."

28. RGH, 189: "When depreciation becomes visible, rapid and illimitable, no one will lend for any considerable period at all in a medium which has forfeited confidence."

- - -

"When prices are rising, it is more profitable to hold commodities than to hold money. People will desire to hold smaller balances than usual in comparison with their incomes or their turnover. They will pay away their money more quickly than usual, - - -"

IF1, 63: "We next observe that the rise in prices - fall in the purchasing power of money - will accelerate the circulation of money. We all hasten to get rid of any commodity which, like ripe fruit, is spoiling on our hands. Money is no exception; when it is depreciating, holders will get rid of it as fast as possible. - - -"

29. GvH, 61: "- - -The velocity of circulation meant is not the transaction velocity, nor it is the income velocity. One might perhaps call it trade velocity, the term being understood to cover all transactions which involve an exchange of goods in all stages of production, but to exclude financial transactions (e.g. on the stock exchange). If the quantity and the transaction velocity of money remain constant, but at the same time the requirements of the financial circulation rise, the result will be a decrease in the effective quantity of money as defined above. - - -"

See also AMI, 422.

30. F-SI, 682: "- - - Despite the secular trend, the consistent cyclical pattern, and the sizable margin of error in our estimates, the observed year-to-year change in velocity was less than 10 per cent in 78 out of the 91 year-to-year changes from 1869, when our velocity figures start, to 1960. Of the 13 larger changes, more than half came during either the Great Contraction or the two world wars, and the largest change was 17 per cent. Expressed as a percentage of a secular trend, velocity was within the range 90 to

110 in 53 years, 85 to 115 in 66 years. Of the remaining 26 years, 12 were during the first 15 years, for which the income figures are seriously defective, and 7 during the Great Contraction and the two world wars."

31. F-SI, 640. Chart 57 shows two *V*-concepts', partly at 'currency + all deposits at commercial banks' and partly at 'currency + 'demand deposits at commercial banks'.

32. Lempinen-Lilja 'Payment Systems and the Central Bank', 87, 91

KAP. 6. TRANSAKTIONSVOLYMEN OCH BETALNINGAR AV VAROR OCH TJÄNSTER.

Transaktionsvolymen i ett samhälle i pengar räknat består som vi tidigare funnit av olika delvolymen, dels det belopp, som motsvarar den omsatta volymen varor och tjänster ingående i BNP (MV_y), eller ej ingående i BNP (MV_z), dels de finansiella transaktionerna (MV_f) och de enbart monetära (växlings-) transaktionerna (MV_m).^{(1), (2)} Till de finansiella transaktionerna kan man också räkna alla ensidigt monetära transaktioner (gåvor, arv, etc.). M utgör därvid betalningsmedelsvolymen och V_y , V_z , V_f och V_m omsättningshastigheten för olika delbelopp, varvid V_i är V för hela transaktionsvolymen. $V_y + V_z + V_f + V_m = V_i$ ⁽³⁾.

De monetära och finansiella transaktionerna har en speciell karaktär och speciella egenskaper. Deras enda syfte är att möjliggöra produktion och köp av varor och tjänster på kortare eller längre sikt. Vid sparande och investeringar kan tiden utsträckas mycket långt. Men även om dessa transaktioner i sig själva inte skapar något påtagligt, som kan konsumeras, så är deras betydelse för samhällsmaskineriet oerhörd.⁽⁴⁾ Allt som uttrycks i ett visst antal penningenheter följer penningenshetens värde till skillnad från ett visst antal varu- eller tjänstenheter, vars värde kan avvika hur mycket som helst från detta förra värde, både för stunden och på tid.⁽⁵⁾ Detta är givetvis en truism, men är därför inte mindre viktigt att komma ihåg. För ett check- eller sedelbelopp på 1.000 kr. får man en banksättning, en fordran på 1.000 kr. För en inbetalning på 2.000 kr. får man alltid en skuldminskning på 2.000 kr. Och medan 1.000 varuenheter om ett år kan vara värda det dubbla räknat i penningenheter, är insättningen om ett år fortfarande 1.000 penningenheter, om ytterligare uttag eller insättningar ej har skett. Att ränta kan ha tillkommit, förändrar inte den ursprungliga insättningsens belopp. De 5.000 kr. man har betalt för en obligation får man tillbaka, om man behåller den till inlösendagen. Vi byter alltid x penningenheter mot ett annat värde av x penningenheter, som förblir oförändrat över tiden. Likaså får man den ränta, som utlovats, om gäldenären är seriös och solvent. Att denna ränta kan vara förmånlig eller oförmånlig jämfört med andra placeringar, är en annan sak.

Visserligen kan det förekomma svaga förändringar i kursen på obligationer och andra fordringar med fast räntesats beroende på räntevärderingen, men detta är förändringar kring ett på lång sikt oförändrat nominellt värde, därför att räntenivåerna så småningom återgår till utgångsläget. Här bortser jag givetvis från substansförändringar, som ju egentligen är volym- och ej värdeförändringar. Dessutom gäller dessa kursförändringar bara under obligationens återstående löptid. Som börslister och andra data visar, är

avvikelseerna från pari som regel mycket små. Medan den allmänna prisnivån sedan 60 år tillbaka ständigt har gått uppåt, har räntenivåerna gång på gång återvänt till utgångspunkten.

Monetära och finansiella tillgångar skiljer sig alltså från varor och tjänster på ett grundläggande sätt och deras prisutveckling är helt olika.

En bestämning av priset på varor och tjänster måste för att bli korrekt, endast ta med det som verkligen är varor och tjänster. Dit kan inte höra finansiella och monetära storheter, som i stället hela tiden följer prisenhetens värde. Om man skulle ta med dessa, innebär det, att man delvis räknar med storheter, som är delar av produkten vid beräkning av denna produkt. Detta gör, att man för att erhålla ett korrekt pris alltid måste räkna bort monetära och finansiella transaktioner ur den totala transaktionsvolymen.⁽³⁾ Ett problem är, att medan volymen betalningsmedel kan beräknas ganska exakt, omsättningshastigheten för i varje fall vissa betalningsmedel också kan beräknas mycket exakt och prisindex också kan antas ge en tämligen korrekt bild av prisutvecklingen, så saknas oftast statistiska uppgifter om volymutvecklingen hos betalningar av varor och tjänster totalt (alltså den reella volymen) eller dess förhållande till den totala transaktionsvolymen. Ibland kan man använda värden, som man räknat fram bakvägen genom att känna till övriga faktorer. Ofta finns endast uppgifter om BNP och dess utveckling. Även om man kan visa, vilket man kan, att volymen av denna i stor utsträckning löper parallellt med den totala transaktionsvolymen, i varje fall under 1–7-årsperioder, så utgör BNP:s utveckling endast en approximation av utvecklingen hos den totalt omsatta volymen varor och tjänster. Det återstår alltså, att endera räkna fram denna senare eller att räkna fram sambandet mellan den och den totala transaktionsvolymen eller BNP-volymen, om man vill ha mer exakta värden.

Det är att märka, att när man beräknar samhällets utgifter för varor och tjänster, är det bättre, om man kan få fram utgiftsvolymen direkt, än om man söker rekonstruera den med ledning av samhällets inkomster eller produktion. Det viktigaste skälet till detta är, att kassahållarna direkt bestämmer samhällets utgiftsvolym, medan bestämningen av deras inkomster är tämligen diffus⁽⁶⁾. Samhällets inkomster är visserligen också dess inkomster, men inkomsterna har inte den självständiga, av andra parter oberoende karaktär, som utgifterna har. Inkomsterna når kassahållarna, även om dessa förhåller sig mer eller mindre passivt. Om kassahållarna minskar sina utgifter, minskar också andra kassahållares inkomster. Och även om dessa protesterade och ville behålla sin inkomstnivå, kan de inte åstadkomma detta. De som sitter vid 'kassakranarna' för samhällets utgifter, avgör alltså inte bara samhällets utgiftsnivå utan också dess inkomstnivå. Det råder likhet mellan utgifter och

inkomster tidpunkt 1 eller period 1, men det råder definitivt ingen likhet mellan inkomsterna tidpunkt 1 eller period 1 och utgifterna tidpunkt 2 eller period 2.

Utgifterna skapas till skillnad från inkomsterna genom en aktiv handling av kassahållarna, medan inkomsterna tillförs dem, utan att de behöver medverka till detta annat än möjligen genom en kvittens. Inkomsterna innefattar och beror av en del osäkra faktorer, visserligen regnar de inte över kassahållarna, men de ligger till stor del utanför deras kontroll. Inkomsterna har indirekt betydelse, såtillvida att de utgör en förutsättning för nästa periods utgifter. Men för att utgifterna skall kunna fullgöras, måste individen, företaget eller förvaltningen vara betalningsmedelslikvid, d.v.s. ha tillgång till för detta avpassade betalningsmedel. Det hjälper inte kassahållaren, om han förvaltar stora inkomster, om han inte kan betala sina utgifter. Däremot kan kassahållaren betala i princip obegränsade belopp, om han har dem i sin kassa, även om hans inkomster är 0.

Inkomstberäkningar har också ofta den nackdelen, att de påverkas av belopp, som skiljer dem från betalningar eller utgifter, det kan gälla t.ex. lagerförändringar, avskrivningar, varuskatter eller andra indirekta skatter. Att jag också använder begreppen BNP och BNI innebär därför inte, att jag ger inkomstbegreppet något egenvärde i prisbildningsprocessen. Det är hela tiden utgifterna, som är det primära. Men eftersom inkomsterna i princip hela tiden är lika med utgifterna, kan man ibland använda de förra som ett mått på de senare.

Inom gruppen varor och tjänster utvecklas de köpta volymerna i stor utsträckning parallellt. En större varuvolym och en större transaktionsvolym i detaljhandeln förutsätter större volym även inom produktion, partihandel, löne- och tjänstesektor och ofta även större import. Större volymer färdigvaror förutsätter större volymer råvaror, förbrukningsmaterial och halvfabrikat. Detta gäller kvantiteter räknat både reellt och i pengar. Löne- och tjänstekostnader står i ett mycket nära samband med utgifter och inkomster inom produktion, handel och servicesektor och likaså gäller det omvända. Den enes utgifter är den andres inkomster i en lång kedja. Resekostnader, traktamenten, tantiem, provisioner, royalties och kostnadsersättningar står i ett nära samband med lönerna och inkomstutvecklingen. Inkomster och utgifter inom hantverk, fria yrken och inom transport- och byggnadssektorerna är direkt beroende av andra sektorer och samhällets utgifter i stort och följer därför dessa i stor utsträckning. Arrenden, nyttjanderätter och ersättningar för intrång och servitut följer produktions- och inkomstutvecklingen inom de areella näringarna. Hyror och bostadskostnader går också i stor utsträckning parallellt med byggnadskostnader och fastighetspriser, men följer också med utvecklingen av löner och inkomster för privatpersoner och företag. Utgifter för reparation och underhåll

utvecklas i takt med volymen byggnader eller maskinpark. Generellt gäller, att även om samhällets totala absoluta volymer i pengar räknat kan förändras mycket snabbt och starkt, är de relativa förändringarna mellan olika volymer av varor och tjänster och mellan olika samhällssektorer oftast mycket små eller sker på mycket lång sikt.

På samma sätt torde förändringarna i allmänhetens och företagens finansiella och monetära transaktioner utvecklas parallellt med betalningarna av varor och tjänster. Insättningar och uttag på konton, som görs för att möjliggöra betalningar, står som vi tidigare funnit i ett mycket bestämt förhållande till volymen av dessa betalningar. Kassahållarna strävar hela tiden efter att hålla betalningsmedel av olika typer i en viss proportion till varandra och även i förhållande till sparmedel, obligationer, och fordringar av olika typer. Personliga lån, kundkrediter, avbetalningshandel och krediter inom produktion, grosshandel, detaljhandel, hantverk, fria yrken, transportsektor och byggnadsverksamhet, m.fl. näringar torde på kortare sikt (1 – 7 år) utvecklas ganska parallellt med utgifterna och inkomsterna inom dessa sektorer. Räntebetalningar och utdelningar står i ett visst procentuellt förhållande till kapitalbeloppen. Detta senare har dock ofta mindre praktisk betydelse, eftersom räntor och vinster ofta läggs till kapitalet och därför inte resulterar i en transaktion.

På samma sätt gäller, att statens och kommunernas utgifter och inkomster och verksamhet i övrigt står i ett nära samband med samhällets utgifter och inkomster. Inkomstskatterna står i ett visst procentuellt förhållande till samhällsekonomin inkomster, förmögenhets-, arvs-, gåvo- och fastighetsskatter till dess realkapital. Löneskatter och arbetsgivaravgifter står i ett visst procentuellt förhållande till lönekostnaderna, omsättnings- och andra varuskatter står i ett visst förhållande till värdet av de beskattade varorna eller tjänsterna. Detta gäller också acciser, tullar, export- och importavgifter, stämpel- och licensavgifter. Visserligen sker ibland procentuella ändringar av skattesatser och avgifter, men även dessa är i regel av begränsad natur jämfört med dem, som inte förändras. Även andra ensidigt monetära transaktioner som gåvor, arv, transfereringar eller stöder torde oftast utvecklas parallellt med samhällets utgiftsvolym.

Däremot, när det gäller transaktionerna på börsen och inom värdepappershandeln med aktier, obligationer och penningmarknadsinstrument, är det ju så, att denna präglas av långt större inbördes svängningar än handeln med varor och tjänster. Men den förra handeln torde öka eller minska utrymmet för den senare mycket litet, därför att den i huvudsak sker inom banksektorn i vid bemärkelse och med dess betalningsmedel och clearingsystem. Detta gäller också till större delen handeln med utländsk valuta. Däremot torde den del av handeln med värdepapper, där kassahållarna är den ena parten vid en transaktion

och som tar deras betalningsmedel i anspråk, präglas av betydligt mindre svängningar. Den torde utvecklas mer jämsides med utvecklingen inom varu- och tjänstesektorn.

Observera, att vi här hela tiden intresserar mig för omsatta volymer och belopp för parter utanför banksystemet. Vad som sker inom banksektorn och med dess betalningsmedel och clearingsystem saknar i detta sammanhang betydelse. Inte heller är vi alltså intresserade av det som ej leder till en omsättning, t.ex. ränta eller vinst, som läggs direkt till kapitalet.

Denna parallellitet mellan transaktionsvolym och volym betalningar av varor och tjänster torde gälla också säsongmässiga förändringar och inte bara konjunkturella och oregelbundna. Man kan t.ex. när det gäller postgirot se, att gireringar å ena sidan och inbetalningar och utbetalningar å den andra utvecklas mycket parallellt, trots att de senare till en mycket stor del är växlingstransaktioner. Däremot torde de långsiktigt strukturella förändringarna utvecklas olika, vilket är naturligt med tanke på samhällsekonomin och betalningssystemets utveckling. Men denna senare typ av förändringar sker som regel mycket sakta och regelbundet.

En persons, en grupp eller ett samhälles utgifter och inkomster kan ibland präglas av stora förändringar. Men vare sig utgifter och inkomster i ett samhälle från en period till en annan inte förändras eller förändras lika mycket, som motsvarar produktionsökningen i samhället, eller blir föremål för starka förändringar, är det ett rimligt antagande, att utgifternas fördelning på varor och tjänster, monetära eller finansiella tillgångar liksom på olika samhällssektorer inte förändras nämnvärt över en period på 1 – 7 år. Samhället och enskilda har en behovsstruktur, som resulterar i att så sker. Och även om det skulle ske större förändringar i enskilda personers, grupper eller hela samhällets utgifter, gäller att dessa i stor utsträckning tar ut varandra och de totala genomsnittliga förändringarna blir därför oftast betydligt mindre, i synnerhet över en något längre tidsperiod.⁽⁷⁾ Detsamma gäller inverkan på inlåning, andra fordringar och tillgångar av de flesta typer.

Om det sker ett tillskott av betalningsmedel i form av sedlar, kan man se ett mönster, i hur dessa sprids och fördelas i samhället. På mycket kort sikt ökar volymen sedlar hos kassahållarna. Dessa får ett överskott, som de i första hand använder för att öka volymen av sina check- och giromedel. Om kassahållaren inte tidigare kunnat betala sina fakturor med kassarabatt, gör han det oftare nu. Han minskar kanske alltså sina leverantörsskulder. När kassahållarna märker, att tillskottet ser ut att bli mera permanent, så ökar de kanske volymen av mera långfristigt sparande.

Men snart börjar även inköpen påverkas. Den enskilde ger sin maka eller maka den där ringen,

som han eller hon tidigare inte ansåg sig ha råd med. Företaget köper den där maskinen, som kan förenkla produktionsprocessen eller låter de anställda gå den där kursen, som man tidigare inte hade likvida medel för. De flesta privatpersoner eller företag har en prioritetlista, tänkt eller skriven, som anger angelägenhetsgraden för olika utgifter och när man blivit mer betalningslikvid, uppstår möjligheten att förverkliga utgiften eller drömmen. Den som är benägen för att göra impulsköp, använder den ökade volymen betalningsmedel på sitt sätt. Men det är utgifter, som väl överensstämmer med den tidigare utgiftsstrukturen. Tillskottet i betalningsmedel tenderar att fördelas på ett sätt, som motsvarar denna och den tidigare behållningen av betalningsmedel, sparande och realkapital, både för den enskilde och för samhället i sin helhet. Först när den enskildes eller samhällets inkomster ändras så pass mycket och så länge, att inkomst- eller förmögenhetsökningen betraktas som stadigvarande, kan utgiftsmönstret och placeringen i olika tillgångar förändras. För samhället som helhet sker detta mycket sakta och på lång sikt.

På samma sätt, om det sker en indragning av sedlar, så fördelas minskningen på olika utgifter och på olika betalningsmedel, sparande och realkapital på ett likartat sätt, fastän i andra riktningen, både för den enskilde och för hela samhället. Den enskilde, som först upplever minskningen i sina betalningsmedel, minskar på samma sätt sitt spektrum av tillgångar i enlighet med sina preferenser. Och företaget eller den enskilde inser, att de får skjuta på nästa utgift på prioritetlistan, t.ex. investeringen, som de tidigare ansåg sig ha råd med.

Jag har tidigare delat in betalningar och transaktioner i natura- och penningtransaktioner, ensidiga och tvärsidiga. Naturatransaktioner har inget större intresse i denna undersökning på grund av sin regelbundenhet och ringa omfattning och för att de direkt påverkar endast de relativa priserna och ej den absoluta prisnivån. Indirekt kan dock naturatransaktioner påverka den allmänna prisnivån genom att de minskar eller ökar den volym varor och tjänster, som bjuds ut mot den monetära köpkraftsvolymen och därmed skulle alltså prisnivån kunna bli något högre eller lägre, än den annars skulle ha blivit.

Frånsett tillförseln av sedlar och mynt är jag som sagt inte heller intresserad av transaktionerna från eller till centralbanken eller inbördes inom banksektorn. Betalningarna och transaktionerna inom denna sektor ställer inte krav på de betalningsmedel, som står till kassahållarnas (utanför banksektorn) förfogande. Det gör inte heller betalningssystemets betalningar till samhällsekonomin utanför.⁽⁸⁾ Bankernas betalningar till kassahållarna kan påverka de senares kassor enbart på ett positivt sätt, vilket ju mäts av förändringarna i betalningsmedelsvolymen.

Samhällets och betalningssystemets trånga sektion ligger i samhällsekonomin utanför

banksystemet. Det är i denna sektor, som indelningen i ensidiga och tvåsidiga transaktioner och betalningar och indelningen i monetära och finansiella transaktioner och i betalningar av varor och tjänster har relevans. För alla dessa transaktioner gäller, att de ställer krav på det utrymme, som kassahållarnas betalningsmedelsvolym ställer till förfogande.⁽⁹⁾ Alla dessa betalningar och transaktioner sker jämsides med varandra. Om man tänker sig dessa som en ström av betalningar och transaktioner, kan de åskådliggöras som i diagrammen 6A och 6B. Strömmarnas totala volym kan undantagsvis vara oförändrad under längre eller kortare perioder, men den präglas oftast av större eller mindre förändringar. Det vi upplevt sedan 1930-talet är, att volymerna räknat både i reala enheter och i penningenheter hela tiden ökat. Volymförändringarna i reala enheter har dock varit små och jämnare fördelade än förändringarna i penningenheter. 1800-talet och tiden fram till 1930-talet präglades däremot av att förändringarna i penningenheter var ganska begränsade, medan förändringarna i reala enheter var ungefär lika stora som under resten av 1900-talet. Men vare sig den totala transaktionsvolymen uppvisar små eller stora förändringar räknat i penningenheter gäller, att förändringarna mätt i reala enheter oftast varit små.

I diagrammen 6A och 6B har jag alltså sökt åskådliggöra transaktionsströmmarna i princip. I principskiss A anges strömmarna uppdelade efter på vilket sätt banksystemet berörs, i en grupp av betalningar och transaktioner till banksystemet från kassahållarna, i en grupp betalningar och transaktioner till andra kassahållare via banksystemet och en grupp betalningar och transaktioner, som sker utanför banksystemet till andra kassahållare. Betalningarna och transaktionerna via banksystemet är kanske den största gruppen. Sen har inom varje grupp en indelning gjorts i ensidiga (monetära och finansiella) transaktioner, i växlingstransaktioner, i finansiella transaktioner och i betalningar av varor och tjänster, de sista tre grupperna tvåsidiga. Indelningen i transaktionstyper är densamma som i kap. 1, diagrammen 'Distributionens huvuddrag' och 'Betalningssystemets huvudindelning' och i Appendix 2 'Olika typer av betalningar och transaktioner' med dess underindelning. Befintliga tal får anses vara säsongrensade, annars skulle talen säkert variera mer på kort sikt.

I principskiss B anges strömmarna enbart uppdelade efter transaktionstyp i ensidiga och tvåsidiga transaktioner, den senare gruppen underindeld i växlingstransaktioner, i finansiella transaktioner och i betalningar av varor och tjänster. Man kan också lägga in förändringarna av BNP:s volymer i bilden, varigenom vi får en uppdelning av den omsatta volymen varor och tjänster, beroende på om de ingår i BNP-statistiken eller inte.

Man skulle också kunna konstruera skisser, där man i stället för beräknade, ungefärliga

värden anger den verkliga utvecklingen, i den mån statistik föreligger, men rensat från säsongmässiga förändringar. Men förändringarna för olika betalningars och transaktioners inbördes volymutveckling torde vara så pass små under ett år, att kurvorna i det senare fallet inte nämnvärt skulle skilja sig från kurvorna i principskisserna. Min hypotes är, att de genomsnittliga förändringarna per år snarare ligger under än över 0,5 %.

I diagrammet har transaktionsvolymen ökat betydligt mer än den omsatta volymen varor och tjänster i penningenheter räknat. eller med 50 % jämfört med 40,15 %. Detta återspeglar den långsiktiga utvecklingen i Sverige under 1900-talet, men det avviker från utvecklingen under perioden 1945 - 1959, som jag redogör för i Appendix 4, då transaktionsvolymen steg med 176 - 188 %, medan volymen varor och tjänster i kronor räknat ökade med hela 235 %.

I diagrammet ovan minskar alltså betalningarna av varor och tjänster sin andel av totalvolymen från 33 % till 30,83 %. Om man antar, att det rör sig om en 10-års period, blir den relativa förändringen mindre än 0,217 % per år i genomsnitt. I exemplet i Appendix 4 ökade betalningarna av varor och tjänster sin andel från 20,66 % till 23,97 % i alt. 1 och från 27,93 % till 33,85 % i alt. 2, vilket i alt. 1 innebär en förändring med mindre än 0,2 % och i alt. 2 innebär en förändring med mindre än 0,4 % per år.

Tillskotten till eller minskningen av volymen sedlar och betalningsmedel resulterar alltså i en förhållandevis jämn spridning genom samhällsekonomin. Det som vissa ekonomer hävdar, att det skulle finnas vissa avgränsade områden som t.ex. sparandet, där pengarna låses över kortare eller längre perioder, har ingen som helst giltighet. Det belopp, som ett hushåll sätter in på ett bankkonto, lånas kanske redan nästa dag ut till en investering eller ett konsumtionsköp, såvida inte banken förändrar sitt innehav av sedlar, men då är det detta, som är avgörande och inte sparandet i sig. Samhällsekonomin är vad betalningsmedlen beträffar ett enda stort kommunicerande kärl, där de hela tiden förflyttas, även om hastigheten är olika i olika sektorer.

Det kan ske stora absoluta förändringar av transaktionsvolym, utgifter och inkomster i ett samhälle mätt i pengar, men detta påverkar inte betalningsmedlens och övriga tillgångars relativa fördelning nämnvärt under de perioder på 1 - 7 år, som vi är intresserade av. Både de och betalningssystemet självt är strukturellt mycket stabila och förändras i liten grad av skiftande konjunkturer. Detta bör innebära, att även transaktionsvolymen och volymen betalningar av varor och tjänster i pengar räknat utvecklas parallellt i stor utsträckning. Det vore mycket bra, om det funnes statistiska mått på omsättningen av varor och tjänster i sin helhet, i reala och monetära termer. Nu är det sällan så. Men om denna omsättning uppvisar

samvariation med den totala transaktionsvolymens förändringar under de korta och medellånga perioder på 1 – 7 år, under vilka konjunkturväxlingarna inträffar, kan man på grundval av den senares förändringar dra slutsatser om den förras. På samma sätt bör man på grundval av dylika antaganden kunna dra slutsatser om förändringar i volymen omsatta varor och tjänster på grundval av förändringar i BNP-volymen.

Jag anförde tidigare i samband med behandlingen av omsättningshastigheten exempel på parallelliteten mellan transaktionsvolymen och den omsatta volymen varor och tjänster. Ett sådant var Morris A. Copelands arbete 'A Study of Moneyflows in the United States', sid. 15 ff., där han jämförde 'Debits to Deposits' med 'Total Main Circuit Outflow', alltså ett transaktionsvolymmått med ett mått på den omsatta volymen varor och tjänster. Andra arbeten var FRB:s 'Flow of Funds in the United States' och Richard T. Seldens 'The Postwar Rise in the Velocity of Money'.⁽¹⁰⁾ Också Irving Fisher betraktade checkvolymen som ett mått på omsättningen av varor och tjänster.⁽¹¹⁾

Hur stor samvariationen är mellan delströmmarna i de tidigare principskisserna framgår kanske av diagram 12E i Appendix 4, där jag lagt in utvecklingen av den totala transaktionsvolymen och BNP-volymen för Sverige under åren 1945 – 1959. Däremot är det som sagt svårt att erhålla mått på den totala volymen betalningar för varor och tjänster. Men ingenting motsäger hypotesen, att också detta mått utvecklas parallellt med de två andra måtten, i synnerhet som det är ett mellanled till de två andra.

I diagram 12F i Appendix 4 har jag lagt in vad jag kallar transaktionskvot och BNP-kvot för perioden 1945 – 1959.

I tabellerna 12A - 12B och diagrammen 12A – 12D i samma Appendix 4, har jag lagt in ett antal variabler, deras storlek och absoluta och relativa förändringar, som ytterligare belyser samvariationen mellan transaktionsvolym, volym varor och tjänster och BNP.

Men även om det finns goda teoretiska skäl att anta, att omsättningen av varor och tjänster utvecklas parallellt med den totala transaktionsvolymen under perioder på 1 – 7 år och även statistiska uppgifter om detta, så återstår detta att bevisa i huvudsak. Det finns mycket få empiriska undersökningar av detta slag, varför antagandet tills vidare får betraktas som en mycket trolig hypotes.

Att detta samband finns, utesluter givetvis inte, att det sker förändringar på både kort och lång sikt i sambandet. Det sker givetvis säsongmässiga svängningar i omsättningen av varor och tjänster på samma sätt som transaktionsvolymen präglas av dem och dessa följs inte alltid åt.⁽¹²⁾ Och det sker förändringar på lång sikt av strukturmässig natur. Det är t.ex. mycket troligt, att volymen av de monetära och finansiella transaktionerna i utvecklade samhällen växer snabbare än varu- och

tjänstetransaktionerna. Också denna utveckling bör vara möjlig att mäta. Men att det sker förändringar i denna kvot på lång sikt, motsäger inte, att man kan dra slutsatser om utvecklingen av varu- och tjänstebetalningarna på 1 – 7 års sikt på grundval av den totala transaktionsvolymens utveckling. Men bristen på empiriska undersökningar på detta område är ett stort problem.

Tidigare principskisser och diagram liksom framställningen i förra kapitlet visade på samvariationen mellan de nominella värdena för betalningar av varor och tjänster och värdena av finansiella och monetära transaktioner. Den visade också på samvariationen mellan omsatta volymer varor och tjänster och andra reala nyttigheter inbördes, vare sig denna mäts i reala eller monetära termer. Lika stor som denna samvariation är mellan deras förändringar, lika stor är i regel avvikelserna mellan deras absoluta volymutveckling, skillnaden mellan den reala volymutvecklingen och den nominella. Det är inte ovanligt med en prisstegring på 1.000 %, medan prisskillnaden mellan två produkter i många fall kanske varierat med 10 % eller mindre, oftast kanske 0 – 1 %. För en enskild person, en enskild vara eller tjänst eller för en enskild marknad kan värdena avvika mycket från denna bild, men ju fler personer, varor, tjänster eller marknader, som ingår, ju närmare ansluter värdena till schemats. På samma sätt gäller, att värdena för en enstaka tidpunkt, en kortare tidsperiod eller del av en säsong kan avvika, men ju mer perioden utsträcks, ju närmare ansluter värdena till denna bild.

Men trots det statistiska materialets alla brister i hittillsvarande undersökningar, framträder i regel det starka sambandet mellan förändringarna i transaktionsvolym, omsatt volym varor och tjänster och även BNP-volym. Det betyder, att då centralbanken förändrar samhällets betalningsmedelsvolym och med kassahållarnas hjälp bestämmer dess transaktionsvolym, så bestämmer de också därmed samhällets köpkraftsvolym och efterfrågan och detta alldeles oavsett vad övriga kontarahenter gör. Vad dessa andra parter möjligen kan göra, är att påverka sin andel av inkomsterna, den totala ramen ligger utanför deras kontroll. Detta gäller för övrigt, även om volymerna ej skulle präglas av så stark samvariation. Även i detta fall måste köpkraftsvolymen hålla sig inom den ram, som transaktionsvolymen drar upp. Men svårigheten att mäta köpkraftsvolymens förändringar ökar givetvis, om sambandet är svagare.

Noter:

1. Morris A. Copeland 'A Study of Moneyflows in the United States' (MC), 9: "But our estimates exclude certain money payment transactions too. They are confined to what will be called *the main money circuit*. They omit, in addition to non-monetary-payment transactions, a large class

of transactions that will be referred to as *technical transactions*."

2. MC., 198: "We might have drawn the line between main circuit and technical transactions so as to define all financial transactions as technical. Thus would have given us a concept of the main circuit that is unique, or to be precise one that we could hope to make unique by improving our basic information sufficiently so that we could avoid any netting in the real estate transfer account."

3. Gottfried von Haberler 'Prosperity and Depression' (GvH), 61, se not 5 - 29. :

4. Ralph George Hawtrey 'Currency and Credit' (RGH), 35: "Fees and salaries are paid for services rendered; they are payments of *money for things*. The purchase of a pecuniary right is a payment of *money for money*; both items in the exchange are affected in the same way by changes in the value of money."

5. RGH, 204: "- - -The same discredit which attaches to holdings of money attaches also to investments of which the interest and principal are fixed in money. - - -"

6. Jämför AMI, 364, not 49: "The distinction between those 'income payments' which are payments *into* income and those payments which are payments *out of* income has, unfortunately, not always been made clear, with resulting havoc for much of the analysis associated with the concept of 'income velocity', and for the good name of the 'income approach' generally."

7. Stanley W. Jevons 'The Theory of Political Economy', 89: "- - - But the aggregate, or what is the same, the average consumption, of a large community will be found to vary continuously or nearly so. The most minute tendencies make themselves apparent in a wide average.- - -"

Ib., 90: "- - -"In such circumstances the average laws applying to them will come under what I have elsewhere called the 'Fictitious Mean', that is to say, they are numerical results which do not pretend to represent the character of any existing thing. But average laws would not on this account be less useful, if we could obtain them; for the movements of trade and industry depend upon averages and aggregates, not upon the whims of individuals."

8. Irving Fisher 'The Purchasing Power of Money' (IF1), 280: "- - - The bank reserves are excluded because, as we have shown, they are used for banking operations, not commercial purchases."

9: GvH, 61: "- - -If the quantity and the transaction velocity of money remain constant, but at the same time the requirements of the financial circulation rise, the result will be a decrease in the effective quantity of money as defined above. - - -Financial transactions immobilize a larger part of the circulating medium, and demand for goods falls."

10. Richard A. Selden 'The Postwar Rise in the Velocity of Money' (RC), 487: "- - - Second,

deposit turnover, nonfinancial velocity, and income velocity have displayed nearly identical trends in the postwar period. This has not always been the case, as reference to the experience of the late 1920's and early 1940's indicates,"

11. IF1, 272:"- - -The next column, headed 'clearings', is indicative of the volume of check transactions, the circulation of deposit currency. As a fairly constant proportion of checks is settled through the various clearing houses of the country, clearings may fairly be regarded as somewhat of a criterion of $M'V'$.- - -"

12. RS, 487: "- - - Some velocity determinants affect income velocity and transactions velocity identically, other differentially. The latter include the degree of vertical integration, the relative importance of barter, and the volume of financial transactions per dollar of income - - -"

UTBUD OCH EFTERFRÅGAN OCH DERAS NATUR

Redan på ett tidigt stadium under historisk tid började mynt användas och sedlarna har också en lång historia, även om dessa inte blev dominerande betalningsmedel förrän under 1800-talet. Mynten gynnade uppkomsten av handelsföretag och marknader. Man började tala om tillgång på eller utbud av varor och tjänster och efterfrågan på dessa. Termen och begreppet utbud är mer korrekt än termen och begreppet tillgång, eftersom det väsentliga i och den mest användbara applikationen i förhållande till termen och begreppet efterfrågan är det realiserade värdet. Man kan inte tala om realiserad tillgång. Men eftersom ordet 'supply' är så vanligt i engelskan kommer jag att använda det också, men med den begränsningen att det då har innebörden 'offer'.

Utbudet av en viss vara, t.ex. smör, stod mot en viss efterfrågan. I en viss transaktion byttes 2 kg smör mot 5 kg bröd. ⁽¹⁾ Mot ett realiserat utbud av 2 kg smör stod alltså en realiserad efterfrågan i form av 5 kg bröd. Antag, att man använde sig av mynt och myntenheter, som vi kan kalla för kronor (kr). I en annan transaktion byttes 5 kg smör mot 10 kr. Mot ett utbud av 5 kg smör stod alltså en efterfrågan i form av 10 kr. Det realiserade priset för smör blev 2,5 kg bröd. Det blev också 2 kr. Det realiserade priset för bröd blev 0,4 kg smör. Det blev också 0,8 kr.

Mot ett realiserat utbud av 500 kg smör stod kanske en realiserad efterfrågan på 1.011 kr. till ett genomsnittligt pris av 2,022 kr. På en större marknad stod kanske ett realiserat utbud av 400.000 kg smör mot en realiserad efterfrågan på 770.000 kr. till ett genomsnittligt pris på 1,93 kr. Ett realiserat utbud av 930.000 kg bröd stod kanske mot en realiserad efterfrågan på 740.000 kr. till ett genomsnittligt pris av 0,796 kr. Vidare byttes på samma marknad 250 kg bröd mot 102 kg smör till ett pris av 0,408 kg smör (eller 2,45 kg bröd).

I verkligheten blev priserna på samma produkt avvikande från varandra på grund av ofullkomligheter i kunskaper, avstånd till eller mellan marknader och på grund av monopolinslag, men de genomsnittliga värdena tar hänsyn till detta och i stort sett fungerade och fungerar marknaderna eller marknaderna på detta sätt.

Det sista exemplet ger ingen fullständig bild av naturtransaktionernas tidigare roll, därför att förmedlare snart tillkom, som hade just till uppgift att övervinna den begränsning, som bristen på betalningsmedel innebar. En kund kunde betala med en enstaka produkt och för denna välja ur handelsmannens hela lager av naturprodukter och andra varor. Detta var vanligt, t.ex. på den svenska landsbygden under perioden 1850 – 1950, då bönderna gjorde inköp mot sitt smör eller kött eller sina ägg eller bär. En annan variant var, att lantarbetarna fick ut sin lön i gårdens produkter som i det s.k. statarsystemet. En tredje var, att en vara som

t.ex. cigarettpaketet fick tjänstgöra som bytesobjekt, som t.ex. i Tyskland efter de båda världskrigen.

Redan under industrialismens genombrottsstid blev handeln med hjälp av sedlar och mynt helt dominerande. Dessutom uttrycktes alla priser i myntenheten. Pengarna stod för större delen av efterfrågan av de varor och tjänster, som bjöds ut och såldes. På samma sätt, som man kan tala om en efterfrågan i bröd mot ett utbud av smör, kan man givetvis tala om en efterfrågan i smör mot ett utbud av bröd. Och på samma sätt, som man kan tala om en efterfrågan i kr. mot ett utbud av smör, kan man givetvis tala om en efterfrågan i smör mot ett utbud av kr. Det rör sig här om spegelvärden. Att använda sig av dessa tillför som regel inte teorin någonting utan bidrar bara till att fördunkla begreppen. Begreppet och termen efterfrågan bör som regel vid penningtransaktioner och köp av varor och tjänster reserveras för betalningsmedlet och begreppet och termen utbud för varan / varorna och /eller tjänsten / tjänsterna.

Detta gäller efterfrågan i de flesta fall, då pengar utgör betalningsmedlet, i synnerhet inom makroteorin. Däremot kan man använda sig av uttrycket 'efterfrågan' inom mikroteorin för att återge, hur stor del av utbudet av en vara eller tjänst, som köparen är beredd att ta över vid olika priser i olika situationer, vilket ju sker i de bekanta utbuds- och efterfrågekurvorna. Men då bör man hela tiden vara medveten om, att på dessa kurvor är det bara skärningspunkten, som mäter realiserade värden i verkligheten eller tankemässigt. I övrigt är kurvorna bara tankefoster. Varenda värde på dem med undantag för skärningspunkten i vissa fall är konstruerade med ledning av föreställningar om hur parterna reagerar i olika situationer hämtade från verkligt realiserade värden (skärningspunktsvärden). Genom att multiplicera 'efterfrågan' i kurvorna med priset, får man också den verkliga efterfrågan, en efterfrågan räknat i pengar.

Vid varje enskild betalning liksom vid alla betalningar för en viss vara eller tjänst eller vid alla betalningar på en marknad eller i hela samhällsekonomin står alltså en efterfrågan i betalningsmedel (och i mindre grad varor och tjänster) mot ett utbud av varor och tjänster. På grund av betalningsmedlens numera helt dominerande roll, omfattning och betydelse, kan dessa approximativt sägas utgöra den potentiella efterfrågan (köpkraften) i ett samhälle. De prisdifferenser, som uppstår mellan en varas eller tjänsts pris vid betalning med en annan vara eller tjänst och priset vid betalning i pengar, torde numera vara mycket små, dels på grund av naturtransaktionernas ringa omfattning och dels på grund av att priset vid betalningar i pengar hela tiden utgör ett riktmärke, som man vid naturtransaktioner anpassar sig till. I varje fall kan naturtransaktionerna inte direkt påverka den allmänna prisnivån, eftersom det hela tiden rör sig om relativa prisförändringar mellan olika typer av varor och tjänster. Dessa är i

regel mycket små och blygsamma, men även om så inte vore, skulle höjningen i det ena varu- eller tjänstepriset motsvaras till minsta öre av sänkningen i det andra.

Nuförtiden är alltså byteshandeln vara / tjänst mot vara / tjänst av ringa omfattning och betydelse jämfört med handeln vara / tjänst mot betalningsmedel. ⁽²⁾ Den förekommer dock i modern form mellan företag och förvaltningar genom clearing av motleveranser. En variant, som tillämpats vid handel med totalitära stater som Sovjetunionen är bilateral utrikeshandel, där endast import- eller exportöverskott likvideras i valuta. En annan variant är, att i Ryssland efter kommunismens fall, har anställda fått ut sin lön i form av producerade varor, som de i sin tur kunnat konsumera själva eller byta mot andra produkter eller tjänster. Givetvis skulle man kunna kalla de överföringar av varor och tjänster, som sker inom företag, koncerner och förvaltningar och som 'betalas' genom inbördes kontoföring för byteshandel. Men det vanliga och det enda rationella är, att man brukar reservera termen betalning för de transaktioner, som innebär en förändring av äganderätten eller nyttjanderätten och i varje fall krävs, att betalning sker i form av betalningsmedel via det allmänna betalningssystemet. Det är ju anspråken på detta, som utgör problemet i sammanhanget. De betalningar eller transaktioner, som sker genom kontoföring, ställer ju inga krav på pengar eller betalningssystemet. Men för alla typer av bytestransaktioner gäller, att deras volym är mycket stabil och regelbunden och präglad av institutionella och strukturella faktorer som samhällets och företagets produktions- och distributionsmönster. De genomgår inte alls så snabba och omfattande förändringar, som volymen betalningsmedel och prisnivån i absoluta tal kan göra. De relativa priserna kan vara nästan oförändrade under decennier. Mindre förändringar sker dock ständigt och något större kan ske vid t.ex. krig eller samhällsliga kriser. Och prisanpassningen av de relativa priserna uttrycks även den i pengar.

Kanske 90 – 99 % av alla betalningar av varor och tjänster i det moderna samhället är penningtransaktioner. Den totalt dominerande efterfrågan svarar pengarna för. Det gäller för enskilda varu- och tjänstetransaktioner, det gäller för enskildas, företags eller förvaltningars samlade inköp och försäljningar, det gäller för en vara eller tjänst på en hel marknad och det gäller för hela samhällsekonomin. Den realiserade efterfrågan vid penningtransaktioner är inget annat än de betalningsmedel, som använts för inköpen. Efterfrågan är inget obestämt begrepp övertaget från den s.k. reala sektorn, ett sådant begrepp är enbart en fantom. Det finns vid penningtransaktioner inget samband med varor och tjänster på utbudssidan. Utbud och efterfrågan fastställs helt oberoende av varandra och kan utvecklas i helt olika riktningar. Det är orimligt att hävda, att efterfrågan uppstår i

produktionsledet. ⁽³⁾ Efterfrågan ökar inte för att Ludvig Svenssons gardinfabrik får sälja sina produkter. Får inte Ludvig Svensson göra det, så riktas efterfrågan mot en annan produkt eller tjänst. De betalningsmedel, som Ludvig Svensson efter en försäljning disponerar för sina inköp eller lönebetalningar, är potentiell köpkraft och potentiell efterfrågan. Men de betalningsmedel, som Riksbanken tillfört marknaden eller som banksystemet tillfört den genom att minska sina kassakvoter, är potentiell köpkraft och efterfrågan precis lika mycket. Det finns ingen fysisk eller teoretisk skillnad på dessa betalningsmedel, denna köpkraft eller denna efterfrågan. Den s.k. Says lag, att produktionen skapar sin egen efterfrågan, är inget annat än lögn och förbannad dikt. ⁽⁴⁾

Efterfrågans och utbudets natur kommer till uttryck i den s.k. kvantitetsekvationen eller bytesekvationen, som mest behandlats i den s.k. kvantitetsteorin. ⁽⁵⁾ De frågor, som de flesta ekonomer, som sysslar med nationalekonomins grunder, vill ha besvarade, är främst följande: Varför förändras prisnivån? Varför uppstår inflation och deflation, högkonjunktur och depression? Varför är efterfrågan ibland för stor och ibland för liten? Varför rubbas jämvikten i samhället? Ekonomerna har hittills inte lyckats ge dessa frågor tillfredsställande svar trots otaliga och ofta djupt skiftande teorier och förslag till lösningar. Däremot tror jag, att de flesta ekonomer är beredda att godta, att prisbestämningssprocessen i samband med bytet av varor och tjänster är det mest centrala och grundläggande inom samhällsekonomin och därigenom också inom den teori, som behandlar denna. ⁽⁶⁾ Även om man har skiftande uppfattning om kvantitetsteorins giltighet, tycks de flesta ekonomer vara beredda att acceptera och utgå från bytesekvationen och de flesta gör det också. ⁽⁷⁾

Om man betecknar betalningsmedelsvolymen med M , dennas omsättningshastighet med V , den omsatta volymen varor och tjänster med T och priset eller prisnivån med P , får man den bekanta bytesekvationen eller bytesidentiteten (oftast används termen kvantitetsekvationen):

$$\frac{MV}{T} = P \text{ eller } \frac{MV}{T} \equiv P$$

I bytesekvationen står V för omsättningshastighet, trots att vi använder en symbol, som egentligen betyder hastighet. Också när jag använder termen 'velocity', har den innebörden omsättningshastighet i detta ssmmanhang.

Om man i den sätter in realiserade värden kan den skrivas:

$$\frac{M_r V_r}{T_r} = P_r \text{ eller } \frac{M_r V_r}{T_r} \equiv P_r$$

När man arbetar med begreppen och termerna M , V , T och P behöver man använda båda begreppen identitet och ekvation. Förhållandet mellan MV/T och P är en identitet i verkliga livet. Priset är då aldrig annat än MV/T och kan inte avvika från detta. ⁽⁸⁾ Men när man anger statistiska värden för variablerna, är det inte längre fråga om identiteter utan om ekvationer med mer eller mindre korrekta mått på variablerna, även på P . Däremot är det givetvis önskvärt, att man uppnår och anger värden, som så noga som möjligt överensstämmer med de verkliga. Syftet måste vara att komma identitetens värden så nära som möjligt. Och identiteten kan givetvis användas som ett mått på värdet av de statistiska talen. Men att det är fråga om en identitet, är alltså ingen garanti för att M_r , V_r , $(MV)_r$, T_r eller P_r har korrekta värden. Identiteten säger enbart, att kvoten mellan M_r , V_r och T_r alltid är lika med P_r .

Jämför Roy Harrod 'Money', sid. 154: "- -
-If one gets out some figures to see how things have been proceeding, the equality of the figures on the two sides of the equation would not serve to verify what is stated in it; on the contrary, the equation would serve to show whether the data used were accurate or not. - -
-"

Oftast använder ekonomerna formeln $MV = PT$, vilket ju bara innebär, att man multiplicerat bägge leden med T . Jag tycker det är mer korrekt och ändamålsenligt att använda min formel, därför att den direkt betonar, att P aldrig är annat än identitetens ena led och den enda absolut osjälvständiga faktorn i sammanhanget, att den också betonar, att både M , V och T påverkar priset och att all annan påverkan sker via dessa faktorer. För en ytterligare behandling av bytesekvationen och den därmed sammanhängande kvantitetsteori, se mitt tidigare arbete, sid. 4 ff.

Man kan använda ekvationen för enskilda köp. Om en person disponerar och betalar 1.500 kr. och köper 50 kg smör, så betalar han 30 kr. per kg. Han har alltså omsatt, disponerat, sina betalningsmedel en gång. Då blir ekvationens tal i kr:

$$\frac{1.500 \times 1}{50} = 30$$

50

Om han i stället disponerade 3.000 kr. blir talen:

$$\frac{3.000 \times \frac{1}{2}}{50} = 30$$

Om det i ett samhälle köps 100.000 kg. smör, samhället har en betalningsmedelsvolym på 10.100.000 kr., som för smörinköpen omsätts 0,3

gånger vid ett tillfälle eller under en period, så sker detta till genomsnittspriset 30,30 kr.

$$\frac{10.100.000 \times 0,3}{100.000} = 30,30$$

Om det på en liten marknad disponeras 500.000 kr. i betalningsmedel och dessa för vissa köp (t.ex. livsmedelsköp) eller samtliga köp omsätts 30 gånger under en tidsperiod och för detta köps 15.000.000 enheter varor och / eller tjänster, så sker detta till priset 1 och ekvationens led blir:

$$\frac{500.000 \times 30}{15.000.000} = 1$$

I varje samhälle är den omsatta volymen varor och tjänster bara en mindre del av transaktionsvolymen. Men för åskådighetens och enkelhetens skull kan vi här bortse från detta. Det påverkar inte resonemanget i princip.

Om man i stället räknar i prisindex och räknar med att index 100 motsvarar 150.000 enheter varor och / eller tjänster, där dessa alltså utgör en hundradel av och ett representativt urval av den totala volymen varor och tjänster, så blir ekvationens tal: ⁽⁹⁾

$$\frac{500.000 \times 30}{150.000} = 100$$

Hur T_r motsvarar en korg av varor och tjänster i samhället, har redan Irving Fisher redogjort för i 'The Purchasing Power of Money', 17 ff. Vilka krav, som kan ställas på ett relevant indexbegrepp och hur detta beräknas, bekräftar Fisher också i samma arbete och i 'The Making of Index Numbers'. Men detta är naturligtvis också gjort i dag i ett stort antal andra vetenskapliga arbeten och textböcker.

Om nu marknadens betalningsmedel ökar till 600.000 kr., omsättningshastigheten stiger till 32, den omsatta volymen varor och / eller tjänster ökar till 16.000.000 enheter eller 160.000 enheter vid en indexberäkning, där dessa senare utgör ett representativt urval av den totala volymen varor och / eller tjänster, så blir ekvationens tal:

$$\frac{600.000 \times 32}{16.000.000} = 1,20$$

eller

$$\frac{600.000 \times 32}{160.000} = 120$$

Prisnivån har alltså stigit från 1,0 till 1,2 eller från index 100 till index 120.

Om det i ett visst samhälle finns en betalningsmedelsvolym på 10 miljoner kr, dessa omsätts 52 gånger under en tidsperiod, för detta köps 520 miljoner enheter varor och / eller tjänster eller 5.200.000 enheter, som utgör ett representativt urval av den omsatta volymen varor och tjänster, så blir ekvationens tal.

$$\frac{10.000.000 \times 52}{520.000.000} = 1$$

eller

$$\frac{10.000.000 \times 52}{5.200.000} = 100$$

Om betalningsmedlen ökar till 11 milj. kr., omsättningshastigheten stiger till 53, den omsatta varu- och tjänstevolymen ökar till 530 miljoner enheter eller 5.300.000 enheter, som utgör ett representativt urval av den omsatta varu- och tjänstevolymen, så blir ekvationens tal:

$$\frac{11.000.000 \times 53}{530.000.000} = 1,1$$

eller

$$\frac{11.000.000 \times 53}{5.300.000} = 110$$

Redan på denna punkt uppstår det problem, som man råkar ut för vid indexberäkningar: Skall urvalet vara representativt för tidpunkt eller period 1 eller för tidpunkt eller period 2 eller för någon tidpunkt däremellan? På vilket sätt skall enheterna vägas? ⁽¹⁰⁾ Men detta gäller för alla indexberäkningar och är inte speciellt för räkning med bytesekvationer. Modern statistik presenterar ett antal olika lösningar, men problemet kan aldrig helt undgås, eftersom i botten ligger ett kvalitetsproblem: Har 1 kg. smör samma värde vid tidpunkterna 1 och 2? Hur mycket skall enskilda varor och tjänster vägas? ⁽¹¹⁾

Man kan också sätta både M , V och T lika med 100 och får då i utgångsläget följande tal för ekvationen:

$$\frac{100 \times 100}{100} = 100$$

Efter förändringarna i föregående exempel, stiger M från 100 till 110, V stiger från 100 till 101,92

och T stiger också från 100 till 101,92 och ekvationens tal blir:

$$\frac{110 \times 101,92}{101,92} = 110$$

M kan avse ett enstaka kassabelopp, men det kan också avse en summa av flera eller ett stort antal eller alla kassor av ett visst betalningsmedel eller alla betalningsmedel. Irving Fisher (The Purchasing Power of Money, sid. 49) använde för volymen sedlar och mynt och checkmedel beteckningarna M och M^I och för deras omsättningshastighet V och V^I . Visserligen använde inte Fisher beteckningen giromedel, först och främst för att giromedel knappast fanns på hans tid och beteckningen därför ännu ej var uppfunnen. Han skulle säkert ha fört dem samman, om de hade funnits, eftersom de i princip inte skiljer sig från varandra.

I stället för beteckningarna M och M^I använder jag beteckningarna M_1 och M_2 , där M_1 motsvarar Fishers M och M_2 motsvarar hans M^I . M i min text står däremot för alla typer av M , det allmänna begreppet, t.ex. M_1 , M_2 , etc., $M_1 + M_2$ etc. Och beteckningen V vill jag reservera för det allmänna begreppet omsättningshastighet, V står för alla typer. För en mätning av V vill jag använda olika mått. Det enklaste och mest vanliga är, att V anges för ett enstaka betalningsmedel, det som direkt berörs. Jag kallar som sagts tidigare detta mått för VI . Det innebär alltså, att omsättningen på t.ex. postgirokonton ställs i relation till behållningen på dessa konton. Ett annat mått är VII , som innebär, att omsättningen på t.ex. postgirokonton eller totalomsättningen ställs i relation till behållningen av alla betalningsmedel. Ett tredje mått, VIII innebär, att omsättningen på t.ex. postgirokonton eller totalomsättningen ställs i relation till den monetära basen, sedel- och myntvolymen utanför banksystemet. I , II och III skall alltså inte ses som vanliga exponenter utan särskiljer olika metoder för att mäta V . I samtliga fall kan det gälla MV för en person, en enskild vara eller tjänst, en sektor eller ett helt samhälle.

Alla dessa beteckningar för V (VI , VII , och VIII) har sina fördelar och nackdelar. Inget av dem är givet framför de andra. De kan ofta användas jämsides med varandra som mätare på V 's förändringar, eftersom samvariationen mellan deras förändringar är mycket stor. Se också min redogörelse på sid. 104 ff. i mitt tidigare arbete, där jag också anger exempel på hur VI , VII och VIII kan utvecklas. För att MV 's värden inte skall förändras, måste givetvis M 's och V 's värden justeras i motsvarande mån vid en summering eller övergång mellan de olika beräkningsmetoderna. Om volymen sedlar och mynt är 1.000 med en V per period på 40 och volymen check- och giromedel är 2.000 med en V på 80 under samma period, så kan MV anges på följande sätt:

$$M_1 \times VI_1 + M_2 \times VI_2 = (M_1 + M_2) \times VII = M_1 \times VIII = MV$$

Eller i siffror:

$$1.000 \times 40 + 2.000 \times 80 = (1.000 + 2.000) \times 66^{2/3} = 1.000 \times 200 = 200.000$$

Men för att talen i ovanstående ekvationer skall bli korrekta i den mån de används i en bytesekvation med angiven prisnivå, måste man i princip först räkna bort monetära och finansiella transaktioner. Dessa konkurrerar med betalningar av varor och tjänster om det totala transaktionsutrymmet, men de får inte räknas med, då man bestämmer priset. Visserligen kan man använda en bytesekvation även för monetära och finansiella transaktioner, men den förklarar ingenting, därför att 'prisinivå' i detta fall aldrig avviker från 1 (eller 100, om man använder sig av indextal), medan prisnivå för varor och tjänster kan anta vilka värden som helst.

Det innebär i så fall, att man till ledet MV_1/T för varor och tjänster gör ett tillägg med MV_2/MV_2 , där V_2 är omsättningshastigheten för finansiella och monetära transaktioner, och ett tillägg i prisledet med 1. Man får då:

$$\frac{MV_1}{T} + \frac{MV_2}{MV_2} = P + 1$$

Och med siffror t.ex.:

$$\frac{1.000 \times 50}{50.000} + \frac{1.000 \times 40}{40.000} = 1 + 1$$

Eller efter en förändring, t.ex.:

$$\frac{10.000 \times 60}{60.000} + \frac{10.000 \times 50}{500.000} = 10 + 1$$

Men detta tillägg förklarar ju ingenting.

Det finns en del ekonomer, som kritiserat kvantitetsteorin, därför att MV sägs inkludera finansiella och monetära transaktioner och man då inte uppnår överensstämmelse mellan MV och PT . Men detta beror ju bara på, att man tagit med storheter, som inte är jämförbara. Bytesekvationen har universell giltighet men bara inom sitt eget tillämpningsområde och endast vid en korrekt genomförd analys, som bl.a. förutsätter, att man endast tar med jämförbara storheter. ⁽¹²⁾ Monetära och finansiella transaktioner medverkar däremot indirekt vid prisbestämningen på så sätt, att deras förändringar kan öka eller minska utrymmet för att genomföra betalningar av varor och tjänster. Däremot kan den totala transaktionsvolymens förändringar och en bytesekvation där dessa

transaktioner ingår, användas som ett approximativt mått på förändringarna i värdet av volymen varor och tjänster, eftersom som vi sett dessa i stor utsträckning löper parallellt (samvarierar).

Däremot kan man givetvis, som jag gjort ovan, räkna med monetära och finansiella transaktioner i bytesekvationens efterfrågeled, så länge prisbestämningen ej påverkas. Om M på 100 milj. kr omsätts 30 gånger vid betalningar av varor och tjänster och 60 gånger vid monetära och finansiella transaktioner, är den totala omsättningshastigheten V lika med 90 och det totalt omsatta beloppet 100 milj. kr. $\times 90 = 90.000$ milj. kr.

$$MV_{y+z} + MV_{f+m} = MV_t$$

Eller i siffror:

$$100 \text{ milj.} \times 30 + 100 \text{ milj.} \times 60 = 100 \text{ milj.} \times 90.$$

Bytesekvationen är lika giltig och användbar, vare sig det gäller ett enstaka köp av en vara eller en tjänst, alla köp av en vara eller tjänst på en marknad eller i hela samhället eller alla köp på en viss marknad eller i hela samhället. Det är alltså möjligt att utifrån enskilda köp göra aggregeringar för en eller flera personer, för en eller flera varor eller tjänster, för en eller flera marknader eller för hela samhällsekonomin. ⁽¹³⁾ Det är dock viktigt att göra klart för sig, vilket mått man använder för T , om man skall få ett relevant och användbart prisbegrepp. Om man gör en summering av en godtycklig eller ovägd kvantitet varor och tjänster, så saknar genomsnittspriset relevans. I synnerhet är det givetvis viktigt, att man noga skiljer på omsättning av varor och tjänster från monetära och finansiella transaktioner.

Sedan man alltså räknat bort monetära och finansiella transaktioner, har man kvar betalningarna för varor och tjänster, för vilka alltså bytesekvationen eller bytesidentiteten kan användas:

$$\frac{MV}{T} = P \text{ eller } \frac{MV}{T} \equiv P$$

Och för de realiserade värdena:

$$\frac{M_r V_r}{T_r} = P_r \text{ eller } \frac{M_r V_r}{T_r} \equiv P_r$$

En del ekonomer har hakat upp sig på, att det rör sig om en identitet och att den därför ingenting skulle kunna förklara. ⁽¹⁴⁾ I och för sig är detta en underlig föreställning, eftersom identiteter ständigt används inom olika vetenskaper i förklarande syfte. ⁽¹⁵⁾ Alla ekonomer, som använder sig av aggregeringar, måste ju med naturnödvändighet arbeta med dem. Inte

minst används identiteter inom fysiken, där vi bl.a. har de bekanta.

Tid x hastighet = tillryggalagd vägsträcka
 Massa x acceleration = Kraft ($K = am$)
 Kraft x tid = arbete
 $v = c / p$ (Boyles lag)
 Eller varför inte: $W = mc^2$

Eller Darwins påstående (inom biologin), att de mest livsdugliga (de med den bästa överlevnadsförmågan) överlever.

Och på samma sätt, som gäller för bytesekvationen, arbetar fysikerna med dylika likheter, när de söker mäta de olika variablerna. Dylika samband är helt grundläggande inom fysiken. Det betyder bl.a., att den som söker förtiga eller kringgå dem vid en orsaksförklaring, knappast tas på allvar. Visst finns det myriader orsaksfaktorer bakom varje variabel, men ingen skulle på allvar försöka jämföra dessa med variablerna i de grundläggande identiteterna och ekvationerna.

På samma sätt är det med bytesekvationen $MV/T = P$ i någon av dess varianter, t.ex. $MV + M'V' = PT$ i Irving Fishers tappning (eller PQ , som han ibland använder). Den anger de variabler, genom vilka alla andra variabler *verkar*. För alla de myriader orsaksfaktorer, som verkar genom dem, gäller, att de kan påverka priset enbart genom att påverka M , V eller T . Bytesekvationens variabler har helt enkelt en högre dignitet. Som Irving Fisher uttrycker det i 'The Purchasing Power of Money', sid. 74: "These are the only influences which can *directly* affect the level of prices. Any other influences on prices must act through these five - - -". Att t.ex. jämföra räntan, som i de flesta fall torde ha ett obetydligt inflytande på M , V och T (i varje fall under perioder på 1 - 7 år) med dessa faktorer är nonsens. Likaså är det dålig vetenskap att ersätta dessa precisa ekvationer med allmänna funktioner.

Man måste skilja mellan identiteter av typen $M \equiv M$ och identiteter av typen $MV/T \equiv P$, där P är en storhet, som lever sitt eget liv och som har ett stort förklaringsvärde. Däremot gäller, att allt som strider mot en identitet måste avvisas. Detta kan vara bra att tänka på, eftersom det finns människor och har funnits ekonomer, som ibland förnekar även det självklara.⁽¹⁶⁾ All ekonomisk teori, som strider mot bytesekvationen och dess lagar, måste avvisas. Det är de flesta ekonomer medvetna om och för att få sina teorier att gå ihop och överensstämja med bytesekvationen och verkligheten, brukar de hävda, att omsättningshastigheten är mycket elastisk och att dess utveckling inte kan förutses. Som vi sett bl.a. i kapitlet om omsättningshastigheten är detta helt felaktigt.

Men naturligtvis är det viktigt, att vi när vi anger orsaker och orsaksfaktorer avför alla identiteter. Priset i bytesekvationen är alltid bara en identitet och måste därför alltid rensas ut, orsaksfaktorn är MV/T .

Om vi inskränker oss till identiteten $M \times V \equiv MV$ (och ekvationen $M \times V = MV$) finns samma primära förhållanden som i ekvationen $ma = K$. M och V eller M och MV kan förändras oberoende av varandra, det kan också massa och acceleration eller massa och kraft. Men den tredje storheten i identiteten eller ekvationen, vare sig nu denna är MV eller V eller kraft eller acceleration, kan endast förändras i takt med de två andra storheterna. Trots detta uttrycker och mäter även dessa identiteter och ekvationer mycket betydelsefulla begrepp, som alla lever sitt eget liv. Vad bytesekvationen beträffar, mäter volymen M centralbankens tillförsel av sedlar och mynt och kassahållarnas preferenser för dessa å ena sidan och check- och giromedel å den andra, medan volymerna $-V$ och MV mäter kassahållarnas utgiftsbenägenhet på grundval av volymen M .

Bytesekvationens variabler kan också ersättas av begreppen och termerna efterfrågan och utbud, som brukar betecknas D och S efter de engelska orden 'demand' och 'supply', som betyder efterfrågan och utbud, tillförsel, tillgång. Här står S för utbud, 'offer'. r står för realiserad.. I så fall får man identiteterna och ekvationerna:

$$\frac{D_r}{S_r} \equiv P_r \quad \frac{D_r}{S_r} = P_r$$

Där $D_r = M_r V_r$ och $S_r = T_r$ och r står för realiserad.

$$\text{Eller: } \frac{D_r}{S_r} \equiv \frac{M_r V_r}{T_r} \equiv P_r$$

I stället för att tala om bytesekvationen eller kvantitetsekvationen, kan man alltså tala om efterfråge- och utbudsekvationen. Man kan också uttrycka det så, att bytesekvationen eller efterfråge- och utbudsekvationen är själva kärnan (hjärtat) i nationalekonomin. Nästan allt annat bygger på den.

Det är inte så, att det finns två olika system, ett för allmän pristeori på mikroplanet, där efterfrågan och utbud bestämmer det relativa priset, och ett för penningteorin på makroplanet, där volymen pengar ersätter efterfrågan och avgör det monetära priset. Det finns bara ett system, där som regel den monetära efterfrågan och det fysiska utbudet av varor och tjänster, bestämmer både relativa och absoluta priser. I systemet utgör vid en korrekt beräkning betalningsmedelsvolymen gånger omsättningshastigheten detsamma som efterfrågan. D_r och $M_r V_r$ kan fritt utbytas på samma sätt, som man fritt kan utbyta S_r mot T_r . Systemet är alltså monistiskt och inte dualistiskt. Hela tiden sker bytet och prissättningen enligt lagen om utbud och efterfrågan och enbart enligt denna.⁽¹⁷⁾

Men hur är det då med naturatransaktionerna, där en vara / tjänst byts mot en annan vara / tjänst. Javisst, i dessa fall är den monetära

efterfrågan ersatt av en fysisk vara eller tjänst. Priset uppstår som en kvot mellan de utbytta kvantiteterna. Men vi får genom detta inte två prissystem. Priset inom naturatransaktionernas område anpassar sig snabbt och kontinuerligt efter de penningpriser, som satts på marknaden. Prisbildningen inom naturatransaktionernas sektor är också ett nollsummespel, som inte kan påverka den absoluta prisnivån, i varje fall inte vid en korrekt genomförd beräkning. En relativ förändring av ett varu- eller tjänstepris motsvaras då av en lika stor förändring i motsatt riktning av andra varu- och tjänstepriser.

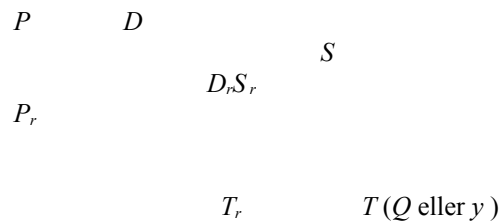
Efterfrågan D har hittills inom nationalekonomin oftast inte använts för att beteckna en reell efterfrågan utan för utbudet sett från efterfrågesidan. Man har angett, hur stort antal säljaren bjuder ut av en viss vara eller tjänst och hur stort antal köparen är beredd att överta, köpa av denna utbudna vara. Detta har den pedagogiska förtjänsten, att både säljarens och köparens värdering av varan eller tjänsten kan uttryckas i samma diagram och ställas i direkt relation till priset i Cournots välbekanta utbuds- och efterfrågekurvor. Det är inte heller direkt felaktigt, därför att eftersom priset är angivet, så framgår den monetära efterfrågan indirekt genom en multiplikation av S_r med priset.

Men det är värt att understryka, att för att ett utbyte skall komma till stånd i den absoluta huvuddelen fall, måste pengar överlämnas och för att ett verkligt pris skall kunna beräknas, måste efterfrågan uttryckt i pengar uppges. Det räcker inte att ange, hur många enheter av den utbudna varan eller tjänsten köparen har övertagit. Det måste anges, hur många enheter betalningsmedel köparen har betalt. Sker inte detta, uttrycker en formel eller ett diagram ingen reell, realiserad efterfrågan. Den har då ingen ⁽¹⁸⁾ motsvarighet i sinnevärlden, den är enbart en fantom.

Det är underligt, att ekonomer kan tala om en marknads- eller byteshushållning utan att gå in på det ena ledet i ekvationen, vad som utgör efterfrågan. Det efterfrågebegrepp, som de använt de sista decennierna är mycket oklart och rumpflugget. Det beskriver inte alls verkligheten på ett tillfredsställande sätt. Det är egentligen ännu märkligare, därför att för de klassiska ekonomerna fanns ingen tudelning av nationalekonomin. För Mill liksom för Marshall var efterfrågan lika med 'the monied demand'. Det var det ännu för Knut Wicksell och Joseph Schumpeter. Det var det även för J.M.Keynes i vissa fall. ⁽¹⁹⁾ Men tyvärr omfattade dessa ekonomer också den galna Says lag, vilket gjorde deras teorier motsägelsefulla. Eftersom senare tiders ekonomer övertog Says lag, låg det nära till hands för dem att tolka Walras teorisystem som att prisbestämningssprocessen skedde i den s.k. reala sektorn. ⁽¹⁸⁾ I själva verket spelar transaktioner inom den reella sektorn en mycket blygsam del i denna process, som huvudsakligen sker mellan den reala och den monetära sektorn och styrs

av pengarna, även om det är varor och tjänster, som köps.

Låt oss utgå från ett vanligt utbuds- och efterfrågediagram, som vi lärt känna dem inom mikroteorin.

Diagrammet anger, att utbud och efterfrågan når jämvikt i punkten $D_r S_r$. Den utbudna mängden T_r når jämvikt med den efterfrågade mängden T_r i punkten $T_r P_r$, som överensstämmer med punkten $D_r S_r$. Med rådande efterfråge- och utbudsrelationer nås inte jämvikt i någon annan punkt på kurvorna D och S än just i punkten $T_r P_r$. I ingen annan punkt kan ett byte realiseras. ⁽²⁰⁾ Övriga värden på kurvorna D och S är enbart tankefoster. De har ingen annan kontakt med verkligheten än kännedomen om $D_r S_r$ och P_r , d.v.s. $M_r V_r T_r$ och P_r i tidigare genomförda transaktioner. Vad kännetecknar då denna punkt? Jo, har man infört priset P uttryckt i pengar i tablån, har man också infört efterfrågan uttryckt i penningenheter, synligt eller underförstått. Antag, att den utbytta, realiserade kvantiteten varor och tjänster är 1.000 kg och det realiserade priset är 6 kr., då vet vi, att den realiserade efterfrågan utgjorde 6.000 kr.

$$\frac{M_r V_r}{T_r} = P_r \quad \frac{M_r V_r}{1.000} = 6 \quad M_r V_r = 6.000$$

Om det realiserade utbudet var 1.008 enheter och det realiserade priset var 6,02 kr., så vet vi, att den realiserade efterfrågan var 6.068,16 kr. Om efterfrågan däremot är 6.000 kr., så uppnås inte jämvikt vid priset 6,02 kr. Endast om man inför efterfrågan uttryckt i pengar, kan det röra sig om en verklig, realiserad efterfrågan. För att åskådliggöra detta, kan man också använda ett diagram, där den realiserade efterfrågan direkt avsätts längs ordinatan (Auspitz-Lieben-kurva, även om ett dylikt diagram inte har någon användbarhet inom mikroteorin).

De vanliga utbuds- och efterfrågekurvorna mäter, hur många enheter varor och tjänster säljaren är beredd att överlåta vid olika pris och hur många enheter köparen är beredd att överta vid olika priser. Man kan säga, att de mäter utbudet sett från säljarens synpunkt och utbudet sett från köparens synpunkt. En del ekonomer resonerar, som om utbuds- och efterfrågekurvorna i sin helhet skulle vara uttryck för självständigt verkande faktorer, som utformar priserna. Men alla punkter på dessa kurvor är härledda från tidigare statistik och antaganden inom mikroteorin om parternas preferenser i olika lägen,

alla utom skärningspunkten, som kan vara en realiserad, verklig mängd, ett verkligt utbud.

Man kan jämföra med ett byte inom naturaeconomien. Antag, att vi har en köpare av smör, som också är en säljare av bröd och en annan part, som spelar motsatt roll. Parterna kommer överens om att byta 1.000 kg bröd mot 500 kg smör. Priset på smör är alltså 2 kg bröd och priset på bröd $\frac{1}{2}$ kg smör, vilket vi också kan anta överensstämmer med marknadens prisrelationer. Om vi säger, att efterfrågan och utbud når jämvikt vid sålda och köpta 500 kg smör, så säger detta ingenting om priset och ingenting om en reell efterfrågan. För att så skall ske, måste vi ange, vad som lämnas i stället för det realiserade utbudet. Vi måste ange, att emot det realiserade utbudet av 500 kg smör står en realiserad efterfrågan i form av 1.000 kg bröd. Först då får vi priset 2 kg bröd eller $\frac{1}{2}$ kg smör.

Som jag sagt tidigare representerar alltså bytesekvationen eller efterfråge- och utbudsekvationen själva den innersta kärnan inom nationaleconomien. Nästan allt annat bygger på den. Cournots, Marshalls och Walras efterfråge- och utbudskurvor och funktioner samt teorierna om elasticiteter, gränsvärden och prisbildningstyper bygger alla på analogier med utgångspunkt i bytesekvationen. På grundval av statistik om realiserade byten och med kännedom om parternas handlingsmönster i olika situationer kan man rita upp dessa kurvor eller beräkna värdena i dessa funktioner. Men det är enbart kurvornas skärningspunkter, som kan representera realiserade storheter. I övrigt är kurvornas värden hämtade ur tidigare värden på realiserade storheter, de är enbart tankekonstruktioner. De bygger alla på, att priset tidigare bestämts som en kvot mellan de utbytta kvantiteterna. De redovisar olika specialfall av teorin om utbud och efterfrågan, som bygger på identiteten $D_r/S_r \equiv P_r$ eller ekvationen $D_r/S_r = P_r$.⁽²⁰⁾

För en mer utförlig behandling av efterfrågans natur, se mitt tidigare arbete, sid. 10 f.

Bytesidentiteten eller utbuds- och efterfrågeidentiteten $D_r/S_r \equiv M_r V_r / T_r \equiv P_r$ har universell giltighet. Den säger bl.a., att priset aldrig kan vara en orsaksfaktor på annat sätt än $M_r V_r / T_r$ är det, tidigare volymer av $M_r V_r / T_r$, kan ju påverka ögonblickets eller periodens $M_r V_r / T_r$. Den säger också, att enbart $M_r V_r$, kassahållarnas utgifter, kan påverka priset, samtidigt som de utgör andra kassahållares inkomster, men dessa senare kan aldrig direkt påverka priset utan bara via deras utgifter. Det är alltså hela tiden $M_r V_r$, kassahållarnas utgifter, betalningsmedelsvolymen M och omsättningshastigheten V , som är de strategiska faktorerna. Först när man accepterar detta, börjar alla bitar falla på plats, först då försvinner dualismen, motsägelserna och bristen på överensstämmelse med verkligheten.

M 's, V 's och T 's betydelse förstärks också av det faktum, att de vid beräkningar oftast är ackumulerade storheter. Förändringarna i faktorerna är

som regel små jämfört med deras ackumulerade värden. I synnerhet gäller detta V och T , vilka som regel förändras med bara någon enstaka procent under ett år, om man ser till hela samhället. Nya bakomliggande faktorer har liten inverkan jämfört med detta. Både T och V företer i verkligheten stor stabilitet i statistiska tal, de utvecklas mycket sakta och förtar dessutom varandras verkningar i stor utsträckning. Detta gäller t.ex. efterkrigstidens USA och Europa, där T och V bägge regelbundet stigit med någon enstaka procent, vilket gjort att för att motverka prisstegring, fick inte ökningen i penningvolymen vara mer än blygsam. Förändringarna i V och T har oftast varit så pass små och regelbundna, att de sällan utgjort något problem för samhällseconomien och ekonomisk teori. Problemen har nästan alltid legat på M -sidan, eftersom M ofta varit föremål för stora och omstridda förändringar. Men även för M spelar nästan alltid det ackumulerade värdet den största rollen, eftersom centralbanken i stabila samhällen sällan gör några större förändringar i M , även om den har alla möjligheter till detta.

De viktigaste faktorerna bakom M , V och T under period 2 är givetvis M , V och T under period 1. Är penningmängden M under period 1 lika med 20 miljarder kr., är detta helt utslagsgivande jämfört med en förändring på 20 eller 200 miljoner kr. under period 2. Är omsättningshastigheten V under period 1 lika med 90, så är detta helt utslagsgivande jämfört med att kassahållarna autonomt höjt den till 91 under period 2. Är den utbudna och försålda volymen varor och tjänster T under period 1 lika med 1.800 miljarder enheter, så är detta helt utslagsgivande jämfört med att kassahållarna ökar sina inköp med 18 miljarder enheter under period 2.

Tillskotten av M påverkar inte priset direkt, eftersom detta förutsätter en transaktion, men vid nästa betalning påverkas P av den realiserade köpkraften MV . På samma sätt påverkas P av den utbudna volymen varor och tjänster, då ett köp realiseras. Detta är en process, som alltid sker i samma riktning (alltså från MV och T till P), eftersom P alltid är bara en kvot mellan de samverkande faktorerna M , V och T . Är relationen mellan M , V och T densamma som i föregående transaktion eller i föregående periods transaktioner, påverkas inte priset. Har relationerna förändrats, påverkas priset i samma riktning och i lika stor utsträckning som faktorerna förändrats. I den mån förändringarna av MV och T går i samma riktning, förtas en del av verkningarna på P . I den mån förändringarna av M och V går i olika riktningar, förtas också en del av verkningarna på P . Irving Fisher hade fel, när han sade, att M , V och T orsakar P . Det kan de aldrig göra, eftersom relationen är en identitet. Men det som orsakar en förändring i realiserad M , V och T orsakar också samtidigt en förändring i P .

Precis detsamma gäller för faktorernas verkningar under en period som under ett ögonblick med den skillnaden, att föregående periods priser

också kan vara orsaksfaktorer till förändringar i innevarande periods priser. Men detta förtar inte P 's roll av absolut passiv faktor. Det är ju bara detsamma som att säga, att M , V och T under en föregående period påverkar M , V eller T under innevarande period eller en senare period. Eller att M , V eller T tidigare under perioden påverkar M , V eller T senare under perioden. Bytesekvationen och de teorier, som bygger på den, gäller alltså lika mycket för en längre eller kortare period som för ett ögonblick. Under en period i verkligheten sker ju förändringar i alla tre faktorerna. Bytesekvationen mäter värdena under varje ögonblick och varje period och den mäter förändringarna mellan olika perioder. Men även om förändringarna tar flera perioder eller all tid, så gäller, att förändringarna alltid sker i samma riktning, aldrig från P till M , V eller T . Bytesidentiteten eller bytesekvationen har generell giltighet, den kan användas lika mycket under kortare eller längre tids jämviktsförhållanden som under liten eller stor brist på jämvikt av typen inflation, deflation, högkonjunktur eller depression. Den kan användas lika väl för klocktidsperioder som för analytiska perioder, där alla variabler tar ut varandra.

Inom nationalekonomin har den s.k. Says lag alltid haft ett stort inflytande, i varje fall fram till Don Patinkins arbete för några år sedan om dess brist på giltighet. Den hävdar, som vi sagt tidigare, att produktionen alltid skapar sin egen efterfrågan. Den borde ha fallit i vanrykte under den stora depressionen på 30-talet, som eftertryckligt visade, att så inte var fallet. Says lag var kanske ursprungligen en polemisk tillspetsning av klassikernas kritik av merkantilismen och är ett exempel på hur sentida efterföljare inte förstått att sätta in en teori i dess rätta sammanhang.

Says lag går igen i föreställningen om att efterfrågan bestäms av de tidigare inkomsternas fördelning på konsumtion och sparande. Om Ludvig Svenssons gardinfabrik får sälja gardiner, så kan efterfrågan öka i nästa led. Man föreställer sig, att produktionen skapar försäljning och inkomster. Men i verkligheten fastställs efterfrågan nästan helt oberoende av tidigare produktion. 1.000 kr. till Ludvig Svensson från en kund är mycket riktigt en bit av efterfrågan. Men 1.000 kr., som en bank eller centralbanken lånat ut är precis lika mycket en del av denna. Och denna potentiella köpkraft fortsätter att vara efterfrågan, så länge som centralbanken ej drar in dessa 1000 kr. och därmed minskar samhällsekonomin tillgång på betalningsmedel. I led efter led fortsätter marknaden att utnyttja denna köpkraft. Det samband, som ekonomerna sen klassikerna förutsatt mellan produktion och utbud å ena sidan och köpkraften å den andra finns inte. De fastställs i det närmaste helt oberoende av varandra i den moderna penningekonomin.

Det saknar också betydelse, om betalningsmedlen sparas i banksystemet. Redan nästa dag kan de återkomma till kassahållarna i nästa led. Det finns inga avgränsade medel, som så att säga hamnar utanför betalningssystemet. Detta är att

betrakta som ett kommunicerande kär. Sparandet kan öka till mycket höga belopp. Om bankernas långivning ökar lika mycket som det långsiktiga sparandet, har kassahållarnas tillgång på betalningsmedel inte påverkats av detta. Trots det ökade sparandet är den potentiella köpkraften lika stor. Om långivningen inte ökar lika mycket, minskas kassahållarnas tillgång på sedlar och betalningsmedel. Men då är det detta och inte sparandets volym eller ökningen i denna, som begränsar köpkraften. Och om det ökade sparandet skett i check- och giromedel och om beloppet ifråga som normalt har lånats ut, ökar volymen betalningsmedel och den potentiella köpkraften genom ökningen av check- och giromedel. Sparandet har alltså en klart expansiv karaktär.

Det saknar fullständigt betydelse, om allmänhetens och företagets inkomster härrör ur deras tidigare inkomster eller något annat. Det enda, som betyder något är, om tillskottet består av allmänna betalningsmedel, som kan användas för betalningar. Eller utgör den lilla del av samhällets tillgångar, som kan användas för naturatransaktioner och vars volym sällan förändras, eftersom den regleras av starkt strukturella faktorer. Om man bortser från dessa naturatransaktioner, så är efterfrågan, potentiell eller realiserad = betalningsmedel. Kommer dessa direkt från centralbanken eller via banksystemet, är de precis lika nyttiga och användbara för kassahållarna och de kan inte skiljas från dem, som utgjort deras tidigare inkomster.

Ekonomerna borde ha insett orimligheten i att betrakta sparandet som en hämsko på efterfrågan, eftersom sparande på check- och girokonton direkt skapar efterfrågan och sparande på långfristiga konton visserligen inte ökar betalningsmedelsvolymen men däremot underlättar för dem som har utgifter. Sparande på långfristiga konton gör ju, att sparandet på check- och girokonton kan hållas på en lägre nivå. *Sparandet är expansivt!*

Det borde vara uppenbart även för ekonomerna, att efterfrågan i ett samhälle är helt beroende av volymen betalningsmedel och att det (frånsett lite naturatransaktioner) enbart är dessa, som skapar den. Hur kan man jämställa ett läge med fast prisnivå, då från centralbanken tillskjutits bara så mycket sedlar och därigenom betalningsmedel, som svarar mot ökningen i produktion och omsatt volym varor och tjänster, med ett läge, där centralbanken därutöver tillskjutit 10 – 20 % i sedlar? Efterfrågeläget är totalt olika i de båda fallen. Både de betalningsmedel centralbanken tillskjutit och de som fanns tidigare utanför banksystemet har ju exakt samma form och exakt samma betalningsförmåga. Detta gäller även de betalningsmedel, som banksystemet eventuellt tillhandahållit genom att minska sina kassareserver. Allesammans skapar de betalningsförmåga och köpkraft och när denna effektueras genom köp, dvs. efterfrågan realiserar, sker detta på exakt samma sätt, varifrån betalningsmedlen än kommer. Efterfrågan i exemplet

har ökat starkt, trots att ökningen i volymenheter varor och tjänster och i realinkomster kan vara obefintlig eller mycket liten.

Grundläggande för skillnaden mellan kvantitetsteorin och andra teorier är synen på pengarnas roll. De som hävdar andra teorier har inte förstått skillnaden mellan betalningsmedelslikviditet å ena sidan och allmän likviditet och soliditet å den andra. Kvantitetsteorins motståndare ser inte skillnaden, därför att de inte förstått pengarnas trånga sektionskaraktär för samhället i dess helhet. Tillgången på betalningsmedel är ett jätteproblem på kortare eller medellång sikt (1 – 7 års sikt), som tidigare orsakat ständiga kriser och problemet kan lösas endast genom en lagom volym betalningsmedel, just så mycket som behövs för prisstabilitet.⁽²¹⁾ För en kvantitetsteoretiker är värdebevarandet genom allmän likviditet och soliditet också givetvis viktiga för den långsiktiga utvecklingen, men detta är inget större problem i de allra flesta fall och kan tillgodoses genom placering i en lång rad olika värden från betalningsmedel och fordringar till realkapital.

Skulle av någon anledning hälften av samhällets betalningsmedelsvolym brinna upp eller förstöras på annat sätt, skulle allmänhetens och företagets inkomster och köpkraft reduceras till i det närmare hälften, trots att samhällets produktion och tillgång på realkapital inte momentant behöver ha förändrats. Detta skulle medföra en lång och smärtsam process av lagerökning, arbetslöshet och minskad produktion och konsumtion, innan en ny jämvikt skulle kunna uppnås på en lägre nivå. En dylik kris var, vad FRB och andra centralbanker åstadkom i början av 30-talet, när de inte ökade samhällets sedelvolym trots en mycket stor produktionsökning under slutet av 20-talet och trots en starkt minskad omsättningshastighet, som denna diskrepans åstadkom, ofta på grund av en medveten tesaurering, som förstärktes genom misstron mot banksystemet, som också ökade sina kassareserver.⁽²²⁾ En tillräcklig volym betalningsmedel är en oundgänglig förutsättning för att samhällets utgifts- och betalningsströmmar skall kunna upprätthållas. En minskning av betalningsmedelsvolymen måste dock skiljas från de s.k. valutareformerna, som inte innebär en kvantitativ förändring utan endast ett namnbyte.

Hyperinflationerna är också talande exempel på sedlarnas roll. I dem spelar tidigare inkomster och pengar av olika typer en mycket ringa roll jämfört med de nyemitterade sedlarna. Trots att kassahållarna söker göra sig av med pengarna så fort de erhållits, spelar dessa en allt mindre roll för efterfrågan jämfört med de nya sedlar, som centralbanken ger ut. I slutskedet finns bara sedlarna kvar, sen check- och giromedel, sparinlåning, utlåning, obligationer och andra fordringar reduceras till nulliteter, d.v.s. försvunnit. Och sedlarna finns kvar bara så länge någon vill ta emot dem.⁽²³⁾

Parallelliteten mellan sedelvolymens utveckling och prisnivån är så pass stor i allt statistiskt

material, att den visar sedelvolymens totalt dominerande roll för prisutvecklingen på medellång sikt (1 – 7 år). I regel är förändringarna i omsättningshastighet och produktion så pass små, att sambandet är mycket tydligt. Och även då omsättningshastighet och produktion präglas av något större förändringar eller det sker förändringar i betalningsmedelsvolymens sammansättning eller i finansiella eller monetära transaktioners andel av den totala transaktionsvolymen, förmår dessa som regel inte mer än modifiera verkningarna av förändringar i den monetära basen.

I Appendix 4 har jag gjort en undersökning av de olika variablernas värden i Sverige under perioden 1945 - 1959. Det statistiska materialet är givetvis för litet och osäkert, för att man skall kunna dra några säkra slutsatser av enbart detta. Det avser mest att tillhandahålla en begreppsapparat, som kan användas vid kommande liknande undersökningar. Men det torde ge en ganska god bild av de olika variablernas inbördes värden. Även Irving Fisher gjorde i 'The Purchasing Power of Money', sid. 298 - 304 ett försök att mäta och förklara statistiska värden för USA 1896 - 1912, med utgångspunkt från bytesekvationen.⁽²⁴⁾

Ekonomerna måste inse, att efterfrågan på och utbud av varor och tjänster till sin natur är helt olika och med olika ursprung.⁽²⁵⁾ Efterfrågan beror på centralbankens tillförsel av sedlar, kassahållarnas åtgärder och de institutionella regler och förhållanden, som gäller inom betalningssystemet. Tillför centralbanken för mycket sedlar, leder detta snabbt till ökad köpkraft och för stor efterfrågan i samhället. Det uppstår inflation. Tillför centralbanken för litet sedlar, blir resultatet i stället deflation och en depressiv utveckling.

När ekonomer som Walras i slutet av 1800-talet ställde upp sina teoretiska modeller och formelsystem, där priserna fastställdes genom byten av olika produkter och tjänster, fanns fortfarande en omfattande byteshandel. Men att i dag hävda, att priserna uppstår som en kvot mellan efterfrågan och utbud uttryckt i 'reala' termer, är som sagt inte bara verklighetsfrämmande utan också teoretiskt felaktigt. Det är inte orimligt att tänka sig, att 100 % och inte 90 - 99 % av alla betalningar vore transaktioner med betalningsmedel. Hur skulle ekonomerna då förklara efterfrågans natur?

För begreppen efterfrågan och utbud kan man göra följande sammanfattning:

För alla transaktioner inom samhällsekonomin, som verkligen realiserar, gäller följande sats:

Det realiserade priset utgör kvoten mellan den realiserade efterfrågan (eller vilket är samma sak i penningtransaktioner mellan den använda volymen betalningsmedel gånger dess omsättningshastighet) och det realiserade utbudet av varor och tjänster.

Följdsatser:

Det realiserade priset kan endast påverkas genom att den realiserade efterfrågan (i penningtransaktioner betalningsmedelsvolymen och omsättningshastigheten) och/eller det realiserade utbudet av varor och tjänster påverkas.

I övrigt är efterfrågan, utbud och priser enbart tänkta storheter utan motsvarighet i sinnevärlden, storheter som visserligen kan vara åskådliga och illustrera sammanhang, men som inte säger något direkt om kausalsamband. Detta gäller t.ex. alla de efterfråge- och utbudskurvor och -funktioner, som förekommer inom mikroteorin. De vilar helt på antaganden om hur olika parter reagerat vid tidigare realiserade köp.

I den mån priset har en roll som orsaksfaktor, är det som tidigare volymer av MVT .

I den mån förväntningar spelar in, måste dessa för att påverka priset, påverka någon av faktorerna M , V eller T .

I den mån inkomsterna påverkar, sker detta genom att de påverkar utgifterna MV .

Lönerna är också enbart ett pris. I den mån löneförändringar påverkas och påverkar, sker detta genom att en större eller mindre del av den totala efterfrågan MV riktas mot arbetskraften. Detta förutsätter, att efterfrågan efter något annat inskränks eller ökas. Löneförändringar inverkar givetvis också på sysselsättningen på kort sikt och produktion och utbud av varor och tjänster på längre sikt.

Räntan är också enbart ett pris, som anger skillnaden mellan värdet av pengar och fordringar vid olika tidpunkter. I den mån den har något inflytande på prisnivån, torde det främst vara genom att öka eller minska T genom lagerförändringar på kort sikt och produktionsförändringar på lång sikt.

Noter.

1. Knut Wicksell 'Value, Capital and Rent', 83: "Let us first of all return to the exchange of two commodities"

- - -

"In other words, whenever both commodities are exchanged in the proportion of 1:p, which in one way or another has been fixed in advance, then from every single possessor A , of the commodity (A) comes a certain *supply* x_r of this commodity and with it also a certain *demand* y_r for the commodity (B), where x_r and y_r , each by itself, are functions of p , which must always stand to each other in the simple relation

$$\frac{y_r}{x_r} = p \quad \text{or} \quad y_r = px_r$$

In the same way, from every possessor B_q of the commodity (B) comes a certain *supply* y_q^1 of the commodity (B) and a certain *demand* x_q^1 for the commodity (A)."

2. Kenneth J. Arrow i 'The Crisis in Economic Theory', 145: "- - - (I ignore the small role of barter in our economy, though it may be increasing because it eases tax evasion). - - -"

3. Jämför Knut Wicksell 'Interest and Prices', 23: "- - - The exchange of commodities in itself, and the conditions of production and consumption on which it depends, affect only exchange values or *relative* prices: they can exert *no direct influence whatever on the absolute level of money prices.*"

Ib. 24: "- - - money prices, as opposed to relative prices, can never be governed by the conditions of the commodity market itself (or of the production of goods); it is rather in the relations of this market to the *money market*, in the widest sense of the term, that it is necessary to search for the causes that regulate money prices."

4. J.B. Say 'Traité d'Économie Politique', 150: "Il est bon de remarquer qu'un produit terminé offre, des cet instant, un débouché à d'autres produits pour tout le montant de sa valeur. En effet, lorsque le dernier producteur a terminé un produit, son plus grand désir est de le vendre, pour que la valeur de ce produit ne chôme pas entre ses mains. Mais il n'est pas moins expressé de se défaire de l'argent que lui procure sa vente, pour que la valeur de l'argent ne chôme pas non plus. Or, on ne peut se défaire de son argent qu'en demandant à acheter un produit quelconque. On voit donc que le fait seul de la formation d'un produit ouvre, dès l'instant même, un débouché à d'autres produits."

5. Roy Harrod 'Money' (RH), 160: "I would suggest that the essence of the quantity theory, whether in a rigid or modified form, is that the value of P is the resultant of changes in M , along with exogenous or induced changes in V and T ."

Joseph Schumpeter 'Das Sozialprodukt und die Rechenpfennige' (JS), 676: "Die Richtigkeit unserer Gleichung bedarf nach früher Gesagtem keines weiteren Wortes. Sie stellt nur eine ganz unleugbare - deshalb freilich nach lange nicht wertlose oder schon in allen ihren Konsequenzen übersehbare - Selbstverständlichkeit dar. Diese Selbstverständlichkeit werde nie geleugnet und kann nie geleugnet werden."

6. Daniel Bell 'The Crisis in Economic Theory', 50: "- - - And, as Eric Roll has written: 'If . . . we regard the economic system as an enormous conglomeration of interdependant markets, the central problem of economic enquiry becomes the explanation of the exchanging process, or more particularly, the explanation of formation of price'. - - -"

Ib., 54: "- - - Thus, for Marshall - as distinct from Smith (or Marx) - the scope of economic analysis became coterminous with price theory."

7. Knut Wicksell 'Föreläsningar', 167: "Produktionskostnadsteorin har därmed sitt fulla

berättigande såsom utgörande ett element av kvantitetsteorin."

Knut Wicksell 'Geldzins und Güterpreise', 16, ('Interest and Prices', 18): "- - - Walras' Darstellung z.B. enthält im Grunde nur eine mathematische Einkleidung der unten zu besprechenden Quantitätstheorie, ohne wesentliche Entwicklung oder Weiterführung dieser Theorie selbst."

Erling Petersen, 'Macro-Dynamic Aspects of the Equation of Exchange (EP), 11: "- - - The theory of the price level will therefore not be a pure monetary theory in the most restricted sense of the term. It will also be a theory of production and output and thereby of employment."

Ludwig von Mises 'The Theory of Money and Credit', 116: "- - - These forms of the Quantity Theory are in fact nothing but the application of the Law of Supply and Demand to the problem of the value of money. - - -"

8. Jämför Irving Fisher 'The Purchasing Power of Money' (IF1), 172: "- - - For the world as a whole the price level is not even a secondary cause, but solely an effect - of the world's money, deposits, velocities, and trade."

Kenneth E. Boulding 'Economic Analysis', I, 16: "- - - Where one of the exchangeables is money the ratio of exchange is usually expressed as a *price*, which is the ratio of the amount of money to the amount of the other exchangeable. - - -"

IF1, 3: "In general, a price of any species of wealth is merely the ratio of two physical quantities, in whatever way each may originally be measured."

R.G. Hawtrey 'Currency and Credit' (RGH), 6: "- - - So long as value means value in exchange, the value of anything, whether it be a commodity or the monetary unit of account, must always be a *proportion* - a value in terms of something else. Just as every commodity has a value in terms of the unit, so the unit has a value in terms of each commodity. It may be the equivalent, say, of a shirt, or a lamp." ("pair of trousers, or of a ton of coal", 1930 års upplaga)..

JS, 679: "- - - Die Preise sind nichts andres als in Geld ausgedrückte Tauschverhältnisse. - - -"

Leon Walras 'Elements of Pure Economics' (översatt av Jaffe), 87: "*Prices, or ratios of values in exchange, are equal to the inverse ratios of the quantities exchanged.*"

9. Sune Carlsson 'Affärsföretagets statistik', 227: "Man måste givetvis alltid hålla i minnet att 'allmänna prisnivån' är en konstruktion, en begreppsbildning, som kan vara värdefull endast så länge vi har fullt klart för oss dess artificiella natur och hur den konstruerats."

10. Jämför Melville Jack Ulmer 'The Economic Theory of Cost of Living Index Numbers', 42: "As previously noted, the assumption of fixed

tastes for a homogeneous group between situations compared is a necessary one for all cost of living comparisons. In constructing indices from family budget data, however, an additional assumption is necessary. This is the postulate that the families included in the budget statistics for any given point in time share common tastes despite substantial differences in income levels. - - -"

Ib. 67: "- - - This is true of those changes having to do with alterations in the variety and quality of goods offered for sale over time - probably the most important of all variations in environment from the standpoint of index number construction."

- - -
"There is, to be sure, no direct way of measuring the utility provided by any commodity; even when it is possible to express durability in precise quantitative terms, comfort, appearance and other less tangible characteristics most often play too crucial a rôle to be ignored. Hence policy must be based - insofar as possible - on objective consumer behaviour. - - -"

11. EP, 10: "The problem of the price level is therefore in this sense not a pure *quantitative* problem. It has certain *qualitative* aspects."

12. Arthur Marget 'The Theory of Prices', I (AMI), 54: "Once the charge with respect to hidden assumptions of constancy in the family 'quantity equations' is reduced to an allegation of incompleteness in the number of variables necessary to make the expressions involved true equations, it becomes clear that what is involved is not the validity of 'quantity equations' as such, but merely the validity of certain expressions which, though called 'equations', are not true equations because their two members are not symmetrical. One has, however, merely to put the problem in these terms to observe that the missing symmetry can be provided, and the expressions involved converted into true equations. - - -"

EP, 12: "It may seem unnecessary to stress these very single points, but as a matter of fact a great deal of confusion has arisen in the discussion of different equations of exchange just because the proper limitations of the equations have not been kept in mind. Most of the writers using equations of exchange have, in order to get their treatment to correspond closer to actual life, for the purpose of approximation disregarded the differences between their theoretical correctly defined terms and commonly used terms e.g. 'money in circulation' or commodities exchanged'. Several critics of the equation of exchange have, however, tried to demonstrate the theoretical invalidity of the equations in this inexact form. The whole question is properly a question of the degree of approximation, and has no real theoretical interest."

13. IF, 16: "The equation of exchange is simply the sum of the equations involved in all individual exchanges in a year - - -"

Jämför Arthur Marget 'The Theory of Prices', II (AMII), 286, not 136: "- - - that while there is unquestionably a sense in which we are completely justified in adding the realized demand for individual commodities in order to obtain a figur for 'aggregate demand', it would be extremely misleading to interpret this procedure as meaning that the aggregate realized demand is what it is as a *result* of the magnitude of individual realized demands - - -."

14. RGH, 155: "I have referred to the necessary truth embodied in the equation as tautological. I do so with a slight misgiving, being profoundly dissatisfied with the existing state of deducted logic. The question is how a proposition that is strictly tautological can give rise to and be indispensable for fruitful lines of thought. Thus, if we are in a position to know what changes have occurred in the values of M, P and T, and there has been a net change in PT/M, we can infer that a countervailing change must have taken place in V. This seems to be a constructive proposition, and may lead on to various interesting lines of inquiry. Why has there been a change in V? A tautology of this type, if what we have here should indeed be called a tautology, which leads to fruitful constructive knowledge, has to be distinguished from an infinity of other tautologies which serve no such purpose. Have our deductive logicians been able to establish what are the special qualities of some tautologies that render them capable of leading on to constructive knowledge, while others remain perfectly barren?"

15. IF1, 157: "- - - Truisms' should never be neglected. The greatest generalizations of physical science, such as that forces are proportional to mass and acceleration, are truisms, but, when duly supplemented by specific data, these truisms are the most fruitful sources of useful mechanical knowledge. To throw away contemptuously the equation of exchange because it is so obviously true is to neglect the chance to formulate for economic science some of the most important and exact laws of which it is capable."

Se också IF1, 296 - 297.

Tor Nørretranders 'Världen växer', 140: "Naturligt urval var nyckelordet när Charles Darwin på 1800-talet lade grunden till den moderna biologin med sin teori om *evolution*, biologisk utveckling. Idén var enkel och självklar, på gränsen till vad filosoferna med vämjelse kallar en *tautologi*, ett påstående, som inte säger någonting därför att det bara säger samma sak två gånger (till exempel 'Alla ungar är ogifta'). Darwins nästan tautologiska påstående var att de mest livsdugliga överlever.

Tautologin är snubblande nära eftersom livsduglighet definieras som överlevnadsförmåga. Detta är dock mindre viktigt: det avgörande är att Darwin pekade på en enkel modell för hur form och funktion kunde utvecklas utan någon överordnad plan."

16. Arne Næss 'Logikk og metodelære', 31: "Det som av én filosof er blitt erklært for selvinnsende, er ofte blitt tvilt på eller forkastet av andre. Ett av prinsippene innen Aristoteles' system, kontradiksjonsprinsippet, står imidlertid i en særstilling. Det er et svært utbredt syn at ingen sproglig artikulert tenkning er mulig som bryter prinsippet og att det heller ikke kan foregå artikulert tenkning utenfor prinsippets gyldighetsområde.

Ib.124: "- - - Men én av de mest konsekvensrike - og kanskje mest rystende - oppdagelser menneskene har gjort, er at de ikke kan komme till enighet om hva som er selvinnsende."

17. Jämför Don Patinkin 'Money, Interest and Prices', 181: "In particular, as we have seen, it is fatal to succumb to the temptation to say that relative prices are determined in the commodity markets and absolute prices in the money market. This does not mean that value theory cannot be distinguished from monetary theory. Obviously there is a distinction; but it is based on a dichotomization of *effects*, not on a dichotomization of *markets*. More specifically, both monetary theory and value theory consider all markets of the economy simultaneously. - - -"

AMI, 178: "- - -The relation, again" (between the 'Theory of Money and Prices' and the 'Theory of Value', egen anm.) "is not that of two mutually exclusive sets of analytical devices, but rather of successive accretions to a single body of doctrine, in the way in which flesh and clothing are accretions to the underlying skeleton. - - -"

18. AMII, 591: "- - - For, as in the case of the demand side of the problem, if we are to describe the particular market supply curve which is involved in the determination of a given realized price, it is not sufficient merely to establish the *general form* of the function $q = \square(p)$. It is necessary, as in the case of the demand side, to establish, among other things, the *position* of the particular supply schedule, of the general form $q = \square(p)$, in the system of co-ordinates of which the price axis represents *absolute* money prices. Again it should be pointed out that there is nothing in the 'general' Theory of Value, as ordinarily expounded, which provides an answer to this question; and again it should be pointed out that, in order to provide such an answer, we need a special 'money equation', such as is represented by the Fisherine equation $MV = PT$."

IF1, 175: "The legitimacy of separating the study of price levels from that of prices will be clearly recognized, when it is seen that individual prices cannot be fully determined by supply and demand, money cost of production, etc., without surreptitiously introducing the price level itself. We can scarcely overemphasize the fact that the 'supply and demand' or the 'cost of production' of goods in terms of money do not and cannot completely determine prices. Each phrase, fully expressed, already implies *money*. There is always hidden

somewhere the assumption of a general price level. - - -"

AMII, 328, not 27: "It is indeed, something of a commentary on the extent to which the Walrasian system has been misrepresented that we should have had to wait until comparatively recent years for a demonstration that the Walrasian system is in fact a 'system of money- and commodityflows' and was *not* a 'system' based upon 'barter assumptions' - - -"

Se också Gustav Cassel 'Theoretische Sozialökonomie', 343.

19. JS, 668: "Als Nachfrage stehen diesem Angebot die hundert Geldstücke - nennen wir sie hundert Kronen - gegenüber, für die keine andere Verwendungsmöglichkeit geben soll, als Ankauf jener Ware."

Ib. 688: "- - - das Preisniveau steigt infolge des Auftretens neuer Nachfrage in Geld. - - -"

Ib. 694: "- - - In beiden Fällen wird eine neue Nachfrage in Geld geschaffen, die zur bisherigen Nachfrage hinzutritt und so lange die Preise emportreiben muss, bis die neue Geldmenge absorbiert ist. - - -"

John Maynard Keynes 'The General Theory of Employment, Interest and Money', 304: "Let us write $MV = D$ where M is the quantity of money, V its income-velocity (this definition differing in the minor respects indicated above from the usual definition) and D the effective demand. - - -"

20. Henry Schultz 'The Theory and Measurement of Demand', 61: "The statistical data by themselves give only one observation - a point - on the unknown demand curve or surface for each time interval. - - -"

AMII, 232: "- - - but as long as use is made of market demand and supply schedules in the sense here indicated, it follows, from the very nature of these schedules, that any point other than the point of intersection of these schedules will be a point at which no actual transactions involving *realized* prices can take place."

21. Irving Fisher 'Booms and Depressions' (IF2), 219: "- - - Furthermore, if action were prompt enough there would be no hoarding, as hoarding is the result of deflation - - -"

22. IF2, 107: "- - - That is, the real rate had been allowed to get so far away from the money rate - so light on the way up and so heavy on the way down - that the borrower were insensitive to the nominal rates."

- - -

"- - - From 1929 to March 1932, by reason of the lowering price level, the real dollar, measured by 1929, became \$ 1.53 - later (third week of June, 1932) \$ 1.62.

23. Chang Kia-NGau 'The Inflationary Spiral' (CKN), 232: "The prices of all commodities rose without interruption, and no fall in prices occurred. Therefore, everybody was inclined to get rid

of his money and buy goods in anticipation of further price rises."

Se också not 22 i kap.5.

24 IF1, 276: "- - - Professor Kemmerer - - - For each year, beginning with 1879 (the year of resumption of the gold standard), and ending with 1908, he has estimated the total monetary and check circulation (what we have called MV and M^1V^1) and the volume of trade (T), and from these has calculated what the price level ought to be as determined by these factors, i.e. $MV + M^1V^1 / T$. This calculated magnitude, which Professor Kemmerer calls 'the relative circulation of money', he then compares with the actual figures for price levels as given in statistics of index numbers."

- - -

"Most other writers who have attempted to test the quantity theory statistically seem to have been animated by a desire not to give it a fair test, but to disprove it. They have carefully avoided taking account of any factors except money and prices. It is not to be wondered at that they find little statistical correlation between these two factors."

25. Jämför Johan Myhrman 'Peningsteori och penningpolitik', 307: "- - - Friedman och Schwartz (1963) om USA:s monetära historia och Cagans (1965) genomgång av utbudet av pengar i USA. Båda dessa verk fann utbudet av pengar vara bestämt oberoende av efterfrågan. - - -"

BEGREPPEN UTBUD AV OCH EFTERFRÅGAN PÅ PENGAR.

För ekonomerna innebär begreppen utbud av och efterfrågan på pengar en mängd olika saker. Ofta används begreppen utan någon precisering, vilket ibland kan bero på, att användaren inte gjort klart för sig begreppens diffusa och mångskiftande karaktär. Ibland avser man utbudet av och efterfrågan på lånemedel i banksystemet, ibland centralbankens utbud av centralbankspengar (ibland kompletterat med check- och giromedel) och efterfrågan på dessa, ibland representerat av marknadens utbud av varor och tjänster i marknaden och ibland detta med tillägg för sparmedel, lånemedel och fordringar som växlar och obligationer på utbuds- och / eller efterfrågesidan.

För Milton Friedman är utbudet av pengar den volym sedlar och mynt, som centralbanken ställer till förfogande för samhällsekonomin och de check- och giromedel, som han anser skapas av kassahållarna och banksystemet, medan efterfrågan på pengar är de anspråk på denna volym betalningsmedel, som samhällsekonomin utanför banksystemet ställer med hänsyn tagen till medlens omsättningshastighet och andra faktorer. ⁽¹⁾ Ju högre omsättningshastighet, ju lägre krav ställs enligt honom på volymen betalningsmedel vid varje tidpunkt. Att Friedman i övrigt skapat ett teorisystem, där som jag ser det till större delen irrelevanta faktorer ingår, minskar inte giltigheten eller betydelsen av Friedmans kvantitetsekvationer (bytesekvationer).

Men andra ekonomer har andra begrepp eller glider mellan olika begrepp. Ännu diffusare blir dessa givetvis, om man inkluderar inte bara sedlar, mynt, check- och giromedel utan också sparmedel och lånemedel och t.o.m. obligationer och andra typer av värdepapper i begreppet pengar. Om man ser till allt vad ekonomerna lagt in i begreppen utbud av och efterfrågan på pengar, så inbegriper de aktörer och beslutsfattare med helt olika intressen, inflytande, förutsättningar och handlingsmönster, som dessutom skiftar i olika sammanhang och dessutom ofta växlar roller. Ekonomerna innefattar också värden, nyttigheter och processer av olika och ofta väsensskild natur, som utvecklas mycket olika som svar på olika förväntningar, förutsättningar och andra faktorer förändringar och dessutom skiftar starkt mellan olika marknader och samhällssektorer. I synnerhet det efterfrågebegrepp, som ekonomerna i dag använder är så oklart och innefattande så mycket, att det kan diskuteras, om det över huvud taget är meningsfullt att använda. Dessutom skiftar begreppet ofta från ekonom till ekonom.

Om man dessutom som en del ekonomer inte räknar med den del av efterfrågan på pengar, som utbjuden volym varor och tjänster representerar, har man inte bara ett dubiöst efterfrågebegrepp utan också ett mycket rumphugget, eftersom bristen på jämvikt mellan utbudet av och efterfrågan på pengar handlar just om bristen på jämvikt mellan den reala och den

monetära sektorn. För Friedman ingår dock utbjuden volym varor och tjänster, y med hans beteckning som ett betydelsefullt element i efterfrågan på pengar i ekvationen $M = yP/V$.

Jag tycker också, att ekonomerna borde ha varit försiktigare med hur de använder begreppen med tanke på hur noga de brukar vara att redovisa följderna av monopol och ofullständig konkurrens i andra sammanhang, i synnerhet som det på området gäller marknadens mest utpräglade och mest oinskränkta monopol. Ekonomerna har sällan eller aldrig sökt gå till botten med vad de menar med utbud och efterfrågan på pengar. Jag tror det är nödvändigt att dela in området i dess olika delområden, kontrahenter och komponenter, om man skall kunna reda ut begreppen.

a. Indelning av materialet

Som en början kan man söka dela in området i olika delmarknader för de viktigaste aktörerna. Detta är gjort i schemat i tabell 8A. När det gäller staten, tillhör den som jag tidigare utrett både banksystemet och samhällsekonomin utanför, förutom att den svarar för centralbanksfunktionen. Staten redovisas dock separat i nedanstående indelning, när det gäller dess upplåning i centralbanken, eftersom denna är av så speciell och betydelsefull karaktär. Schemat avser inte att vara heltäckande utan avser mest att belysa skillnaderna mellan olika penningtransaktioner.

När det gäller utbud och efterfrågan på t.ex. obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar, så har jag uppdelat totalmarknaden i olika delmarknader, en för centralbank – banksystem, en för centralbank - samhällsekonomin utanför banksystemet (alltså det som jag vanligen använder beteckningen kassahållarna för), en för bankväsendet – samhällsekonomin utanför banksystemet och en internt för samhällsekonomin utanför, inklusive transaktioner via banksystemet. Detta innebär givetvis inte, att jag anser, att totalmarknaden skulle vara uppdelad på detta sätt med klara gränser i verkligheten utan är gjort för att belysa pengarnas olika roller i dessa olika sammanhang.

Till listan i tabell 8A tillkommer t.ex. banksystemets interna transaktioner av obligationer och andra fordringar och banksystemets inköp av varor och tjänster av kassahållarna i samhällsekonomin utanför. Vidare tillkommer samhällsekonomin naturatransaktioner och transaktioner i utländsk valuta. Naturligtvis kan man tänka sig ytterligare typer av transaktioner. Men dessa 8 typer av dem representerar strategiska transaktioner i så måtto, att de bestämmer volymen betalningsmedel (1 - 16), sparande och lån (17 - 28) och prisnivån (29 - 32).

b. Transaktionstyperna 1 - 16.

När det gäller statens upplåning i centralbanken, typ. 1 - 4 av transaktioner, så är detta inget utbud och efterfrågan av traditionell natur. Det är inte ens en ensidigt monetär transaktion utan endast en bokföringstransaktion mellan två delar av statlig verksamhet. Trots detta är det en av de viktigaste transaktionerna, när det gäller pengarnas roll i samhället. Men för den gäller alltså inte lagen om utbud och efterfrågan, som förutsätter ett byte mellan två fristående parter.

När det gäller banksystemet och samhällsekonomin i övrigt (då alltså riksgälden undantagits) och dess upplåning i centralbanken, typ 5 – 12 av transaktioner, så är det i varje fall formellt fråga om bytestransaktioner mellan två parter. Normalfallet är, då centralbanken köper (säljer) obligationer eller penningmarknadsinstrument för sedlar. Men ser man närmare på parternas roll, framträder ett annat förhållande. För det första har centralbanken monopol på produkten sedlar och mynt, vilket är marknadens mest oinskränkta och fullständiga. För det andra saknar huvuddelen, sedlarna, i det närmaste produktionskostnader. Det innebär, att centralbankens kostnad för att köpa obligationer och andra fordringar ligger nära 0. I realiteten är det därför fråga om en ensidigt monetär transaktion. Det är fråga om en form av beskattning av innehavarna av sedlar och mynt, som visserligen inte drabbar enbart mottagaren av sedlarna utan innehavarna som ett kollektiv, men som inte desto mindre är en form av beskattning. En beskattning är det givetvis också, när sedeltillförseln inte sker direkt från centralbanken utan via statliga organ. Det har uppstått ett skuldförhållande utan reell motprestation från statens eller centralbankens sida. Sedelvolymen är samhällsekonominns fordran på staten, men ingen räknar med, att staten skall betala ränta på den eller betala tillbaka beloppet i något, som har ett reellt värde.⁽²⁾ En dylik process styrs inte av utbud och efterfrågan, lika litet som dessa styr andra ensidiga transaktioner som gåvor eller stölder.

Att sedlarna i det närmaste saknar produktionskostnader innebär också, att centralbanken har möjlighet att efter behag öka och i varje fall i teorin minska volymen sedlar och fastställa det pris och den ränta, som skall gälla på de produkter, som köps för sedlarna. Detta betyder givetvis inte, att centralbanken kan bortse från de konkurrerande räntenivåer och kurser, som gäller på marknaden i övrigt, men centralbanken är inte bunden av dem som andra kontrahenter, för vilka tillräckligt höga ränteinkomster eller tillräckligt låga ränteutgifter är en

förutsättning för företagets eller verksamhetens överlevnad.⁽³⁾ Genom att den fritt kan bestämma över utlåningsvolymen och lånens kostnad ofta ligger nära 0, blir räntan som utgift oviktig ur centralbankens synpunkt. Däremot kan den använda räntan som ett av sina styrmedel. Detta är inte en handel mellan något så när jämlika parter. Det räcker ofta med små justeringar i volym och ränta från centralbankens sida för att uppnå önskad effekt. Och om centralbanken vid något tillfälle misstagit sig om effekten av någon åtgärd, t.ex. på prisutvecklingen, behöver den ju bara göra en marginell justering i ena eller andra riktningen för att åstadkomma den effekt den önskar uppnå.

Centralbankerna har sedan guldmyntfoten försvann möjlighet att bestämma volymen sedlar och mynt på egna villkor och de kan och har gjort detta i det närmaste utan kostnad för staten.⁽⁴⁾ Från vissa staters sida har man ibland sett detta som en stor fördel. En fördubbling av volymen sedlar och mynt utanför centralbanken innebär ju ceteris paribus, att staten lägger beslag på halva värdet av den utestående sedel- och myntvolymen. Och inte bara av denna. Det innebär också en beskattning eller konfiskation av halva värdet av statens obligationer och statsskuldssedlar, som reducerar statens skuldbörda till hälften. Ju mer staten lånar via sedelpressarna, ju billigare blir det. Att inflationen också omfördelar en stor del av borgenärernas fordringar i samhället till förmån för andra gäldenärer än staten, gör inte saken bättre.⁽⁵⁾

Marknaden utanför centralbanken kan inte genom sitt utbyte med denna påverka volymen av eller priset på sedlar och mynt utanför centralbanken. Den enskilde kan möjligen göra det på någon annans bekostnad, men för marknaden utanför centralbanken som helhet, är det ett nollsummespel. Om man över huvud taget skall tala om utbud och efterfrågan på pengar i detta sammanhang, vilket man inte bör göra, kan man säga, att utbudet är helt elastiskt och efterfrågan helt oelastisk. Marknaden tvingas ta emot det som centralbanken tilldelar den och detta sker till ett pris för centralbanken, som ligger nära 0. Marknaden kan heller aldrig förhindra banken från att köpa (eller sälja) obligationer eller penningmarknadsinstrument. Vad kassahållarna kan göra men nästan aldrig gör, är att genom förändringar i omsättningshastigheten och i undantagsfall i volymen check- och giromedel modifiera de verkningar på prisutvecklingen, som centralbankens förändringar i sedelvolymen åstadkommer. Ofta förstärker kassahållarna i stället verkan av centralbankens åtgärder i samma riktning. Det helt avgörande i detta sammanhang är, att centralbanken med ensamrätt ger ut den mängd sedlar den anser ligga i linje med sin politik, det är inte en fråga om utbud och efterfrågan.

En del ekonomer vill tona ner centralbankens roll. Man säger kanske, att centralbanken spelar en andrahandsroll gentemot regeringen eller finansministern i och med att den

följer regeringens direktiv eller tyst inordnar sina åtgärder i enlighet med dess politik.⁽⁶⁾ Men därmed har man ju bara sagt, att finansministern också fungerar som faktisk centralbankschef.⁽⁷⁾

Andra hävdar, att handlingsutrymmet är begränsat med hänsyn till räntepolitik, valutareserv, arbetsmarknadskrav eller statens finanser och att centralbanken därför följer vissa riktlinjer. Men detta håller inte. Det finns ju faktiska möjligheter att när som helst ändra dessa riktlinjer (och det sker ju också ständigt). Att en regering av faktiska eller föregivna statsfinansiella skäl tvingar centralbanken att åstadkomma en för stor långivning, är inget bevis på centralbankens brist på förmåga utan ett exempel på att regeringen i egenskap av den som bestämmer över centralbankens beslut, använder denna makt på ett otillbörligt sätt och åstadkommer inflation. Att det är centralbankens åtgärder, som betyder något, ser man också av, att politiken blir verkningslös, om centralbanken har faktiska möjligheter att vägra genomföra politiken och står fast vid detta.

De flesta ledande ekonomer torde instämma i påståendet, att centralbanken kan öka volymen sedlar utanför centralbanken obegränsat och detta också på mycket kort sikt.⁽⁸⁾ Detta har ju också skett många gånger under historiens lopp i olika länder. Däremot gäller ej motsatsen, därför att den centralbankschef och regering, som söker minska sedelvolymen i stor skala, inte blir långlivad. Det är alltid lättare att vara frossare än svältkonstnär.

På ett enda område kan marknadens efterfrågan på sedlar och mynt spela en självständig roll. Det gäller fördelningen mellan sedlar och mynt och olika valörer av dessa. Det är uppenbart, att centralbankens val av valörer och produktion av olika typer av sedlar och mynt starkt påverkas av kassahållarnas behov och val. Annars skulle ju resultatet bli, att vissa mindre använda valörer skulle samlas i centralbankens valv. Men den totala volymen av sedlar och mynt räknat i penningenheter har kassahållarna (eller banksystemet) inget inflytande över. Varje försök av marknaden från t.ex. banksystemets sida (och sådana försök sker ju ständigt) att förändra sitt innehav av centralbankspengar i en viss riktning, kan när som helst omintetgöras av centralbanken genom åtgärder i motsatt riktning.

En klok centralbanksledning anpassar givetvis också den utelöpande sedelvolymen med hänsyn till de säsongmässiga krav, som förändringar i utbudet av varor och tjänster och andra betalningsvariationer ställer. I viss mån torde banksystemet kunna medverka i denna process genom kortsiktiga variationer i behållningen på checkkontot i centralbanken och den kortfristiga upplåningen.

En del ekonomer är antagligen inte beredda att instämma i påståendet, att centralbanken fritt bestämmer över sin långivning, främst därför att de tänker sig, att denna påverkas så starkt av övrig långivning i samhället. Sådillvida har dessa ekonomer

rätt, att räntesatserna på bankens in- och utlåning måste stå i överensstämmelse med övriga räntesatser på marknaden. Men de tänker sig också i vissa fall, att försäljningen eller köpen av obligationer och statsskuldsväxlar i vissa fall skulle påverka räntenivåer och kurser så ofördelaktigt, att centralbanken tvingas ta hänsyn till dem och kanske därför inte kan genomföra sina åtgärder. Jag tror inte dessa ekonomer har gjort klart för sig, hur små och svaga centralbankens åtgärder behöver vara för att få önskad effekt.

Ökningen i sedelvolymen i Sverige under början av 90-talet låg på omkring 2 – 3 miljarder kr. per år, d.v.s. Riksbanken köpte netto obligationer, certifikat, statsskuldssedlar och andra penningmarknadsinstrument för ungefär lika mycket per år. Om man slår ut ökningen i sedelvolym på 300 bankdagar, motsvarar detta 7 – 10 miljoner kr. per dag. Detta kan jämföras med totalvärdet hos stocken obligationer och penningmarknadsinstrument, som år 1991 låg på över 1.500 miljarder kr. och år 1995 låg på över 2.400 miljarder kr. eller med kreditmarknadens totalvolym, som år 1991 låg på över 3.700 miljarder kr. och år 1995 låg på över 4.400 miljarder kr. Omsättningen av obligationer och penningmarknadsinstrument ligger givetvis lägre, men uppgick på grund av den snabba omsättningen av certifikat och statsskuldssedlar till mer än 300 miljarder kr. dessa år. Varje år tillkom i genomsnitt 0,1 – 0,2 % av nettoökningen i volymen penningmarknadsinstrument, certifikat och obligationer genom Riksbankens operationer, varje bankdag tillkom i genomsnitt 0,003 – 0,006 %. Om man räknar i andel av den årliga ökningen av volymen, motsvarar det ungefär 1 - 2 % per år. Men ökningen i stocken obligationer, certifikat och penningmarknadsinstrument torde i huvudsak motsvara ökningen av samhällets realkapital och kapitalmarknad. Ökar BNP med 2 %, torde också som regel denna stock växa i minst samma omfattning. Ingen kan påstå, att centralbanken behöver hindras att reglera sedelvolymen i enlighet med sin egen politik av hänsyn till en bra utveckling av räntor eller kurser på värdepapper. Centralbanken har även av detta skäl stor frihet. Däremot kan en centralbank i känsliga lägen och på strategiska punkter själv påverka ränteutveckling och kursutveckling genom köp och försäljningar av obligationer, certifikat och penningmarknadsinstrument liksom den gör det genom att styra ränteutvecklingen på sin egen kortfristiga in- och utlåning, t.ex. reporäntan och diskontot.⁽¹⁰⁾ Men främst påverkar givetvis centralbanken ränteutvecklingen genom sin tillförsel av sedlar till eller indragning av sedlar från marknaden, som direkt höjer eller sänker den allmänna prisnivån och därigenom också pressar upp den nominella räntenivån.⁽¹¹⁾

Centralbankens uppköp eller försäljning av obligationer och penningmarknadsinstrument har alltså stora effekter på räntenivåer och kurser på

värdepapper genom den allmänna prishöjnings- eller prissänkningseffekt, som ökningen eller minskningen i sedelvolymen åstadkommer. Om den omsatta volymen varor och tjänster ökar med 2 %, medan sedelstocken och därigenom betalningsmedelsvolymen ökar med 8 %, så leder detta ceteris paribus till en allmän prishöjning med cirka 6 %. Detta i sin tur pressar upp den nominella räntenivån och därigenom också räntan på obligationer och penningmarknadsinstrument, medan kurserna på befintliga värdepapper faller. Denna allmänna prisstegring får givetvis stora effekter och förändrar förmögenhetsförhållandena för kassahållare, borgenärer, gäldenärer och innehavare av realkapital, men räntetrycket i samband med nya avtal förändras för det mesta mycket lite. Om den nominella räntenivån också stigit med 6 %, så har ju inte realräntan förändrats. Den kan t.o.m. ha fallit, om ränteutgifterna är avdragsgilla vid beskattningen.

Att ett samhälle råkar ut för inflation, då centralbanken ökar sin utlåning för mycket, vilket fått svåra negativa effekter, har som bekant inte hindrat centralbankerna från att ändå göra detta, främst därför att centralbankernas ledning inte haft sambandet klart för sig. Däremot har man från regering och centralbank ofta haft ett starkt intresse för ränteutvecklingen och man har ofta fört en medveten politik att hålla räntenivåerna nere av sociala eller föregivet sociala skäl. I synnerhet var detta fallet efter andra världskriget. Genom att de nominella räntenivåerna då inte steg i takt med penningvärdets fall och realräntan därigenom föll, uppnådde man också detta under en kortare tid, t.ex. i Sverige. Att detta var möjligt, att den nominella räntan inte steg i takt med inflationen, berodde på vissa tröghetsfaktorer och informationsproblem, på att spararna ännu inte var medvetna om prishöjningens effekter (money illusions) eller väntade sig prissänkningar och kanske också på direkt reglering av räntenivåerna. Men frånsett detta, att alltför stor utlåning från centralbanken pressar upp prisnivåer och nominella räntenivåer, torde dess köp och försäljning av obligationer och andra värdepapper inte ha särskilt stora effekter på räntenivåer och kursutveckling.

Går man sen vidare till nästa sektor av transaktioner, typ 13 – 16, så är det 'efterfrågan på' och 'utbudet av' check- och giromedel, som också inbegriper eller utgör underlag för de andra kort- och betalningssystem, som förekommer i samhället. Det rör sig alltså i stort sett om återstoden av samhällets pengar och en mycket stor andel av dessa, ibland den större delen. Vad bestämmer 'efterfrågan på' och 'utbudet av' dessa? Ja, det är ju banksystemet, som ställer konton till förfogande och alltså skulle kunna anses svara för utbudet av check- och giromedel och efterfrågan på sedlar och mynt och samhällsekonomin kassahållare, som ställer sedlar och mynt till banksystemets förfogande för insättning och därmed skulle kunna anses svara för efterfrågan på check- och giromedel.

Men som vi läst i kapitlet om betalningssystemets aktörer och förändringar i volymen betalningsmedel, så är det kassahållaren, som är den aktiva parten. Det är han eller hon, som tar initiativet, som avgör om och när en insättning eller ett uttag skall ske. Banken kan möjligen vägra ta emot insättningen, men detta förekommer ytterst sällan i praktiken. Det gäller då konton med inlåningsbegränsningar, men dylika torde endast gälla sparinlåning och jag har aldrig påträffat ett fall med begränsningar på check- och girokonton. Och skulle detta förekomma, så står tiotals andra banker och andra konton till förfogande. Och uttag kan banken inte vägra annat än vid bankkriser. Det är alltså kassahållaren, som ensam avgör, vilken volym sedlar, som skall sättas in på dessa konton. Hela proceduren börjar med en viljeakt från insättaren och han kan när som helst förinta de nyskapade pengarna genom att ta ut dem. ⁽¹²⁾

Men kassahållaren å sin sida är starkt beroende av det betalningssystem och den samhällsstruktur han lever i. Han kan inte förändra volymen sedlar och mynt utanför banksystemet. ⁽¹³⁾ Eventuella förändringar måste därför ske just i volymen check- och giromedel. Och han måste anpassa volymen till de krav, som betalningsmedelslikviditet och räntabilitet ställer. Han är tvingad att hålla volymen check- och giromedel på en tillräckligt hög nivå för att kunna fullgöra sina betalningar, men är också tvingad att inte hålla den på en för hög nivå med hänsyn till kravet på räntabilitet. Det senare medför ränteförluster. Eftersom check- och giromedel som regel är räntelösa eller ger en mycket låg ränta, finns det sällan anledning för kassahållaren att ändra fördelningen mellan sedelkassa och check- och giromedel och eventuella förändringar för hela samhället tenderar att ta ut varandra. All statistik visar, att kvoten mellan volymen check- och giromedel och volymen sedlar och mynt är ytterst stabil. Den kan vara i stort sett oförändrad i årtal och t.o.m. under decennier. ⁽¹⁴⁾ Då volymen sedlar och mynt utanför banksystemet ökar, ökar också check- och giromedlen nästan alltid proportionellt lika mycket. En dylik stabil kvot kan givetvis endast åstadkommas, därför att kassahållarna hela tiden justerar den. De kan förändra den säsongmässigt och ibland på grund av strukturella förändringar på mycket lång sikt, men dessa är som regel mycket små. Antagandet, att banksystemet bestämmer volymen check- och giromedel, är helt oförenligt med denna kvot. Man kan säga, att samhället och bankväsendet skapat en strukturell ram, men det är centralbanken och kassahållarna, som fyller ramen med innehåll genom sina åtgärder. Kassahållarna utnyttjar visserligen banksystemets tjänster, men de har själva det avgörande inflytandet, de avgör volymen av betalningar och placeringar.

Man kan alltså inte heller, när det gäller check- och giromedel tala om en normal utbuds- och efterfrågefunktion och en normal prisrelation. Detta är egentligen en självklarhet med tanke på, att det rör sig

om en växlings- och bokföringstransaktion, där kassahållarna byter ett betalningsmedel mot ett annat. Man kan säga, att banksystemet saknar inflytande över check- och giromedlens volym och att banksystemet tar emot allt som kassahållarna placerar, men att också kassahållarnas 'utbud av' sedlar och mynt och 'efterfrågan på' check- och giromedel är oelastisk. Har centralbanken avgjort hur stor sedel- och myntvolymen utanför centralbanken och banksystemet skall vara, så bestämmer centralbanken med kassahållarnas hjälp också volymen check- och giromedel och därmed den totala betalningsmedelsvolymen. Att bestämningen av volymen check- och giromedel inte är någon normal utbuds- och efterfrågerelation, visas väl också av, att normalt inget pris eller ränta beräknas eller ges. Visserligen finns det vissa dylika konton med en blygsam ränteersättning (även om denna ofta får minskas med avgifter), men i detta fall är det snarare sparinlåning, som av olika skäl sökt sig till check- och girokonton. Dessa utgör inget undantag i princip men däremot ett mätproblem. Dessa kontons speciella karaktär visas också av, att de har en lägre omsättningshastighet än renodlade check- och giromedel.

Vi har alltså funnit, att man inte kan finna eller använda normala utbuds- och efterfrågerelationer för någon del av tillkomsten av vad man kallar pengar. Oftast faller transaktionerna utanför marknaden och om man kan tala om utbud och efterfrågan, så är det en helt elastisk sådan för centralbankens del och en helt eller nästan helt oelastisk sådan för övriga parter.

c. Transaktionstyperna 17 - 28.

Vad nästa sektor av transaktioner, kassahållarnas (utanför banksystemet) placering i sparmedel och långfristig inlåning, (typ 17 – 20) beträffar, motsvaras kassahållarnas utbud av pengar (sedlar, mynt, check- och giromedel) av banksystemets efterfrågan på pengar genom att de ställer konton till förfogande för denna inlåning. Även i detta fall är det kassahållarna, som är den aktiva, bestämmande parten och tar initiativet till både insättningar och uttag.⁽¹⁵⁾ De kan välja mellan ett stort antal banker, andra institut och konton. Banksystemet kan blott passivt ta emot, vad insättarna placerar och kan inte säga nej till uttag. Men även i detta fall är kassahållarna snävt bundna av de krav, som samhället och betalningssystemet men också betalningsförmåga och räntabilitet ställer. Men kassahållarna har dock ett något större spelrum för att genomföra förändringar, vilket visar sig i att kvoten mellan volymen sparinlåning och långfristig inlåning och volymen betalningsmedel i samhället, är något mera flexibel än kvoten mellan volymen check- och giromedel och volymen sedlar och mynt. Den förra kvoten präglas av stabilitet men inte av orörlighet som den senare. Kassahållarna ändrar kvoten genom att öka eller minska sin inlåning. Ibland leder detta till en

inlåningsexpansion, som åtföljs av en utlåningsexpansion från banksystemets sida. Men för denna inlåning gäller, att kassahållarna påverkas av marknadens räntevillkor. En ökad räntenivå leder ceteris paribus till, att kassahållarna ger räntabilitetssynpunkter ökad vikt och därmed kan den långfristiga inlåningen öka. Banksystemet kan förändra villkoren men måste göra detta inom den snäva ram, som kraven på likviditet och räntabilitet ställer. Banksystemet tvingas sen ta emot, vad kassahållarna placerar. Vad banksystemet har att placera är närmast en restpost, sedan centralbanken med kassahållarnas hjälp bestämt betalningsmedels- och inlåningsvolym. Vad som återstår för banksystemet, är att välja mellan olika placeringsalternativ, t.ex. utlåning eller obligationer. Banksystemet har i jämförelse med samhällsekonomin utanför också mer begränsade möjligheter, därför att det som regel inte kan placera i realkapital. Insättningar och uttag präglas därför av stor oelasticitet, främst på banksystemets sida, men inte heller kassahållarna har speciellt stor frihet. Inte heller i detta fall är det fråga om normala efterfråge- och utbudsrelationer.

Jag har redan i kap. 2 redogjort för, varför sparmedel och långfristig inlåning inte fungerar som betalningsmedel.

Vid insättning på sparkonton och långfristiga konton skapas inga nya pengar. Däremot tar inlåningen betalningsmedel i anspråk och konkurrerar därmed i någon mån om pengarna. Eftersom alla relevanta betalningsmedel i princip är fritt utbytbara mot varandra utan kostnad, så är priset på dem detsamma vid samma tidpunkt, varje lika stor mängd av dem har samma värde inom samma valutaområde. Detta gäller också vid insättning på sparkonton och långfristiga konton. Men detsamma gäller också för alla andra finansiella nyttigheter, om vi bortser från vissa mindre avgifter, avdrag och tillägg, vilka kan anses tillhöra räntan. Transaktioner i pengar och finansiella nyttigheter kan därför inte påverka penningvärdet, därför att de innebär ett byte av ett värde av x penningenheter mot ett annat värde av x penningenheter. Utbud och efterfrågan har alltid samma värde. Penningvärdet påverkas direkt endast av betalningar av varor och tjänster. Bortsett från de nyttigheter, som är inkluderade i periodräntan, påverkas prisbildningen inte av växling och finansiella transaktioner.

Sparinlåningen och den långfristiga inlåningen tillhör därför endast indirekt det område, där utbud av och efterfrågan på pengar bestäms, i så måtto att inlåningen minskar utrymmet för att genomföra andra betalningar, som påverkar priset på pengar. Samma sak gäller också alla andra monetära och finansiella transaktioner, som utlåning från bank och köp av obligationer, penningmarknadsinstrument, växlar och andra fordringar.

Nästa typ av transaktioner (typ 21 – 24) utgörs till stor del av bankernas utlåning. En del

ekonomer tycks betrakta denna som källan till det huvudsakliga utbudet av pengar, som ställs mot samhällsekonomin efterfrågan.⁽¹⁶⁾ Men utlåningen skapar inte pengar med en enda penny. Varenda penny eller annan enhet, som utlåningen omfattar, är pengar, som endera centralbanken tillskjutit i form av sedlar eller mynt eller som kassahållarna skapat genom tidigare insättningar på check- eller girokonton eller överfört genom andra insättningar. Däremot tar lånedmedlen tidigare skapade betalningsmedel i anspråk, även om det i det här fallet gäller banksektorns andel. I stället för att öka betalningsmöjligheterna konkurrerar lånedmedlen om det utrymme, som befintliga betalningsmedel skapat. Men som jag tidigare sagt, är de medel, som banksektorn lånar ut i huvudsak en restpost. Liksom vid inlåning är mängden av det utbytta alltid lika stor. x penningenheter betalningsmedel byts mot en fordran, skuld på x penningenheter. Enbart räntan påverkas av utbud och efterfrågan.

Vad bankernas lånevolymer beträffar, begränsas denna som vi tidigare funnit till sin omfattning av inlåningsvolymen. Den totala ramen kan inte banksystemet påverka (utan centralbankens medverkan). I den mån affärsbankerna eller någon annan del av banksystemet söker genomföra en självständig utlåningsexpansion utan tillförsel utifrån, går detta omedelbart ut över dess innehav av sedlar och mynt, det får en mer ansträngd likviditetssituation (som vi funnit redan i kap. 4). Däremot kan givetvis banksystemet svara på en inlåningsexpansion med en motsvarande utlåningsexpansion inom inlåningsökningens ram. Men detta är ju bara en osjälvständig anpassning. Möjligheterna till en självständig expansion begränsas också av att banksystemets innehav av sedlar och mynt är så ringa. Det rör sig i regel om någon enstaka procent av den totala volymen sedlar och mynt utanför centralbanken.

Men kan inte banksystemet öka sin sedelvolymer upp till normal nivå genom lån eller genom att utnyttja sin checkräkning i centralbanken? Jo, i den mån så behövs, gör banksystemet detta. Men därigenom har också situationen förändrats. Volymen sedlar och mynt utanför centralbanken har ökat. I de flesta fall har centralbanken kanske ingen orsak att korrigera detta, i all synnerhet om det gäller säsongmässiga eller andra tillfälliga behov. Men även i detta fall gäller, att banksystemet inte har någon självständig förmåga att expandera sedelvolymer och därmed kreditvolymen. Hela tiden krävs centralbankens medverkan.⁽¹⁷⁾ Och ändå gäller oftast, att även om centralbanken medverkat, så har bankens likviditet blivit mer ansträngd. Det finns oftast ett incitament att återgå till den tidigare volymen på checkkontot eller att betala det tillfälliga lånet.

Banksystemets innehav av sedlar och mynt brukar alltså hela tiden ligga på en oförändrad nivå, någon enstaka procent av den totala volymen utanför centralbanken. Behovet av säsongmässiga eller andra tillfälliga tillskott tillgodoser banksystemet genom

förändringar i behållningen på konto i centralbanken och genom korta lån i andra banker eller i centralbanken, i Sverige numera mest genom repolån mot säkerhet i värdepapper. Banksystemet kan alltså något variera sin behållning av olika likvida tillgångar, men om detta inte innebär ett tillskott av sedlar till kassahållarna, så ökar inte dessa sin inlåning, vare sig av check- och giromedel eller av långfristig inlåning. Banksystemet kan påverka kassahållarnas innehav av sedlar och mynt på endast ett sätt - genom att förändra sitt eget. Eftersom banksystemet som regel avstår från detta, innebär det också att då centralbanken förändrar volymen sedlar och mynt utanför centralbanken, slår detta för det mesta helt igenom hos kassahållarna, som i sin tur förändrar inlåning och därmed utlåning.

Vad kassareservbestämmelser beträffar, tar de i de flesta länder och under normala förhållanden främst sikte på att säkra banksystemets betalningsförmåga och soliditet och insättarnas krav på säkerhet. Kanske kan dessa regler något skärpa de krav, som banksystemet ställer på utlåningen. Men ofta torde de överensstämja rätt väl med de krav, som banksystemet skulle ha ställt, även om sådana regler ej hade funnits. Även inom detta inser man, att det i synnerhet under osäkra perioder kan vara nödvändigt att inte binda alltför stor del av tillgångarna i utlåning, som inte så lätt och snabbt kan realiserats eller som innebär för stora risker. Det gäller t.ex. konsumtionskrediter och placeringar med otillräcklig säkerhet i ställda panter eller inteckningar, men det gäller givetvis också för långa krediter, som inte vid behov kan avyttras eller belånas på det sätt som penningmarknadsinstrument eller obligationer med kort återstående löptid kan. Som regel är bankerna angelägna om att kunna möta insättarnas krav på uttag. Att inte kunna det är förödande för en bank.⁽¹⁸⁾ Men bankbubblan i Sverige i början av 90-talet visar å andra sidan, att en god kontroll av bankernas likviditet och soliditet kan vara nödvändig även i dag.

En bank måste som varje annat företag ständigt väga likviditetskraven mot de krav, som räntabiliteten ställer.⁽¹⁹⁾ Ökar inlåningen av a-vista karaktär, tvingas man förkorta eller begränsa utlåningen. Att kassahållarna ökar sina check- och giromedel, betyder därför inte alltid ökad utlåning utan i stället kanske ökat innehav av kortfristiga värdepapper eller ökade reserver i övrigt. Å andra sidan kan ibland utlåningen ökas genom en reduktion av bankens innehav av obligationer och penningmarknadsinstrument. Så även om banksystemet inte normalt kan påverka den totala volymen av utlåning och värdepappersinnehav, kan det i viss mån göra ett val mellan olika placeringar. Och givetvis påverkas banksystemet i sin placeringspolitik av kassareservbestämmelser och andra liknande regler. I de länder, där det funnits en medveten strävan att reglera utlåningsvolymen och dennas fördelning, har detta starkt påverkat fördelningen mellan utlåning, reserver och värdepappersinnehav. Men hur denna än förändras,

påverkar detta inte volymen betalningsmedel utanför banksystemet.

Att det inte är utlåningen, som är betydelsefull i en inflationssituation utan pengar och inlåning, visa väl också av, att när det är gott om pengar, är det ofta svårt att få lån, de flesta vill i stället låna. Att utlåningen uppfattas som för liten, visar alltså, att det är för gott om pengar.

Det beyder också, att varje försök att påverka penningvolym och köpkraft genom påverkan på banksystemet, är dömt att misslyckas. Vad man kan uppnå med t.ex. skärpta bestämmelser är att förhindra banksystemet att fullt ut utnyttja en inlåningsökning och inlåningsexpansion genom en motsvarande utlåningsökning och utlåningsexpansion. I varje fall vad likviditetskvoter, placeringsplikt och utlåningstak beträffar, torde de flesta ekonomer numera vara överens om, att dessa inte har någon effekt på penningmängdens volym.⁽²⁰⁾ Vilken kanal, som medlen än flyter ut genom, ut flyter de. I och med alla innovationer och internationaliseringen av kapitalströmmarna har alla utvecklade länders regeringar och centralbanker insett meningslösheten i alla försök att reglera förhållandet mellan banksystemets inlåning, utlåning och värdepappersinnehav, utöver de krav, som soliditet, likviditet och insättarnas rimliga krav på säkerhet ställer på banksystemet. Enbart kassahållarnas tillskott av sedlar och mynt är betydelsefullt för deras innehav av betalningsmedel.

Det säger sig självt, att föreställningen om bankutlåningen som pengarnas källa inte är förenlig med de utbuds- och efterfrågefunktioner, som Milton Friedman använt sig av. För honom är M^s de medel centralbanken ställer till marknadens förfogande plus giro-, check- och sparmedel i affärsbankerna. Han redovisar också, att centralbankerna (the monetary authorities) bestämmer volymen centralbankspengar och att kassahållarna (the public) och i hans fall också bankerna bestämmer volymen insättningar.⁽²¹⁾

Föreställningen om bankutlåningen som pengarnas källa går möjligen att uttrycka i bytesekvationens termer, men den strider mot de flesta korrekta antaganden om hur parterna reagerar i olika situationer. Denna föreställning svarar för en del av de svagheter, som de nuvarande teorisystemen har, en stor del av deras motsägelser och brist på överensstämmelse med verkligheten. Det gäller bl.a. den konstlade gränsdragningen mellan affärsbanker och andra institut och mellan utlåning och andra placeringar, som bankerna gör. Varför skulle lånet från affärsbanken och inte obligationslånet ha expansiva egenskaper? Eller lånet från sparbanken eller finansbolaget? Eller lånet från Studiemedelsnämnden eller butikskedjan? Det gäller dock främst föreställningen om banksystemets beslutsmöjligheter, som en noggrann analys visar, att det uppenbart saknar. Att hävda, att affärsbankerna eller banksystemet i dess helhet genom sin utlåning skulle ha ett reellt inflytande gentemot centralbanken

eller ett avgörande inflytande genom kassahållarna, när det gäller samhällets betalningsmedelsvolym, har ingenting med verkligheten att göra.

Däremot förklarar denna föreställning alla de försök med lånereglering, som vi haft under efterkrigstiden. Lånevolymen lyckades man reglera i en del fall, men inverkan på köpkraften eller inflationen uteblev eller blev den motsatta. En positiv effekt har dock blivit, att dylika försök att reglera lånevolymen och även föreställningen, att detta skulle påverka efterfrågan i samhället, råkat i vanrykte. Affärsbankernas lånevolym får också allt mindre relativ betydelse i vår moderna, internationaliserade ekonomi, där obligationer, certifikat, penningmarknadsinstrument (däribland en lång rad nya typer), försäkrings- och pensionssparande, aktie- och räntefonder och nya typer av penning- och kapitalhantering ökar sin andel.

Att detta 'huvudled i inflationsbekämpningen', som det kallades ännu på 70- och 80-talet, kunde försvinna från dagordningen på bara något år, är ju bara ännu ett exempel på hur lite tilltro man kan sätta till de då och tyvärr även nu förhärskande teoribyggnaderna, som segt hänger sig kvar trots alla sina brister. Ekonomerna tvangs bl.a. avskaffa begreppet 'kreditpolitik', därför att bankbubblan i början på 90-talet gjorde begreppet löjligt, trots att det var flitigt använt bara några år tidigare. Ännu värre vore det givetvis, om det vore värdesättningen, volymen och omsättningen av bl.a. obligationer, som styrde samhällets utgiftsvolym, köpkraft och inkomster, vilket t.ex. av Keynes ges en strategisk roll.⁽²²⁾ Om det vore så, då vore samhället verkligen en lekboll i dagens internationaliserade och avreglerade ekonomi, men så är det givetvis inte.

Ekonomerna har också svårt för att förklara det faktum, att volymen betalningsmedel, efterfrågan och prisnivån expanderar över alla gränser i en hyperinflation, då all utlåning liksom långsiktig inlåning försvinner på ett tidigt stadium, dels genom att inga nya insättningar sker och inga nya banklån ges och dels genom att inflationen utplånar alla gamla värden. I slutskedet finns bara sedlarna kvar av den egna valutan, så länge någon är beredd att ta emot dem.

Lika litet som inlåningen kan utlåningen från bankerna direkt påverka penningvärdet. Utbud och efterfrågan är alltid lika. Däremot påverkar räntan på utlåningen naturligtvis samhällsekonomin totala räntebelopp. Utlåningsräntan anpassas efter inlåningsräntan. Bankerna begär en marginal för att täcka de kostnader och risker, som banksystemet tar på sig. Låneräntan är lika med räntan på inlåningen plus räntemarginalen..

På samma sätt som banksystemet har samhällsekonomin kassahållare möjlighet att placera i obligationer, penningmarknadsinstrument, växlar och andra fordringar (transaktionstyp 25 – 28 men givetvis också 9 - 12 och 21 - 24). På samma sätt som vad gäller inlåningen i banksystemet, blir volymen av

dessa placeringar främst beroende av kassahållarnas preferenser för olika val av sedlar, check- och giromedel, andra fordringar och realkapital. Varje kassahållare och varje företag och förvaltning har ett preferenssystem, ofta inte uttalat och ännu mer sällan nedskrivet, men hela tiden bestämmande för de volymer av olika värden, som kassahållarna bestämmer sig för. Detta gäller för en enskild och det gäller för en grupp eller alla kassahållare i samhället. Variationerna är givetvis stora mellan enskilda och kan dessutom växla starkt mellan olika tidpunkter och olika perioder. Men genomsnittsbilden är mycket stabil, vilket ju främst är ett uttryck för att kassahållarnas preferenser är så fasta och för att enskilda olikheter och förändringar till större delen tar ut varandra.

En kombination av placeringar för samhällets kassahållare (alltså utanför banksystemet) kan vara: 100 miljarder kr. sedlar och mynt, 200 miljarder kr. check- och giromedel, 400 miljarder kr. sparinlåning och långfristig inlåning och 700 miljarder kr. placering i obligationer, penningmarknadsinstrument, växlar och andra fordringar. Ökar centralbanken volymen sedlar utanför banksystemet med 1 miljard kr., så ökar kassahållarna som regel övriga tillgångar proportionvis lika mycket, även om detta ibland sker med en viss eftersläpning. Denna är bl.a. en följd av, att förändringarna främst sker genom en inlåningsexpansion via banksystemet, som ju följs av en motsvarande utlåningsexpansion, vilka processer tar tid i anspråk. Som jag tidigare sagt, är kvoten mellan volymen check- och giromedel och sedlar och mynt mycket stabil. Övriga kvoter är också stabila men inte alls i samma utsträckning. Det finns alltså ett större spelrum för kassahållarnas placeringar i övriga tillgångar. Detta kan också yttra sig i, att det inbördes förhållandet mellan sparinlåning och långfristig inlåning i bank och övriga placeringar, t.ex. i obligationer, förändras. Detta beror bl.a. på räntabiliteten hos de olika placeringarna, vilket också påverkas av inflationsgraden i samhället. En anpassning som sker är också, att parterna, banksystemet och samhällsekonomin utanför (liksom givetvis centralbanken) växelvis uppträder som köpare och säljare av obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar, när detta behövs för att motsvara deras preferenser.

Har kassahållarna vissa valmöjligheter, så är banksystemets ytterst små. Detta ligger inbyggt i själva dess struktur, eftersom dess uppgift bl.a. är att möjliggöra investeringar på ofta lång sikt, baserat på ett ofta kortsiktigt sparande, vilket skapar mycket små marginaler. Har ett produktions- eller distributionsföretag ordnat sin långsiktiga finansiering, kan det med en viss trygghet ägna sig åt sin kärnverksamhet under en längre tid. Banksystemet har övertagit en del av ansvaret för den kanske osäkra finansieringen. Detta gör, att bankföretaget har svårare för att beräkna sina löpande inkomst- och

utgiftsströmmar. Banken kan därför aldrig slå sig till ro. Den är hela tiden piskad mellan de olika krav, som likviditet och räntabilitet ställer, mellan Scylla och Karybdis. ⁽²²⁾ Ökar volymen check- och giromedel proportionvis, så ställer detta krav på kortare placeringar. Ökar volymen långfristig inlåning, tvingas banken öka utlåningen för att höja räntabiliteten. När samhällets kassahållare bestämt volymen av sina placeringar, är också volymen av banksystemets till större delen bestämd. Det rör sig i huvudsak om en restpost, även om banksystemet har en viss valfrihet mellan olika typer av placeringar. Detta har också i jämförelse med samhällsekonomin utanför mer begränsade placeringsmöjligheter, därför att det som regel inte kan eller får placera i realkapital.

Låneförbindelser kan inte användas för betalningar. Det kan inte heller obligationer och penningmarknadsinstrument. Visserligen är det teoretiskt möjligt att betala med en obligation, men detta torde i praktiken ske så sällan utanför banksystemet, att det praktiskt taget inte spelar någon roll. Det skapas inga betalningsmedel för kassahållarna vid transaktioner med obligationer och penningmarknadsinstrument. I stället tas tidigare skapade betalningsmedel i anspråk och köpen konkurrerar alltså om dessa. Däremot skapas betalningsmedel vid centralbankens köp av obligationer och penningmarknadsinstrument, därför att dessa regelmässigt leder till en utökning av sedelvolymen. Men då är det förändringarna i denna, som är det primära. Köpen och försäljningarna av värdepapperen i sig skapar inga betalningsmedel.

Även vad obligationer, penningmarknadsinstrument, växlar och andra fordringar beträffar, gäller, att frånsatt utbudet av och efterfrågan på de tjänster, som ingår i räntan berörs inga utbuds- och efterfrågerelationer, vilket är en självklarhet vid ett byte av ett värde på x penningenheter (erhållna betalningsmedel) mot ett annat värde på x penningenheter (den fordran som uppstår). Om utbud av och efterfrågan på monetära och finansiella värdeenheter är lika stora kan penningvärdet inte påverkas.

d. Transaktionstyperna 29 - 32.

Går man sen till något, som verkligen representerar efterfrågan på pengar, så kommer man till det utbud av varor och tjänster, som transaktionerna 29 – 32 representerar. De förändringar i prisnivån, som dessa transaktioner resulterar i, svarar dessutom regelmässigt för en stor del av förändringarna i samhällets räntenivåer. Detta utbyte av varor och tjänster mot betalningsmedel sker nästan helt utanför banksektorn, men är beloppsmässigt ofta helt dominerande för räntenivåerna. För att ta ett exempel från tiden efter andra världskriget. Om man antar, att den nominella räntenivån i ett antal högt utvecklade länder legat på cirka 8 % per år i genomsnitt, och den genomsnittliga inflationen sällan

understigit 5 % per år, så betyder det, att mer än hälften av räntenivån bestämts av inflationen, som ju är ett resultat av transaktioner av typ 29 – 32. Av 186 årsvärden på räntor i USA och Storbritannien under tiden 1945 - 1975 på korta papper (commercial paper, call money and three months bills) och långa papper (high grade corporate bonds, high grade industrial bonds and consoles) var det endast 20, som översteg 8 % (de sista åren). Och den allmänna prisnivån steg nästan genomgående med mer än 5 % under denna tid. (Se Friedman-Schwartz, 'Monetary Trends in the United States and the United Kingdom', sid. 122 - 137). Redan Alfred Marshall var medveten om det starka direkta sambandet mellan prisnivå och räntenivå.⁽²³⁾

Av inlåningsräntan i bank svarar inflationen för en ännu större andel. Dessutom gäller, att av återstoden är också en stor del ersättning för risk, administration och skatt. Vad man brukar kalla ersättning för väntan torde ofta representera en mycket liten del av räntenivån (i många fall en negativ del).⁽²⁴⁾ Trots detta har ekonomerna ofta bortsett från inflationen (deflationen) och dess inverkan, många har inte ens skilt mellan nominell och reell ränta. Dessutom har de ofta behandlat den, som om den i huvudsak skulle vara ersättning för väntan. Andra har hävdat, att räntan skulle spela en betydelsefull roll, även i fall, där dess inflytande torde vara mikroskopiskt. Räntan kan förvisso spela en viktig roll, när det gäller sparande och investeringar och därmed produktion och utbud av varor och tjänster på lång sikt, men dess inverkan på prisutvecklingen på kortare och medellång sikt (1 – 7) år torde vara ringa.

I princip är penningvärdet beroende av inte bara priset på nytillverkade varor utan också av priset på varor, som omsätts en andra eller tredje gång. Dit hör t.ex. varor, som säljs av secund-hand butiker och auktionsfirmor. Det är ofta fråga om konstföremål, samlares varugrupper eller fordon. Men det är också fråga om lägenheter, byggnader, företag eller delar därav liksom aktier, som ju utgör delar av aktiebolag. Det kan också vara fråga om immateriella tillgångar som t.ex. varumärken, patenträttigheter eller goodwill. Om t.ex. konst eller aktier stigit extra mycket i pris, är det klart, att detta måste anses ha påverkat penningvärdet. Men problemet är, att det är mycket svårt att få ett grepp om prisstegringen i detta fall, därför att det är mycket svårt att skilja mellan vad som är prisstegring och vad som är volymökning. Man tvingas därför i praktiken att utesluta de flesta av dessa icke nytillverkade varor eller tillgångar vid indexberäkningar, även om vissa secund-hand storheter borde vara möjliga att inkludera.

Om man ser till de grupper som andrahands- och tredjehandsköpen representerar, så gäller, att de allra flesta torde utvecklas i takt med att samhällets industriella och distributiva apparat och dess infrastruktur utvecklas. De är med andra ord starkt strukturellt betingade. Det innebär, att även om volymer och priser kanske stiger mer än vad de gör för

nyttillverkade varor, så är svängningarna i volymer och priser troligen moderata i de flesta fall och går i takt med dem för nyproducerade varor. Aktier är givetvis ett undantag.

Efterfrågan på pengar, representerat av den utbudna volymen varor och tjänster ges en betydelsefull roll också av Milton Friedman i ekvationen $M = kPy$.⁽²⁵⁾ Visserligen begränsar han volymen till den mängd 'y', som ingår i BNP-begreppet, men detta förändrar ingenting i princip. Bytesekvationen gäller ju både för 'y' och det vidare begreppet omsatt volym varor och tjänster.

e. Finansiella transaktioner och räntans roll.

Innan jag försöker göra en sammanfattning av 'efterfrågan på' och 'utbudet av' pengar, skall jag göra en utvikning om vad de monetära och finansiella transaktionerna innebär och vad den ränta är, som utgår vid dessa.

Vad är då räntan? Den är en kompensation för att värdet av en penningvolym, en finansiell tillgång eller en vara eller tjänst är lägre vid tidpunkt 2 än vid tidpunkt 1.

Många av dessa transaktioner sker till bunden ränta. Det gäller obligationer (med undantag för indexobligationer och vissa andra, som omskrivs under lånetiden), certifikat, de flesta penningmarknadsinstrument, växlar och diskonterade lån och vissa andra reverser och fordringar. Andra har räntesatser, som löpande justeras av bankinstitut eller myndighet. Dit hör insättningar i bank, banklån och många andra fordringar och lån.

Vid en del transaktioner betalas räntan i förväg. Det gäller växlar och diskonterade lån och fordringar. Men i de flesta fall betalas räntan i efterskott.

Men vilket lån eller vilken fordran det än gäller och vare sig räntan fastställs i förväg (är bunden) eller justeras successivt under lånetiden och vare sig den betalas i förväg eller i efterskott, gäller följande:

Räntan utgör ersättning för:
Risker (substans-, kurs-, system-, likviditetsrisker eller kalkylfel etc.)
Administration (ersättning för kostnader för arbetskraft, material, lokaler, kassakostnader etc.).
Inflation (deflation).
Skatteförluster (skattevinster) och
Väntan (uppskjuten konsumtion).⁽²⁶⁾

Inflation drabbar borgenären, deflation drabbar gäldenären, dels direkt via räntan, dels via skatten. Inflationen reducerar skulden till borgenärens nackdel och gäldenärens fördel, deflationen gör det motsatta. När det gäller borgenären gör han dessutom ofta en förlust vid inflation, genom att han måste ta upp en fiktiv inkomst till beskattning, vid deflation gör han en vinst genom att han inte behöver skatta för ökningen i penningvärdet. När det gäller gäldenären gör han ofta en vinst vid inflation, genom att han får

göra avdrag även för en fiktiv utgift, vid deflation gör han ofta en förlust genom att han inte får göra avdrag för det ökade penningvärdet hos skulden.

Vad många ekonomer sällan redovisar är som sagt, att begreppet ränta är mycket mångfacetterat, mångtydigt och oklart. ⁽²⁷⁾ De redovisar sällan dess beståndsdelar. De behandlar som sagt ofta räntan, som om den i huvudsak skulle vara ersättning för väntan, trots att denna del ofta är mycket ringa, i många fall negativ. De gör ofta inte någon justering av uppmätta räntesatser och räntebelopp. Ibland skiljer de som sagt inte ens mellan nominell ränta och realränta, trots att den största delen ofta torde vara ersättningen för inflation, alltså skillnaden mellan den nominella räntenivån och realräntan. Ännu större blir givetvis dennas andel, om man jämför den med andelen för väntan, för uppskjuten konsumtion genom att minska realräntan med kostnader för risker och administration etc. Milton Friedman är dock noga med att skilja mellan realränta och nominell ränta. Han noterar också, hur små skillnaderna är i realräntans höjd under normala perioder. ⁽²⁸⁾

Exempel på en orealistisk syn på räntans roll är inte svårt att hitta. I den amerikanska FRB-ledningen under 30-talet hävdade en del, att ränteläget var lätt, eftersom den nominella räntenivån många gånger låg på 0 - 3 %. Samtidigt genomlevde USA och världen en deflation, som vissa år översteg 20 %. Räntenivån var närmast prohibitiv. ⁽²⁹⁾ Eller ta som exempel alla ekonomer, som hävdar, att stigande räntor leder till sjunkande investeringar, utan att göra klart, att detta gäller för realräntan. Stigande nominell ränta behöver inte alls motverka investeringar. ⁽²⁴⁾ Om inflationen stiger i takt med den nominella räntan eller mer än så, blir resultatet snarast det motsatta, eftersom låntagarna tjänar inte bara på själva penningvärdeförsämringen utan ofta också på de ökade avdragsmöjligheterna. Detta var vad som hände i Västeuropa under 60- och 70-talen, där realräntan ofta också var 0 eller negativ.

Ekonomer och politiker har också ofta tagit miste, därför att de inte skiljer mellan olika tendenser, som kanske verkar i olika riktningar. Det var t.ex. möjligt att föra en extrem lågräntepolitik i Sverige efter andra världskriget, dels därför att Riksbanken starkt ökade sedelvolymen genom obligationsköp, vilket verkade för att pressa ner räntenivåerna på kort sikt, medan samtidigt kassahållarna väntade sig prissänkningar, hade 'money-illusions' eller av slentrian inte bevakade sin långivning eller sina insättningar, vilket verkade i samma riktning. Men den viktigaste tendensen var inte dessa två utan penningvärdets fall, som ofta var mycket större än den nominella räntenivåns förändringar, och därför betydde mer än de två andra tendenserna. När börsen väntar sig räntehöjning, faller ofta ⁽¹¹⁾ kurserna på aktier, därför att placerarna förväntar sig, att obligationer skall vara en mer lönande placering. Men de tar ju miste, om den nominella räntenivåns och

obligationsräntans höjning är mindre än penningvärdeförsämringen.

Ekonomerna resonerar i stället många gånger, som om begreppen ränta och ränta på pengar skulle vara entydiga. Om man söker analysera, vad som vanligen kallas för ränta, finner man, att den inte utgår vid momentana transaktioner, den utgår enbart under en viss tid. Realiserat utbud och realiserad efterfrågan är i princip alltid lika stora i växlingstransaktioner och finansiella transaktioner, och priset är i princip hela tiden = 1 (till skillnad från omsättning av varor och tjänster). Vad som därutöver betalas, är ersättning för ränta, som i realiserade fall alltid utgår enbart för en viss tidsperiod. (Däremot kan man givetvis använda begreppet och termen alternativränta, då man försöker beräkna olika avkastning). Givetvis är det också korrekt att tala om utbud och efterfrågan för olika valutor eller för fordringar med olika substansvärden.

Räntan på pengar och lån vid tidpunkt 1 (en periods början t.ex. av ett år) är lika med 0, räntan r på ett lån under en period avviker från detta genom att den svarar mot ett negativt värde, d.v.s. den motsvarar minskningen i värde mellan tidpunkt 1 och tidpunkt 2. Detta är ju ett något ovanligt sätt att räkna - med räntan som en avdragspost. Men ser man till räntans beståndsdelar, så är antagandet ganska naturligt. Kostnaderna för risker, administration och skatter är ju alla avdragsposter, som kommer att minska lånets värde. Detsamma gäller inflationen. Återstår alltså tillägget för väntan, som utgör en ersättning för att borgenären tvingas avstå från omedelbar konsumtion. För att göra detta vill han ha ett belopp, som gör, att hans konsumtion längre fram kan öka, att han kan köpa en större volym varor och tjänster vid den senare tidpunkten än vid den förra. Det betyder, att värdet av lånet vid den senare tidpunkten måste sättas till ett lägre värde än vid den förra, då lånet gavs, och att mellanskillnaden plus övriga kostnader täcks av räntan.

Detta återspeglar också, att betalningsmedlen är de monetära tillgångar, som kassahållarna värderar högst. Kassahållarna är beredda att avstå från ibland höga ränteinkomster för att kunna hålla pengar. Ännu mer gäller denna höga värdering av betalningsmedel under inflationsperioder, då kassahållarna förutom normala ränteförluster även förlorar på inflationen. De håller dem, trots att de oftast inte ger ett öre i ränta.

Fordringar har alltså ett lägre värde på sikt, vilket innebär, att de måste ges ett räntetillägg för att kunna konkurrera med betalningsmedel. Räntan utgör en ersättning för borgenärens väntade förlust, som kan anses motsvara värdet av hans uppskjutna konsumtion, men den inkluderar också i regel en ersättning för andra kostnader och en eventuell vinst, medan galdenären beräknar, att nyttan för honom överstiger kostnaden.

Antag, att en borgenär kalkylerat på följande sätt, då han lämnat ett lån: Risker 0,3 %,

administration 0,2 %, inflation 3 %, skatter 3 % och väntan, vilket också kan inkludera en vinstmarginal 3,5 %, alltså totalt 10 %. Antag också, att gäldenären kalkylerat på följande sätt, då han tog lånet: Inflation 2,8 % gör, att realräntan är bara 7,2 %. Från detta avgår en skattekostnad med 3 % och tillkommer risker 0,1 % (borgenären kan ju t.ex. under olyckliga omständigheter sätta honom i konkurs) och egen administration 0,1 %. Gäldenären uppskattar alltså den reella kostnaden till 4,4 %.

I efterskott vet man, hur de verkliga kostnaderna utföll. Inflationen blev 2 %, kapitalbeskattningen utgjorde 30 % på ränteinkomstens bruttobelopp, betalningen fullgjordes, varför riskkostnaderna bortföll, kostnaderna för administration utgjorde för borgenären 0,2 % och för gäldenären 0,1 %. Borgenären erhöll alltså 10 % i nominell ränta, varifrån avgick 2 % i inflation, vilket innebar en realränta på 8 %. Vidare avgick 3 % i skatt, 0 % för risk och 0,2 % för administration, varför han fick 4,8 % i nettoränta (ersättning för väntan och vinst). Gäldenären betalade alltså 10 % i nominell ränta, varifrån avgick 2 % i inflation, vilket innebar en realränta på 8 %. Vidare kunde han göra ett skatteavdrag på 3 %, men han hade inga riskkostnader och en administrationskostnad på 0,1 %. Han betalade alltså totalt 5,1 % i nettoränta.

Det är givet, att man kan diskutera, om det skall göras ett skatteavdrag. Detta är ju inte enbart negativt, det åstadkommer också ett positivt värde för samhället. Men de fakta innebär ju skatten liksom inflationen en omfördelning mellan parterna i lånet. Och om både vinst och förlust tas med, blir ju totalresultatet 0 för samhället i dess helhet. Och de flesta parter räknar säkert med skatten i privatekonomiska kalkyler och vi bör kanske utgå från detta. Naturligtvis finns det många fall, då avdrag ej kan göras och inkomsten ej beskattas, i vilka fall räntekostnaden ökar för gäldenären liksom ränteinkomsten för borgenären.

Lån och fordringar köps och säljs visserligen på marknaden, men det pris som betalas, räntesatserna, är i stort sett det enda värde, som är marknadsanpassat, det enda värde som bestäms av utbud och efterfrågan, i övrigt påverkas inte objektens (lånens och fordringarnas) värde, givetvis bortsett från substansförändringar. Detta sagt i medvetande om, att man på obligationsmarknaderna räknar om kursvärdet med hänsyn till ränteförändringarna, vilken omräkning inte på minsta sätt förändrar värdet av den fordran, som obligationen utgör, utan endast möjliggör en jämförelse mellan olika alternativ av lån inkl. obligation plus ränta.

En substansförändring är det också oftast, när obligationskurserna på grund av en deflation eller bankkris faller under pari. Ett extremt exempel på detta är kursfallet för företagsobligationer i USA i början av 30-talet. Från mars 1931 till juni 1932 föll kurserna från index 100,0 till 72,2 beroende på att investerarna misstrodde företagets betalningsförmåga.

Företagsobligationerna hade blivit osäkra fordringar. Att det var så, visas väl av, att statsobligationer inte föll alls under samma tid utan avvek obetydligt från pari.

Det man betalar för en obligation, är värdet av den fordran i pengar, som obligationen ursprungligen representerar och värdet av den upplupna räntan. Dessa två tillsammans utgör ett nominellt belopp, som frånsett substansförändringar kan påverkas enbart genom att räntan växer med tiden. Om nu den allmänna räntenivån förändras, kan man också anse, att obligationens räntenivå påverkas. Om en ettårigt certifikat (obligationerna är ju i regel minst 2-åriga) på 1.000 kr. med 5 % nominell ränta ägs i ett läge, då den allmänna (nominella) räntenivån stiger till 6 %, så kan man säga, att kursvärdet fallit, genom att räntenivån för den återstående löptiden anpassas till den allmänna räntenivån. Antag, att certifikatet har en återstående löptid på 12 månader, så innebär det, att innehavaren gör en ränteförlust på 10 kr. mot om han hade kunnat placera sina 1.000 kr. till 6 % ränta. Detta tar sig i praktiken uttryck i, att kursvärdet faller till 990 kr. Men det är att märka, att detta inte innebär någon prisförändring på det sammanlagda värdet av certifikat eller obligation + ränta utan en tänkt förskjutning mellan den ursprungliga fordran och räntan på denna. I stället för 1.000 kr. + 50 kr. som i ursprungsläget äger alltså innehavaren 990 kr. + 60 kr. Det sammanlagda värdet av certifikat (obligation) och ränta kan frånsett substansförändringar aldrig förändras gentemot den egna valutans värde. Det är alltså ej certifikatets (obligationens) värde, som förändras, utan värdet av räntan på denna, då man bedömer kursutvecklingen. Och ser man tillbaka på transaktionerna vid periodens slut, har ju innehavaren fått tillbaka sina 1.000 kr. + 50 kr. i ränta. Som alla andra monetära och finansiella nyttigheter, följer obligationen (certifikatet) den egna valutans förändringar. Den är alltid värd lika med 1 i förhållande till denna, om substansvärdet ej har förändrats.

Räntesatserna fastställs givetvis också på olika marknader, även om dessa ofta präglas av monopol och konkurrensbegränsningar, främst från centralbankens och regeringens sida. Men dessa marknader är mycket olika de marknader, där efterfrågan i form av betalningsmedel möter utbudet av varor och tjänster. En olikhet är, att medan den allmänna prisnivån kan förändras hur mycket som helst, så återvänder räntenivåerna alltid till tidigare nivåer. På lång sikt är ränteförändringarna = 0, de tar ut varandra. Och när det gäller realräntans förändringar, så är de, som bl.a. Milton Friedman funnit, mycket små i de flesta något så när stabila länder och perioder. ⁽²⁸⁾

Differenserna mellan olika finansiella transaktioner är, när det gäller parter, typer av betalningsmedel och transaktion, riktning, område o.s.v. förvisso mycket stor, men på två punkter finns en hög grad av samstämmighet. Det gäller värderingen

och ränteberäkningen. Det gäller för inlåning i bank, utlåning i bank, köp av obligationer, penningmarknadsinstrument, växlar, reverser och alla andra lån och fordringar. Likheten i dessa avseenden är så stor, att man kan låta allesammans representeras av ett enda exempel, där en person (fysisk eller juridisk) vid tidpunkt 1 lånar ut ett belopp till en annan person (fysisk eller juridisk), som betalar tillbaka hela beloppet vid tidpunkt 2 eller vid tidpunkterna 2 t.o.m. n med ränta. Alla dessa transaktioner kan, när det gäller priser och ränta, åskådliggöras av ett enkelt schema med tre komponenter, tabell 8B.

Tabell 8 B.

Tidpunkt 1 (t.ex. årets början)	Tidpunkt 2 (t.ex. årets slut)	Tid- punkt n
I-----I	I-----I	I-----I
x penningenheter byts mot en fordran på x penningenheter	Fordran på x penningenheter betalas med x penning- heter vid en eller flera tid- punkter 2 t.o.m. n .	

Räntan r på lånet betalas med y penningenheter vid tidpunkt 1, 2 t.o.m. n , endera i sin helhet vid tidpunkt 1 eller 2 eller uppdelat på perioderna 1 t.o.m. n . Ibland utgår ingen ränta, då bortfaller den komponenten.

Detta är nog räknat tre olika transaktioner. Vid de två översta påverkas inga priser, vare sig på pengar eller fordringar, utbud och efterfrågan på dessa berörs inte. Enbart den tredje typen av transaktion innebär, att ett pris sätts på en prestation. I räntan inräknas då eventuella avgifter. Detta schema kan synas enkelt men sammanfattar allt, som sker vid en finansiell transaktion, utöver exemplets penningenheter berörs inga andra. Varje finansiell bytestransaktion har dessa tre komponenter men inga fler (då ingen ränta utgår 2 komponenter). När det gäller ensidigt finansiella transaktioner, är schemat ännu enklare. Vid tidpunkt 1 överlämnas x penningenheter eller en finansiell nytthet med värdet x penningenheter från person a till person b . Någon ränta betalas inte och transaktionen är avslutad i och med överlämnandet.

Även när det gäller växlingstransaktioner är schemat mycket enkelt. Vid tidpunkt 1 byts x penningenheter eller fordringar på x penningenheter mot x penningenheter eller fordringar på x penningenheter. Någon annan tidpunkt än transaktionens berörs inte och någon ränta betalas inte. Transaktionen är avslutad vid samma tidpunkt, som den skedde.

Hur många de finansiella och monetära transaktionerna än är, så kan de inte påverka priset på dessa lån och fordringar (jämför med de ofta enorma värdeförändringarna i aktier), d.v.s. priset följer alltid penningenshetens värde. Detta är givetvis en truism, men inte desto mindre är det viktigt att komma ihåg. Om det råder inflation, så minskas värdet, priset, hos monetära och finansiella nyttheter exakt lika mycket som penningenshetens. Priset är alltid 1. Däremot påverkas räntedelen för det mesta. Inte heller kan transaktionerna direkt påverka priset på varor och tjänster och därigenom priset på pengar (penningvärdet). Däremot är penningvärdet vid tidpunkt 2 oerhört betydelsefullt för t.ex. en revers- eller obligationsinnehavare. En hög inflation på t.ex. 10 % innebär ju, att han från en ränteinkomst på 5, 10 eller 15 % får räkna bort 10 %-enheter i värde.

Penningensheternas värde vid tidpunkt 1 och 2 bestäms enbart, av vilken mängd betalningsmedel och vilken mängd varor och tjänster, som utbjuds mot varandra och realiserar i köp vid de två tidpunkterna eller under en period och inte på minsta sätt av insättningar och uttag på bankkonton, lån och lånebetalningar eller köp av obligationer eller andra fordringar, även om dessa köp sker utanför centralbankssektorn. Däremot kan givetvis dessa transaktioner liksom räntebetalningar påverka priset på pengar indirekt genom att de tar betalningsmedel i anspråk och därigenom minskar utrymmet för att genomföra betalningar av varor och tjänster. ⁽³⁰⁾ När det gäller upplupen ränta, behöver detta dock ej ske i många fall, därför att denna läggs till kapitalet och ej ger upphov till en transaktion. Räntebetalningarna kan också inverka indirekt i så måtto, att de inbegriper och utgör ersättning för administrativa utgifter som försäkringar, löner, material och lokalhyror. Men dessa ersättningar redovisas ju i marknaden för byte av varor och tjänster mot betalningsmedel.

Nu kan man givetvis hävda, att detta att man skiljer på kapitalbelopp och ränta inte stämmer överens med allmän kutym inom bank- och kreditväsen. Det är givetvis inget fel i att resonera, som om en fordran växer med räntan (liksom den givetvis minskar i värde, om den förlorar substans). Men om man skall klarlägga orsakssammanhangen i prisbildningsprocessen för varor och tjänster, är det en viktig grundregel, att man får ta med endast verkliga orsaker och att identiteter därför rensas ut i denna process. Och monetära och finansiella nyttheter och transaktioner präglas av att utbud och efterfrågan alltid är lika. De kan inte direkt inverka på priset på varor och tjänster, endast räntan påverkas. De verkliga orsakssammanhangen kan därför anses sammanfattade och uppmätta av räntan och räntebeloppen.. Därför är det inte bara tillåtet utan också mycket viktigt, att rensa utan alla monetära och finansiella storheter på samma sätt, som man rensar ut priset P i bytesekvationen, därför att den bara är en identitet, den verkliga orsaksfaktorn är MV / T

f. Sammanfattning av indelningen.

Den roll, som olika betalningar och transaktioner spelar, när det gäller 'efterfrågan på' och 'utbudet av' pengar inom samhället och den innebörd de har, kan sammanfattas och åskådliggöras som i tabell 8C. Man kan börja med att göra en uppdelning av 'efterfrågan på' och 'utbudet av' pengar i tre eller fyra stora områden. I det första, som handlar om tillförseln av sedlar och mynt och kassahållarnas byten av sedlar och mynt mot check- och giromedel, kort sagt om tillförseln av eller utbudet av betalningsmedel, är det fråga om ett område, som helt eller nästan helt ligger utanför marknaden. Tillverkningen av sedlar sker i princip utan kostnader och volymen kan fritt bestämmas av centralbanken och sedlar och mynt ger ingen ränta, centralbanken är samhällsekonomin mest utpräglade och oinskränkta monopol. Statens lån i centralbanken är enbart en bokföringstransaktion. Centralbankens uppköp av obligationer och andra fordringar av banksystemet och marknaden utanför är i realiteten en form av beskattning, en ensidigt monetär transaktion, även om skatten kollektivt betalas av banksystemet och samhällsekonomin utanför detta. De byten, som sker, t.ex. insättningar och uttag på check- och girokonton är en form av växlingstransaktioner och sker i princip till räntan 0. Bokföringstransaktioner berör en enda part, ensidigt monetära transaktioner berör visserligen två parter men går bara i en riktning och faller därför utanför marknaden, som också t.ex. gåvor och andra skatter gör. Har sedelvolymen bestämts av centralbanken, är därmed också totalvolymen betalningsmedel i stort sett bestämd genom kassahållarnas fasta kvoter mellan check- och giromedel och sedlar och mynt. Lagen om utbud och efterfrågan gäller därför ej tillförseln av betalningsmedel. Däremot möter betalningsmedlen som efterfrågan på varor och tjänster utbudet av dessa i nästa sektor eller område.

Den viktigaste (i realiteten den enda) delen av efterfrågan på pengar, är hela samhällsekonomin utbud av varor och tjänster, som kan sägas utgöra område 2. Omsättningen inom denna sektor är samhällsekonomin och nationalekonomin kärna. Köpen inom denna sektor påverkar också i hög grad räntan på lån och fordringar genom att den nominella räntenivåns höjd över den reella till stor del avgörs av den allmänna prisnivåns förändringar. Visserligen är den nominella räntenivån ofta något lägre, än den borde vara, om den skulle ge borgenären full ersättning för penningvärdeförsämringen, vilket kan vara en följd av slentrian, låsningseffekter eller bristande insikt, men i huvudsak torde den nominella räntenivåns höjd över realräntan numera täcka penningvärdeförsämringen. Som jag visat tidigare, torde detta ha varit den kvantitativt största delen av räntenivån under efterkrigstiden även i utvecklade västerländska samhälle.

Det tredje och fjärde område, som ekonomerna brukar behandla, när det gäller utbud av och efterfrågan på pengar, är banksektorn och

samhällsekonomin utanför, när det gäller sparinlåning, lån, växlar, obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar, d.v.s. de monetära och finansiella transaktionerna i samhällsekonomin (utom tillförsel av och växling av betalningsmedel, som jag redan behandlat). Dyliga bytestransaktioner består, som jag tidigare visat av två eller tre olika delar. De består dels av ett byte av x penningenheter mot en fordran på x penningenheter vid tidpunkt 1 (utgångsläget), dels av ett byte av x penningenheter mot att denna fordran på x penningenheter likvideras vid tidpunkt 2 eller tidpunkterna 2 t.o.m. n (område 3). Dels består de oftast av en räntetransaktion, då y penningenheter betalas för den upplupna räntan r vid tidpunkterna 1 t.o.m. n (område 4). Område 3 påverkas ej av utbud och efterfrågan. Naturligtvis skulle man kunna hävda detta, eftersom det finns ett utbud och en efterfrågan på de monetära och finansiella nyttigheterna, men eftersom dessa alltid är lika, följs åt, kan man lika gärna hävda, att transaktionerna faller utanför marknaden.

Det gör däremot inte de räntetransaktioner, som är förknippade med utbytet av de monetära och finansiella nyttigheterna. Värdet av en fordran vid den ena tidpunkten jämfört med det värdet av den vid den andra tidpunkten kan däremot påverkas i stor utsträckning. Men denna värdeminskning (-ökning) motsvarar räntan r , som utgår som ersättning för kostnader för lånet (område 4). Räntebetalningarna är en viktig marknad, även om priset på lån, räntan, på många sätt skiljer sig från prissättningen, när det gäller varor och tjänster. Och eftersom lån och fordringar finns i en mängd olika typer med högst varierande värden och värdeutveckling, så kan r som beteckning för räntan på lån och fordringar anta mycket olika värden.

Räntan är ej priset på pengar, som är lika med prisnivåns inverterade värde, den är ej heller stundens pris på fordringar och lån, som alltid följer priset på pengar.⁽³¹⁾ Vi kan kalla pengarnas, fordringarnas valör för deras absoluta pris. Detta kan ha betydelse ur räknesynpunkt, men är av mindre betydelse jämfört med deras relativa värde, deras köpkraft, som mäts genom index vid olika tidpunkter eller genom valutannoteringar. Med prisnivån avser man i regel den allmänna prisnivån i ett speciellt land, ofta beräknat som konsumtionsprisindex. Priset på pengar är i sig ett okomplicerat begrepp men blir komplicerat genom svårigheterna i att beräkna prisnivåer. Priset på pengar bestäms av utbud och efterfrågan enbart i den mån, som den allmänna prisnivån påverkas, d.v.s. i den mån man köper varor och tjänster.

Räntan är däremot skillnaden i värde mellan pengar, fordringar och lån vid olika tidpunkter. Den är oftast ett mycket sammansatt och komplicerat begrepp, som bestäms genom utbud av och efterfrågan på olika fordringar och lån för olika tidrymder och olika tidpunkter.⁽²⁷⁾

När det gäller de tidigare berörda transaktionsgrupperna, har de mycket olika betydelse. Grupperna 1 – 4 och 9 – 12 torde vara bland de viktigaste, eftersom dessa transaktioner i huvudsak skapar den monetära basen i samhällsekonomin. Däremot torde transaktionerna i gruppen 5 – 8 i stort sett bara vara en justering i olika riktningar av värdena i grupperna 1 – 4 och 9 – 12. Förändringar i gruppen 5 – 8:s värden, tar ej heller betalningsmedel i anspråk för samhällsekonomin utanför banksystemet, de sker till den helt övervägande delen genom clearing och banksystemets och centralbankens interna betalningssystem. Men här undersöks bara transaktionerna med sedlar och mynt och samhällsekonomin (utanför banksystemet) check- och giromedel. Gruppen 13 – 16 är också mycket viktig, eftersom dess transaktioner skapar check- och giromedlen, d.v.s. återstoden av betalningsmedlen. Den viktigaste gruppen av alla är givetvis 29 – 32, eftersom den behandlar köpen av varor och tjänster och prisnivåns utveckling.

Vad ekonomerna med ett summabegrepp kallat efterfrågan på och utbud av pengar, är alltså i många fall transaktioner, som faller utanför marknaden för att de enbart utgör bokförings-transaktioner hos staten eller för att de utgör ensidigt monetär transaktioner i form av kollektivt burna skatter eller för att de utgör växlingstransaktioner och därför inte påverkas av utbud och efterfrågan. Enbart utbudet av varor och tjänster och ränte- och avgiftsdelen av de finansiella transaktionerna faller helt inom marknadens ram. När det gäller den efterfrågan på pengar, som utbudet av varor och tjänster representerar, är det givetvis kärnan i sammanhanget. Men på denna marknad svarar dess mest oinskränkta och inflytelserika monopol för utbudet av pengar, vilket samtidigt utgör efterfrågan på varor och tjänster. Bytes- eller kvantitets-ekvationen behandlar och mäter, hur denna efterfrågan möter utbudet av varor och tjänster. Man kan inte behandla processen genom att allmänt tala om utbud och efterfrågan på pengar. På samma sätt, som utbudet av pengar är en efterfrågan på varor och tjänster, är utbudet av varor och tjänster också en efterfrågan på pengar. Detta är en självklarhet, det rör sig om spegelbilder. Man vinner ingenting på att använda dessa. Man kan saklöst slopa dessa och låta pengarna representera efterfrågan och försålda varor och tjänster utbudet.

Ekonomernas begrepp efterfrågan på pengar, som det nu används är helt obestämt. Begreppet har en begränsad användning inom mikroteorin för att ange hur mycket av utbudet av varor och tjänster, som köparen vill ta i anspråk. Men inom i synnerhet makroteori och penningteori är det helt otillräckligt för att inte säga direkt felaktigt.

g. Jämförelse Friedmans och bytesekvationens begrepp

Milton Friedman använder som många andra ekonomer begreppen och termerna 'demand for and supply of money' (M^D och M^S). $M^D = M^S$ betecknar jämviktsvillkoret i olika efterfråge- och utbudsfunktioner för pengar. Vad hans efterfrågebegrepp beträffar, gäller, att han främst diskuterar detta som en funktion av variabler som ränta inkomst, förmögenhet och nationalinkomst och att han också tar med variabler som sparande och investeringar i sitt system.

Jag vågar hävda, att dessa variabler har ett mycket begränsat, i många fall mikroskopiskt inflytande, när det gäller efterfrågan på pengar och att detta inflytande dessutom ofta ligger långt bak i orsakskedjorna. Om man skall utgå från min tabell över olika transaktioner i och utanför marknaden (och därigenom inflytande i prisbildningsprocessen), så utgör det reala utbudet av varor och tjänster den absoluta huvuddelen av efterfrågan på pengar och återstoden står att finna i den finansiella sektorn och gäller enbart efterfrågan på de tjänster, för vilka ränta betalas. Allt som annars kallas för efterfrågan på pengar saknar relevans, därför att det rör sig om bokföringstransaktioner, växlingstransaktioner eller ensidigt monetära eller finansiella transaktioner, som faller utanför marknaden och /eller för vilka lagen om utbud och efterfrågan ej gäller.

Men Friedman använder också ett annat efterfrågebegrepp för pengar, som har relevans i sammanhanget. Detta har han övertagit från den s.k. Cambridgeskolan och uttrycks i hans ekvation 6.

$$M = kPy$$

om vilken han säger: "Equation (6) can be regarded as a demand function for money, with P and y on the right-hand side being two of the variables on which demand for money depends, and with k symbolizing all other variables, so that k is to be regarded not as a numerical constant but as itself a function of still other variables. For completion, the analysis requires another equation showing the supply of money as a function of other variables. The price level or the level of nominal income is then the resultant of the interaction of the demand and supply functions."

Detta återkommer sen i Friedmans ekvationer (14) $M^D = M^S$, (19) $M = Py / V$ och (20) $P = MV / y$. Han använder också ekvation (15) $Y / Py = y = y_0$, vilket är helt förenligt med Cambridgeskolans formler och begrepp. ⁽³²⁾

Det är innebörden av och användbarheten av dessa begrepp och formler, som jag vill diskutera. Det är alltså fråga om en kritik av inte bara Friedmans begrepp utan också den Cambridgeskola, som han hämtat sina formler från och hänvisar till. Begreppet (men inte symbolen) $k = 1 / V$ användes först av Alfred Marshall och ingår som ett led i beskrivningen av 'the cash balance approach'. Det har sen dess använts av ett antal ekonomer.

I det här sammanhanget kan vi bortse från, att inkomstbegreppet teoretiskt sett är mer otillfredsställande än utgiftsbegreppet (eller i många fall helt fel). Vi kan nöja oss med att konstatera, att Friedman med y avser den omsatta reala volymen varor och tjänster och med Y avser P_y . Att han använder begreppet och termen y i stället för Fishers begrepp Q (kvantitet varor och tjänster) eller T (trade) behöver inte innebära någon principiell skillnad, bara att han begränsar analysen till den del av samhällsekonomin betalningar, som faller inom den ram, som nationalbudgeten sätter. Q eller T kan givetvis spaltas upp i den del, som faller inom denna ram och i den del, som omfattar övriga betalningar av varor och tjänster och som också påverkar den allmänna prisnivån. Man kan alltså redovisa den totala volymen eller ersätta den med den del, som faller inom nationalbudgetområdet, eller den del, som faller utanför detta. Man kan också som T räkna med den totala volymen varor och tjänster, som omsätts inom en viss samhällssektor, eller den totalt omsatta volymen av en viss vara eller tjänst eller den enskildes köpta volym av en viss vara eller tjänst eller av varor och / eller tjänster. Bytesekvationen har universell giltighet. Däremot är det givetvis viktigt, att de använda storheterna har relevans i det enskilda fallet, att man använder dem inom deras tillämpningsområde.

Däremot måste man, som jag tidigare sagt, göra en annan reservation. När man utgår från likheten $M = yP/V$ är det viktigt att komma ihåg, att P måste vara lika med 1 (eller lika med 100 vid indexberäkningar), för att man skall erhålla en relevant efterfrågan på pengar, M^D . Den måste uppfylla jämviktsvillkoret $M^D = M^S$. Annars blir den obestämd och uttrycket meningslöst. Om man skall ge begreppet efterfrågan på pengar en innebörd, så kan man uttrycka det som 'det som ställer krav på pengar'. Men det räcker inte heller, det är också för obestämt. Menar man, att efterfrågan på pengar är större under inflation och mindre under deflation än under prisstabilitet, blir inte begreppet användbart. Hade efterfrågan på pengar stigit tusenfalt i Ryssland mellan år 1989 och år 1993? Givetvis inte, de flesta ville inte ha rubeln alls. De gjorde av med sedlarna, så fort de kunde. Efterfrågan på pengar hade istället minskat starkt, eftersom produktionen och utbudet av varor och tjänster hade minskat starkt. Hade efterfrågan på pengar minskat i Sverige mellan år 1928 och 1930? Givetvis inte. Eftersom utbudet av varor och tjänster inte hade minskat, var det av den anledningen lika stort. I stället var det utbudet av pengar, som var otillräckligt för att köpa den utbudna volymen varor och tjänster till oförändrat pris.

David King gör sig i 'Banking & Money', sid. 71 till talesman för rakt motsatt uppfattning mot vad Friedman hävdar: "It should be noted that in the exposition of the two theories of the demand for money (Keynes och Friedmans, egen anm.) it will be assumed that there is no inflation; inflation means that

money loses value over time and this acts as a deterrent to holding money, so the demand for money is likely to be much less when inflation is high than when it is low." Efterfrågan på pengar under inflation blir ceteris paribus varken större, som Friedmans formel $M = yP/V$ visar, eller mindre, som King påstår. Så långt innebär dock Kings påstående ett erkännande av att formeln gör efterfrågan obestämd.

Låt oss utgå från bytesekvationen, Friedmans likheter och nedanstående tal. För att underlätta jämförelsen använder jag i bytesekvationen termen y i stället för termen T . Detta förändrar ingenting i princip. Här har vi också uteslutit alla monetära och finansiella transaktioner, som endast indirekt påverkar prisbildningsprocessen.

Bytesekvationen:	Friedmans ekvationer:	
$M \times V / y = P$	$M = yP/V$	$M^D = M^S$
1.000×50	50.000×1	$1.000 =$
$\frac{\quad}{50.000} = 1$	$1.000 = \frac{\quad}{50}$	$\frac{1.000}{1.000}$

Antag, att värdena i stället (ceteris paribus) förändras till (villkoret $P = 1$ slopas):

100.000×50	50.000×100	
$\frac{\quad}{50.000} = 100$	$100.000 = \frac{\quad}{50}$	$/$
	$/$	$100.000 = 100.000$

Det rör sig alltså om en häftig inflation, prisnivån har hundradubblats. Menar man, att M^D har hundradubblats, så har ju M^D och M^S ökat lika mycket, vilket borde ha inneburit prisstabilitet.

Eller antag, att värdena i utgångsläget (ceteris paribus) i stället förändras till:

800×50	$50.000 \times 0,8$	
$\frac{\quad}{50.000} = 0,8$	$800 = \frac{\quad}{50}$	$800 = 800$

I det här fallet rör det sig alltså om en svår deflation med en prissänkning på 20 %. Menar man, att M^D har sjunkit med 20 %, så har ju M^S och M^D sjunkit lika mycket, vilket borde ha inneburit prisstabilitet.

Om inflationen under en period med oförändrat utbud av varor och tjänster innebär en prisstegring med x % på grund av att M^S ökat med x %, så är det ju meningslöst att säga, att efterfrågan ökat med x %. I så fall ökar ju utbud och efterfrågan med samma belopp, vilket borde resultera i prisstabilitet. Samma mängd pengar räcker ju ceteris paribus för att omsätta periodens utbud av varor och tjänster, efterfrågan på pengar har inte förändrats. ⁽³³⁾ Inflationen beror i detta fall på att utbudet av pengar ökat med cirka x %, medan efterfrågan på pengar stått stilla. Ett $M^D = yP/V$, där P kan anta vilka värden som helst, leder alltså till orimliga konsekvenser. Endast då

$P = 1$, kan det råda jämvikt mellan M^s och M^d , endast då är de lika stora. Begreppet 'demand for money' har ju främst tillkommit för att förklara bristen på prisstabilitet. För att det skall vara meningsfullt, måste normalläget därför avse efterfrågan på pengar vid prisstabilitet. För att begreppet M^d skall innebära en meningsfull och användbar efterfrågan på pengar, måste det alltså uppfylla villkoret $M = yP/V$, där $P = 1$ eller enklare $M = y/V$.

Friedmans formler för utbud och efterfrågan är alltså realistiska såtillvida, att de utgår från en bytesekvation $M = yP/V$. Vid prisstabilitet, $P = 1$, är relationen $M^s = M^d$ meningsfull. Bytesekvationen och Friedmans och Cambridgeskolans formler överensstämmer alltså med varandra, de är lika korrekta som matematiska uttryck och redovisar bägge samma fakta ur verkligheten.

Men vad kan man använda dem till? Vilka uttryck är mest användbara? Om man antar, att det gäller en person, som 90 gånger per år omsätter sin kassa på 1.000 kr. för att köpa livets nödtorft av 90.000 enheter varor och tjänster till priset 1 under period 1, är det då mest korrekt och användbart att tala om ett utbud av 90.000 enheter och en efterfrågan på dessa i form av 1.000 kr. 90 gånger eller 90.000 kr. Eller är det mest korrekt och användbart att tala om en efterfrågan på pengar på $90.000 / 90 = 1.000$ kr. och ett utbud av pengar på 1.000 kr.

Om t.ex. omsättningshastigheten ökar till 100, så behöver inte utbudet och efterfrågan på pengar påverkas, om man använder Friedmans begrepp M^s och M^d . De kan fortfarande bägge vara 1.000. Detta säger ingenting om parternas intressen och dispositioner, bara att $M^s = M^d$ och realiserade värden $M^s_r = 1.000 = M^d_r$. Om man använder sig av Friedmans begrepp M^s och M^d , så kan avsevärda förändringar ske i de bakomliggande variablerna, utan att detta avspeglas i M^s och M^d . Det kan t.o.m. ske en inflatorisk utveckling, utan att detta registreras i M^d och M^s , vilket nedanstående exempel visar.

Bytesekvationen: Friedmans ekvationer:

$$\frac{1.000 \times 180}{45.000} = 4 \quad 1.000 = \frac{45.000 \times 4}{180} \quad 1.000 = 1.000$$

Om man använder utbud och efterfrågan i bytesekvationens termer, så registreras förändringen direkt i ekvationens tal. Det är också mindre bra, att som vid Friedmans begrepp registrera ett utbud och en efterfrågan på bara 1.000 kr., när totalomsättningen ligger på 40.000 – 50.000 kr. Det naturliga är, att tänka sig ett utbud och en efterfrågan per period och inte vid en tidpunkt (även om denna skulle vara ett genomsnitt för perioden), som det blir fråga om, när man använder sig av Friedmans begrepp. Det är också mindre bra, att använda en storhet, som kassahållarna knappast alls kan påverka i stället för en storhet, som de har ett inte obetydligt inflytande över. Den

genomsnittlige kassahållaren kan ju inte alls påverka volymen sedlar och mynt och även om han kan påverka relationen mellan volymen check- och giromedel och volymen sedlar och mynt, gör han som regel inte detta i verkligheten.

Köparen har ett direkt intresse av, att MV är så litet som möjligt, y är så stort som möjligt och priset så lågt som möjligt. I säljarens intresse ligger det motsatta. Ingenting av detta kommer till uttryck i likheterna $M = yP/V$ och $M^s = M^d$. M^d representerar inte säljarens intressen vid köpen, eftersom yP/V anger disparata intressen och M^s representerar inte köparens intressen, eftersom det i varje fall för genomsnittskassahållaren anger en faktor, som han knappast alls har något inflytande över. För att $M^d yP/V$ verkligen skulle motsvara säljarens intressen, bör V vara så stor som möjligt, men faktorn V råder han ju inte över, det gör däremot köparen. I köparens intresse ligger däremot, att MV skall vara så liten som möjligt. Detta kommer inte till uttryck, när V bryts ut och i stället medtas som en faktor i uttrycket $M = yP/V$. Kvar står bara en faktor M^s , som köparen knappast alls har något reellt inflytande över. Friedman och Cambridgeskolan har alltså ersatt en ekvation, som direkt ger uttryck för parternas intressen och handlingsmönster med en likhet, där köparnas kassa jämförs med det belopp, som kassan skulle behöva uppgå till, för att de skulle kunna köpa säljarnas utbud av varor och tjänster till högst oförändrat pris, vilket i sin tur skulle vara beroende av säljarnas utbud av varor och tjänster och köparnas omsättningshastighet för betalningsmedlen. Man kan också uttrycka det så, att för att priset för säljaren skall bli så högt som möjligt, bör dessa försäkra sig om, att köparna omsätter sin kassa så många gånger som möjligt, något som säljarna inte har något som helst inflytande över.

Både bytesekvationen och Friedmans formler har i och för sig korrekta variabler, men medan bytesekvationen renodlar kassahållarnas roller som köpare och säljare, innefattar Friedmans M^d -begrepp kassahållarna både som säljare av y och köpare av y . Skall man tala om utbud och efterfrågan på något, bör man noga skilja parterna åt i sina roller som köpare och säljare. Milton Friedman säger i 'The Monetary Framework', sid. 8: "The essential feature of a money economy is that it enables the act of purchase to be separated from the act of sale." Detta gör bytesekvationen direkt, medan det går helt förlorat, om man använder sig av ekvationerna $M = Py / k$ och $M^d = M^s$.

Bytesekvationen $MV/y = P$ eller $MV/T = P$ beskriver på ett logiskt sätt säljarens intresse av, att MV och P skall vara så höga som möjligt, medan i köparens intresse ligger det motsatta. Om man använder uttrycket $M = yP/V$, så har säljaren fortfarande ett intresse av, att y skall vara så lågt som möjligt, medan P och V skall vara så höga som möjligt, d.v.s. uttrycket beskriver disparata intressen. Det kan inte ligga i någons intresse, att tal i både

täljaren och nämnaren blir större. Man uppnår också en bättre överensstämmelse på makroplanet, om man använder den vanliga bytesekvationen, eftersom MV representerar den totalt realiserade köpkraften och gör detta på ett bättre sätt än M^s , som ju bara representerar potentiell köpkraft. Då tar man också hänsyn till, att utbudet av pengar bestäms av centralbanken med ett visst bistånd av kassahållarna. Bytesekvationen ger ett mycket bättre och klarare utbuds- och efterfrågebegrepp än andra teoribyggnader, förutom att dess användbarhet står i en helt annan klass.

Bytesekvationen ger alltså direkt uttryck åt inte bara vad kassahållarna betalar och erhåller i volym- och penningenheter utan den beskriver också resultatet av deras handlingsmönster i enlighet med sina egna motsatta intressen. Keynes kritiserade vid något tillfälle Irving Fisher för att bytesekvationen och kvantitetsteorin inte visade, hur prisbildningsprocessen rent praktiskt gick till. En mycket underlig kritik med tanke på, att det är just detta, som bytesekvationen gör. Bakom varje variabel och varje transaktion, där man använder sig av bytesekvationer, står ju en eller flera eller alla kassahållare som köpare eller som säljare. ⁽³⁴⁾ Däremot finns det ingenting i Keynes teorier och inte heller i en mängd andra ekonomers teorier, som redovisar, hur diffusa begrepp som ränta, inkomst, förmögenhet, sparande och investeringar påverkar kassahållarna och prisbildningsprocessen i de enskilda fallen, i varje fall inte på ett mätbart sätt. Där kan man verkligen tala om mekaniska och överförenklade begrepp.

h. Begreppet 'real quantity of money'

Att Milton Friedman hamnat så snett, beror kanske delvis på, att han ofta utgått från och tänkt på begreppet 'real quantity of money'. Friedmans tes om att kassahållarna strävar efter att hålla sin 'real quantity of money' som en måttstock är ingen bra förklaring, till större delen är den felaktig. ⁽³⁵⁾ Det ligger en liten kärna av sanning i tesen, så tillvida att kassahållarna strävar efter att ha en kassa, som motsvarar behovet av betalningar. Men detta behov står i relation till den nominella volymen betalningar och inte i förhållande till realvärdet av en viss kassa. Och undersöker man, hur det förhåller sig i olika situationer, så visar det sig, att kassahållarna handlar på rakt motsatt sätt mot vad Friedman förutsätter. ⁽³⁶⁾

Nu är det inte fullt klart, vad Friedman har för förhållningssätt till sin 'reala' kassa. Men skall begreppet ha någon mening, någon logisk funktion, måste det ju innebära, att han tror, att de söker bevara sin 'reala' kassa oförändrad och / eller att de söker återställa en förändrad nivå till ett tidigare utgångsläge, som får anses motsvara deras preferenser. Se t.ex. 'Milton Friedman's Monetary Framework', sid.42:"(a) A unit elasticity of the demand for money with respect to real income."

Antag, att det gäller ett samhälle med en betalningsmedelsvolym, som består av 0,5 biljoner kr.

i sedlar och mynt och 0.5 biljoner kr. i check- och giromedel och att det sker ett tillskott från centralbankens sida på 100 miljoner kr. i sedlar under loppet av en period. Enligt Friedmans betraktelsesätt stiger på detta sätt både den nominella och den reala betalningsmedelsvolymen, vilket kassahållarna svarar på genom att söka minska volymerna genom att ge ut mer betalningsmedel för att söka återställa den tidigare reala volymen.

Men detta stämmer inte alls med verkligheten. Vad kassahållarna i första hand gör, är att öka insättningarna på check- och girokonton, så att den tidigare relationen mellan volymen sedlar och mynt och volymen check- och giromedel bibehålls, vilket svarar mot deras preferenser. Denna kvot mellan check- och giromedel och sedlar och mynt är en av samhällsekonomin mest stabila relationer. Den ger uttryck för en av de mäktigaste av samhällsekonomin krafter. Kvoten kan vara oförändrad under flera år och ibland under hela decennier. Kassahållarna sätter alltså hela tiden in sedlar och mynt på check- och girokonton (eller tar ut dem), tills den önskvärda relationen uppnåtts. Eftersom de inte kan påverka volymen sedlar och mynt (vilket Friedman instämmer i), fortsätter processen genom en inlåningsexpansion (inlåningskontraktion) på check- och girokonton, tills den tidigare relationen uppnåtts, vilket i exemplet ovan innebär, att båda volymerna uppgår till 0,6 miljarder kr. Dessutom söker kassahållarna öka volymen långfristig inlåning, vilket också det innebär en ökning av volymen pengar och fordringar i förhållande till volymen realkapital

Detta skulle alltså innebära, att den reala betalningsmedelsvolymen hela tiden faktiskt ökar. Nu sker inte detta, därför att prisnivån samtidigt påverkas, så att den reala volymen betalningsmedel ligger på samma nivå. Men i stället för att söka återställa en tidigare real nivå till utgångsläget, söker kassahållarna alltså de facto hela tiden att komma bort från denna nivå. Kassahållarna gör detta för att det ligger i deras intresse att anpassa i första hand nivåerna av sedlar och mynt och check- och giromedel till varandra men också i förhållande till volymerna av långfristig inlåning, andra fordringar och realkapital. Begreppet 'reala pengar' finns över huvud taget inte i kassahållarnas föreställningsvärld, när de gör dessa placeringar. Att kassahållarna på lång sikt också räknar med olika tillgångars realvärde, är ett helt annat problem. Det hör inte hemma i detta sammanhang. På kort sikt är den nominella volymen betalningsmedel för dem också den reella.

Ovanstående exempel kan också uttryckas i tal och siffror. Vi kan då också anta, att $y = 50$ miljarder kr., att $V = 50$ och att $P = 1$ i utgångsläget. Bytesekvationen: Den 'reala' kassan:

$$\frac{(M_1 + M_2) V}{y} = P \qquad \frac{M_1 + M_2}{P} = \frac{y}{V}$$

Utgångsläget i siffror, B anger miljarder kr.:

$$\frac{(0,5 + 0,5)B \times 50}{50B} = 1,0 \quad \frac{(0,5 + 0,5)B}{1,0} = \frac{50B}{50} = 1,0B$$

Efter tillskottet 0,1 miljarder kr.:

$$\frac{(0,6 + 0,5)B \times 50}{50B} = 1,1 \quad \frac{(0,6 + 0,5)B}{1,1} = \frac{50B}{50} = 1,0B$$

Sedan kassahållarna anpassat volymerna, så att de motsvarar deras preferenser, blir talen:

$$\frac{(0,6 + 0,6)B \times 50}{50B} = 1,2 \quad \frac{(0,6 + 0,6)B}{1,2} = \frac{50B}{50} = 1,0B$$

Nu är bilden inte fullständig, förrän vi också undersökt, hur y och V påverkas och påverkar. Låt oss därför göra detta.

Antag, att vi har samma tal som i det föregående exemplet och att det alltså gäller ett samhälle, där betalningsmedelsvolymen M i genomsnitt för en period (t.ex. 1 år) utgör 1 miljard kr., där omsättningen av varor och tjänster y (eller T) utgör 50 miljarder kr. eller enheter per period, där omsättningshastigheten V alltså är 50 och prisnivån på dessa varor och tjänster $P = 1$. Vi kan också anta, att det utöver dessa betalningar sker finansiella och monetära transaktioner för 100 miljarder kr, som inte förändras. Vi kan också här bortse från uppdelningen i M_1 och M_2 , som vi behandlat i föregående exempel. B betecknar som i det tidigare exemplet miljarder kr. Utgångsläget (period 1) är alltså:

Bytesekvationen: $\frac{MV}{y} = P$ $\frac{1B \times 50}{50B} = 1,0$	Den 'reala' kassan: $\frac{M}{P} = \frac{y}{V}$ $\frac{1B}{1,0} = \frac{50B}{50} = 1B$
---	---

Antag, att det realiserade utbudet av varor och tjänster under period 2 ceteris paribus minskar från 50 miljarder enheter till 48 miljarder enheter. Vi får då följande likheter:

Alt. 1a

$$\frac{1B \times 50}{48B} = 1,04 \quad \frac{1B}{1,04} = \frac{48B}{50} = 0,96B$$

Den reala kassan har alltså sjunkit från 1 miljard kr. till 0,96 miljarder kr. och enligt Friedman skulle nu kassahållarna söka öka den för att kunna återgå till den tidigare nivån 1 miljard kr, som ju representerade deras behov av real kassa i utgångsläget. Men detta stämmer inte med verkligheten. Vad kassahållarna märker är, att deras nominella kassa är oförändrad och det är för dem också den enda reella kassan. Vad de dessutom märker, är, att det finns en tendens till stigande priser. Att det realiserade utbudet av varor och tjänster minskat, det har de flesta inte en aning om, det har inte experterna heller förrän efter en tid, när statistik föreligger. I den mån den sänkta reala volymen omsatta varor och tjänster beror på lageruppbyggnad, så förväntar sig nog kassahållarna, i den mån de känner till den, att detta är ett tecken på att säljarna förväntar sig ännu högre priser. Så om kassahållarna gör någon förändring, så är det att öka V , innan ytterligare prishöjningar skett, d.v.s. de söker minska sin reala kassavolym ytterligare, inte öka den eller söka återställa den, som Friedman hävdar. Och kassahållarna struntar fullkomligt i, om deras eller samhällets 'reala' kassavolym eller den 'reala' kassavolymen hos en tänkt kassahållare i en nationalekonomisk funktion stigit eller sjunkit. Resultatet under period 2 kan i stället bli:

Bytesekvationen: Real kassa:

Alt. 1b

$$\frac{1B \times 51}{48B} = 1,0625 \quad \frac{1B}{1,0625} = \frac{48B}{51} = 0,941B$$

d.v.s. kassahållarna kan sänka den reala kassan ytterligare till 0,941 miljarder kr.

Eller antag, att följande förändring skett under period 2 av utgångsläget:

Alt. 2a

$$\frac{1,04B \times 50}{50B} = 1,04 \quad \frac{1,04B}{1,04} = \frac{50B}{50} = 1B$$

De reella kassorna i samhället har alltså inte förändrats. Men samhället drabbas genom ökningen av de nominella kassorna av en inflationsprocess.

Kassahållarna väntar genom prishöjningarna troligen ytterligare prishöjningar och finner dessutom, att själva kassahållningen medfört en inflationsförlust på 4 %. I detta läge uppkommer tendenser till höjd omsättningshastighet. Det innebär, att de reala kassanivåerna börjar sjunka. Tvärt emot vad Friedman hävdar, strävar alltså kassahållarna att komma bort från den reala kassanivån. Resultatet under period 2 kan i stället bli:

Alt. 2b

$$\frac{1,04B \times 51}{50B} = 1,06 \quad \frac{1,04B}{1,06} = \frac{50B}{51} = 0,98B$$

Om vi dessutom antar, att säljarna på grund av prishöjningarna håller tillbaka utbudet av varor och tjänster i väntan på ytterligare inflation, kan utvecklingen accentueras:

Alt. 2c

$$\frac{1,04B \times 51}{49,5B} = 1,07 \quad \frac{1,04B}{1,07} = \frac{49,5B}{51} = 0,97B$$

Eller antag, att följande förändring i förhållande till utgångsläget skett under period 2:

Alt. 3a

$$\frac{1B \times 52}{50B} = 1,04 \quad \frac{1B}{1,04} = \frac{50B}{52} = 0,96B$$

Genom en autonom höjning av omsättningshastigheten V , som kassahållarna åstadkommit, har de reala kassorna sjunkit till 0,96 miljarder kr. I detta läge väntar alltså Friedman, att kassahållarna skall söka återställa den tidigare nivån 1 miljard kr. genom att minska V . Men varför skulle de söka återställa en nivå, som de tidigare autonomt frångått? Det skulle vara detsamma som att säga, att de inte har någon reell förmåga att påverka V , vilket alla korrekt genomförda undersökningar visar, att de har. Dessutom har ju prisnivån stigit, vilket innebär, att kassahållarna troligen väntar ytterligare prishöjningar och definitivt inte har något intresse av att sänka V , tvärtom gäller. Förloppet blir inte annorlunda, om förändringen i V inte är autonom, d.v.s. direkt framkallad av kassahållarna, utan har uppstått i betalningssystemet av institutionella, strukturella skäl. Även i detta fall leder förändringen i V till en prisstegringsprocess, vilken kassahållarna brukar svara på genom en ytterligare ökning av V . Resultatet kan i stället bli:

Alt. 3b

$$\frac{1B \times 53}{50B} = 1,06 \quad \frac{1B}{1,06} = \frac{50B}{53} = 0,94B$$

Om prisstegringsprocessen dessutom leder till, att säljarna håller tillbaka sitt utbud av varor och tjänster, kan utvecklingen accentueras:

Alt. 3c

$$\frac{1B \times 53}{49,5B} = 1,07 \quad \frac{1B}{1,07} = \frac{49,5B}{53} = 0,934B$$

Det omvända i alt. 1, 2 och 3 gäller vid deflation.

En förändring av en faktor i

bytesekvationen kan alltså gå samtidigt med inte bara en prisförändring utan också med en förändring i övriga faktorer, men detta innebär oftast, att ovan beskrivna förändringar förstärks. Givetvis kan de modifieras också i något fall. Men detta förändrar inte verkningarna av ovan beskrivna tendenser. Att kassahållarna kan öka sina utgifter genom köp av en större kvantitet varor och tjänster eller högre omsättningshastighet, innebär alltså inte, att de söker återställa en tidigare 'real' kassanivå till den nivå den hade, innan förändringarna skedde. Vare sig incitamentet till dessa kommer från V eller y , så handlar de i rakt motsatt riktning och kommer incitamentet till förändringen från M , så söker kassahållarna ändra den 'reala' kassabalans, som förändringen i M inte rubbat. De gör detta, inte för att den 'reala' kassabalansen är något riktmärke för dem eller spelar någon roll i deras föreställningsvärld, utan för att det ligger i deras intresse av andra orsaker.

Hur upplever nu en enskild kassahållare förändringar i sin kassavolym och i sina inköp och försäljningar? Den genomsnittlige enskilde kassahållaren kan inte förändra eller på något sätt påverka sin volym av sedlar och mynt. En enskild kan göra det, men detta resulterar bara i, att någon annans kassa minskar eller minskar Genomsnittskassahållaren kan visserligen påverka volymen check- och giromedel genom att höja eller sänka kvoten mellan volymen av dessa och volymen av sedlar och mynt, men han gör det som regel inte. Den kvoten kan ligga fast från år till år. Mest inflytande har han över omsättningshastigheten V hos sina betalningsmedel, även om den faktorn också är mycket stabil.

Antag, att samhället (staten) är utsatt för en stark inflation genom att centralbanken ökat sedelvolymen utanför banksystemet med 10 % under ett år och därigenom också ökat den totala betalningsmedelsvolymen M med cirka 10 % från 40 miljarder kr. till 44 miljarder kr. Detta har i sin tur lett till en höjning av V , som stigit från 100 till 102 per år. Antag också, att den omsatta volymen varor och tjänster y (eller T) också är oförändrad, 1.000 miljarder kr. eller enheter, och att dessas andel av den totala transaktionsvolymen också är oförändrad, 25 %. Det innebär, att V för varor och tjänster har stigit från 25 till 25,5. I så fall har prisnivån stigit från 1 till 1,122, alltså med 12,2 %. Vi får då följande likheter, i vilka B är 1 miljard kr.:

Bytesekvationen:

$$\frac{M \times V}{y} = P$$

Real kassa:

$$\frac{M}{P} = \frac{y}{V}$$

Från:

$$\frac{40B \times 25}{1.000B} = 1$$

$$\frac{40B}{1} = \frac{1.000B}{25} = 40B$$

Till:

$$\frac{44B \times 25,5}{1.000B} = 1,122 \quad \frac{44B}{1,122} = \frac{1.000B}{25,5} = 39,22B$$

Hur påverkas då den enskilde kassahållaren av denna inflatoriska utveckling? Antag, att det gäller en kassahållare, genomsnittlig för sin grupp och för hela samhället. Vi kan anta, att han har en sedel- och myntkassa på 1.000 kr. och check- och giromedel för 2.000 kr. Det betyder, att han under året får ett tillskott på 10 % eller 100 kr. till sedelkassan, vilket gör, att han utökar volymen av sina check- och giromedel med 200 kr. Varje dag får han alltså i genomsnitt ett extra tillskott på cirka 30 öre i sedlar. Detta är alltså under en häftig inflationsprocess. Nu hävdar Friedman och andra ekonomer, att detta av kassahållaren skulle upplevas, som om han hade fått en större reell kassavolym än i utgångsläget och att han därför skulle söka återgå till den tidigare volymen 1.000 kr.

Vad Friedman inte insett är, att vad han kallar den reala balansen inte rubbats (inte höjts), därför att ökningen i M resulterar i en prishöjning, som lämnar den reala balansen oförändrad. (I ovanstående exempel har den t.o.m. sjunkit, men detta beror på förändringen i V). Om incitamentet till förändringen i stället kommer från V eller y , så förskjuts visserligen den reala balansen, men det innebär inte, att kassahållaren skulle sträva efter att återställa den. Han strävar i stället i precis motsatt riktning bort från jämviktsläget, inte därför att han ser till denna reala balans utan för att det ligger i hans intresse av andra orsaker. Han söker visserligen öka sina utgifter, som kassahållarna oftast gör under en prisstegringsperiod, men detta innebär en strävan bort från det ursprungliga läget. Dag 1 utgjorde den nominella sedelkassan 1.000 kr. och dag 2 utgjorde den 1.000:30 kr. Dag 1 utgjorde den totala nominella kassan 3.000 kr. och dag 2 utgjorde den 3.000:90 kr. För kassahållaren är denna nominella kassa också den enda reella. Att en statistiker möjligen (hur skulle han kunna det?) skulle kunna räkna fram en 'real' kassa, som dag 2 är några ören mindre eller större än 3.000 kr., är fullkomligt likgiltigt ur kassahållarens synpunkt.

Enbart förändringens volym borde få ekonomerna att inse, att skillnaden helt saknar betydelse. Den avsåg dessutom en period med ett onormalt stort tillskott av betalningsmedel. Är tillskottet i stället 2 % per år, motsvarar det ungefär 3 öre i sedlar och 9 öre totalt per dag. Och är förändringarna i M mycket små i de beslutssituationer, som kassahållarna ställs inför från dag till dag, så är förändringarna i V och y ännu mindre. Oftast utgör de blott någon tiondel eller hundradel av förändringarna i M .

Men i verkligheten är skillnaden mellan vad Friedman kallar nominell och real kassa inte bara oerhört liten utan också nästan helt dold. I realiteten kommer ju förändringarna inte i exempletens jämna nivåer utan varierar från dag till dag, går i olika

riktning och förtar varandra. De döljs dessutom av att de genomsnittliga förändringarna försvinner bland de säsongmässiga. Sen varierar de också från person till person och från företag till företag. Det finns inget, som den enskilde kassahållaren upplever som en skillnad mellan nominell och real kassanivå. För honom finns bara en enda, den nominella, som han också uppfattar som den reella. Däremot finns en medveten strävan hos honom att skapa balans mellan sina olika tillgångar, han strävar efter att upprätthålla vad han uppfattar som en normal fördelning, som motsvarar hans preferenser. I den mån hans sedelkassa ökar, vilket den genomsnittlige kassahållaren alltså inte har något inflytande över, ökar han också sina check- och giromedel, sparmedel, värdepapper och realkapital, därför att han troligen upplever sig som mer betalningsmedelslikvid än tidigare. Ofta sker dock detta med en viss eftersläpning. Insättningen på check- och giromedelskonton torde ske snabbast, därefter kommer sparmedel och låtsålda värdepapper, därefter kanske varor och tjänster för konsumtion och sist investeringsvaror och långfristiga placeringar i värdepapper och fastigheter. Men kassahållarna både som individer och som grupp är inte intresserade av att hålla kassan på en absolut bestämd nivå utan av att ha en kassa, som möjliggör för dem att betala sina utgifter. Detta innebär en viss relation mellan kassan och övriga tillgångar. Om man skall lägga tonvikten på kassahållarnas kassa, som en del ekonomer vill göra, då är det kvoten mellan volymen sedlar och mynt och volymen check- och giromedel, som är den betydelsefulla och som vi tidigare behandlat. Kassahållarna har ju inget inflytande över volymen sedlar och mynt i sina kassar. Men en förändring i kassahållarnas preferenser och handlingsmönster leder också till förändringar i omsättningshastigheten V och dessa förändringar kommer inte till uttryck, om man räknar enbart med kassavolymer.

Det största felet med Friedmans begrepp 'real quantity of money' är dock, att det bygger på en företeelse, som endast är en svag avvikelser från ett normalläge och helt bortser från de starka tendenserna i sammanhanget. Om centralbanken ökar volymen sedlar och mynt hos kassahållarna, så leder vanligen detta till, att de först ökar volymen check- och giromedel. Om följden blir inflation, leder detta vanligen till att kassahållarna ökar omsättningshastigheten något. Om kassahållarna möts av ett ökat utbud av varor och tjänster vid i övrigt oförändrade villkor, blir resultatet en prissänkning, vilket kan resultera i att kassahållarna kan minska omsättningshastigheten. I alla dessa fall handlar kassahållarna på rakt motsatt sätt mot vad Friedman förutsätter. Jämfört med dessa starka tendenser är förändringarna i den 'reala' kassan (kvoten mellan volymerna av kassahållarnas betalningsmedel och prisnivån) obetydliga och rör sig dessutom kring ett stabilt medelvärde på längre sikt. Dessutom fördelas eventuella förändringar på ett helt spektrum av

tillgångar från sedlar och mynt till olika typer av realkapital.

Begreppet 'real quantity of money' ger en felaktig beskrivning av den roll, som kassahållarna spelar och av händelseförloppet i övrigt i prisbildningsprocessen och det lägger tonvikten på fel variabler. ⁽³⁶⁾ Man kan fråga sig, varför vissa ekonomer envisas med att behålla ett begrepp som 'real kassa', som inte bara är teoretiskt otillfredsställande, nästan innehållslöst och orealistiskt utan också helt underlägset bytesekvationen som förklaringsmodell. Det tillför inget, som inte vanliga bytesekvationer beskriver bättre. Det innebär en dålig, icke utvecklingsbar metod och bidrar bara till att fördunkla begreppen. Det bör utmönstras ur ekonomernas teorisystem och föreställningsvärld. Samma anmärkning kan riktas mot alla 'cash balance approaches', som räknar med 'real balances'.

i. Värdebevarande förmåga respektive betalningsförmåga.

Friedman hävdade, att det finns två synsätt, Fishers med fleras, som i de vanliga bytesekvationerna lade tonvikt på transaktionerna med betalningsmedel, och Cambridgeskolans, som lade tonvikten på pengarnas roll som värdebevarare. ⁽³⁷⁾ Och visst är detta en avgörande skillnad, om det är pris- och konjunkturutvecklingen, som man önskar bedöma. Som kvantitetsteoretiker måste man hävda, att transaktionsaspekten är helt avgörande jämfört med värdebevaringsaspekten. Greshams lag illustrerar skillnaden mellan betalningsförmåga och värdebevarande. De dåliga pengarna tränger ut de goda ur cirkulationen, just för att de goda är värdefullare. De värdefulla pengarna fungerar sämre som betalningsmedel ur samhällets synpunkt eller åtminstone inte bättre.

Men detta betyder inte, att kassahållningen, betalningsmedlens roll som kassatillgång, är mindre viktig än deras roll som betalningsmedium. Kvantitetsteorin lägger tonvikten på betalningsmedlen, både för att dessa möjliggör betalningstransaktioner och för att de utgör en källa för betalningarna. Det finns ingen motsättning mellan dessa två funktioner. De är intimt förknippade med varandra. Ett belopp utgör kassa ena dagen, fullgör en betalning nästa dag och ingår i någon annans kassa andra eller tredje dagen. Tvärtom är det så, att en korrekt användning av bytesekvationen trycker mer på betalningsmedlens roll som kassa än som betalningsmedium. Det är behållningen på check- och girokonton, som gör check- och giromedel till fulländade betalningsmedel. Det är avsaknaden av speciella konton och kassor, som tillåter andras inbetalningar, som gör kontokorten till betalningsmedel av en mindre betydelsefull ordning. Däremot skiljer en korrekt uppfattning av bytesekvationen skarpt mellan betalningsmedel och icke betalningsmedel som t.ex. sparmedel, därför att dessa normalt inte kan fullgöra betalningar. I en

lågkonjunktur finns ofta höga volymer sparmedel, obligationer och penningmarknadsinstrument, men detta hjälper inte samhällsekonomin, om volymen betalningsmedel är otillräcklig för att bibehålla en tillräcklig köpkraft och för att hindra prissänkning.

De, som trycker på värdebevarandets roll, har inte insett betalningsmedlens flaskhalskaraktär, att det råder en fundamental olikhet mellan check- och giromedel, som tillåter betalningar enligt enkla, billiga och rutinmässiga metoder, och inlåning, som inte tillåter detta. Detta avspeglas också i, att kassahållarna är beredda att så dyrt betala för innehavet av betalningsmedel. De mister därigenom inte bara kanske 5 – 10 % i uteblivna ränteutgifter utan också ett antal procent, som motsvarar inflationen, vid jämförelse med realkapital. Trots detta håller de stora kvantiteter av betalningsmedel. Denna värdering avspeglas också i kassahållarnas ständiga val mellan betalningsmedel och sparande eller andra placeringar, i deras transaktionsmotiv och deras räntabilitetsmotiv, deras behov av betalningsmedelslikviditet och deras behov av att tillgångarna skall ge ett överskott.

Visst kan man också tala om ett behov av långfristig likviditet, men detta behov tillgodoses i regel av så många olika värdebevarare, att det inte innebär något större problem. Det tillgodoses ju direkt av betalningsmedlen, banksättningarna och obligationer och penningmarknadsinstrument liksom en del andra tillgångar som börsnoterade aktier och lättbelånade fastigheter. Detsamma gäller soliditetsmotivet, behovet av att bevara värdet av sina tillgångar. Att pengarna kan vara utmärkta värdebevarare, är det väl ingen, som vill opponera sig mot. Men det finns många fler nyttigheter, som är bättre i dessa roller. Konst, metaller, aktier eller skogsfastigheter kan vara det i högre grad. Och under inflationstider är pengarna rentav dåliga värdebevarare. Om kassahållarna skulle se till pengarnas roll i detta avseende, skulle mycket lite placeras i pengar. Nej, det är ett viktigare val, som kassahållarna gör. De väljer mellan att tillgodose transaktionsmotivet, som gör, att de behåller sina betalningsmedel, och räntabilitetsmotivet, som gör, att de placerar i sparmedel, lån, obligationer och andra fordringar eller kanske i varor och tjänster, aktier eller fastigheter. Detta är ofta svåra val, det är lätt att göra fel. Men att tillgodose värdebevaringsmotivet kan visserligen också vara svårt ibland, men det är inget akut problem. Det uppstår sällan kassahållarnas tankar i en aktuell valsituation. Tillgodoses transaktionsmotivet och i synnerhet räntabilitetsmotivet på ett riktigt sätt, får man oftast värdebevaringsmotivet tillgodosett på köpet, vare sig man gör det ena eller andra valet. Cambridgeskolans lyfte fram motiv, som i de allra flesta fall spelar en mycket ringa roll vid kassahållarnas avgöranden. Även om motivet kan vara viktigt för välståndsutvecklingen på lång sikt, saknar det i regel konjunkturpolitisk betydelse.

Jämför också med min redogörelse för transaktions- och soliditetsmotiven i kap. 3, sid. 1 -2.

Att det är betalningsförmågan och inte den värdebevarande förmågan, som är helt avgörande för utvecklingen på kortare och medellång sikt (1 – 7 år) avspeglas också i verkningarna av centralbankens långivning och dess tillförsel av sedlar och mynt, som direkt påverkar samhällets betalningsförmåga. ⁽³³⁾ Det avspeglas också i de bestämda kvoter, som insättarna ger check- och giromedel i förhållande till volymen sedlar och mynt. Och det avspeglas i omsättningshastigheten för sedlar och mynt, check- och giromedel, som ju bortsett från säsongmässiga variationer präglas av stor stabilitet. Dessa tre faktorer, M_1 , M_2/M_1 och V bestämmer samhällets transaktionsvolym och därigenom också dess realiserade köpkraft och konjunkturutveckling, eftersom transaktionsvolym och omsatt volym varor och tjänster präglas av stor parallellitet. De utvecklas på kortare sikt nästan helt oberoende av faktorer som räntesatser, förmögenhet och dess fördelning, sparande och investeringar, men påverkar i hög grad dessa faktorer.

En följsats av detta blir också, att tillför centralbanken för mycket (litet) pengar, mer (mindre) än som motsvarar omsättningshastigheten och utbudet av varor och tjänster, så blir det inflation (deflation).

j. Omsättningshastighetens roll.

En orsak till att Friedman misslyckats med sin teoribyggnad är, att han inte tycks ha förstått omsättningshastighetens och därmed kassahållarnas unika och strategiska roll. Han har inte förstått, att V så att säga lever sitt eget liv, att den följer vissa bestämda lagar och är en mycket stabil faktor. Framför allt har han inte förstått, att kassahållarnas preferenser och handlingsmönster kommer till uttryck i dess förändringar. Någon gång kan han acceptera dess roll, t.ex. när han hävdar, att förändringar i V ofta går i samma riktning och förstärker de verkningar, som förändringar i M åstadkommer och i varje fall inte motverkar dem. ⁽³⁸⁾ Han tar avstånd från teorier, som hävdar, att V passivt anpassar sig efter andra variabler, vilket Keynes och en del andra ekonomer måste göra gällande, för att de över huvud taget skall kunna hävda någon giltighet i sina teorier. Men Friedman drar t.ex. slutsatsen, att V minskar under krigstid, vilket för det mesta är helt fel. Och som sagts tidigare, Friedmans 'real quantity of money-theory' stämmer inte med hur kassahållarna ökar eller minskar V i verkligheten och inte med hur de uppfattar sina kassabalanser. De har förmåga, om också ganska begränsad, att öka eller minska sina utgifter genom en förändring av V . Inverkan på denna variabel går helt förlorad, om man använder begreppet 'real kassa' och även formeln $M^d = yP/V$ är ett dåligt verktyg, bl.a. därför att det inte renodlar kassahållarnas olika roller.

Dessutom är Friedmans formel $M = Pyk$ ännu sämre än formeln $M = Py / V$, därför att

Friedman i begreppet och formeln k inte bara tar med $1 / V$ utan också andra variabler, som han anser inverkar på prisbildningen. Omsättningshastigheten är en så viktig, för att inte säga strategisk och helt avgörande variabel, att den givetvis bör behandlas fritt från övriga variabler. Det är ju just i V , som det mesta av kassahållarnas inflytande kommer till uttryck. Dessutom bryter Friedman mot logiken i formeln $M = Py / V$ eller $MV / T = P$. I varje fall den senare formeln är helt universell, den omfattar alla faktorer, som inverkar i prisbildningsförloppet. Alla andra faktorer verkar genom någon av dessa. Då är det ologiskt att behandla andra yttre faktorer på en jämställd bas, vilket Friedman gör med uttrycket k . Det skulle vara som att i formeln $Ma = k$ plocka in ytterligare faktorer förutom accelerationen i ett slags samlingsbegrepp.

k. Friedman's formel 7..

Ännu mer tomma på innehåll är begreppen M^e och M^d , M och M/P , om man inte uttrycker dem i bytesekvationens variabler utan i andra faktorer inom samhällsekonomin. Att ange dem som funktioner av ett stort antal faktorer, som inte står i någon bestämd relation till bytesekvationens variabler, är att använda faktorer, som nästan alltid står utanför ramen för en ekonomisk analys. Om man utgår från Friedmans formel

$$\frac{M}{P} = f(y, w; r_m, r_b, r_e; 1 \frac{dP}{P} dt; u) \quad (39),$$

så finner man snabbt, att nästan alla av dessa faktorer har ett ringa eller obetydligt inflytande på bytesekvationens variabler och på prisbildningsprocessen, de har liten relevans. Nu gäller dock funktionen för en enskild kassahållare och frånsett den första och den näst sista variabeln utvecklar Friedman den knappast vidare i sitt teorisystem.

l. Faktorernas betydelse.

Kassahållaren påverkas uppenbarligen inte av räntevillkor, när han bestämmer kvoten mellan check- och giromedel och sedlar och mynt, eftersom de förra som regel är räntelösa, och lika litet påverkas hans omsättningshastighet av ränteförändringar. Däremot kan V påverkas av en prishöjningsprocess, som ju oftast går jämsides med stigande nominell räntenivå, men då är det förväntan om stigande priser, som är det helt avgörande. Räntenivån kan däremot ha betydelse för den omsatta volymen varor och tjänster, men detta gäller främst på längre sikt, genom att ränteutvecklingen påverkar sparande och investeringar och därigenom indirekt utbudet av varor och tjänster i framtiden. Röntan kan dock inverka på lagerhållningen, som i sin tur inverkar på T eller y , men volymen varor och tjänster påverkas betydligt mindre av detta än vad de flesta ekonomer trott.

Inte heller variationer i enskildas förmögenhet torde ha mer än ett obetydligt inflytande på bytesekvationens variabler. Däremot har ju den enskildes och samhällets inkomster det som liktydiga och likvärdiga med dess utgifter, med MV . Men detta kommer bättre, mer exakt och mer orsaksanknutet till uttryck i bytesekvationens MV , som ju direkt går att kvantifiera. Detta betyder ju inte, att den enskildes förändrade förmögenhet skulle sakna betydelse för hans utgifter. Han kan t.ex. söka öka sina inköp genom en snabbare omsättningshastighet. Men om andra inte gör det, behöver det inte betyda ökad V för hela samhället. Förändringarna går ofta i olika riktning och förtar varandra. Om han söker öka sina inköp genom att ta sparmedel i anspråk, begränsas utgiftsmöjligheterna för andra, om M inte förändras. Och om så sker, är det detta, som ökar MV .

Utgifterna skulle däremot kunna ökas, om ökningen i förmögenhet resulterade i, att kassahållarna ökade sina check- och giromedel i förhållande till sedlar och mynt, men det finns ingenting, som tyder på mätbara effekter av detta slag för hela samhället. Och i så fall mäts denna effekt av kvoten M_2 / M_1 .

Det spelar heller ingen roll, om andra faktorer företer häftiga kast eller präglas av stora variationer, om detta inte resulterar i förändringar av $T(y)$, M eller V . Så kan ske i den mån sparande sker på check- och girokonton, vilket direkt resulterar i en ökning av M , vilket verkar klart expansivt. Även långsiktigt banksparande kan förbättra den enskildes långsiktiga likviditet. Däremot torde sparande och investeringar ha en ganska liten inverkan på utbudet av varor och tjänster under de perioder på 1–7 år, som ekonomerna undersöker, då de granskar prisbestämningsprocessen och konjunkturrörelserna. Samma sak gäller räntan (den nominella och den reella), som kommer ännu längre bak i orsakssammanhagen, eftersom den i huvudsak verkar genom att påverka sparande och investeringar. Men ränteförändringarna är oftast små och en stigande nominell räntenivå är i regel inget hinder för investeringar, eftersom den ofta inte innebär en högre realränta. I de fall den inte kompenserar långgivaren fullt ut för inflationen, är den t.o.m. fördelaktig för investeraren. Däremot kan den vara ett hinder för sparandet, i synnerhet om den nominella räntan i sin helhet blir föremål för beskattning. Däremot har sparande och investeringar givetvis stor betydelse för välstånds- och inkomstutveckling på lång sikt.

De faktorer, som Friedman tar med i ovanstående funktion, har inte alls samma dignitet som bytesekvationens variabler, som utgör de sista leden i orsakskedjorna. De flesta har inte bara obetydlig vikt utan ligger också i de flesta fall långt tillbaka i dessa kedjor. Jämfört med bytesekvationens ackumulerade värden, är andra faktorer obetydliga. Detta är nog den viktigaste orsaken till att Friedmans teorisystem inte håller. Han har inte förstått den roll, som bytesekvationens variabler spelar gentemot alla andra faktorer i prisbildningsprocessen.

Bytesekvationens variabler står så att säga på egna ben och deras uppmätta värden gäller oberoende av bakgrunden. Vare sig t.ex. utbudet av varor och tjänster påverkas av högt eller lågt kapacitetsutnyttjande, lagerförändringar, inflation eller deflation, höga eller låga investeringar, hög eller låg realränta etc., så gäller det, att den omsatta kvantiteten varor och tjänster T eller y är just den som tillsammans med MV bestämmer priset, priserna eller prisnivån vid den aktuella tidpunkten eller under den aktuella perioden. Bytesekvationens variabler är de enda exakta och de definitiva måtten på bakomliggande förändringar.

Friedman har inte tillräckligt insett det faktum, att bytesekvationens variabler är de, som alla andra faktorer verkar genom. Därför har han givetvis inte heller förstått, att bytesekvationens ackumulerade värden är de helt dominerande orsaksfaktorererna.

Är penningvolymen M under period 1 lika med 20 miljarder kr., är detta helt utslagsgivande jämfört med en förändring på 20 eller 200 miljoner kr. under period 2. Är omsättningshastigheten V under period 1 lika med 90, så är detta helt utslagsgivande jämfört med att kassahållarna autonomt, av egen vilja, höjt den till 91 under period 2. Är den utbudna volymen varor och tjänster under period 1 lika med 1.800 miljarder enheter, så är detta helt utslagsgivande jämfört med att kassahållarna ökat sina inköp av varor och tjänster med 18 miljarder enheter under period 2. De viktigaste faktorerna är alltså variablerna M , V och $T(y)$ själva i föregående led eller föregående period och det är givetvis också viktigt att ta hänsyn till deras inbördes påverkan. Resultatet påverkas också starkt av, att V och $T(y)$ är så väldigt stabila och som sagt av att deras förändringar är så små jämfört med deras ackumulerade värden och i regel också jämfört med M 's förändringar. Ibland är det kanske också nödvändigt att koncentrera sig på variabler, som uppvisar stora förändringar, som t.ex. i M under efterkrigstiden.⁽⁴⁰⁾ Medan M stigit starkt i nästan alla länder, ibland med flera hindra eller tusen procent under en 50-årsperiod, har den omsatta volymen varor och tjänster utmärkts av årliga förändringar på någon enstaka procent och dess verkan på prisnivån har dessutom ofta förtagits av små årliga förändringar i V .

Förändringarna i M är också de mest betydelsefulla, därför att de ihåg grad bestäms av mänsklig vilja och planmässighet. Jämför med en rorsman på havet. Att han kan hantera rodet, klarar fartyget genom svår storm och dimma, genom elementens raseri, som vill kasta fartyget åt olika håll. Människan och rodet är den viktigaste faktorn.⁽⁴¹⁾

Alla andra faktorer måste alltså för att kunna påverka priset, påverka M , V eller T (eller någon av deras delkomponenter (M_1 , M_2 , en enskild kassa, V_a , V_s , V_b , V_y , y etc.)). Irving Fisher uttryckte det så här i 'The Purchasing Power of Money', sid. 74: "Thus far we have considered the level of prices as affected by the volume of trade, by the velocities of circulation of money and of deposits, and by the

quantities of money and of deposits. These are the only influences which can *directly* affect the level of prices. Any other influences on prices must act through these five. There are myriads of such influences (outside of the equation of exchange) that affect prices through these five.---".⁽⁴²⁾ Och på sid. 150 säger han: " - - -The value of our analysis consists rather in simplifying the problem by setting forth clearly the five proximate causes through which all others whatsoever must operate - - -."

Men Irving Fisher hade fel, när han hävdade ett orsakssammanhang direkt mellan M , V och T å ena sidan och P å den andra. Sammanhanget dem emellan är identitetens, $M_r V_r / T_r = P_r$ och M, V eller T kan därför heller aldrig orsaka P , lika litet, som tiden eller hastigheten kan orsaka den tillryggalagda vägsträckan. Men däremot gäller, att det som orsakar förändringar i M , V eller T också samtidigt orsakar förändringar i P .

Det betyder också, att påverkan aldrig kan ske i motsatt riktning. MV kan momentant inte påverkas av P , den utnyttjade köpkraften $M_r V_r$ bestämmer samhällets utgifter och därigenom också dess inkomster. Sambandet mellan $M_r V_r$ och samhällets inkomster är också identitetens. Men det är alltid de faktorer, som står bakom utgifterna, som bestämmer inte bara dem utan också inkomsterna. *Kausalsammanhanget går aldrig momentant från inkomster till utgifter.* Detta är givetvis en truism, men är inte desto mindre viktigt att komma ihåg. När man skall klarlägga orsakskedjorna, är det viktigt att rensa ut alla variabler, som enbart utgör ena ledet i en identitet, ett annat namn på en variabel, som P för MV / T eller variabeln sedd ur en annan synvinkel som inkomsterna. Inkomsterna utgör ju samma belopp som utgifterna men ses ur mottagarens synpunkt. Konsumenternas och andras inkomster är förvisso betydelsefulla, men de fastställs av andra kassahållare än dem själva. Däremot påverkar givetvis tidigare utgifter, MV , som också är samhällets tidigare inkomster, dess utgifter och inkomster i nuläget eller senare, på samma sätt som tidigare priser, d.v.s. MV/T tidigare, kan påverka M , V och T i nuläget eller senare. Att samhällets utgifter bestämmer dess inkomster, är lätt att förstå, om man tänker på kassahållarnas olika roller vid inköp och försäljning. Köparen är suverän på ett helt annat sätt än säljaren. Bestämmer sig köparen för vissa inköp och en viss utgiftsnivå vid det rådande prisläget och han har de nödvändiga betalningsmedlen, lär ingen kunna hindra honom. Men säljaren kan inte, hur hett han än åtrår det, uppnå den önskade försäljningsvolymen vid rådande prisläge, om han felbedömt köparnas betalningsförmåga och köpvillighet. Att jag använder begreppen och termerna BNP och BNI eller NNP och NNI innebär givetvis inte, att jag ger inkomstbegreppet något egenvärde i prisbildningsprocessen. Det är hela tiden utgifterna, som är det primära. Men eftersom inkomsterna hela

tiden är lika med utgifterna, kan man ibland använda ett mått på de förra som ett mått på de senare.

Vad många ekonomer inte förstått, när det gäller bytesekvationen, är dess allmängiltiga och – unika karaktär. Främst torde detta bero på, att de inte förstått prisets absolut passiva roll i sammanhanget. Priset är i verkligheten bara och kan inte bli annat än en kvot mellan $M_r V_r$ och T_r eller mellan D_r och S_r . De har inte heller förstått, att orsakssammanhanget alltid går via utgifterna till inkomsterna och aldrig tvärtom – det som bestämmer utgifterna bestämmer därmed också inkomsterna. Bytesekvationens variabler är alltid den trånga sektion, den flaskhals, som alla andra faktorer verkar genom.

Om vi återgår till Friedmans ovanstående funktion 7, så är de flesta variabler mångtydiga, svårdefinierade, obestämda och mycket sällan mätbara på ett sätt, som ställer dem i någon bestämd relation till variabler i prisbildningsprocessen.

I vissa andra sammanhang av ekonomisk teori, kan användningen av dylika funktioner kanske tjäna som en startpunkt, att man anger ett antal faktorer, ett antal frågeställningar, som kan bilda utgångspunkt för en analys.⁽⁴³⁾ Men det gäller definitivt inte ovanstående funktion. Analysen blir inte heller bättre, för att man låter funktionen ingå i ett system med antalet ekvationer lika med antalet obekanta. Brunner-Meltzer (se 'Milton Friedmans Monetary Framework', sid.74) anger t.ex., att Friedman nog kan behöva lägga till ytterligare flera obekanta faktorer till sitt ekvationssystem. Det torde inte innebära några svårigheter att hitta ytterligare variabler, som borde tas med i systemet, för att detta skall bli mera heltäckande, i synnerhet som några av de viktigaste och mest näraliggande inte finns med. Är variabler obestämda, blir inte analysen bättre, för att ekvationssystemet matematiskt sett kan lösas. Då man angett en variabel som enbart en funktion av andra variabler, har man ofta gått flera steg bakåt i orsakskedjan.⁽⁴⁴⁾ Vad som måste göras är i stället att avgränsa faktorer, som är av omedelbar vikt för att kunna lösa problemen och hur dessa faktorer förhåller sig till resultatfaktorn och till varandra.⁽⁴⁵⁾ I regel räcker inte detta heller. Man måste ofta kunna mäta faktorerna och deras förhållande till resultatfaktorn för att kunna lösa problemen. Se också mitt tidigare arbete, sid.26 ff. och citaten 6:48 – 6:60 från Marget, Petersen, Worswich, Schumpeter, Wicksell och Hawtrey om meningslösheten i att använda mikroekonomins begreppsapparat inom penningteorin⁽⁴⁶⁾.

Ett värde är också mer korrekt, ju mer exakt det är, om detta inte inkräktar på dess allmängiltighet. Värdet $W = mc^2$ är ett bättre värde än $W = \square(m, c)$. Kraften = massan x accelerationen är ett bättre värde än kraften = f (massan, hastigheten). Arbetet = kraften x tiden är ett bättre uttryck än arbetet = f (kraften, tiden). Fishers värde $M + M'$ (mitt mått $M_1 + M_2$) är ett bättre mått än Friedmans M^s och den senares värde Py/V är ett bättre värde än M^p . Men både $M + M'$ och

P_y/V är dåliga mått, därför att i verkligheten bestämmer köparen både kvoten M^I/M (mitt mått M_2/M_1) och omsättningshastigheten V . Däremot bestämmer han inte Friedmans värde M . De mest exakta och mest allmängiltiga begreppen och termerna är givetvis MV och $T(y)$. Att användningen av begreppen och termerna M^S och M^D är tämligen umbärlig, visas väl också av, att de flesta ekonomer, som sysslat med prisbildningsproblemen, däribland nästan alla kvantitetsteoretiker, föredragit att göra det med hjälp av den vanliga bytesekvationens variabler och bakom dem liggande faktorer.⁽⁴⁷⁾ Men det är givet, att variabler som Friedmans M^S , M^D och $M = P_y/V$ har större verklighetsanknytning än variabler som ränta, förmögenhet, sparande och liknande begrepp $M/P = y/V$, är i alla fall ett bättre mått än

$$\frac{M}{P} = f(y, w; r_m, r_b, r_e; 1 \frac{dP}{P} \frac{dt}; u)$$

Men M/P självt är ett dåligt mått, därför att det inte alls motsvarar eller mäter kassahållarnas förhållningssätt och handlingsmönster. Detta realiserade handlingsmönster hos köparen mäts däremot exakt av volymen MV på samma sätt, som säljarens handlingsmönster mäts exakt av volymen $T(y)$. Men Friedmans ekvation 7 fyller inget vettigt ändamål. Den kan saklöst slopas.

Som en slutpunkt, när det gäller Milton Friedmans arbete, kan man säga, att han gjorde en enorm insats, när han tillsammans med Anna Jacobson-Schwartz skrev 'A Monetary History of the United States, 1867 – 1960', 'Monetary Statistics of the United States' och 'Monetary Trends in the United States and the United Kingdom' och påvisade Federal Reserve Boards svältpolitik under början av 30-talet. Jämför också med Friedmans påpekande, att ekonomer tillhörande Chicagoskolan under hela det tidiga 30-talet argumenterade för att FRB systematiskt skulle använda sig av operationer i den öppna marknaden.⁽⁴⁸⁾ Friedmans arbeten torde i hög grad ha medverkat till den större realism, som präglade ekonomisk teori och samhällsekonomierna under 80- och 90-talen jämfört med tidigare decennier. Detta väger långt mer än Friedmans misslyckade teoribyggnad.

Är det ekonomernas djupa vördnad för utbuds- och efterfrågebegreppen, att dessa har en så stark positiv laddning, som gjort, att begreppen M^S och M^D används, trots att de är i det närmaste innehållslösa, när man talar om pengar, och inte tillåter någon specificering eller vidareutveckling, (om man undantar deras tolkning i bytesekvationens termer) och givetvis ingen mätning eller ens beräkning. Ibland kan man inte frigöra sig från en känsla av, att vissa ekonomer tror på ett högre värde hos allmänna funktioner jämfört med ekvationer och algebraiska uttryck, som om begreppet allmängiltighet inte alltid skulle behöva vägas mot vad begreppet

utsäger och specificerar.⁽⁴⁹⁾ Man inser inte, att det man vinner i allmängiltighet, förlorar man flera gånger om genom mindre närhet till frågeställningarna, problemen och bakomliggande faktorer och mindre möjlighet att beräkna och kvantifiera. Man inser inte heller, att den matematiska överbyggnaden inte är värd ett dugg mer än de teorem och premisser den bygger på.⁽⁵⁰⁾

En betydelsefull faktor är nog ekonomers och vetenskapsmäns ovilja att tänka i nya banor.^(22, 51)

Däremot är bytesekvationerna ett utomordentligt hjälpmedel för analysen av prisbildningsprocessen, d.v.s. kärnan inom nationalekonomin, för att tolka och mäta kassahållarnas hantering av sina betalningsmedel och sitt utbud av varor och tjänster.⁽⁵²⁾ Deras nominella kassor kan mätas kontinuerligt i nuläget och i det förgångna in i minsta detalj både på mikroplanet och på olika marknader och makronivåer. På samma sätt kan kassahållarnas institutionella miljö och olika aktivitetsgrad, när det gäller att utnyttja sina kassor, mätas genom förändringarna i M och MV liksom säljarnas reaktioner mäts exakt av $T(y)$.

Bytesekvationen kan också uppdelas för olika betalningsmedel, olika typer av V och för olika delmarknader. Endast brister i statistiken begränsar möjligheterna. Det område, där denna begränsning har störst giltighet, är f.n. kvoten mellan transaktionsvolymen MV_t och den omsatta volymen varor och tjänster MV_v . Bytesekvationens mått är också betydligt säkrare än måtten på bakomliggande faktorer. Visserligen kan man mäta t.ex. ränta, sparande och investeringar, men man kan inte mäta, hur dessa påverkar T eller y . Däremot vet man, att deras verkningar kommer till uttryck i T eller y . Bytesekvationens variabler är de enda säkra måtten också på bakomliggande faktorer. När man arbetar med bytesekvationen, får man också direkt fram växelverkingarna i dessa variabler. Stiger V med 2 %, stiger priset eller prisnivån lika mycket, om denna verkan inte förtas av förändringar i M eller $T(y)$ och detta alldeles oavsett hur bakomliggande faktorer påverkas. Det enda, som krävs, är att jämförelsen görs mellan jämförbara värden. Bytesekvationen har universell giltighet, men bara inom sitt eget tillämpningsområde. Men detta gäller alla beräkningar och all vetenskap över huvud taget.

Det är påfallande, hur starka de samband och faktorer är, som jag tidigare redogjort för i arbetet. Det gäller centralbankens reglering av sedelvolymen och banksystemets andel av denna, det gäller sambandet mellan volymen check- och giromedel och sedelvolymen utanför banksystemet, det gäller omsättningshastighetens utveckling i förhållande till dess trendvärden och det gäller sambandet mellan transaktionsvolym och omsatt volym varor och tjänster. Sambanden är så starka, att de helt präglar alla korrekt genomförda undersökningar, trots alla brister i det statistiska materialet eller frånvaron av

statistik. Detta framgår inte minst av tabeller och diagram i Appendix 4.

Noter:

1. Milton Friedman 'Milton Friedman's Monetary Framework' (MFI), 9 o. 10.

2. Se en lärobok som Lars-Erik Thunholm 'Svenskt Kreditväsen', 1960 (LET60): "- - - I själva verket innebär denna upplåningsform ingenting annat än att staten själv tillskapar de pengar som den behöver för sina utgifter, och man brukar därför beteckna den som en finansiering genom sedelpressarna. - - -"

3. LET60, 276: "Statens möjligheter att påverka kreditmarknadens utveckling sammanhånga med dess kontroll över kreditinstituten och deras kreditgivning. - - - Konkret uttryckt innebär denna kontrollmöjlighet, att staten själv inom vissa gränser kan bestämma till vilken räntesats och på vilka villkor i övrigt den vill låna på marknaden. Visserligen måste staten i en viss given situation liksom alla andra låntagare acceptera marknadens för tillfället gällande villkor. Men i olikhet med andra låntagare kan regeringen via riksbankspolitiken förändra penningtillgången och därigenom också påverka marknadens villkor. Det är framför allt denna förmåga som ger staten dess särställning som låntagare på kreditmarknaden."

4. David King 'Banking & Money' (DK), 46: "- - - Of course, the fact that the Bank of England can print as many notes as it likes and have a negligible cash ratio means that in principle there is little constraint on the amount of money it could create in either cash form or deposits. - - -"

Ralph George Hawtrey 'Currency and Credit' (RGH), 91: "The note-issuing authority which regulates the supply of paper currency is in a position to increase or diminish the reserves of the banks at will. This is in general true, even when the note-issuing authority is a Government defraying its own liabilities with notes fresh from the printing press. The notes, as fast as they are spent by the recipients, will pass into the hands of the banks, and swell their reserves."

5. Irving Fisher 'Inflation?' (IF3), 64: "- - - That is one of the many damages that affect society as a whole; that is, at the end of a deflation period, the *wrong people are in charge*, and recovery is just that much delayed, and less successful, when it comes. - - -"

IF3, 67: "Whithout doubt we all suffer from other social harms besides those inflicted by the unstable dollar. But it is hardly possible to make too much of the unstable dollar. 'A mere unit of measure!' says one critic, 'it is the things measured that are out of gear!'

But how could the things measured be otherwise than out of gear if they have been measured *wrong* - especially time contracts, on which modern business is so dependent, and more and more

dependent as society becomes more and more highly organized? - - -"

6. DK, 69: "First, who are the monetary authorities? Ultimately, decisions over the appropriate level for the money stock are taken in the UK by the Treasury which is under the direction of the Chancellor of the Exchequer who, in turn, is concerned with pursuing the economic politics approved by the Cabinet and Parliament. In principle, the Bank of England is charged with implementing the policies and decisions made by the Treasury; this relationship was formulized in 1946 when the Bank of England was nationalized, for the Treasury was then given powers to issue directions to the Bank. - - -"

7. Jämför Lars Jonung 'Penningpolitik och kreditpolitik', Ekonomisk revy 1972, 252: "En annan huvudorsak till att riksbanken har betonat kreditpolitik står att finna i de restriktioner som statsmakterna lagt på riksbankens verksamhet. Riksbanken har blivit ålagd att försörja bostadssektorn och staten med krediter till en räntesats som enligt politiska normer är tillrädligt låg. Dessa restriktioner begränsar riksbankens penningpolitiska handlingsutrymme och tvingar riksbanken att inrikta sig på att påverka den privata sektorn - - -"

8. Friedman-Schwartz 'A Monetary History of the United States' (F-SI), 51, se också min not 4-2.

9. Statistisk Årsbok 1998, 99, 295 - 305 m.fl., Kapitalmarknadsstatistik 1991, 1995, Sveriges Riksbank 1996, 62 m.fl.

10. J.S.G. Wilson 'Banking Policy and Structure' (JW), 400: "- - - On those occasions when financial institutions are obliged to fall back on the 'cushion' of their longer-dated securities by selling for the purpose of obtaining the liquid resources necessary to support their lending programmes, they will become sensitive to any operations that affect the medium- and long term parts of the rate structure. It is in this way that debt management can be used by the authorities to influence the wider structure of liquidity."

11. Allan H. Meltzer 'The Crisis in Economic Theory', 43: "We know that, in the short run, expansive monetary policies tend to reduce interest rates and restrictive monetary policy to raise them But in the long run, in a full employment economy, expansive monetary policies foster greater inflation and encourage borrowers to make even greater demands on the credit markets. Over the long run, therefore, expansive monetary policies may not lower interest rates, in fact they may raise them appreciably. This is the clear lesson of history that has been reconfirmed by the experience of the past several years."

12. Erich von Schneider 'Einführung in die Wirtschaftstheorie', III (EvSIII), 29: "Einzahlungen aus dem Nichtbanken bei Kreditbanken führen also zu einer Giralgeldschöpfung, Auszahlungen an den Nichtbankensektor zu einer Giralgeldvernichtung."

Die Anstoss zu der Giralgeldschöpfung bzw. Giralgeldvernichtung, wie wir sie in Fall 1 kennengelernt haben, geht allein vom Bankkunden aus. Die Bank selbst verhält sich passiv. Welchen Teil der im Nichtbanken-Sektor befindlichen Zahlungsmittelmenge - also einer gegebenen Zahlungsmittelmenge - die zu diesem Sektor gehörenden Wirtschaftssubjekte in Form von Zentralbankgeld und welchen Teil sie in Form von täglich fölligen Forderungen an Kreditbanken zu halten wünschen, bestimmen allein die Wirtschaftssubjekte des Nichtbankensektors. Die Kreditbanken verhalten sich bei den aus 'diesen' Wünschen resultierenden Giralgeldschöpfungen und Giralgeldvernichtungen völlig passiv. - - -"

13. F-SI, 697: "Each man believes he can determine how much of his wealth he will hold in money; yet the total amount of money available for all to hold is outside the control of all holders of money taken together - - -"

14. Irving Fisher 'The Purchasing Power of Money' (IF1), 308, se not 4 - 10. F-SI, 678: "The relation between money and other economic variables has been not only close but also highly stable in form and character. - - -"

15. EvSIII, 52: "- - -Die Entscheidung darüber, welche Teile ihre Geldvermögens die Kunden in Form von Sichtdepositen oder Zeitdepositen halten wollen, liegt ja allein in den Händen der Gläubiger der Kreditbanken."

16. DK, 69: "- - - The purpose of this chapter and the next is to consider what factors determine the size of the money stock and then to see how the authorities can influence those factors to alter its size. In fact, the size is determined by the forces of demand and supply, that is by the demand for money by the public and the extent to which the banking system is willing to supply it. - - -"

17. EvSIII, 26: "Ob und wann und in welchen Mengen die Zentralbank primäre und sekundäre Aktiva zu erwerben oder abzustossen wünscht, bestimmt allein die Zentralbank. Ob ein Aktivum, das nicht Geld ist, gegen Zentralbankgeld umgetauscht werden kann, d.h., ob es liquid ist, beruht allein auf einer Willensentscheidung der Zentralbank. - - -"

EvSIII, 61: "*Ein Anwachsen der Giralgeldmenge im Kreditbankensystem ist nur dann möglich, wenn den Banken neues Zentralbankgeld von der Zentralbank zur Verfügung gestellt wird.* - - -"

Claus Köhler 'Der Geldkreislauf', 41: "- - Nur solange die Notenbank als Quelle des Zentralbankgeldes bereit ist, den Kreditinstituten die notwendigen flüssigen Mittel bereitzustellen, ist eine ständige Erweiterung des Kreditvolumens möglich."

18. LET89, 96: "Vidmakthållandet av en tillfredsställande likviditet är över huvud taget en grundprinciperna för en banks förvaltning. En bank, som bedrev en lättsinnig likviditetspolitik, skulle

ganska snart börja förlora inlåning och därmed undergräva grunden för sin kreditrörelse. - - -"

19. LET89, 196: "Likviditetspolitiken består framför allt i en viss disposition av bankens tillgångar. Delvis kommer detta till uttryck däri att banken tillämpar vissa allmänna likviditetsnormer för placeringen av sina medel över huvud taget, dvs. den inriktar sig på formellt kortfristig långivning eller placeringar i relativt kortfristiga värdepapper som vid behov kan omsättas på marknaden, men söker undvika att binda någon större del av sina medel i illikvida engagemang. Framför allt består emellertid likviditetspolitiken däri att banken bland sina tillgångar håller en betryggande reserv av *likvida medel*. - - -"

LET89, 199: "- - - Att hålla en likviditet som skulle täcka ett sådant ytterlighetsfall skulle därför vara orimligt; i praktiken kan en bank nöja sig med en väsentligt lägre likviditetsreserv. Hänsynen till räntabiliteten tvingar för övrigt banken härtill. Likviditeten kostar ju pengar, eftersom den innebär att banken avstår från att låna ut en del av sina medel till god ränta och i stället håller dessa medel i form av kassa, som över huvud taget inte ger någon ränteavkastning, eller i sådana likvida placeringar som kortfristiga statspapper, som vanligen ger en ränteavkastning understigande utlåningsräntorna. En bank måste därför i sin placeringspolitik alltid väga likviditets- och räntabilitetssynpunkter mot varandra."

Niels Thygesen 'The Sources and Impact of Monetary Changes', 224: "- - - As we move to the microeconomic level the exogenous factor to the individual bank is the flow of deposits rather than reserves; adjustment consists in changing reserves and earning assets in response to the flow of deposits. - - -"

Se också sid. 221, 225 och 235.

20. Jämför också Johan Myhrman 'Peningsteori och penningpolitik', 398: "Såsom jag visat både med exempel och i en teoretisk modell (Myhrman 1973) *har likviditetskvoter och utlåningstak ingen effekt på penningmängden*. Det helt avgörande för effekten på penningmängden av *bankernas* beteende är deras val av reservkvot eller kassakvot. Oavsett vad bankerna gör med de medel som inte hålls i kassa, har det precis samma effekt på penningmängden." - - - "Medlen kan flyta ut genom den ena kanalen eller den andra, ut flyter de i alla fall."

21. MFI, 10: "The factors determining the nominal quantity of money available to be held depend critically on the monetary system. For systems like those which have prevailed in the United States and in the United Kingdom during the past century, they can usefully be analyzed under the three main headings that we have termed the proximate determinants of the money stock: (1) the amount of high-powered money - for any one country this is determined through the balance of payments under an international commodity standard, by the monetary authorities, under a fiduciary standard; (2) the ratio of

bank deposits to bank holdings of high-powered money - this is determined by the banking system subject to whatever requirements are imposed on them by law or the monetary authorities; and (3) the ratio of the public's deposits to its currency holdings - this is determined by the public (Friedman and Schwartz 1963b, pp. 776 -98; Cagan 1965)."

22. JW, 385, se not 3 - 11.

LET89, 195: "Även om varje företag, av vad slag det än är, har sitt likviditetsproblem, är likviditeten just för bankerna en särskilt central och viktig fråga. Skillnaden i detta hänseende mellan å ena sidan ett handels- eller industriföretag och å andra sidan en bank ligger framför allt i möjligheten att beräkna hur förhållandet mellan inbetalningar och utbetalningar kommer att ställa sig under den närmaste framtiden - - -"

23. Alfred Marshall 'Money, Credit and Commerce', 74:

LET89, 229: "Den allmänna räntenivån påverkas också av graden av stabilitet i den allmänna prisnivån. Man skiljer mellan *nominell* och *real* ränta. - - -"

JW, 113: "Inflation accelerated the pace of financial innovation through its impact on interest rates. Inflation has become an important determinant of the level of interest rates, because the level of interest rates reflects anticipations of future inflation and anticipations more or less follow recent experience with inflation. In this environment, lenders sought higher interest rates as compensation for the depreciating purchasing power of their savings and borrowers competing for funds have been willing to pay higher interest rates because they could expect corresponding increases in income from investments financed through borrowings. Consequently, rising rates of inflation led to higher interest rates. High interest rates increase the opportunity cost of holding non-interest-bearing assets and encourage the economizing of such assets."

JW, 258: "- - -It was against the background of inflation that Professor Suviranta published calculations indicating that the 'real' rate of interest paid on commercial bank deposits in Finland (i.e. the nominal rate adjusted for changes in the index of wholesale prices) had been negative for every year (except 1949) from 1938 to 1951. In 1949, the wholesale-price index rose by only 3.1 per cent. But between January and September 1951, when the nominal interest rate on deposits was 7 per cent, wholesale prices rose by 33.1 per cent, so that the 'real' interest rate was minus 19.6 per cent. Similarly, the 'real' interest rates charged by the commercial banks on their loans had been negative, except in 1944 and 1949. Between January and September 1951, the nominal maximum rate was 10 per cent, but the equivalent 'real' rate was minus 17.4 per cent."

24. Christina o. Lars Jonung 'Den svåra riksbankspolitiken', 450, not 2: "Det kan påpekas att riksbanken under hela efterkrigstiden bedrivit en

lågräntepolitik. Med hänsyn till inflationsförväntningar och skattesystemets utformning är realräntan vanligtvis negativ för de flesta ekonomiska agenter i den svenska ekonomin."

25. MF1, 9: "- - - We can therefore write

$$M = kPy, \quad (6)$$

where M , P , and y are defined as in equation (4), and k is the ratio of money stock to income - either the observed ratio so calculated as to make equation (6) an identity, or the 'desired' ratio so that M is the 'desired' amount of money, which need not be equal to the actual amount. In either case, k is numerically equal to the reciprocal of the V in equation (4), the V in one case being interpreted as measured velocity and in the other as desired velocity."

y eller $Y = Py$ förekommer också som en variabler i ekvationerna 7, 8, 9, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 m.fl. (Se sid. 13, 23, 29, 31, 32, 33, 34 m.fl.).

26. Jämför Alfred Marshall 'Principles of Economics', 588: "- - - The interest of which we speak when we say that interest is the earnings of capital simply, or the reward of waiting simply, is *Net* interest; but what commonly passes by the name of Interest, includes other elements besides this, and may be called *Gross* interest.

These additional elements are the more important, the lower and more rudimentary the state of commercial security and of the organization of credit - - -"

27. LET89, 231: "Det bör också observeras att 'räntenivån' inte är något entydigt begrepp. Det är fastmer fråga om ett spektrum av olika räntesatser, där sådana omständigheter som krediternas löptid, den tekniska utformningen i marknadshänseende, riskmoment m fl faktorer ger anledning till en betydande differentiering och där inbördes förskjutningar i utvecklingen av sinsemellan olika räntesatser kan inträffa. - - -"

LET89, 241: "- - -I verkligheten finns ingen enhetlig räntenivå, utan en mängd olika räntenivåer, en konstellation av olika räntesatser. Kreditmarknaden sönderfaller i olika delmarknader för kredit av olika slag, med avseende bl.a. på kredittidens längd och den säkerhet som ställs för krediten. - - -"

28. MF1, 37: "- - -We have interest rate data over very long periods of time, and these indicate that rates are very similar at distant times, if the times compared have similar price behaviour (Gupta 1964). More recently, the Federal Reserve Bank of St. Louis has been estimating the 'real rate', and their estimates are remarkably stable despite very large changes in nominal rates."

MF1, 144: "Friedman: 'It seems entirely satisfactory to take the anticipated real interest rate . . . as fixed for the demand for money. There, the real interest rate is at best a supporting actor. Inflation and deflation are surely center stage'. - - -"

29. Irving Fisher 'Booms and Depressions' (IF2), 38: "- - - In a depression, therefore, when interest is *meant* to be low, the real interest amounts, sometimes, to over 50 per cent per annum! - - -"

Ib., 38, not 5: "But the various nominal rates themselves move unequally. The pessimism of the lenders causes them, for *inferior* borrowers, to *raise* their rates, instead of lowering them - at least to raise them relatively to the rates allowed on safer loans. That is, in a Depression, any natural divergence between the two classes of loans is increased."

Chang Kia-Ngau 'The Inflationary Spiral', 62: "- - - Penalized by an artificially low rate of interest, the banks could scarcely meet their constantly rising expenses; they could not pay dividends in line with commodity price levels - - -". Under den kinesiska inflationen i slutet av 40-talet, uppgick den nominella räntenivån till 23 - 26 % per månad år 1948, dvs. mer än 5000 % per år. Trots detta var det fråga om extrema lågräntesatser, eftersom inflationen rörde sig om tiotusentals eller miljontals % (egen anm.).

30. Gottfried von Haberler 'Prosperity and Depression' (GvH), 61, se not 6 - 9.

AMI, 523: "- - - The essential point of the argument is that - in the words of one writer - the holders of the various types of cash balance 'compete for purchasing power' with the holders of other types; or, to paraphrase Edgeworth, that each type of transaction against which cash balances are held 'absorbs or exercises a pull upon, the currency', and thus affects the amount that is available for use in other types of transaction. - - -" 31. F-SIII, 26: "- - - The 'price' of money is the quantity of goods and services that must be given up to acquire a unit of money - the inverse of the price level. This is the price that is analogous to the price of land or of copper or of haircuts. The 'price' of money is not the interest rate, which is the 'price' of credit. - - -"

32. MF1, 9, se min not 25.

Se också sid. MFI 29, 30, 31 och 33.

33. Jämför Johan Myhrman 'Svensk kapitalmarknad inför morgondagen', 175: "- - - Tillräckligt mycket pengar är den mängd som behövs för att genomföra alla reala transaktioner till de priser som råder. Om man tillverkar mer pengar än vad som av dessa anledningar behövs uppstår ett efterfrågeöverskott på varor och värdepapper. Följden blir stigande priser på dessa varor och värdepapper, även om det dröjer en tid innan denna effekt slår igenom."

34. AMII, 100, se min not 5 -4.

Se också AMI, 143.

35. Kenneth J. Arrow i 'The Crisis in Economic Theory', 145: "- - - It is reasonable to assume that the desired money holding is proportional to the *money* value of the individual's transactions. - - -"

MF1, 1: "In all its versions, the quantity theory rests on a distinction between the *nominal*

quantity of money and the *real* quantity of money. The nominal quantity of money is the quantity expressed in whatever units are used to designate money - talents, shekels, pounds, francs, lire, drachmas, dollars, and so on. The real quantity of money is the quantity expressed in terms of the volume of goods and services that the money will purchase."

På sidan 13 använder Friedman symbolen *M/P* för att beteckna 'the real quantity of money'.

F-SIII, 18: "- - - Suppose that the nominal quantity that people hold at a particular moment of time happens to correspond at current prices to a real quantity larger than that quantity that they wish to hold. Individuals will then seek to dispose of what they regard as their excess money balances; they will try to pay out a larger sum for the purchase of securities, goods, and services, for the repayment of debts, and as gifts that they are receiving from the corresponding sources - - -"

36. Jämför AMI, 436: "- - - Mr Hawtrey - - - as objecting to the 'real balance' variant on the ground that it did not give a realistic picture of the type of calculation which, according to all variants of 'the cash balance' approach, is engaged in by administrators of cash balances in order to determine the size of the cash balance which they wish to keep by them."

37. MF1, 8: "- - - For the transactions version, the most important thing about money is that it is transferred. For the income version, the most important thing is that it is held. - - -"

MF1, 9: "The transaction approach makes it natural to define money in terms of whatever serves as the medium of exchange in discharging obligations. By stressing the function of money as a temporary abode of purchasing power, the cash-balances approach makes it seem entirely appropriate to include also such stores of value as demand and time deposits not transferable by check, although this approach clearly does not require their inclusion (Friedman and Schwartz 1970, chap. 3)."

38. MF1, 27: "- - - But we have argued that the effect on *k* is empirically not to absorb the change in *M*, as the Keynesian analysis implies, but often to reinforce it, changes in *M* and *k* frequently affecting income in the same rather than opposite directions. - - -"

MF1, 139, not 8: "The factually wrong part is the assertion that the quantity of money and velocity tend to move in opposite directions; generally, they move in the same direction."

39. MF1, 13.

40. Jämför Arne Næss 'Filosofins historia', 83: "En årsakslære blir håpløst komplisert hvis ikke årsakene kan tilbakeføres till noen fåtallige arter av grunnleggende årsaker, som gir forskjellige virkninger alt etter i hvilke kvantiteter de opptrer. Av to foreslåtte årsakssystemer som ellers står likt, men hvorav det

ene opererer med færre eller lettere kvantifiserbare størrelser enn det annet, bør altså det første foretrækkes. Et meget komplisert system gir oss ikke muligheter for å bringe en forståelig orden i fenomenenes mangfoldighet."

41. IF2, 124: "- - - Nor need we take seriously the common objection that any control must be futile because 'other factors besides money and credit' also have a influence. According to this reasoning the use of a rudder in steering a ship is futile, because, besides the influence of the rudder, there is the influence of wind and wave!"

Se også Gustav Cassel 'Teoretisk Socialekonomi', 24.

42. AMI, 67: "It must be immediately obvious, therefore, that there is no foundation whatever for any suggestion to the effect that these 'quantity equations' are valid only upon the condition that certain magnitudes which are not given an explicit place in the equations are held constant. There is no question of holding anything 'constant', either within or outside the equations in question. So long as the terms of these equations are defined in such a way as to make both members refer to the same things - and only to these things - over a period of time properly chosen in each case, the equation must be a true one. This, of course, is only another way of saying that all changes which can be shown to affect the 'prices' in which we are interested must necessarily be reflected in one or more of the other variables in the equation."

Se också AMI, 81 och 143 och Joseph Schumpeter 'Das Sozialprodukt und die Rechenfennige', 677.

43. AMII, 280: "- - - On the contrary, in order to describe the particular demand curve which is involved in the determination of a given realized price, it is not sufficient merely to establish the *general form* of the function $D(p) = F(p)$. It is necessary also to establish, among other things, the *position* of the particular schedule, of the general form $D(p) = F(p)$, in the system of co-ordinates of which the price axis represent *absolute* money prices. There is nothing in the 'general' Theory of Value, as ordinarily expounded, which provides an answer to this question. In order to provide such an answer, we need a special '*money equation*', such as is represented by the Fisherine equation $MV = PT$."

Jämför också not 7 - 18, AMII, 591.

AMII, 379, not 65: "- - - For the temptation indicated may in many cases be much less serious than another temptation: namely, the temptation to avoid the labor of finding out, by actual observation of the functioning of the economic process, what the possible economic variables are. It is an open question, certainly, whether the mere setting down of algebraic symbols for a series of variables whose economic character and even identity has not been clearly understood has carried us as far on the road to an adequate understanding of the nature of the forces which make economic magnitudes what they

are, as have those 'partial' analyses whose very inadequacy to explain the whole of observed reality has in many cases led to the discovery of new variables which economic analysis can show to be capable of affecting the final result. - - -"

Erling Petersen 'Macro-Dynamic Aspects of the Equation of Exchange', 7: "As a guide for any business cycle policy, however, the mathematical treatments have usually been too abstract to be of much practical value. The mathematical economist often regards his problem as solved when he has reduced it to *measurable* quantities, without attempting any introduction of *measured* quantities in his formula. That is to say he will express a phenomenon *A* as a function of two or more factors

$$(1) \quad A = f(a, b, \dots)$$

without paying much attention to the actual form of the function. Mathematically a treatment like that can be defended, but economically the main importance may be found in the relation between the variations in *a, b* etc. That is to say that in econometric reasoning it is often more important to determine the relative importance of the factors and their variations than to trace each one of them which may have only an insignificant influence on the quantity investigated.

A determination of the absolute or relative importance of different factors influencing a certain quantity requires actual statistical data."

- - -

"- - - To make economic science a system of not only measurable, but actually measured quantities, will at the best take generations."

- - -

"The advantage of a descriptive system of this kind is, however, so evident that even a rough approximation might be of value. There also is a method which to some degree can bridge over our lack of exact knowledge. In many cases where no statistical figures can be had that will fit the mathematical formula, some information can be had by using hypothetical figures of various probability. In that way at least fairly definite *limits* may be laid down."

44. Jämför Paul A. Samuelson 'Foundations of Economic Analysis', 172, not 43: "It is clear that every assumption either places restrictions upon our empirical data or is *meaningless*. A price must be paid for any simplifications introduced into a basic hypothesis. This price is the limiting of the field of applicability and relevance of the theory because of the extra empirical restrictions to be imposed on the data. Many writers do not appear to be aware of this; in any case few have indicated the costliness of their assumptions or have adduced any evidence to support a presumption of their admissibility. There is a further serious difficulty. Despite the fact that developments in this field are not recent, and that mathematical methods of exposition have been employed, ambiguity still permeates the contentions of many writers. This ambiguity can go unnoticed

precisely because there has been so little interest in the operational significance of these assumptions. To put the matter somewhat harshly, ambiguously defined assumptions are used to give a semblance of deriving theorems which are themselves inconclusive."

45. Milton Friedman 'Essays in Positive Economics', 18: "However, it does not always pay to use the more general theory because the extra accuracy it yields may not justify the extra cost of using it, so the question under what circumstances the simple theory works 'well enough' remains important."

46. AM1, 146: "From a Walrasian approach, 'abstractness, generality, and mathematical elegance have in some measure become ends in themselves, criteria by which to judge economic theory. Facts are to be described, not explained. Theory is to be tested by the accuracy of its 'assumptions' as photographic descriptions of reality, not by the correctness of the predictions that can be derived from it' (Friedman 1953, p. 91). If the real interest enters one part of the model it must be used in all, hence it is logically inconsistent and presumably invalid to regard it as constant for one purpose but as variable for another."

The economic principle of equating marginal costs in all directions in order to achieve minimum cost for given output applies to the use of theory just as much as to other productive activities. Generality reduces cost in one direction, specificity in another. Just where the right margin comes is a matter of judgement about which scholars may differ. Presumably, we all tend to develop our own methodological style or bias. - - -"

G.D.N. Worswich 'Is Progress in Economic Science Possible?', 'The Economic Journal', March 1972, 73 - 86:

Ib., 83: "- - - Too much of what goes on in economic and econometric theory is of little or no relevance to serious economic science? - - -"

Ib., 78: "There now exist whole branches of abstract economic theory which have no links with concrete facts and are almost indistinguishable from pure mathematics. - - -"

Ib., 74: "- - - The standards are high, the intellectual battalions are powerful, but notwithstanding the appearance of formidable progress in techniques of all kinds the performance of economics seems curiously disappointing, the moment one puts a few test questions. - - -"

"That economic science may not provide complete answers to such questions is understandable and acceptable, but are we nearer to answering them than we were ten or twenty years ago?"

Ib., 84: "Does the fact that some economists play abstract games of little relevance and others engage in meretricious quantification prevent serious economists from going about their business."

AMII, 347: "XVI. Taken by themselves, market demand schedules of the Marshallian type, and

the body of analysis, which they are designed to summarize, are intended to deal only with *discrete situations*, in each of which a price is determined by the intersection of the market demand and supply schedules prevailing at the moment the relevant price is realized. Nothing in these market demand and supply schedules tells us how we *pass from one discrete situation to another*."

Joseph Schumpeter 'Journal of the American Statistical Association', 1936, 792: "- - - the old supply and demand apparatus renders its very limited service only if applied to individual commodities . . . and that it either loses or changes its meaning if applied to comprehensive social aggregates."

47. Don Patinkin i MF1, 115: "- - - In particular, the Chicago school - as exemplified especially by Henry Simons - was basically not interested in the demand function for money (Simons never even mentioned this concept!) and carried out its analysis instead in terms of Fisher's $MV = PT$ equation. - - -"

48. MF1, 163: "- - - Frank H. Knight, Henry Simons, Jacob Viner, and their Chicago colleagues argued throughout the early 1930's for the use of large and continuous deficit budgets to combat the mass unemployment and deflation of the times' (Davis 1968, p. 476).

They recommended also 'that the Federal Reserve banks systematically pursue open-market operations with the double aim of facilitating necessary government financing and increasing the liquidity of the banking structure' (Wright 1932, p. 162). - - -"

F-SI, 693: "- - - At all times throughout the 1929 - 33 contraction, alternative policies were available to the System by which it could have kept the stock of money from falling, and indeed could have increased it at almost any desired rate. - - -"

49. Knut Wicksell 'Value, Capital and Rent', 53: "It is, by the way, evident that the *economic* aspects must be the determining ones everywhere: economic truth must never be sacrificed to the desire for mathematical elegance. - - -"

50: Stephen Toulmin 'The Philosophy of Science', 81: "- - - Now and then there may have to be second thoughts about matters which had been thought to be settled, but when this happens, and the lower courses have to be altered, the superstructure has to be knocked down, too, and a batch of concepts in terms of which the scientist's working problems used to be stated - 'phlogiston' and the like - will be swept into the pages of the history books. - - -"

51. Machlup- Miller 'Essays on Economic Semantics', 96: "I have sometimes observed that to grasp an argument that leads to conclusions hitherto rejected is much more difficult than to grasp an argument supporting a preconceived conclusion. Where I do not like the results, I am more eager than otherwise to question the validity of the premises, the

consistency of the argument, the clarity of the concepts. Concepts perfectly 'clear' to those who accept the conclusions often seem vague, empty, or self-contradictory to the opponents. - - -"

. Jämför Mario Bunge 'Scientific Research' , 41: "- - -Now, if neither argument nor experience can conceivably shake a doctrine, then it is a dogma and not a science. - - -"

Ib., 36: "In the third place, occasionally a science has grown from a pseudoscience, and sometimes a scientific theory has been stiffened into dogma to a point when it has ceased to correct itself and has become a pseudoscience. - - -"

second contention is that the power and comprehensiveness of the type of formulation is demonstrated by a further consideration: namely, that although the alternative frameworks *have certainly brought illumination to, and have certainly necessitated elaborations and refinements of, the 'oldest' type of framework just indicated* , the superiority of the latter type of framework is evidenced by the fact that it has been able, with one notable exception, to *incorporate* all that is essential in the alternative formulations, and, at the same time, and with no exception whatever, to provide a necessary *analytical control over* these alternative frameworks. - - -"

52. AMII, 734: "- - - The first of these further contentions is that, of *all* the formal algebraic frameworks that have been proposed thus far, the one that has shown the greatest flexibility, the greatest comprehensiveness, and the greatest possibilities for further constructive elaboration, is also the *oldest* of these algebraic frameworks. namely the type of framework represented by a series of 'stream' equations of the general Fisherine form. And the

APPENDIX 1.

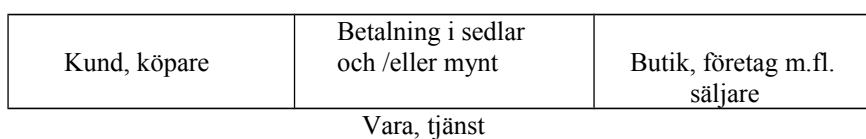
Till kapitlen 'Betalningsmedel, olika typer' och 'Betalningar och transaktioner'.

TRANSAKTIONER MED OLIKA BETALNINGSMEDEL.

En stor del av samhällets transaktioner avser finansiella betalningar (t.ex. för en obligation eller ett penningmarknadsinstrument eller annan fordran) eller enbart växling i stället för betalningar av varor och tjänster. För mina diagram innebär detta som regel bara, att en fordran eller ett betalningsmedel tar varans eller tjänstens plats och att deltransaktionerna i övrigt fortgår, som om köpet skulle ha gällt en vara eller tjänst. Men oftast är växlingstransaktionen och ibland även den finansiella betalningen enbart ett led i betalningen av varor och tjänster. __

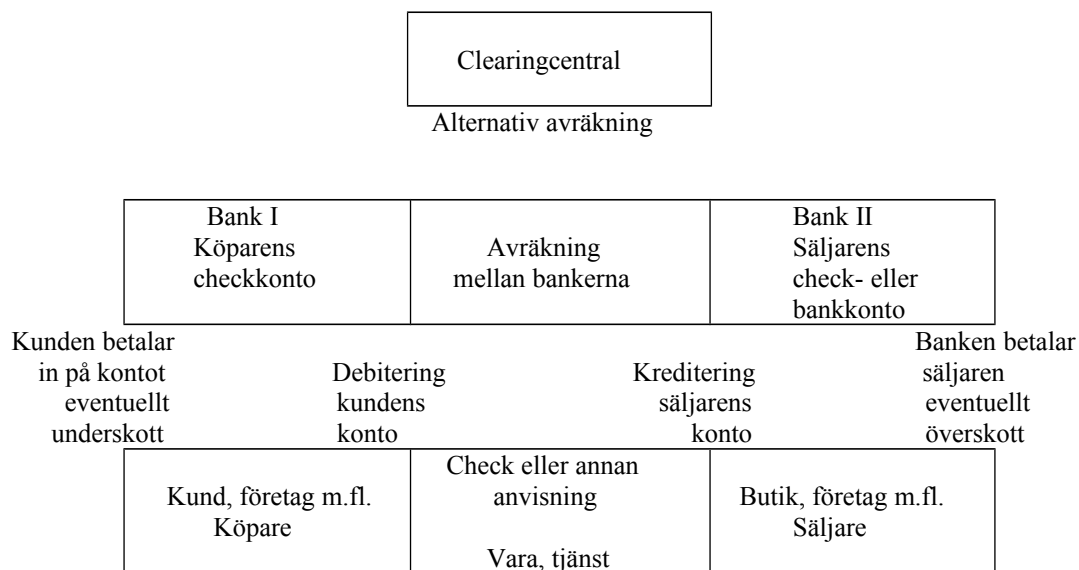
Sedlar och myntbetalningar.

En sedel- och myntbetalning.
Diagram 9A.

Checkbetalningar

En checkbetalning:
Diagram 9B.

Bank I och II kan ersättas av köparens och säljarens konton hos samma bank.

Numera sker en stor del av checkbehandlingen med automatik. Checkerna kan vara kodade i förväg med optisk kod, magnettape eller chips för att underlätta behandling, kontroll och registrering. Dessa uppgifter kan sedan överföras till och från en central dator med magnetband, disk eller kassett via bud, post, telefon eller dator vid bestämda tillfällen, t.ex. vid dagens slut (off-line) eller direkt via dator (online). Detta kan t.ex. ske från datoriserade register i butiker och serviceställen eller via banker.

Girobetalningar via bank- eller postgiro.

*En girobetalning:
Diagram 9C.*

Giroinstitut (bank) I Köparens postgiro- eller bankgirokonto	Avräkning mellan instituterna (bankerna)	Giroinstitut (bank) II Säljarens postgiro- eller bankgirokonto
Kunden be- talar in event. underskott på kontot	Debitering kundens konto	Kreditering säljarens konto Säljaren betalas eventuellt överskott
Kund, företag m.fl. Köpare	Löfte om girobetalning Vara, tjänst	Butik, företag m.fl. Säljare

I den mån betalningen sker som en utbetalning, bortfaller institut II, och i den mån den sker som en inbetalning, bortfaller institut I. I den mån två banker berörs, kan ett clearinginstitut tillkomma. I den mån parterna har samma giroinstitut (bank) bortfaller nr II.

Kontakten med giroinstitutet eller banken sker numera ofta per telefon, per fax eller genom datoriserad telefonöverföring från kunddator eller datoriserade register i butiker, serviceföretag eller kontor, vilket givetvis gör processen snabbare. Detta gäller bl.a. den stora mängden betalningar med hjälp av kontokort (betalkort), t.ex. genom registrering på ett magnetband eller via en direktöverföring, där det överförda beloppet dras från innehavarens girokonto. I den mån en girering, inbetalning eller utbetalning initieras genom besök på en bank eller ett postkontor, sker den fortsatta behandlingen inom betalningssystemet ofta genom en långt driven elektronisk automatik. Men den viktigaste egenskapen hos girosystemen, konton från vilka gireringar och andra anvisningar kan göras och dit överföringar kan ske direkt från andra personers, företags och förvaltningars konton, förändras inte.

Bankerna har numera gemensamma konton för både gireringar och checkbetalningar, vilket torde underlätta överföringarna. Genom gottskrivning kan också checker tas emot på girokonton och giroanvisningar tillföras checkkonton.

Betalning med bankcheck, postväxel eller dylik anvisning.

*En dylik betalning (i många fall):
Diagram 9D.*

Bank I	Avräkning mellan bankerna	Bank II
Kunden betalar för checken	Kunden erhåller checken	Kunden presenterar checken Bank II betalar kunden för checken
Kund, företag m.fl. Köpare		Butik, företag m.fl. Säljare

Jag använder här uttrycket checken för bankchecken, postväxeln eller annan dylik anvisning utan eget konto. I detta fall blir det alltså inte ens fråga om ett köp av varor och tjänster för samhällsekonomin utanför banksystemet utan bara ett antal växlingsoperationer. Checken kan givetvis också presenteras i den bank, där den inköpts, på ett postkontor etc. I stället för att betala för checken kan givetvis kunden också ha försålt en vara, en tjänst eller ett värdepapper till banken. Men då är checken ett betalningsmedel för banksystemet och inte för samhällsekonomin utanför, som jag behandlar här. Avräkningen mellan bankerna sker vanligen via en clearinginrättning.

En dylik betalning (i andra fall):
Diagram 9E.

Bank I	Avräkning mellan bankerna	Bank II
Kunden betalar för checken	Kunden erhåller checken	Säljaren presenterar checken
		Bank II betalar säljaren
Kund, företag m.fl. Köpare	Kunden överläter checken Vara, tjänst	Butik, företag m.fl. Säljare

I den mån parterna har samma bank, bortfaller bank II. I undantagsfall kan checken bli föremål för en extra överlåtelse till en ny säljare.

Kontokortsbetalningar.

Dessa betalningar innebär som regel, att ytterligare ett eller två mellanled tillkommit i kedjan av check- och girobetalningar. Betalningarna tar en längre väg men inte alltid en längre tid.

a) Direktdebitering av check- och girokonton.

Parterna erhåller från banken / kortinstitutet periodvis noteringar av gjorda inköp och betalningar tillsammans med övriga noteringar på deras check och / eller girokonton. För säljaren kan detta vara samma bank eller kortinstitut, men transaktionen kan också ske via en annan bank eller kortinstitut, om köpare och säljare anlitar olika förmedlare / inlösare. Då köparens på check- eller girokontot inestående belopp närmar sig 0 på ett debetkonto eller kreditgränsen på ett konto med kredit, måste han tillföra detta ytterligare medel, såvida inte andra kontrahenter gjort eller gör tillräckliga betalningar till detta konto.

En kontokortsbetalning enligt a.
Diagram 9F.

Bank, giroinstitut I Köparens check-, postgiro- eller bankgirokonto	Avräkning mellan instituten, bankerna	Giroinstitut, bank II Säljarens check-, postgiro- eller bankgirokonto
Kunden betalar in event. under skott på kontot	Debitering kundens konto	Kreditering säljarnas konto
		Säljaren betalas eventuellt överskott
Kund, företag m.fl. Köpare	Kontokort registreras Vara, tjänst	Butik, företag m.fl. Säljare

I den mån parterna har samma giroinstitut (bank) bortfaller nr II. I den mån två banker berörs, kan ett clearinginstitut tillkomma. Vid en kortbetalning via en banks kortfunktion skiljer sig inte rutinerna nämnvärt från andra girobetalningar. Det gör de inte heller, då banken samarbetar med ett kortinstitut (kortutgivare, t.ex. Nordbankens samarbete med Visa). Däremot tillkommer transaktioner mellan bank och kortinstitut.

b) Debitering av ett separat kontokortskonto.

Köparen får från kortinstitutet / banken periodvis noteringar av gjorda inköp och betalningar på det speciella kontot. Säljaren får däremot oftast sin betalning och redovisning via det check- och girokonto, som avdelats för att ta emot betalningarna från kundernas kontokort och konton. Då köparens på kontot inestående

medel närmar sig 0 på ett debetkonto eller kreditgränsen på ett konto med kredit, måste han tillföra detta ytterligare medel, i regel från sitt check- eller girokonto. Det är alltså på detta, som de egentliga betalningskraven ställs. Andra parter kan som regel ej tillföra medel till kortkontot. Undantag är ränteföring och korrigeringar från kortinstitutets (bankens) sida. För bank II används vanligen termen 'inlösare'.

En kontokortsbetalning enligt b:
Diagram 9G.

Bank (giroinstitut) Ia Köparens check- postgiro- eller bankgirokonto	Girering påfört belopp	Giroinstitut. Ib (utgivare) Köparens kortkonto	Avräkning mellan institut	Inlösare (bank) II Säljarens check- postgiro- eller bank- girokonto
Köparen betalar in event. underskott på kontot		Debitering kundens konto	Kreditering säljarens konto	Säljaren betalas eventuellt överskott
Kund, företag m.fl. Köpare		Kontokort registreras Vara, tjänst		Butik, företag m.fl. Säljare

c) Debitering av ett separat självständigt kontokortskonto.

Om det vore möjligt, att betalningar till köparens kortkonto kunde ske från utomstående, då kunde man betrakta kortinstitutet som ett fullständigt giroinstitut, som alltså kunde genomföra in- och utbetalningar för en och samma kund. Så är det inte i dag, vad jag känner till. I samtliga fall med separat redovisning från kortinstitutet, kan köparens konto tillföras medel endast från innehavarens egna check- och girokonton (frånsett ränta och justeringar). Och när det gäller redovisningen från kortinstitutet till säljaren (om det finns en sådan direkt redovisning), så sker betalningarna via säljarens check- och girokonton, även om ett separat dylikt kan ha upprättats just för att ta emot kortbetalningarna. Om det vore som i alternativ c , behövde inte ett vanligt check- och girokonto hos köparen belastas för varje redovisning, eftersom ingående saldo och utifrån kommande betalningar kanske skulle täcka periodens utbetalningar. I så fall skulle man alltså kunna tala om ett självständigt kortkonto som en del av eller utöver check- och girokonton. Men så är det inte i dag.

En kortbetalning enligt c:
Diagram 9H.

Giroinstitut (bank) I Köparens kortkonto	Avräkning mellan institut	Giroinstitut (bank) II Säljarens check- postgiro- eller bankgirokonto	
Kunden betalar in event. under- skott på kontot	Debitering kundens konto	Kreditering säljarens konto	Säljaren betalas event. överskott
Kund, företag m.fl- Köpare	Kontokort registrera Vara, tjänst	Butik, företag m.fl. Säljare	

För alla tre fallen (a, b och c) gäller, att vid en onlinebetalning sker debitering och kreditering av parterna samtidigt vid registreringen av köpet vid användningen av kundens kontokort. De fyra (tre) pilarna för detta kan ersättas av en pilrektangel (piltriangel).

Obs, att alla dessa transaktioner hittills kan avse blott ett enda köp av varor och tjänster. Även om denna typ av betalningar är mycket rationella, innebär de alltså en mängd överföringar och noteringar. Vi har kommit ganska långt bort från det enbart tvåsidiga köpet med sedlar och mynt genom en enda transaktion.

Betalningar med kontantkort (minneskort).

En betalning med kontantkort:

Diagram 9J.

Butik, fristående butik eller serviceinrättning Säljare av kort	Avräkning mellan parterna	Företag som tillverkar eller tillhandahåller vara eller tjänst	
Betalning av kort	Kort erhålls	Säljaren krediteras	Överskott erhålls vid begäran
Kund, företag m.fl. Köpare	Kontantkort registreras Vara, tjänst	Butik, automat, servicein- rättning Säljare av vara eller tjänst	

Kontantkortet kan användas, så länge ett uttaget belopp kvarstår. Kortet kan oftast laddas på nytt. I många fall är det samma företag, som tillverkar och försäljer en vara eller tillhandahåller en tjänst och som också distribuerar korten. Då bortfaller ofta ett led.

APPENDIX 2.

Till kapitel 3 'Betalingar och transaktioner'.

OLIKA TYPER AV BETALNINGAR OCH TRANSAKTIONER.

Det kan vara av intresse att närmare specificera de olika typerna av betalningar och transaktioner utöver vad som skett i diagram 1B 'Betalingssystemets huvuddrag' i kapitel 1 och i tabell 3B. 'Olika typer av betalningar och transaktioner' i kapitel 3. I det följande har en uppdelning av dessa skett med hänsyn till om och på vilket sätt banksystemet berörs eller inte berörs och mellan vilka aktörer betalningar och transaktioner sker. I denna förteckning är det ofrånkomligt, att en del aktörer, betalningar och transaktioner tas upp mer än en gång, ibland flera gånger. Men detta torde sakna betydelse, så länge det inte gäller volymmätningar. Det viktiga i detta sammanhang är däremot, att så långt möjligt alla viktiga typer av aktörer, betalningar och transaktioner redovisas, i vilket sammanhang de förekommer, till vilken grupp de hör och avgränsningen mellan dem, därför att detta ofta är avgörande för vilka krav, som ställs på respektive aktör och betalningsmedel. Speciellt viktig är ju avgränsningen mellan banksystemet och kassahållarna utanför.

Förteckningen präglas också av svenska förhållanden. Men det torde inte innebära någon större svårighet att göra en motsvarande lista för ett annat land. Ibland räcker det troligen med att ändra namnet på en typ av transaktion. Förteckningen gör inte alls anspråk på att vara felfri eller fullständig. Ytterligare exempel kan säkert anföras, speciellt inom bankväsendet. Men eftersom transaktionerna inom banksystemet inte är huvudintresset för denna undersökning, bör detta räcka. Den är främst ett exempel på transaktioner, som genom att de faller inom bankväsendets område, som jag definierat det, inte är av speciellt intresse på samma sätt som de transaktioner, som berör allmänhetens, företagens och förvaltningarnas område.

Förteckningens rubricering är gjord enligt nedanstående indelning. Å den följande sidan ges exempel på ensidigt monetära transaktioner.

Indelning av betalningar och transaktioner.

<u>Ensidigt monetära transaktioner</u>		<u>Monetära bytestransaktioner</u>		<u>Betalningar av varor och tjänster mot betalningsmedel</u>	<u>Natura-transaktioner</u>
<u>Enbart monetära</u>	<u>Finansiella</u>	<u>Enbart monetära</u>	<u>Finansiella</u>		
<u>Enbart i betalningsmedel</u>	<u>Enbart i andra fordringar</u>	<u>Betalningsmedel mot betalningsmedel</u>	<u>Andra fordringar mot betalningsmedel</u> ^(x)		
		A. Mellan banksystemet och centralbanken			
B. Inom banksystemet		C. Inom banksystemet		D. Inom banksystemet	
E. Från banksystemet till kassahållarna	F. Från banksystemet till kassahållarna	G. Från banksystemet till kassahållarna	H. Från banksystemet till kassahållarna	I. Från banksystemet till kassahållarna	
J. Från kassahållarna till banksystemet	K. Från kassahållarna till banksystemet	L. Från kassahållarna till banksystemet	M. Från kassahållarna till banksystemet	N. Från kassahållarna till banksystemet	
O. Mellan kassahållarna inbördes via banksystemet	P. Mellan kassahållarna inbördes via banksystemet	Q. Mellan kassahållarna inbördes via banksystemet	R. Mellan kassahållarna inbördes via banksystemet	S. Mellan kassahållarna inbördes via banksystemet	
T. Mellan kassahållarna inbördes utanför banksystemet	U. Mellan kassahållarna inbördes utanför banksystemet	V. Mellan kassahållarna inbördes utanför banksystemet	W. Mellan kassahållarna inbördes utanför banksystemet	X. Mellan kassahållarna inbördes utanför banksystemet	Y. Mellan kassahållarna inbördes utanför banksystemet

^(x) I undantagsfall enbart finansiella bytestransaktioner, alltså utan betalningsmedel.

ENSIDIGT MONETÄRA TRANSAKTIONER.

S E K T O R E R I F Ö R T E C K N I N G E N

T Y P A V T R A N S A K T I O N E R	B. Inom bank- syste- met	E. o. F. Från bank- systemet till kassahållarna	J. o. K. Från kassa- hållarna till banksystemet	O. o. P. Mellan kassa- hållarna inbördes via banksystemet	T. o. U. Mellan kassa- hållarna inbördes utanför banksystemet
Gåvor		X		X	X
Stipendier		X		X	X
Arv				X	X
Testamenten				X	X
Koncernbidrag	X	X		X	
(Konkurs, utdelning)	X	X	X	X	
(Ackord, utdelning)	X	X	X	X	
Inkomstskatter	X	X	X	X	
Förmögenhetsskatter	X	X	X		
Fastighetsskatter	X	X	X		
Arbetsgivaravgifter	X	X	X		
Andra sociala avgifter	X	X	X		
Löneskatter	X	X	X	X	
Tullar, exportavgifter	X	X	X		
Varu- och omsättningsskatter	X	X	X	X	X
Stämpelavgifter	X	X	X		
Transfereringar		X			
Skadestånd	X	X	X	X	X
Viten, böter	X	X	X		
Konfiskation	X		X		
Insatser i spel och lotteri				X	X
Spel och lotterivinster				X	X
Stölder, snatterier		X			X
Bedrägerier	X	X	(X)	X	X
Inbrott, rån		X			X
Obehörigt utnyttjande			X	X	X

Observera, att ett kryss inte anger den aktiva parten, utan den som drabbas eller får betala. Vid ett inbrott i en bank är det en eller flera 'kassahållare', som är den aktiva parten, men det är banken, som drabbas, som får betala. Observera också, att staten av mig anses ingå (förutom Riksbanken) i banksystemet som skattemyndighet, låne- och försäkringspart och som clearinganstalt men bland kassahållarna som statlig förvaltning vid köp för offentlig konsumtion eller investering. Skattetransaktioner kan ske mellan två kassahållare (betalning av moms på varor och tjänster), mellan kassahållarna och banksystemet (inbetalning till skattemyndigheten), inom banksystemet (från bank till skattemyndighet) och mellan banksystem och kassahållare t.ex. via SCR (Statens koncernredovisning) eller Cassa Nova (utbetalning till förvaltningarna av beviljade och budgeterade belopp, som till större delen tillkommit genom beskattningen).

I flera av ovanstående fall kan det diskuteras, om det rör sig om en ensidigt monetär transaktion eller inte. Man kan t.ex. betrakta stämpelavgifter som ersättning för en tjänst, en viss utförd prestation inom den offentliga förvaltningen. I den mån sociala avgifter är knutna till en viss person, är det kanske snarare fråga om ersättning för en tjänst eller del av ett kapitalbelopp i stället för en skatt. Insatser inom spel och lotteri kan också betraktas som ersättning för förströelse och vinsterna som ersättning för insatserna i lotteriet.

Ensidigt monetära transaktioner kan givetvis också avse annat än överföring av betalningsmedel, vilket anges i ovanstående schema med kryss under bokstäverna F, K, P och U. En person kan ge bort ett banktillgodohavande, avskrivna en skuld, ge bort en obligation eller ett penningmarknadsinstrument. Dessutom kan man säga, att alla ensidigt monetära transaktioner, även ensidiga penningtransaktioner, till sin natur egentligen är finansiella. Att ge bort ett belopp påverkar parternas finansiella situation till skillnad från tvåsidigt monetära transaktioner (växlingstransaktioner), eftersom dessa senare enbart utgör ett byte mellan två betalningsmedel, som ej

påverkar balansräkningen. Man skulle alltså kunna sammanföra transaktionerna av typen E, J, O och T med transaktionerna av typen F, K, P och U till en enda typ.

Monetära bytestransaktioner

I tabellen för monetära bytestransaktioner svarar betalningsmedel för det ena eller bägge leden i transaktionen utom i de mindre vanliga fall, då värdepapper som obligationer, penningmarknadsinstrument, växlar, reverser eller andra dylika fordringar byts mot varandra. Betalningsmedel för allmänhet och företag är sedlar, mynt, check - och giromedel, betalkort, bankcheck och postväxlar, för vilka jag redogjort tidigare. För statliga förvaltningar, affärsverk och företag, inklusive de som tillhör banksektorn, tillkommer SCR (Statens koncernredovisning) och Cassa Nova. Bankernas betalningar sker förutom via det egna bankgirot genom dataclearingen, RIX-systemet, VPC och andra dylika system samt det nordiska clearingssystemet och EMU:s Target. Banksystemet, i synnerhet affärsbankerna och staten, utnyttjar också sina konton i Riksbanken och Riksgälden. Banksystemet kan också i sista hand utnyttja utlåning från Riksbanken, men undviker så långt möjligt detta på grund av, att denna kredit ofta innebär höga räntekostnader. Tidigare skedde detta i stor utsträckning genom rediskontering av handelsväxlar, men dessa har minskat allt mer i volym och i stället sker numera en stor del av upplåningen i form av repor med olika värdepapper som säkerhet. I stället för att låna i Riksbanken utnyttjar banksystemet depositioner i och utlåning från andra banker, som ofta kan ske till lägre räntekostnader än vid lån i Riksbanken.

Andra företag inom vad jag räknar som betalningssystemet som kreditaktiebolag, finansbolag, försäkringsbolag, aktie- och räntefonder m.fl. betalar också via affärsbankerna förutom via bankgirot. Detta gäller också mindre sparbanker, sparkassor, lånekassor, valutaväxlingsföretag, fondkommissionärer och mäklare, förutom att dessa också utnyttjar postgirot. Tidigare betalade ofta sparbanker, jordbrukskreditkassor och hypotekskassor via sin centrala bank, vilket ofta numera gäller för de enskilda kontoren, efter att i dessa sektorer skapats reguljära banker. Även för andra bankers avdelningskontor gäller givetvis, att clearing ofta sker via huvudkontoren. Postgirot och Postbanken svarar för sin egen och postverkets clearing förutom den för utomstående företag och förvaltningar via postgirot.

Banksystemet använder i mycket ringa utsträckning sedlar och mynt för sina transaktioner. I den mån detta sker, är det i huvudsak vid de transaktioner, som berör allmänheten och mindre företag. Däremot kan banksystemet använda kundkonton inom bank- och postgirot för allmänhet, företag och förvaltningar vid betalningar till dessa genom att kreditera deras konton.

I fortsättningen av 'Monetära bytestransaktioner' går jag över till att behandla transaktionernas bägge led, även det man erhåller i utbyte för betalningsmedlen.

Monetära bytestransaktioner. Mellan banksystemet och centralbanken och v.v. (transaktionstyp A i förteckningen).

Växling av sedlar och mynt i svensk valuta, checker, postväxlar, bankcheck m.fl. eller v.v.
Insättningar på och uttag från banksystemets räkningar i Riksbanken.

Dagslån och betalning av dessa.

Rediskontering av växlar och inlösen av dessa.

Lån som repor och inlösen av dessa.

Övriga lån i Riksbanken och betalning av dessa.

Emission av Riksbankscertifikat

Köp och försäljning av obligationer och förlagsbevis.

Köp och försäljning av statsskuldväxlar, certifikat och penningmarknadsinstrument.

Köp och försäljning av skattkamarväxlar (utomlands och tidigare i Sverige).

Transaktioner och clearing för Riksgälden, SCR och Cassa Nova, de statliga bostads- och fastighetsfinansieringsföretagen, Investeringsbanken och ATP-fonderna.

Transaktioner i RIX-systemet och clearing för banksystemet i övrigt, främst för affärsbankerna, i stor utsträckning av checker och postväxlar.

Köp och försäljning av guld och utländsk valuta i inhemsk valuta.

Transaktioner via det nordiska clearingssystemet och EMU:s Target i inhemsk valuta

Övriga transaktioner med utländska banker och centralbanker i inhemsk valuta.

(Transaktioner i utländsk valuta)

Formellt är centralbankens långivning till staten en monetär bytestransaktion, men genom att staten lånar av sig själv, betalar ränta, amorterar och slutbetalar till sig själv, är långivningen reellt sett enbart en bokföringstransaktion inom samma ägarehet. Formellt sett är centralbankens långivning till banksystemet och samhällsekonomin utanför banksystemet en monetär bytestransaktion, men eftersom sedlarna i det närmaste saknar

produktionskostnader, är det reellt sett fråga om en ensidigt monetär transaktion, där mottagarna av sedlarna kollektivt betalar en form av skatt till staten. Detta gäller dock enbart för nettoutlåningen av sedlar. I den mån centralbanken erhåller betalning i sina egna sedlar, går den ensidigt monetära transaktionen i motsatt riktning. Sedlarnas betydelse för samhällsekonomin är dock så stort, att värdet av dem i den fortsatta behandlingen kan sättas lika med deras nominella värde. Köparen överläter på säljaren en fordran på staten. De kan behandlas som ett värdepapper bland alla andra och i fortsättningen svarar de alltså ofta för det ena ledet i en monetär bytestransaktion liksom ofta för efterfrågan vid köp av varor och tjänster.

Den väsentliga indelningsgrunden är, mellan vilka parter sedlar och mynt och check- och giromedel överlämnas och hur volymen av dessa utvecklas hos dem. Om t.ex. Riksgälden lånar ett belopp från banksystemet genom försäljning av egna obligationer, så påverkas inte volymen sedlar och mynt hos eller utanför banksystemet (om Riksgälden antas tillhöra detta), därför att volymen utanför Riksbanken inte påverkas.

Monetära bytestransaktioner. Inom banksystemet (transaktionstyp C i förteckningen).

Alla nedanstående transaktioner, som inte sker med centralbanken eller direkt med allmänhetens, företagens eller förvaltningarnas kassahållare. Det mest vanliga förhållandet är, att två parter i samhällsekonomin utanför banksystemet berörs en gång för varje betalning utanför banksystemet och att denna betalning ger upphov till två monetära följdtransaktioner mellan banksystemet och kassahållarna utanför och ibland en eller flera följdtransaktioner mellan olika parter inom banksystemet. (Undantag: Transaktioner mellan kassahållarna, som inte alls berör banksystemet (transaktionstyp T, U, V, W och X). Till detta kommer sen alla betalningar inom banksystemet, som inte har sitt upphov utanför detta.

Växling av sedlar och mynt i inhemsk valuta.

Växling av checker, bankgiroanvisningar, bankcheck (inkl. t.ex. resecheck), postväxlar, postgirots och personkontots giro-, inbetalnings- och utbetalningskort och övriga betalningsavier, postanvisningar (en specialform av postremissa, som nu blir allt ovanligare), kontantkort och kontodifferenser för övriga betalkort.

Bankernas, bankgirots, sparbanksgirots och RIX-systemets clearing för affärsbankerna och deras kontor, kreditaktiebolagen, finansbolagen, sparbankerna och deras kontor, föreningsbanker och hypoteksbanker och deras kontor, sparkassor och lånekassor, betalkortsföretag, valutaväxlingsföretag, fondbörsen och värdepapperscentralen, fondkommissionärer och mäklare, liv- och kapitalförsäkringsbolag, aktie-, ränte- och blandfonder, o.s.v.

Postgirots och Postbankens clearing för postgirot, postbanken och postkontoren men också i stor utsträckning för under bankerna, bankgirot, sparbanksgirot och RIX-systemet uppräknade parter.

Postgirots, Cassa Novas och SCR:s (dem statliga koncernredovisningens) clearing för ATP-fonderna och andra pensionsfonder, statliga låneinstitut och finansieringsbolag som SPAFI, SBAB, Investeringsbanken, studiemedelsnämnden, NUTEK, utvecklingsfonden, skattemyndigheter och sektorn för generella transfereringar i den mån clearing inte sker via Riksbanken, bankgirot, bankerna och RIX-systemet.

Tidigare också Sparbankernas bank för deltagande sparbanker och deras kontor, Föreningsbanken för deltagande jordbrukskreditkassor och hypoteksbanker för hypotekskassor och -institut. Genom att dessa ombildats till regelrätta banker, kan de numera inräknas bland övriga banker och deras kontor.

Insättningar och uttag på konto i Riksgälden.

Insättningar, depositioner och uttag på konton som ett bankinstitut gör i andra banker och institut.

Lånetransaktioner inom banksystemet.

Köp och försäljning av guld och utländska valutor i inhemsk valuta.

Transaktioner via det nordiska clearingsystemet eller EMU:s Target i inhemsk valuta

Övriga transaktioner med utländska banker och institut i inhemsk valuta.

Emission av statsskuldväxlar (utanför Riksbanken).

Emission av certifikat (Teleinvest, Stadshypotek, SPAFI, SBAB, SFF, kreditaktiebolag, banker, kommuner m.fl.) (utanför Riksbanken).

Emission av penningmarknadsinstrument inklusive repor, terminer, optioner och swappar (utanför Riksbanken).

Emission av statsobligationer (Riksbankens, premieobligationer m.fl. (utanför Riksbanken).

Emission av övriga obligationer, förlagsbevis, FRN-lån m.fl. (Teleinvest, SPAFI, SBAB, Stadshypotek, Investeringsbanken, kreditaktiebolag, banker, kommuner etc.) (utanför Riksbanken)..

Daglig handel med statsskuldsväxlar, certifikat och penningmarknadsinstrument inklusive repor, terminer, optioner och swappar.

Daglig handel med obligationer och förlagslån m.fl.

Inlösen och konvertering av obligationer, förlagslån, certifikat och penningmarknadsinstrument av olika typer (utanför Riksbanken).

Diskontering, omsättning och inlösen av växlar (utanför Riksbanken).
Godkännande och betalning av rembours och andra fordringar i utrikeshandeln i inhemsk valuta.
Tecknande, amortering och betalning av reverser och andra skuldförbindelser.
Betalning av avgifter, premier, courtage och mäklararvoden.
Räntetillägg, ränteavdrag, inlösen räntekuponger efter skatteavdrag samt skatteinbetalning.
Utdelningar efter skatteavdrag samt skatteinbetalning.

En del av dessa transaktioner är dock inte enbart monetära och finansiella utan också ersättning för tjänsteprestationer.

Som jag sade inledningsvis, gäller denna uppräknin enbart transaktioner, som inte har kassahållarna utanför banksystemet som en part, d.v.s. de gäller enbart följdttransaktioner till en transaktion mellan kassahållarna och banksystemet plus de transaktioner, som inte alls berör kassahållarna. Uppräknin gen gäller också enbart transaktioner i inhemsk valuta, i ena eller andra ledet. Transaktioner med svenska och utländska personer, banker och institut enbart i utländsk valuta tillkommer alltså, men ligger utanför ramen för denna undersökning.

Monetära bytestransaktioner (ej för varor och tjänster).
Från banksystemet till allmänhet, företag och förvaltningar.

Växlingstransaktioner (transaktionstyp G i förteckningen).

Växling av sedlar och mynt.
Uttag från kundens check- och girokonton.
Uttag från kundens betalkortskonton med särredovisning.
Inlösen av check, giroanvisning eller utbetalningskort.
Inlösen av bankcheck, postväxlar, postanvisningar o.d.
Kundens försäljning av guld och utländsk valuta.

Finansiella bytestransaktioner (transaktionstyp H i förteckningen).

Uttag från kundens sparkonton, annat långfristigt bankkonto eller konto i annan sparinrättning.
Utbetalning av banklån eller lån, inklusive studiemedel, från andra finansieringsinstitut.
Inköp av obligationer eller förlagsbevis från kunden (vid emission, handel eller inlösen).
Inköp av statsskuldväxlar, certifikat eller andra penningmarknadsinstrument från kunden (vid emission, handel eller inlösen).
Övertag av växlar (diskontering).
Betalning av rembours eller andra fordringar i utrikeshandeln vid export.
Övertag och inlösen av reverser och andra fordringar.
Betalning av kapitalbelopp, pensioner och livräntor från liv- och kapitalförsäkringsföretag och pensionskassor, -fonder eller -bolag inkl. ATP- och AMF-pensioner. (När det gäller barnbidrag och den vanliga folkpensionen, har jag valt att betrakta dem som ensidigt monetära transaktioner).
Räntebetalningar. Om man skall betrakta dem som tjänsteprestationer eller monetära transaktioner kan diskuteras. Det riktiga torde vara att betrakta dem som löpande tjänsteprestationer, vilket också kan anses berättigat med hänsyn till, att de till viss del är ersättning för risk och administrationskostnader som löner, hyror och material. Däremot kan man anse själva likvideringen som betalning av en skuld, vilket innebär, att det då blir frågan om en monetär bytestransaktion, en finansiell transaktion. I den mån räntan löpande kapitaliseras, blir det dock inte fråga om någon transaktion alls, vilket t.ex. gäller för insättningskonton i bankerna.

Ovanstående transaktioner av typ H ställer ej krav på allmänhetens, företagens och förvaltningarnas betalningsmedel. De ställer däremot krav på bankernas betalningssystem, men detta påverkar de förras betalningsmedel och betalningsförmåga enbart på ett positivt sätt genom att en ökad mängd betalningsmedel ställs till deras förfogande. Men volymen av dessa kan inte öka utöver de statistiska tal, som redovisas för allmänhetens, företagens och förvaltningarnas betalningsmedel, de ingår i dem.

Monetära bytestransaktioner (ej för varor och tjänster).
Från allmänhet, företag och förvaltningar till banksystemet.

Växlingstransaktioner (transaktionstyp L i förteckningen)

Växling av sedlar och mynt.
Insättning på kundens check- och girokonton, gottskrivning av annat betalningsmedel.

Insättning på kundens betalkortskonton med särredovisning.
Inköp av bankcheck, postväxel, sändande av postanvisning o.d.
Inköp av guld och utländsk valuta (från banksystemet).

Finansiella bytestransaktioner (transaktionstyp M i förteckningen).

Insättning på bankkundens egna sparkonton eller annat långfristigt bankkonto eller sparkonto i annat sparinstitut.
Amortering och betalning av banklån eller lån, inkl. studiemedel, från andra finansieringsinstitut.
Inköp av obligationer eller förlagsbevis från banksystemet (vid emission, handel eller inlösen).
Inköp av statsskuldsväxlar, certifikat eller penningmarknadsinstrument från banksystemet (vid emission, handel eller inlösen).
Övertag av växlar (omsättning eller inlösen).
Betalning av rembours eller andra fordringar i utrikeshandeln vid import.
Amortering och inlösen av reverser eller andra fordringar.
Inbetalning av premier och kapitalbelopp till liv- och kapitalförsäkringsföretag och pensionskassor, -fonder eller bolag.
Räntebetalningar på banklån, växlar, obligationer, penningmarknadsinstrument och andra fordringar, vars räntor ej kapitaliseras.

Ovanstående transaktioner ställer direkt krav på allmänhetens, företagens och förvaltningarnas betalningsmedel. Avgränsningen mellan banksystemets transaktioner och transaktionerna för sektorn utanför (vare sig dessa sker med hjälp av, via eller utanför banksektorn) görs alltså, för att den senare typen av transaktioner ställer krav på betalningsmedel för sektorn utanför, medan den förra typen av transaktioner inte ställer några dylika krav, utan kan i stället påverka dess betalningsförmåga på ett positivt sätt.

Monetära bytestransaktioner (ej för varor och tjänster).

Från allmänhet, företag och förvaltningar till allmänhet, företag och förvaltningar via banksystemet.

Genom att varje transaktion berör två parter inom samma sektor, blir det alltså fråga om både erläggande och erhållande av betalningsmedel vid växling och i övriga fall både inköp och försäljning etc., transaktionerna går i dessa fall i båda riktningarna.

Växlingstransaktioner (transaktionstyp Q i förteckningen).

Uttag från eller insättning på eget eller motpartens check- och girokonton (av kontanter, inbetalningar, gireringar, utbetalningar, check, bankgiroanvisningar, bankcheck, postväxlar, postanvisningar, betalning med kontokort etc) mot andra betalningsmedel, ej mot finansiella värden eller varor och tjänster. Exempel på dylika transaktioner är mellanskillnaden 110 kr, då en kund betalar med en check på 1.000 kr. vid erhållande av varor för 890 kr.

Finansiella bytestransaktioner (transaktionstyp R i förteckningen).

Inköp av eller försäljning till motparten (utanför banksystemet) av obligationer eller förlagsbevis (vid emission, handel eller inlösen).
Inköp av eller försäljning till motparten (utanför banksystemet) av statsskuldsväxlar, certifikat eller penningmarknadsinstrument (vid emission, handel eller inlösen).
Övertag av växlar (accept, omsättning eller inlösen) mellan parter utanför banksystemet utan detta som part men med betalning via detta.
Betalning av rembours eller andra fordringar vid import eller mottagande av likvid för rembours eller andra fordringar vid export.
Godkännande, amortering och inlösen av reverser eller andra fordringar mellan parter utanför banksystemet utan detta som part men med betalning via detta.
Räntebetalningar på växlar, obligationer, penningmarknadsinstrument eller andra fordringar mellan parter utanför banksystemet utan detta som part men med betalning via detta.

Ovanstående transaktioner ställer direkt krav på allmänhetens, företagens och förvaltningarnas betalningsmedel.

Monetära bytestransaktioner (ej för varor och tjänster).

Från allmänhet, företag och förvaltningar till allmänhet, företag och förvaltningar utanför banksystemet och ej via detta.

Växlingstransaktioner (transaktionstyp V i förteckningen).

Växling av sedlar och mynt mot andra inhemska sedlar och mynt

Växling av utländsk valuta mot inhemska betalningsmedel.

Växling av checker, postväxlar och bankcheckar mot andra inhemska betalningsmedel.

Huvudparten av allmänhetens, företagens och förvaltningarnas transaktioner går ju via banksystemet, men det förekommer också en del överföringar utanför detta. Check- och girobetalningar över ett konto kan ju inte räknas dit, utan i huvudsak rör det sig om sedel- och myntbetalningar. Men det kan också röra sig om transport av en check, postväxel eller bankcheck en extra gång. Överföringen i detta fall sker ju inte i banksystemets regi, även om dess blanketter används.

Finansiella transaktioner (transaktionstyp W i förteckningen).

Accept, omsättning och betalning av växlar mot kontanter.

Köp och försäljning av obligationer eller förlagsbevis mot kontanter

Köp och försäljning av certifikat, penningmarknadsinstrument mot kontanter.

Utbetalning, amortering och betalning av lån och reverser mot kontanter.

Utbetalning, amortering och betalning av andra fordringar och krediter mot kontanter.

Räntebetalningar på växlar, obligationer, certifikat, penningmarknadsinstrument eller andra fordringar mot kontanter.

Ovanstående transaktioner ställer direkt krav på allmänhetens, företagens och förvaltningarnas betalningsmedel.

Betalningar av varor och tjänster med betalningsmedel

Inom banksystemet inbördes (transaktionstyp D i förteckningen).

För aktier och aktiefondsandelar.

För fastigheter. och deras hyror och kostnader.

För tjänsteprestationer.

Räntor och avgifter.

Från banksystemet till allmänhet, företag och förvaltningar (transaktionstyp I i förteckningen).

För aktier och aktiefondsandelar

För fastigheter och deras hyror och kostnader.

För inköpt material till driften.

För löner och tjänsteprestationer.

Räntor.

Betalning kan ske i sedlar och mynt, med check- och giromedel, genom kreditering av kundens check- och girokonton, genom bankcheck, postväxel e.d. eller genom insättning på annat tillgodokonto.

Från allmänhet, företag och förvaltningar till banksystemet (transaktionstyp N i förteckningen).

För aktier och aktiefondsandelar

För fastigheter. och deras hyror och kostnader

För tjänsteprestationer.

Räntor och avgifter.

Från allmänhet, företag och förvaltningar till allmänhet, företag och förvaltningar via banksystemet
(transaktionstyp S i förteckningen).

Varor och tjänster, inklusive aktier och aktiefondsandelar, fastigheter och andelar i eller hela företag

					Mot betalning i sedlar och mynt till andras check- och girokonton,
"	"	"	"	"	från postgirokonton (gireringar, utbetalningar och andra anvisningar),
"	"	"	"	"	från checkkonton (checker och andra anvisningar),
"	"	"	"	"	från bankgirokonton (gireringar, utbetalningar och andra anvisningar),
"	"	"	"	"	med separata postanvisningar, postväxlar, bankcheckers o.d.,
"	"	"	"	"	med betalkort från betalkortskonton med separat redovisning,
"	"	"	"	"	med kontantkort,
"	"	"	"	"	från andra konton i banksystemet.

Från allmänhet, företag och förvaltningar till allmänhet, företag och förvaltningar utanför banksystemet
(transaktionstyp X i förteckningen).

Varor och tjänster, inklusive aktier och aktiefondsandelar, fastigheter och andelar i eller hela företag

Mot betalning i sedlar och mynt.

"	"	genom extra överlåtelse av check, postväxel, bankcheck e.d.
"	"	genom förskott
"	"	efter kredit

Det kan diskuteras, hur man skall se på försäljning av varor och tjänster mot förskott och med kredit. Det rör sig ju om två transaktioner, en då leveransen sker och en då betalningen sker. Vid förskottsbetalningen uppstår en fordran, som försvinner, då varan eller tjänsten levereras. Vid kreditförsäljningen uppstår en skuld redan vid leveransen, som försvinner, då betalning sker. Är den fordran, som uppstår vid kreditköpet att anse som en betalning, i vilket fall vi räknar med två transaktioner eller betalningar? Eller skall vi räkna med bara en betalning? Men kredittiderna är i regel så pass korta och regelbundna, att inverkan på betalningsströmmarna blir ganska liten och regelbunden. Vanligt är kredit på 10 dagar, 1 månad eller 3 månader. Förskottsbetalningarna har dessutom ganska låg volym och går dessutom i motsatt riktning mot kreditköpen. Det torde därför inte innebära några större problem i de flesta fall vid en undersökning av betalningarna, om man genomgående bortser från fordringar vid förskott och kreditförsäljningar och räknar förskottsbetalningar och likvider vid kreditköp som den enda egentliga betalningen. I varje fall på längre sikt torde det i de flesta fall få anses vara en god approximation att behandla dessa två transaktioner som en enda, som ett köp av varor och tjänster mot betalningsmedel.

Naturtransaktioner (transaktionstyp Y i förteckningen).

Kan knappast förekomma inom banksystemet, möjligen som byte av tjänster.

Från allmänhet, företag och förvaltningar till allmänhet, företag och förvaltningar

Då vara och / eller tjänst byts mot vara och / eller tjänst.

Vi d kontoföring, då leverans av egna varor och / eller tjänster kvittas mot motpartens leveranser.

APPENDIX 3.

Till kapitel 5 'Omsättningshastigheten'.

TYPER AV OMSÄTTNINGSHASTIGHET.

Exempel på företeelser i ett samhälle, som berör betalningssystemet och prisbildningsmekanismen genom att påverka V, omsättningshastigheten:

Långsiktigt strukturella eller trendmässiga:

Naturresurser, ekonomiska tillgångar.

Köp- och handelsrätt och övrig civilrätt, skattelagar, arbetsrätt och annan lagstiftning, domstols- och polisväsende, den offentliga sektorns organisation, förvaltningarnas räckvidd, praxis och effektivitet, fördelningen privat - offentligt, bidrag och social struktur.

Inarbetade normer, rutiner, sedvänjor och handlingsmönster inom näringslivet (t.ex. god köpmannased).

Tekniska förhållanden, kommunikationer. Banksystemets och betalningssystemets uppbyggnad och funktionssätt liksom börsens och försäkringsväsendets. Övrig infrastruktur.

Företagsformer, enskilda företags uppbyggnad och indelning. Småföretag eller stordrift, karteller, trustar, samarbetsavtal, vertikal eller horisontell integration. Prissättning, marknadsföring, inköps- och personalpolitik. Fackföreningar och arbetsgivarorganisationer.

Utrikes- och handelspolitik, tullar eller frihandel, ekonomiskt samarbete, unioner. Etablerade handels-, sjöfarts-, väg- och flygförbindelser med utlandet liksom dator- och teleförförbindelser. Beskickningar och konsulat. Etablerade kontakter med banker och företag. Agenter och dotterföretag.

Kortsiktigt strukturella eller säsongmässiga:

Växlingen mellan årstiderna, mellan snö och kyla och värme och därav följande olikheter i produktions-, distributions- och konsumtionsmönster. Sådd och skörd, jakt-, fiske-, bär- och frukttider. Semester och ledighet, vardagar, söndagar och helger, månads- och kvartalsslut. Marknader, nöjes- och sportevenemang. Bankdagar, betalningstider för varor, tjänster, löner, lån, skatter och hyror.

Oregelbundna eller konjunkturrella:

Krig, inbördeskrig, revolution, uppror, plundring, konfiskation, oroligheter, etnisk rensning, flyktingar, massflyttningar.

Svår missväxt, svält, svåra epidemier.

Svåra jordbävningar, vulkanutbrott, översvämningar, tyfoner, svåra jordras.

Svåra strejker, lockouter och blockader.

Centralbankens sedelutgivning och av centralbanken eller regeringen initierade ränte- och växelkursförändringar.

Statliga åtgärder på det ekonomiska området av stor omedelbar inverkan på skatter, betalningar och prisbildning, t.ex. ransoneringar. Statens upplåning och statsskuldens omfattning. Lagar, statliga bestämmelser och åtgärder, som gäller banksystemets kassahållning, reservkvoter och fördelning av tillgångar och skulder.

Kassahållarnas uppfattning om pris- och konjunkturutvecklingen och hur de bedömer statsmakternas och centralbankens åtgärder. Deras policy och åtgärder på grundval av denna information och deras egen kapacitet.

APPENDIX 4.

Till kapitel 7 'Utbud och efterfrågan och deras natur' och kapitel 8 'Begreppen utbud av och efterfrågan på pengar'.

EN UNDERSÖKNING AV VARIABLERNAS VÄRDEN.

I tabellerna 12A - 12B och i diagrammen 12A - 12D har jag sökt beräkna, vilken andel av prisförändringarna och andra förändringar de olika variablerna i bytesekvationen svarar för. Exemplet gäller Sverige åren 1945 - 1959. För varje variabel och för varje delperiod har volymer och %-siffror för förändringarna räknats fram

Transaktionsvolymens omsättnings-hastighet betecknas V_t . Den beräknas på två olika sätt. Enligt det ena antas, att V_t för checkbetalningar och för betalningar med sedlar och mynt är densamma som för postgirobetalningar, alltså gireringar och utbetalningar. Enligt det andra alternativet antas, att V_t för checkbetalningar är densamma som för postgirobetalningar, men att V_t för sedlar och mynt är bara hälften så stor som den för postgirobetalningar. Även om det inte finns några mätningar på detta, är det sannolikt, att V_t för sedlar och mynt är lägre, dock inte lägre än hälften av postgirots. Det troliga är därför, att den verkliga V_t , genomsnittet för alla betalningsmedel ligger någonstans mellan dessa värden (inom detta intervall), troligen närmare det lägre värdet. Postgirots omsättningshastighet ökade under perioden från 60,69 till 87,18, d.v.s. med i genomsnitt 1,89 per år. Om man använder det senare beräkningssättet för V_t , får man en ökning från 44,89 till 61,73, d.v.s. med 1,20 per år (alltså för hela M). Den långsiktigt strukturella delen av V_t kallar jag för V_{ts} och den del, som kassahållarna mer självständigt kan påverka, kallar jag för autonom V_t eller V_{ta} . Denna var av någon större betydelse enbart under perioden 1953 - 1959, då den uppgick till mellan 3,6 och 5,4 % eller till 0,6 - 0,9 % per år.

Om man multiplicerar M med V_t , får man transaktionsvolymen MV_t . En omsättningsvolym för enbart varor och tjänster (där alltså monetära och finansiella transaktioner har frånräknats), som jag kallar MV_v , har jag erhållit i en separat undersökning baserad på 1930 och 1950 års företagsräkningar. Eftersom dessa kommit så sällan, är det utomordentligt besvärligt att erhålla ett korrekt material. Den som gör dylika beräkningar tvingas därför använda sig av interpolering mellan olika faktorerens värden och i många fall bara plausibla antaganden förutom de verkliga tal som föreligger. De tal jag redovisar för MV_v gör därför inte alls anspråk på någon exakthet. De medtas i första hand för att visa, vilka metoder och begrepp, som kan användas, och de behöver kompletteras med mer grundliga och exakta statistikuppgifter.

Procentuella och absoluta förändringar i M , V_t , V_{ts} , V_{ta} , MV_t , MV_v (löpande och fast värde), P och BNP (löpande och fast värde) samt vad jag kallar transaktionskvot (TK) och BNP-kvot jämförs med varandra. MV_v som fast värde är ungefär samma begrepp, som Fisher kallar T (Trade) eller Q , även om Fisher inte håller gränsen klar gentemot monetära och finansiella transaktioner. Transaktionskvoten (TK) erhålls genom att transaktionsvolymen MV_t divideras med MV_v (löpande värde). BNP-kvoten erhålls genom att MV_v (löpande eller fast värde) divideras med BNP (löpande respektive fast värde).

Att jag i exemplen tar med upp till fyra decimaler och oavkortade tal beror inte alls på, att jag skulle betrakta alla dessa tal som säkra. Några är det, men många är det inte alls på grund av brister i det statistiska materialet. Men om man skall kunna visa och illustrera metoder och formler, kan det vara bra att ta med decimaler och oavkortade tal som exempel på de ofta små förändringar det rör sig om i vissa variabler.

a. Teckenförklaring till tabellerna 12A - 12B och diagrammen 12A - 12D.

M . Betalningsmedelsvolym = volymen sedlar och mynt samt check- och giromedel för kassahållare utanför affärsbankerna.

V_t . Omsättningshastighet för transaktionsvolymen. I tabell 12A beräknad som V_t för gireringar och utbetalningar i postgirot, säsongrensade årsmedeltal. I tabell 12B antas V_t för giro- och checkbetalningar vara som i postgirot, medan den antas vara blott hälften så stor för sedlar och mynt.

V_{ts} . Omsättningshastighet för transaktionsvolymen, långsiktigt strukturell del, beräknad som trend från värdet för år 1945 till värdet för år 1959. I tabell 12A från 60,7 till 87,2, d.v.s. med en årlig ökning av 1,89. I tabell 12B från 44,9 till 61,7, d.v.s. med en årlig ökning av 1,20. En regelrätt trendberäkning ger något lägre värden, men eftersom denna underskattar V_{ts} 's förändringar på längre sikt, används ovanstående värden.

$V_{ta} = V_t / V_{ts}$. Omsättningshastighet för transaktionsvolymen, autonom, av kassahållarna påverkad del.

$$MV_t = M \times V_t = M \times V_{ts} \times V_{ta}.$$

MV_v löpande: Omsättning varor och tjänster per år enligt egen beräkning. Motsvarar MV_{y+z} i kap. 7.

MV_v fast = MV_v löpande / $P = T$, real volym varor och tjänster.

Transaktionskvot (TK) = MV_t / MV_v löpande värde.

P . Konsumtionsprisindex år 1945 - 1953, socialstyrelsens allmänna konsumtionsprisindex med år 1935 som bas. Talen för år 1954 - 1959,

socialstyrelsens konsumentprisindex med år 1949 som bas har omräknats med talet 175,9.

BNP. Värde för år 1945 saknas. BNI ökade 1945 – 1946 från 19.500 till 21.470 miljoner kr. = 10,1 %. Industrins produktionsindex ökade från index 103 till index 124 eller med 20,38 %. Dess salutillverkningsvärde ökade från 13.549 milj. kr. till 16.332 milj. kr. eller med 20,54 %. Här har antagits, att BNP år 1945-46 ökat med 16 % från 20.450 milj. kr. till 23.730 milj. kr. BNP till fast värde har erhållits genom att BNP löpande värde dividerats med konsumentprisindex.

BNP-kvoten har erhållits genom att MV_v dividerats med BNP.

Diagrammen 12A - 12D bygger på värdena i tabellerna 12A och 12B.

b. Kommentar till tabellernas värden

Jag har använt statistiskt material för perioden 1945 – 1959, därför att detta är kanske den enda period i den svenska statistiken, som har användbara värden. Efter 1959 lades tyvärr statistiken om. Perioden är också bra, därför att den börjar och slutar med år med relativ prisstabilitet och den innefattade tre klart avgränsade prisstegringsperioder. Jag har därför periodindelat materialet för åren 1945-49, 1949-53 och 1953-59. Tabellerna och diagrammen ger en ungefärlig bild av de olika variabelernas storlek, förändringar och betydelse i prisbildningsprocessen.

Omsättningshastighetens förändringar kan lätt följas från månad till månad och från år till år. De är som regel små, om man bortser från de säsongmässiga och ännu mindre, om man bortser från de långsiktigt strukturella. De är därigenom förutsägbara. Detta är inget nytt utan framgår också av alla andra seriösa undersökningar som gjorts. Omsättningshastigheten är ingen faktor, som passivt anpassar sig till förändringar i bytesekvationens andra variabler. Den bestäms av sina egna lagar. Den bestäms visserligen av kassahållarna, men dessa är snävt bundna av strukturella faktorer som samhällets betalningssystem och betalningsvanor. Det finns ett visst utrymme för deras autonoma åtgärder, men detta innebär nästan undantagslöst, att de kan öka eller minska V (den del jag kallar V_{ta}) över eller under dess trendmässiga nivå med någon enstaka procent. Inte ens på kortare eller medellång sikt (1 – 7 år, under vad som brukar kallas en konjunkturcykel) resulterar detta i annat än små korrigeringar och som jag tidigare visat, sker dessa nästan alltid i samma riktning som prisförändringen. Om centralbanken åstadkommer en prisstegring genom att öka betalningsmedelsvolymen 10 % för mycket, så motverkar kassahållarna detta nästan aldrig. I stället höjer de oftast V_{ta} något, så att prisstegringen i stället blir kanske 11 eller 12 %. Även åren 1945 – 1959 är ett bra exempel på detta, som framgår av diagrammen 12A – 12D. Detta var en period med en mycket stor ökning av betalningsmedelsvolym och prisnivå. Kassahållarna

förstärkte dessa tendenser genom att öka V_{ta} något i takt med prisförändringarna, även om talen för denna ökning var små jämfört med ökningen i M .

Som tabeller och diagram visar, bestäms transaktionsvolymen MV_t nästan uteslutande av dessa två faktorer, betalningsmedelsvolymen M , alltså sedlar och mynt, check- och giromedel, och den strukturellt präglade omsättningshastigheten V_{ts} , som förändras mycket sakta på lång sikt. Om man ser på Sverige under åren 1925 – 1970, har M mer än tiodubblats, medan V_{ts} för postgirot knappast har ökat mer än 3 gånger. M bestäms i sin tur av centralbanken och kassahållarna, men de senare är även i detta avseende snävt bundna av sedvänja, institutioner och betalningssystem, vilket betyder, att då centralbanken ökar sedelvolymen utanför centralbanken, ökar nästan alltid kassahållarna volymen check- och giromedel enligt det tidigare förhållandet mellan dessa betalningsmedel. Det betyder, att centralbanken i realiteten bestämmer den totala betalningsmedelsvolymen genom sin sedelutgivning. Kassahållarna kan dock som sagt påverka omsättningshastigheten V_{ta} , men de avvikelser, som detta resulterar i, blir som regel små. Inte ens under denna period, 1945 – 1959, med sina häftiga förändringar i M och P , kunde kassahållarna påverka V med mer än någon enstaka procentenhet.

Undersökningar som denna är dock svåra att genomföra, dels på grund av avsaknaden av material rörande V hos sedlar och mynt och även för check- och bankgiromedel och dels på grund av avsaknaden av material om förhållandet mellan samhällets (utanför banksystemet) transaktionsvolym och den omsatta volymen varor och tjänster.

Under perioden 1945 - 1959 ökade Riksbanken volymen sedlar och mynt utanför Riksbanken med cirka 130 %, vilket resulterade i en ökning av volymen utanför affärsbankerna med cirka 131 %. Kassahållarna ökade dock inte volymen check- och giromedel lika mycket utan endast med cirka 79 %, vilket innebär, att den totala ökningen i betalningsmedelsvolymen uppgick till cirka 106 %.

Det är ganska ovanligt, att ökningen i check- och giromedel inte håller jämna steg med ökningen i sedel- och myntvolym. I regel följs deras förändringar åt mycket nära. Under perioden 1925 - 51 var det endast ett fåtal månadsvärden av kvoten dem emellan, som översteg 1,1 eller understeg 0,9. Under 50-talet sjönk den dock sakta till 0,7, vilket förklarar skillnaden i vårt material.

Kassahållarna ökade enligt vårt material omsättningshastigheten med mellan 37,5 och 43,5 %. Detta innebär en ökning i transaktionsvolymen med mellan 183 och 196 %. Ökningen i omsatt volym varor och tjänster till löpande pris var dock större, cirka 235 % på grund av en sänkning av transaktionskvoten med mellan 11,5 och 15,5 %. (Att denna sjönk innebär, att det behövdes relativt mindre betalningsmedel 1959 än 1945 för att omsätta en viss

mängd varor och tjänster, dvs. andelen växlingstransaktioner och finansiella betalningar av den totala transaktionsvolymen hade sjunkit). Vissa av dessa tal är givetvis mycket osäkra. Normalt torde förändringarna i transaktionskvoten vara betydligt mindre.

För att motsvara omsättningsökningen i den reala volymen varor och tjänster, hade det antagligen räckt, om Riksbanken hade ökat sedel- och myntvolymen med cirka 20 % under perioden i stället för med 130 %.

c. Hur pass säkra är värdena?

Frågan är, i vilken utsträckning de angivna talen för M , V och T i tabellerna och diagrammen är representativa för sin respektive variabler. Talen borde för att bli helt korrekta justeras upp i vissa fall och ned i andra fall.

Värdet på M omfattar sedlar och mynt och behållning på check- och girokonton. Men checkkreditvolymen är inte medräknad, därför att V för denna är låg och det dessutom inte finns några beräkningar av den för perioden i fråga. I statistiska tal för checkkrediterna ingår också ofta resecheck och byggnadskreditiv, vars belopp ofta inte blir föremål för omsättning utan endast för uttag eller som omsätts högst en gång per kreditperiod till skillnad mot konton för de checkkrediter, där belopp betalas in, så fort kreditgränsen nås. Men även om en checkkontokredit verkligen utnyttjas för betalningar, blir ju omsättningshastigheten för den delen av checkbetalningarna (egna uttag alltså frånräknade) mycket låg jämfört med den för tillgodohavanden av flera skäl. Två viktiga är extrakostnaden och avräkningstekniken, som gör, att man först utnyttjar hela sitt tillgodohavande. Innehavarna ser ofta kreditmöjligheten som ett hjälpmedel i vissa situationer med oplanerade utgifter eller temporära bristsituationer. Se också min kommentar under kapitlet 'Betalningsmedel'. Om man räknar med, att 5 % checkbetalningarna under perioden skett mot checkkrediter och justerar upp checkmedlens volym med 5 % med tanke på detta, skulle det innebära en ökning av M med 82 milj. kr. för år 1945 och 88 milj. kr. för år 1959 eller med 1,7 % respektive 0,9 % av totalvolymen 4.799 respektive 9.885 milj.kr. Postgirokonton berörs ej, eftersom dessa ej varit försedda med kreditmöjligheter. Men om M i så fall finge uppjusteras, måste V i så fall nedjusteras lika mycket, eftersom omsättningen på checkkreditkonton regelmässigt ingår i den totalt beräknade volymen MV .

En viktig faktor för M :s storlek skulle kunna vara bankgirot, som dock inte hade startat under den här perioden liksom bankernas girokapitalräkningar, som kom igång först år 1960. Personkontot för Nordbanken, som då hette PK-banken, och sparbanksgirot tillkom ännu senare. Detta gör, att vi fångar upp den absolut största delen av check- och giromedlen för dessa år genom att mäta

volymen på postgiro- och checkkonton. Vidare gäller, att varken postgiro eller checkräkning gav någon ränta under åren 1945 – 59, vilket gör, att sparmedel av den anledningen inte tillfördes kontona, vilket kan ske i andra fall och kan riskera att något förrycka resultaten. Dessa år är av dessa anledningar mycket lämpliga som undersökningsperiod.

Talen för M kan bli något för höga, därför att ett antal institutioner, som egentligen tillhör banksektorn, använder sig av betalningsmedel, som statistiskt räknas till betalningssystemet utanför banksystemet. Men den procentuella andelen är ganska låg och dessutom troligen mycket strukturellt betingad, d.v.s. den varierar inte nämnvärt från tid till annan. Som exempel kan anges de svenska sparbankerna, postgirot och postbanken, som normalt brukar ha en kontantkassa, som tillsammans uppgår till 1/3 eller 1/2 % av volymen betalningsmedel utanför affärsbankerna. Och deras behållning av check- och giromedel på egna konton uppgår också till tämligen låga belopp.

Till den del banksystemets betalningar av varor och tjänster är det ju korrekt att de räknas med, eftersom även dessa betalningar påverkar den allmänna prisnivån. Men som regel är det fråga om små volymer lokalhyror, löner och material. Vidare gäller, att bankerna kan genomföra betalningar genom att kreditera kundkonton, men dessa betalningar ställer ju inga anspråk på kassahållarnas betalningsmedel, eftersom transaktionerna alltid innebär en ökning av behållningen.

Å andra sidan sker undantagsvis betalningar av varor och tjänster för samhällsekonomin utanför banksystemet med betalningsmedel, som är banksystemets och inte är inräknade i de statistiska talen. Detta gäller alltså inte betalningar, som bara är följdtransaktioner till vanliga betalningar av varor och tjänster gjorda av parter utanför banksystemet via detta. Dessa är inget problem. Men banksystemet kan ibland genomföra betalningstransaktioner för parter utanför, utan att dessa alls behöver anlita sina vanliga girokonton. Ett sådant fall är försäljningen av en fastighet, då den enbart sker via bankernas data-clearing utan att påverka något kundkonto.

Hur pass säkra är värdena för BNP och konsumentprisindex? Ett frågetecken får sättas för BNP under dess första tid i slutet av 40-talet. Värde saknas för år 1945, varför ett ungefärligt värde måste beräknas med ledning av BNI:s och produktionsvolymens utveckling. Talen för dessa år har den osäkerhet, som ett icke färdigutvecklat system har och de påverkas dessutom av övergången från krigshushållning. En brist med BNP är, att denna påverkas av avskrivningar, lagerförändringar och naturatransaktioner, som inte innebär någon monetär betalning, medan varuskatter och köp av varor för ersättningsinvesteringar avräknas i NNP, trots att de ingår i varans eller tjänstens pris eller innebär en vanlig ekonomisk transaktion, som påverkar penningvärdet.

Nu är penningvärdet beroende av inte bara handel med varor och tjänster för konsumtion och investering utan också av handel med råvaror, halvfabrikat, tillsatsprodukter, energi, tjänster och färdiga produkter, innan de når detaljhandeln och servicesektorn. Om värdena på dessa senare skulle fördubblas, medan konsumentpriserna vore oförändrade, så hade penningvärdet i hög grad försämrats. Nu är problemet inte så stort, eftersom konsumentprisindex som regel inte avviker speciellt mycket från ett tänkt vägt index, som bygger på omsättning av alla varor och tjänster (varvid givetvis obligationer och andra fordringar, vars pris följer penningens värde inte ingår). Ett studium av olika index i de utvecklade industriländerna under 1900-talet visar, att lönerna och priset på tjänster stigit mycket snabbare än konsumtionsprisindex i takt med standardutvecklingen, medan produktionskostnadsindex stigit något mer sakta än konsumtionsprisindex. Detta gäller även för perioden 1945-1959. Dessa tendenser i löne- och tjänsteindex och i partiprisindex tar alltså ut varandra till stor del. Konsumentprisindex för Sverige under denna tid kan därför anses utgöra ett tämligen bra mått på prisnivåns förändringar även för den totala volymen varor och tjänster, eftersom det ligger mellan förändringarna i de andra.

BNP omfattar alltså bara en del av den omsatta volymen varor och tjänster i betalningsmedel. Men det mesta tyder på, att deras volymer i hög grad utvecklas parallellt och i varje fall gäller detta under korta och medellånga perioder på 1 – 7 år. På samma sätt gäller, att den totala transaktionsvolymen MV_t torde utvecklas mycket parallellt med värdet av den omsatta volymen varor och tjänster MV_v . Ett bevis på detta är samvariationen mellan värdet på BNP och mått på transaktionsvolymen, t.ex. beloppet av gireringar och utbetalningar. Detta märks tydligt i diagram 12E, som återger utvecklingen av den totala transaktionsvolymen (enligt alternativ 1 och 2) och BNP:s volymer under perioden 1945 – 1959, som den framgår av tidigare återgivna tabeller och diagram. I diagrammet har också utvecklingen av den totala omsättningen av varor och tjänster (MV_v), som jag tidigare beräknat, inlagts, även om dessa tal lider av stor osäkerhet och snarast kan betraktas som ett exempel på vilken metod, som kan användas och hur värdena kan beräknas. Men rimligen bör det förhållandet, att differenserna är så pass små på kort och medellång sikt mellan förändringarna i BNP och transaktionsvolym innebära, att dessa förändringar i förhållande till MV_v är ännu mindre, eftersom denna volym utgör ett mellanläge till de två andra.

På samma sätt, som man använder sig av förändringar i BNP som ett approximativt mått på omsättningsförändringar i volymen varor och tjänster, kan man också använda sig av NNP och olika andra inkomstmått, vanligen betecknade med y . Även om de

absoluta talen är mycket olika, finns en stor §§§§samvariation i förändringarna.

I diagram 12F anges sambandet mellan transaktionsvolymen och BNP i form av en linje för transaktionsvolymen MV_t dividerad med BNP:s löpande värde eller med andra ord transaktionskvoten \times BNP-kvoten. Detta värde är i undersökningen ett betydligt säkrare värde än kvoterna var för sig, eftersom den inte lider av den osäkerhet, som gäller MV_v . Även värden för transaktionskvoten och BNP-kvoten var för sig är inlagda i diagrammet, men som sagt är detta betydligt mer osäkra värden. Osäkerheten hos BNP och MV_v för år 1945 kommer till uttryck i diagram 12 F genom att värdena för detta år avviker från de regelbundna värdena för övriga år.

Nu sker det givetvis långsiktiga förändringar även i transaktionskvoten och BNP-kvoten, även om förändringarna troligen sker mycket sakta och inte nämnvärt påverkar värdena under perioden 1945 – 1959. (Att kvoterna var ungefär oförändrade under dessa år, torde ha berott på, att gireringar i takt med postgirots utveckling successivt ersatt utbetalningar och postanvisningar, som hade större relativ betydelse under tidigare år. Förändringen innebar en lägre transaktionskvot, eftersom den medförde färre hjälptransaktioner. Detta motverkade den långsamma allmänna stegringen i transaktionskvoten, som skedde även under dessa år). För perioden efter år 1959 har det uppenbart skett en stark ökning i transaktionskvoten främst beroende på övergången till nya betalningsmetoder, som betalkort, uttagskort och databetalningar, som innebär fler transaktioner för varje enskild betalning. Men detta förändrar inte det grundläggande faktum, att på kortare eller medellång sikt (1 – 7 år) sker förändringarna i transaktionsvolymen så sakta, att ett mått på transaktionsvolymen också utgör ett bra mått på den reala omsättningen av varor och tjänster.

Omsättningshastighetens förändringar är ett problem, eftersom jag bara har statistiska tal för gireringar och utbetalningar via postgirot. V_t för sedlar och mynt ligger troligen på lägre nivåer än V_t för girobehållningen. De mått jag valt, ett där V_t för postgirot antas gälla för hela M (alt. 1) och ett där V_t för postgirot antas gälla enbart för giro- och checkbetalningar, medan för sedel- och myntbetalningar halva denna V_t antas gälla (alt.2), kan betraktas som ytterpunkter i ett intervall, där V_t kan ligga var som helst inom intervallet men troligen närmare V_t av den senare sorten, alltså ett lägre V_t . Medan MV_t beräknad enligt alt. 1 är mellan 12,5 och 14 gånger så stor som BNP under perioden 1945 – 1959, så är den bara mellan 9,5 och 10,5 gånger så stor som BNP enligt alt. 2. På samma sätt är MV_t enligt alt. 1 kanske 3,5 – 4,5 gånger så stor som den totala omsättningen av varor och tjänster MV_v , som jag beräknat den, medan den enligt alt. 2 bara blir kanske 2,5 till 3,5e gånger så stor.

Dessa differenser berör främst de absoluta talen och i mindre grad de relativa, som vi främst är intresserade av. De relativa förändringar, som främst sker, består till större delen av de långsiktiga och strukturella, som jag kallat för V_{ts} . Vi vet, att gireringarnas V_{ts} har stigit starkt under perioden, medan utbetalningarnas V_{ts} knappast stigit alls. Men det viktiga är, att V_{ta} :s förändringar för dessa inte går i olika riktningar utan följer varandra, vilket de gör. (T.o.m. de säsongmässiga förändringarna gör det). På samma sätt kan man anta, att det sker långsiktiga och strukturella förändringar i V_1 för checkmedel och för sedlar och mynt. Men det finns ingen anledning att anta, att V_{ta} för dessa betalningsmedel utvecklas på annat sätt än V_{ta} för postgiromedel i varje fall under de perioder på 1 – 7 år, som vi är intresserade av. Förändringarna torde vara mycket små och regelbundna. Om det finns tendenser till prisstegring, stiger säkert V_{ta} även för checkmedel, sedlar och mynt på samma sätt som V_{ta} för postgiromedel stiger. Ett annat antagande vore orimligt. Men som sagt, det finns inget statistiskt material, som visar detta, eftersom någon statistik inte funnits på området och någon bearbetning därför inte har kunnat ske. Men till dess, att detta sker, får det alltså betraktas som en mycket trolig hypotes.

Det viktigaste hjälpmedlet för att kontrollera, att ekvationens värden är bra värden, är ekvationen själv. Alla värden i den är en mätare även på de andra. Om vi hade haft exakta värden även för checkbetalningarnas och sedlarnas (inclusive myntens) omsättningshastighet eller transaktionsvolym, då hade vi haft exakta mått även på den totala transaktionsvolymen och omsättningshastigheten. Hade vi sen haft exakta värden på transaktionskvoten, då hade vi haft exakta mått även på MV_v , den omsatta volymen varor och tjänster.

d. Några slutsatser.

Dessa tabeller och diagram visar entydigt en sak. Omsättningshastighetens förändringar kan lätt följas från månad till månad och från år till år. Dess förändringar är som regel små och därtill förutsägbara. Den är ingen variabel, som passivt anpassar sig efter förändringar i M , T eller P i bytesekvationen eller andra variabler. Den följer sina egna lagar. Detta är inget nytt utan framgår också av alla andra seriösa undersökningar, som gjorts på området. Omsättningshastigheten bestäms visserligen av kassahållarna, men dessa är snävt bundna av strukturella faktorer som samhällets betalningssystem och betalningsvanor. Det finns ett visst utrymme för deras autonoma åtgärder, men detta innebär nästan undantagslöst, att de kan öka eller minska V (den del jag kallar V_{ta}) över eller under dess trendmässiga nivå med någon enstaka procent. Statistiska tal över V ger

inget som helst stöd för de teorier, som hävdar, att V präglas av stora förändringar över en konjunkturperiod eller att den inte skulle kunna förutsägas med stor säkerhet. Ett stort antal teorier och teorisystem, bl.a. de keynesianska, bygger på dessa förutsättningar, som helt saknar grund. Dessa teorier vilar därför på lösan sand och har inget värde. Dessutom gäller, att i den mån, som förändringar i V påverkar prisbildningsprocessen, så består detta inte i, att de försvagar effekten av M :s förändringar, som många ekonomer antagit, utan i att de förstärker dem, som jag tidigare påpekat.

För centralbanken är de små autonoma förändringarna i V inget som helst problem, om dess ledning inser sammanhangen. Om centralbanken anser detta nödvändigt för prisstabilitetens bevarande, behövs det endast små förskjutningar i sedelvolymen för att kompensera för en ökad eller minskad utgiftsbenägenhet hos kassahållarna liksom det behövs endast små förskjutningar i sedelvolymen för att kompensera för kassahållarnas eventuellt ändrade kvot mellan deras sedelvolym och deras check- och giromedel, vilken senare förändring dessutom inträffar mycket sällan och dessutom kanske går i motsatt riktning mot den andra. De förändringar, som centralbanken behöver göra i sitt och marknadens innehav av obligationer och penningmarknadsinstrument för att t.ex. öka eller minska sedelvolymen med 1 – 2 % är mycket små, genom att den förras totalvolym är så mycket större än den senares. Detta innebär, att centralbanken genom sin sedelutgivning bestämmer inte bara sedelvolymen utanför centralbanken och utanför banksystemet utan de facto också den totala betalningsmedelsvolymen och genom V :s rörlighet och förutsägbarhet även den realiserade transaktionsvolymen och som vi sett i det föregående också den totala köpkraftsvolymen och prisnivåns utveckling.

Sedlarna har en enorm effektivitet. Om sedelvolymen utanför centralbanken utgör 10,5 miljarder kr., av vilka banksystemet använder 0,5 miljard kr. i sina kassor, så utgör kassahållarnas andel 10 miljarder kr. Om kassahållarna på denna bas har skapat check- och giromedel för 20 miljarder kr., så utgör betalningsmedlen totalt 30 miljarder kr. Om omsättningshastigheten hos dessa utgör 90 gånger per år, av vilken omsättningen av varor och tjänster svarar för 20 och monetära och finansiella transaktioner svarar för 70, så omsätts årligen varor och tjänster för 600 miljarder kr. med dessa medel och de svarar dessutom för monetära och finansiella transaktioner för 2.100 miljarder kr. En enda krona av sedlarna resulterar alltså i en omsättning av 270 kr. på ett enda år och 2.700 kr. på 10 år. Och denna omsättning fortsätter år efter år, så länge sedlarna håller, varefter de enkelt byts ut mot andra.

Normalt kan prisstabiliteten upprätthållas, trots att centralbanken i begränsad omfattning ökar sedelvolymen. Den normala produktionsutvecklingen och utvecklingen av betalningssystemet skapar

förutsättningar för detta. Om volymen omsatta varor och tjänster ökar med 3 % (liksom monetära och finansiella transaktioner), medan omsättningshastigheten ökar med 1 %, så kan sedelvolymen och därmed betalningsmedelsvolymen ökas med cirka 2 %, utan att prisstabiliteten rubbas. Ungefär så har förutsättningarna sett ut i Västeuropa och Nordamerika efter andra världskriget. Den prisstegring, som skett i olika länder under denna period, kan därmed i sin helhet tillskrivas centralbankernas alltför stora långivning.

Det finns ett överväldigande stort material från olika källor, ekonomer och verk, som pekar i denna riktning. Däremot gäller, att huvuddelen av detta material lider av den osäkerhet, som beror på, att tendenserna inte detaljstuderats i tillräckligt stor omfattning. Ofta beror detta på brister i offentlig och privat statistik, som i stor utsträckning saknar relevanta detaljuppgifter. Det gäller också i hög grad denna undersökning, som bara ger en ungefärlig bild av variabelernas värden och främst avser att redovisa en metod och en modell för framtida statistisk bearbetning. Det blir därför en viktig uppgift för ekonomerna under kommande år att skapa en offentlig och privat statistik, som redovisar relevanta fakta, för att fylla dessa luckor och avhjälpa dessa brister. I första hand behövs detaljuppgifter om olika betalningsmedel och deras volymförändringar liksom omsättningssiffror för volymerna varor och tjänster och dess förhållande till olika transaktionsvolymen.

LITTERATUR.

Alltför litet har skrivits de senaste femtio åren om prisbildningsprocessen av grundläggande natur, tycker jag. Och alltför mycket, som har skrivits, har saknat relevans eller verklighetsanknytning. När det gäller citaten har jag på grund av tidsbrist ofta inte lyckats välja de mest tillämpliga källorna.

- Andersson, Martin 'Kontroll av bankernas betalningssystem', Lund o. Stockholm 1995.
Björkholm, Bengt och Johansson, Peter 'Betaling med kontokort', Falun 1994.
Botha, D.J. 'A Study in the Theory of Monetary Equilibrium', London 1959.
Boulding, Kenneth E. 'Economic Analysis', vol. I, New York 1966.
Bresciani-Turroni, Constantino 'The Economics of Inflation', transl. by Millicent E. Sayers, London 1937.
Brunner, Karl och Meltzer, Allan H. 'Some Further Investigations of Demand and Supply Functions for Money', 'Journal of Finance', XIX, maj 1964, 240 - 283.
" " " " " 'Friedman's Monetary Theory' ingår i 'Milton Friedman's Monetary Theory', 63 - 76.
Bunge, Mario 'Causality', Cambridge, Mass. 1959
" " 'Scientific Research', I o. II, Heidelberg 1967
Carlsson, Sune 'Affärsföretagets statistik',
Cassel, Gustav 'Teoretisk socialekonomi', 1938.
Cook, Gilbert W., Prather, Charles L., Case Frederick E, Bellemore, Douglas H., 'Financial Institutions. Their Role in American Economy', 1962.
Copeland, Morris A. 'A Study of Moneyflows in the United States', New York 1958.
Dürr, Ernst 'Wirkungsanalyse der Modernen Konjunkturpolitik', Frankfurt am Main 1966.
Fisher, Irving 'The Purchasing Power of Money', New York 1922.
" " 'The Making of Index Numbers', Boston o. New York 1922.
" " 'Booms and Depressions', London 1933.
" " 'Inflation', London 1933.
Fousek, Peter G. 'Foreign Central Banking: The Instruments of Monetary Policy', New York 1957
Friedman, Milton med flera 'Studies in the Quantity Theory of Money', Univ. of Chicago Press 1956.
" " 'The Demand for Money', New York 1959.
" " 'A Program for Monetary Stability', New York 1960.
" " 'Essays in Positive Economics', Chicago 1962.
" " 'Price Theory', Chicago 1962, 1968.
" " 'Dollars and Deficits', Prentice Hall 1968.
" " med flera 'Milton Friedman's Monetary Framework. A Debate with His Critics', London 1970
- 74.
" " och Jacobson- Schwartz, Anna 'A Monetary History of the United States, 1867-1960', New York 1969.
" " " " " " 'Monetary Statistics of the United States. Estimates, Sources, Methods', New York 1970.
" " " " " " 'Monetary Trends in the United States and the United Kingdom. Their Relation to Income, Prices, and Interest Rates', Chicago 1982.
Haberler, Gottfried von 'Prosperity and Depression', Geneve 1941.
Harrod, Roy 'Money', London & Basingstoke 1969, 1970.
Hawtrey, R.G. 'Currency and Credit', London, New York, Toronto 1950.
Hellwig, Hans 'Kreditschöpfung und Kreditvermittlung', Stuttgart 1958.
Hempel, George, Coleman Allan B., Simonson Donald G., 'Bank Management', New York m.fl. 1986.
Hicks, J.R. 'A Suggestion for Simplyfying the Theory of Money', New York 1986.
Janson, John-Erik 'Kvantitsteorin, utkast till en studie', Göteborg juli 1973.
Jevons, Stanley 'Elementary Lessons in Logic', London 1903.
" " 'The Theory of Political Economy', 1924.
Johnung, Lars och Christina 'Pengar, teori, politik och institutioner', Lund 1972.
" " " " 'Den svåra riksbankspolitiken' Ekonomisk debatt 1973, 450 - 452
" " 'Den nya monetarismen' Ekonomisk revy 1972, 54 -58.
" " 'Peningpolitik och kreditpolitik', Ekonomisk revy 1972, 249 - 258
Kaufman, George G. 'Banking Structures in Main Countries', Chicago 1992.
Keynes, J.M. 'The General Theory of Employment, Interest and Money', London 1961.
Kia-Ngau, Chang 'The Inflationary Spiral. The Experience in China, 1939-1950', New York 1958.
King, David 'Banking and Money', London 1987.

- Kirkman, Patrick 'Economic Funds Transfer Systems. The Revolution in Cashless Banking and Payment Methods', Oxford 1987.
- Kvist, Anders, Nyberg, Lars, Wissén, Pehr 'Penningmarknaden', Stockholm 1985.
- Köhler, Claus 'Der Geldkreislauf', Berlin 1961.
- Lempinen, Urho och Lilja, Reija 'Payment Systems and the Central Bank', Soumen Pankki, Helsinki 1989.
- Lutz, Friedrich 'Corporate Cash Balances, 1914 - 1943', New York 1945.
- Lybeck, Johan 'Penningteori i teori och praktik', Ekonomisk Debatt 1973, 446 - 449.
- " " 'En fråga till bankmän: Vad är den monetära basen?', Ekonomisk Debatt 1973, 527 - 528.
- " " och Hagerup, Gustaf 'Penningmarknadens instrument', Simrishamn 1988.
- Machlup, Fritz 'Essays on Economic Semantics', Englewood Cliffs, N.J. 1963.
- Marshall, Alfred 'Money, Credit and Commerce', London 1923
- " " 'Principles of Economics', London 1920
- Marget, Arthur W. 'The Theory of Prices. A Revaluation of the Central Problems of Monetary Theory.' New York 1938, 1942.
- Mills, Friedrich C. 'Statistical Methods Applied to Economics and Business', New York 1940, 1955.
- Mints, Lloyd W. 'Monetary Policy for a Competitive Society', The Univ. of Chicago, New York 1950.
- Mises, Ludwig von 'The Theory of Money and Kredit', översatt av H.E. Babson, London 1953.
- Mitchell, Wesley C. 'What Happens During Business Cycles.' National Bureau of Economic Research, Inc. New York 1951.
- Moore, Geoffrey H. med flera: 'Business Cycle Indicators', Princeton 1961.
- Myhrman, Johan 'An Analytical Treatment of Swedish Monetary Policy', The Swedish Journal of Economics 1973, 221 - 237.
- " " 'Penningteori och penningpolitik' m.fl. artiklar i Ekonomisk Debatt, nr 5 - 7, 1973.
- " " med flera författare: 'Svensk kapitalmarknad inför morgondagen', Stockholm 1985.
- Næss, Arne 'Logikk og Metodelære', Oslo 1963.
- " " 'Filosofins historia', Oslo 1961 - 1962.
- Nørretranders, Tor 'Världen växer', Månepocket Bonniers, 1994.
- Ohlin, Bertil 'Stockholmsskolan kontra kvantitetsteorin', Ekonomisk tidskrift 1943, 27 - 46.
- Patinkin, Don 'Money, Interest and Prices', New York 1965.
- " " 'Friedman on the Quantity Theory and Keynesian Economics', ingår i 'Milton Friedman's Monetary Framework, 111 - 131.
- Petersen, Erling 'Den moderne kvantitetsteorins gyldighet', Oslo 1933.
- " " 'Macro-Dynamic Aspects of the Equation of Exchange', Oslo 1938.
- Rao, K.S. 'Statistical Inference & Measurement of Structural Changes', Bombay 1964.
- Samuelson, Paul A 'Foundations of Economic Analysis', Cambridge 1953.
- Say, J.B. 'Traité d'Économie Politique', Paris 1876.
- Schneider, Erich von 'Einführung in die Wirtschaftslehre', III - IV, Tübingen 1957 - 1962.
- Schultz, Henry 'The Theory and Measurement of Demand', 'Social Science Studies' XXXVI, Chicago 1938.
- Schumpeter, Joseph A. 'Das Sozialprodukt und die Rechenpfennige', 'Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik' 1917 / 18, 627 - 715.
- " " 'Journal of the American Statistical Association', 1936, 792.
- Selden, Richard T. 'The Postwar Rise in the Velocity of Money. A Sectorial Analysis', New York 1962.
- Shearer, Ronald A. 'The Income Velocity of Money in Canada, 1960 - 68', Economica, nov. 1970, sid. 409 - 421
- Snyder, Carl 'Business Cycles and Business Measurements, 1960 - 68', Studies in Quantity Economics, New York. 1927.
- Toulmin, Stephen 'The Philosophy of Science', London 1957.
- Thunholm, Lars-Erik 'Svenskt kreditväsen', Stockholm 1960, 1989.
- Thygesen, Niels 'The Sources and the Impact of Monetary Changes', København 1971.
- Ulmer, Melville Jack 'The Economic Theory of Cost of Living Index Numbers', New York 1949.
- Walras, León 'Elements of Pure Economics', transl. by Jaffè, William, London 1954.
- Wicksell, Knut 'Föreläsningar i nationalekonomi, Teoretisk nationalekonomi', I, II', Lund 1937 - 38.
- " " 'Geldzins und Güterpreise', 1898, ('Interest and Prices'), 1936).
- " " 'Value, Capital and Rent', London 1954.
- Wilson, J.S.G. 'Banking Policy and Structure', London and Sydney 1986.
- Worswich, G.D.N. 'Is Progress in Economic Science Possible?', 'The Economic Journal', March 1972, 73 - 86.
- 'Elektroniske betalingsystemer i Norden', Nordisk ministerråd, arbetsgrupp, Rolf Gundersen m.fl., Oslo 1983.
- 'The Crisis in Economic Theory', New York 1981 utgiven av Daniel Bell och Irving Kristol med bidrag även av Kenneth J. Arrow, Paul Davidson, Peter F. Drucker, Edward J. Nell, Harvey Liebenstein, James W. Dean, Frank Hahn, Israel M. Kirzner, Allan H. Meltzer o. Mark H. Willes
- 'Flow of Funds in the United States, 1939 - 1953', Board of Governors of the Federal Reserve System, författare

bl.a. Daniel H. Brill och Stanley J. Siegel, Washington 1955.
'Foundation of European Central Bank Policy', 13 författare, utgivare Wolfgang Gebauer, i serien 'Studies in Contemporary Economics', Heidelberg och Frankfurt 1993.
'Kommer förbrukarna till kort? Om bruk av elektroniska betalningskort i minibanker og betalingsterminaler', Nordisk ministerråd, Nord 1991:44. Kopenhagen 1991.
'The Payment System. Design, Management and Supervision', International Monetary Fund, Washington 1994
Utgivare och författare Bruce J. Summers, medförfattare Hans J. Blommestein, Paul Van den Bergh, Jeffrey C. Marquardt, Raj Bhala, Akinari Horii, John M. Veale, Jürgen C. Pingitzer, Robert W. Price, J. Andrew Spindler o. Israel Sendrovic.
Útveckling av statens betalningssystem', Riksrevisionsverket, Stockholm 1992.
Till detta kommer ett 100-tal verk, angivna i mitt tidigare arbete 'Kvantitetsteorin, utkast till en studie', 1973. Definitiv upplaga 'Kvantitetsteorin, en studie', 2004.

Statistik:

'Postverket', S.O.S., olika år.
'Postverket, 1864 - 1963. Historiska tabeller'.
'Sveriges Riksbank', S.O.S., olika år.
'Statistisk Årsbok', S.O.S, olika år.
'Statistiska Meddelanden', S.O.S, olika år, bl.a. Allmän månadsstatistik, Bankerna, Försäkringsbolagen, Kapitalmarknaden, Kreditinstitutens nyutlåning, Mellanhandsinstituterna, Nationalräkenskaper, Priser och konsumtion, Riksbankens ställning och valutakursindex, Skattetaxeringar, Sparbanker och föreningsbanker, Statens finanser
'Federal Reserve Bulletin'.
'Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich', m.fl.

I övrigt:

Dagspress, t.ex. Göteborgs-Posten, Dagens Nyheter, m.fl.
Tidskrifter, t.ex. Finanstidningen, Affärsökonomi, Ekonomisk Debatt, Ekonomisk Revy, Swedish Journal of Economics (tidigare Ekonomisk Tidskrift), Veckans Affärer, The Economist, Telcom (Siemens magasin), m.fl.

42. CITAT OCH ANTECKNINGAR.

1001. F I, 146: "From a Walrasian approach, abstractness, generality, and mathematical elegance have in some measure become ends in themselves, criteria by which to judge economic theory. Facts are to be described, not explained. Theory is to be tested by the accuracy of its 'assumptions' as photographic descriptions of reality, not by the correctness of the predictions that can be derived from it' (Friedman 1953, p. 91). If the real interest rate enters one part of the model it must be used in all, hence it is logically inconsistent and presumably invalid to regard it as constant for one purpose but as variable for another.

The economic principle of equating marginal costs in all directions in order to achieve minimum cost for given output applies to the use of theory just as much as to other productive activities. Generality reduces cost in one direction, specificity in another. Just where the right margin comes is a matter of judgement about which scholars may differ. Presumably, we all tend to develop our own methodological style or bias. The items in section 2 labeled *a* and *b*, are consistent with the hypothesis that Tobin's style goes farther in Walras's direction than mine does and that this difference in methodological style is an important reason why we seem to talk at cross-purposes."

1002. FS I, 157: " - - - There are only three subsequent contractions in which the estimated money stock in *any* month of the contraction was below its previous peak by a larger percentage than the 2 ½ per cent decline from May to September 1907 alone. These three exceptions, significantly enough, are 1920 - 21, 1929 - 33, and 1937 - 38, the only three subsequent contractions that rival 1907 - 08 in severity. - - -"

1003. FS I, 162: "As in previous periods of restriction, substitutes for currency were issued. Clearing house loan certificates were issued to the banks for payments to each other. The amount issued totaled \$ 256 million, compared with \$ 69 million in 1893, although of course the whole sum was not in use at any one time. In addition, small clearing house checks and certificates, cashiers' checks, and manufacturers' pay checks totaled over \$ 250 million. - - -" (När bankerna ej kunde betala med centralbankspengar (sedlar, guld etc.) vid affärer sinsemellan lämnade de i stället skuldförbindelser med begränsad konvertibilitet, och kanske också till kunder.)

1004. FS I, 163: "The contemporary, and still standard, interpretation of this episode is that an apparently rather mild contraction was converted into a severe contraction by the banking panic and the associated restriction of payments by the banking system. It was this interpretation of the episode that provided the prime impetus for the monetary reform movement that culminated in the Federal Reserve Act."

1005. FS I, 173: "One more banking reform deserves mention. A system of government-owned banks was converted from a radical nostrum, long a Populist demand, to a hallowed institution by the opening in January 1911 of postal savings banks. The Postal Savings System was of negligible importance until the 1929 - 33 contraction, when the general distrust of the banking system led to an eightfold increase in its deposits in the course of a few years. Even after that growth, it remained a minor factor."

1006 FS III, 18: "Suppose that the nominal quantity that people hold at a particular moment of time happens to correspond at current prices to a real quantity larger than that quantity that they wish to hold. Individuals will then seek to dispose of what they regard as their excess money balances; they will try to pay out a larger sum for the purchase of securities, goods, and services, for the repayment of debts, and as gifts that they are receiving from the corresponding sources."

1007 FS III, 9: " - - - We use the rate of inflation as a proxy for expectations of inflation."

1008 FS III, 26: " - - - The 'price' of money is the quantity of goods and services that must be given up to acquire a unit of money - the inverse or the price level. This is the price that is analogous to the price of land or of copper or of haircuts. The 'price' of money is not the interest rate, which is the 'price' of credit. - - -"

1009 FS III, 464: "3. One of the most important of the by-products of the Keynesian revolution was the 'Philips curve' - the notion that there is a stable tradeoff between inflation and employment and conversely; or, equivalently, that a high level of output relative to capacity (the output ratio) will be reflected in a high level of inflation, a low output ratio in a low level of inflation.

This relation has clearly broken down in the postwar period as country after country has experienced stagflation - higher inflation accompanied by higher unemployment, not lower. - - -"

" - - - Section 9.8 demonstrate that, insofar as there is any relation between the output ratio and inflation, it is in the direction called for by a positively sloped Philips curve. - - -"

1010 FS II, 58: "The 'public' of the United States, ideally defined, excludes the monetary authorities and all banks, whether operated by private individuals, partnerships, corporations, states, counties, municipalities, and government agencies resident in the United States and its possessions. - - -"

1011 FS II, efter 58: Chart 1 anger parallelliteten mellan volymen 'Currency held by the public', 'Demand deposits' och även 'Time deposits'.

1012 FS II, 331: Definition: The public, government, all banks, commercial banks, mutual savings banks, national banks, nonnational banks, member banks, state member banks, nonmember banks, general depositaries, special depositaries, currency in circulation, currency held by the public, bank vault cash,

government balances, treasury cash, total deposits adjusted, demand deposits adjusted, time deposits adjusted, demand deposits adjusted.

1013 FS II, 564: "We include item 2 in our estimates of the public's currency holdings because we regard these as balances held by the federal government in its role as one of the agencies cooperating in the production and distribution of goods and services - a role comparable to that played by states and municipalities - rather than in its role as the ultimate monetary authority. - - -"

1014 FS I, 31: "The timing of the rate of change in the stock of money in relation to the cyclical movements is fairly typical of later experience: the rate of growth of the stock of money accelerated well before the cyclical trough in December 1870, decelerated well before the cyclical peak in October 1873, and accelerated well before the trough in March 1879. For the 1879 trough, the acceleration consisted of a slower rate of decline than earlier, so that the absolute trough in the level of money stock just about coincided with the trough in business, so far as we can tell from our semiannual figures (see Chart 3). We shall find these phenomena of acceleration of the money stock preceding a cyclical trough and deceleration preceding a cyclical peak, both by sizable intervals, repeated time and again in subsequent experience. We shall find also in subsequent deep depressions that the absolute trough in the money stock often coincided with the cyclical trough as, for example, it did in 1933."

1015 FS I, 50: "1. *High-powered money*: The total amount of hand-to-hand currency held by the public plus vault cash plus, after 1914, deposit liabilities of the Federal Reserve System to banks. The two final items constitute bank reserves, which, in our terminology, exclude interbank deposits and before 1914 consist only of vault cash. This total is called high-powered money because one dollar of such money held as bank reserves may give rise to the creation of several dollars of deposits. Other things being the same (namely, the items specified below), any increase in the total of high-powered money involves an equal percentage increase in the stock of money."

1016 FS I, 51: "1. Under a fiduciary standard, as from 1862 to 1879, the amount of high-powered money is determined by governmental action. The government may not formulate any explicit policies with respect to high-powered money; the amount outstanding may be the net result of many other actions affecting taxes and expenditures, borrowing and repayment of debt. Yet, ultimately, government has the power to make total high-powered money anything it wishes by its decisions about how much fiduciary money to issue to the public and the banks. - - -"

1017 FS I, 300: "The contraction shattered the long-held belief, which had been strengthened during the 1920's, that - - - the particular monetary arrangements in existence." (Om pengarnas roll).

1018 FS I, 360: "The international effects were severe and the transmission rapid, not only because the gold-exchange standard had rendered the international financial system more vulnerable to disturbances, but also because the United States did not follow gold-standard rules. We did not permit the inflow of gold to expand the U.S. money stock. We not only sterilized it, we went much further. Our money stock moved perversely, going down as the gold stock went up. - - -"

1019 FS I, 639: "- - - From an all-time low of 1.16 in 1946, velocity of money rose to a postwar high of 1.69 in 1960, a level that had not been equaled since 1930 except for the early war years 1942 and 1943. The contrast with earlier experience is sharp. As far back as our figures go, the general tendency is for velocity of money to decline secularly at a rate that has averaged slightly more than 1 per cent per year over the nine decades from 1869 to 1960 (Chart 57). - - -"

1020 FS I, 640: Chart 57 visar två V-begrepp, hos money, som för F.S. inbegriper currency + all deposits hos commercial banks och currency + demand deposits. Samvariationen är nästan fullständig. Detta visar också Chart 59 på sid 647.

1021 FS I, 661: "- - - More important for the present argument, there is no tendency for changes in securities to move in the opposite direction from changes in currency and deposits, a movement that might be expected if they were clear substitutes. On the contrary, the two categories tend, if anything, to move together. Despite the attention lavished in the financial literature on the alleged substitution of Treasury bills for corporate money balances, we are therefore inclined to regard this factor as playing no appreciable role in the postwar rise in velocity."

1022 FS I, 673: "One possible common root of the two episodes is changing patterns of expectations about economic stability. Other things being the same, it is highly plausible that the fraction of their assets individuals and business enterprises wish to hold in the form of money, and also in the form of close substitutes for money, will be smaller when they look forward to a period of stable economic conditions than when they anticipate disturbed and uncertain conditions. After all, the major virtue of cash as an asset is its versatility. It involves a minimum of commitment and provide a maximum of flexibility to meet emergencies and to take advantage of opportunities. The more uncertain the future, the greater the value of such flexibility and hence the greater the demand for money is likely to be. In a qualitative sense, an explanation of the movement of the velocity of money in these terms is consistent with both the 1929 to 1942 and the 1942 to 1960 movement in velocity."

1023 FS I, 678: "The relation between money and other economic variables has been not only close but also highly stable in form and character. - - -"

FS I, 679: "The velocity of money, which reflects the money-holding propensities of the community, offers another example of the stability of basic monetary relations. - - -"

1024 FS I, 693: "- - - At all times throughout the 1929 - 33 contraction, alternative policies were available to the System by which it could have kept the stock of money from falling, and indeed could have increased it at almost any desired rate. - - -"

1025 IF I, 42: "- - - the business of a bank - - - Its problem in policy is to tie up enough to increase its property, but not to tie up so much as to get tied up itself.- - -"

1026 BS, 35: "With respect to the operational characteristics of interbank funds transfer systems, a distinction can also be made between batch and real-time systems. A batch system involves the transmission or processing of a group of funds transfer instructions at a single point in time. Manual clearinghouses operate in batch mode. Automated clearing-houses typically receive and send bulk payment instructions via magnetic media or telecommunications and will process the payments on computers at a particular time during the day.

In a real time system, the transmission and processing of payment instructions takes place payment-to-payment at the time cash payment is initiated. Information pertaining to incoming and outgoing instructions is thus available continuously. Modern telecommunication and computing facilities are required for real-time processing, which although typically used in gross settlement systems, may also be used in net settlement-systems."

1027 JMK, 292: " So long as economists are concerned with what is called the Theory of Value, they have been accustomed to teach that prices are governed by the conditions of supply and demand; and in particular, changes in marginal cost and the elasticity of short-period supply have played a prominent part. But when they pass in volume II, or more often in a separate treatise, to the Theory of Money and Prices, we hear no more of these homely but intelligible concepts and move into a world where prices are governed by the quantity of money, by its income-velocity, by the velocity of circulation relatively to the volume of transactions, by hoarding, by forced saving, by inflation and deflation *et hoc genus omne*; and little or no attempt is made to relate these vaguer phrases to our former notions of the elasticities of supply and demand. - - -"

1028 IF II, 143: "Twenty-one hundred years after Pythagoras, and a century after Copernicus, Galileo was still afraid to tell people that the earth was round, not for fear of religious persecution (as commonly supposed) but for fear of public ridicule."

1029 BS, 29: "Included in the payment system are the mechanisms by which 'fiat money' is transferred among economic actors when they settle their own payment obligations or when they act as intermediaries for third parties by providing payment services. These mechanisms include the institutions providing payment services, the various instruments used to convey payment instructions, the means of transferring those instructions (including communications channels), and the contractual relationships between the parties concerned."

1030 AM I, 436: "Hawtrey's opposition against real balance approach 'on the ground that it did not give a realistic picture of the type of calculation which, according to all variants of 'the cash balance' approach, is engaged in by administrators of cash balances in order to determine the size of the cash balance which they wish to keep by them.- - -"

1031 'Elektroniske Betalingssystemer i Norden' (EBN), 14: "Ny og sikrere teknikk for automatisk identitetskontroll som baserer seg på f.eks. aktive kort, fingeravtrykk, tale- eller signaturkontroll, kommer fortsatt til å testes i forskjellige betalingsystemer."

1032. EBN 16: "ISO har utarbeidet standarder for betalingskort. Standardene inneholder fysiske krav til plastkortene som størrelse, tykkelse, materiale og til plassering og innhold i magnetstripen på baksiden av kortet."

1033. PK, 43: "The first credit card is believed to have been issued in the USA in 1914 by the General Petroleum Corporation of California -now Mobil Oil." Se også forts .på sidorna 43 o. 44.

1034. PK 172: "The idea of a plastic card with one or more microprocessors incorporated into it for memory and processing purposes was put forward by a Frenchman, Roland Moreno, in the mid-1970s. Initially there was little enthusiasm for this card, although there has been increasing interest over the last five years. Most writers on the subject describe this card as a memory or chip card, although it is also referred to as a microcircuit or smart card." (Written before 1987).

1035. PK 14: "The first cash dispensing machine in the U.K. (and possibly in the world) was installed by Barclays in 1969.- - -"

42. CITAT.

Förkortningar:

F I. Milton Friedman's Monetary Framework.

FS I. Friedman, Milton och Jacobson-Schwartz, Anna 'A Monetary History of the United States, 1867 - 1960.

FS II. " " " " " 'Monetary Statistics of the United States'

FS III. " " " " " 'Monetary Trends in the United States and the United Kingdom'

IF I. Fisher, Irving, 'The Purchasing Power of Money'.

IF 2. " " , 'Booms and Depressions'

BJ Björkholm, Bengt o. Johnson, Peter, 'Betaling med kontokort'

JMK. Keynes, John Maynard, 'The General Theory of Employment, Interest and Money'

DK King, David, 'Banking & Money'

AM I. Marget, Arthur, 'The Theory of Prices, I'

AM II. " " ' " " " " , II'

BS. Summers, Bruce J., 'The Payment System'.

1. 2038 - 20. MA, 20: "Betalingssystem kan beskrivas som de tekniska, legala och institutionella system inom vilka betalningar initieras, genomförs och avvecklas - - -"

2. 2018 - 4. PK, 34: Betalningar från bankkonton, UK från 30-taket, 'direct debits' från 60-talet, 'national giro'

3. 2018 - 1. PK, 17: UK - checker över 250 år.

4. 2038 - 31 MA, 31: "När de praktiska betalningssystemen studeras, är det av central betydelse att dela upp systemen i två nivåer, grossistnivån och detaljistnivån (Borio & van den Bergh 1993). Grossistnivån rör betalningsströmmar mellan bankerna och centralbanken, medan detaljistnivån rör betalningar mellan enskilda individer, företag och bankerna. - - -" " - - - Det föreligger nämligen en stark koppling mellan de olika nivåerna, där detaljistnivån kan ses som en förutsättning för grossistnivån. - - -"